

de Helling

NR 1 · LENTE 2005 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

DNPP

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

“Nederland heeft	geen essentie”
Zorgen over	de natie
Religie	is niet alleen voor thuis
Weg met het	taboe op het gezin
Vrijheid	in gemeenschap
Met z'n zessen	
progressief	paradijs
Weg met	de allochtoon
Hoe Joschka Fischer de basis legde voor de Grondwet	
Derrida &	Superman
Politiseer de	publieke sector
Theater van	de waarheid
dag & dauw	

- 4 Interview met historicus Piet de Rooy
Monique Kremer en Jelle van der Meer
- 8 De nationale gemeenschap wordt bedreigd
Jacobus Delwaide
- 14 De rol van religieuze gemeenschappen
Doekle Terpstra
- 16 Het verlangen naar de kleinste gemeenschap
Erna Hooghiemstra
- 18 Individualisme en gemeenschap gaan goed samen
Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp
- 22 Israël, Palestina en de burens: een 6-staten-oplossing
Harry van den Berg en Jelle van der Meer
- 24 De rode jaren zeventig
Antoine Verbij
- 30 Het drama van de inburgering
Anne Graumans
- 30 Over de geboorte van de EU-constitutie
Barbara Hoheneder
- 36 Bij de dood van de ethiek van de vrijheid
Rick Dolphijn
- 40 Pleidooi voor buitenparlementaire politiek
Jos van der Lans
- 44 Interview met regisseur Wayn Traub
Liesbeth Noordegraaf-Eelens
- 48 Foto's over het begin
Fotocollectief Fw:

RUBRIEKEN

- 7 Marja Vuijsje
- 13 Shervin Nekuee
- 29 Lisa Boersen
- 39 Wetenschappelijk Bureau
- 47 Verder lezen

: GEMEENSCHAP

klef? Congressen van politieke partijen zijn met al hun rituelen een kruising tussen een hoogmis en een familieliedag. Van heinde en verre stroomt men te samen voor een stichtende preek van de voorganger en een goede discussie over de juiste partijleer. In de wandelgangen wordt er geruzied en geroddeld, op de schouders geslagen en over ruggen gewreven. Er is de eeuwige nar, waar iedereen weer erg om moet lachen, en het zwarte schaap met zijn claque uit de regio, die zeer worden gewantrouwd. Het is, kortom, een feest ter bevestiging van de onderlinge band.

Vooraf linkse partijen zijn hechte gemeenschappen. Niet voor niks heet dat de 'linkse kerk'. Links heeft niet alleen een neiging tot moraliseren maar ook tot normeren; dat wil zeggen dat ze een sterke opvatting heeft over 'goed' en 'fout' en daaraan gekoppeld het oordeel dat wie een 'foute' mening heeft zelf ook 'fout' is. Die sociale druk - het dreigen met uitsluiting bij normafwijking - versterkt de groepsbinding; het maakt uittreden én intreden lastig.

De ironie is dat links andere gemeenschappen dit gedrag verwijt, met name de klassieke gemeenschappen van staat, kerk en gezin. Vanaf de jaren zestig is het linkse oordeel dat deze drie instituties hun 'leden' opsluiten in door traditie bepaalde en hiërarchisch bewaakte normen, en zodoende individuele vrijheid in de weg staan. Die kruistocht tegen

staat, kerk en gezin is zondermeer een succes geworden want ze heeft geleid tot een ware culturele bevrijding. Kerk en gezin zijn 'opener' geworden, de staat minder hiërarchisch en minder normerend.

Daarbij kan je echter twee kanttekeningen plaatsen. Links heeft in haar kruistocht erg op de man gespeeld: ze richtte zich op de instituties zelf in plaats van op hun functioneren en cultiveerde een sterke aversie tegen staat, kerk en gezin. Voor vele linkse mensen is het gezin klef, de kerk & het geloof leugenachtig en de staat een sta in de weg - 'vrije wereldburgers willen we zijn!' Daarbij heeft links over het hoofd gezien welke belangrijke rol deze instituties spelen in het voorzien van basisbehoeftes van veel mensen, namelijk de sociaal-economische bescherming van de staat, de troost en betekenisgeving van kerk en geloof, en de zorg en veiligheid van het gezin. Dit zijn gemeenschapswaarden en het huidige maatschappelijke ongenoegen, tot uitdrukking komend in electorale onrust, zou wel eens voor een deel verklaard kunnen worden uit een onvervuld verlangen hiernaar. Dat wordt wel verrechtsing genoemd, maar het is de vraag of dat klopt - sociale bescherming, zingeving en zorg zijn niet 'rechts' en kiezers lopen in ieder geval er nog niet massaal voor over naar CDA en VVD. Nog niet. Links doet er onverstendig aan het verlangen naar gemeenschapswaarden als 'rechts' te negeren, want

dat zou dezelfde fout zijn als eerder met de vreemdelingenangst.

In deze Helling onderzoeken we welke rol staat, kerk en gezin kunnen spelen. Ze staan op veel manieren onder druk maar zijn lang niet afgeschreven. We kijken ook naar nieuwe gemeenschappen, van de homowandelclub tot de Erben Wennemars-fanclub. Zowel bij de klassieke als bij de nieuwe gemeenschappen is het zoeken naar vrijheid in gemeenschap. Samen is niet per se klef. De linkse kerk kan zelf het goede voorbeeld zijn.

JELLE VAN DER MEER

NB 1

Over linkse kerk gesproken: lees het verhaal over de jaren zeventig! Op p. 24.

NB 2

Op de wikkel - dus alleen voor abonnees - start de serie *Hellend vlak*, elk kwartaal geeft kunstenaar Jack van Mildert een beeldend commentaar op natuur en milieu in Nederland (i.s.m. vormgever Mark Schalken)

De Helling is een links tijdschrift over politiek en cultuur.

Verschijnt viermaal per jaar.
Losse nummers: € 6,50
Jaarabonnement: € 24,50
Gironummer: 6990899,
t.n.v. Tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd.

HOOFDREDACTEUR
Jelle van der Meer

REDACTIE
Natasja van den Berg
Maarten Brouwer
Tom van der Lee
Annet Lekkerkerker
Harro Maas
Liesbeth Noordegraaf-Eelens
Bart Snels
Farid Tabarki
Susan van Velzen
Kees Vendrik
Nanko van der Wijngaart

ISSN 0922-01 19

CORRECTIE
Tim Manders

VORMGEVING
Hennipman + Schalken
(Mark Schalken)

DRUK
Drukkerij Raddraaier

PAPIER
100% recycled

UITGEVER
Stichting Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks

ADMINISTRATIE
De Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
tel 030-239 99 00
partijbureau@groenlinks.nl

CORRESPONDENTIE
dehelling@groenlinks.nl

« Omslagfoto: Karin Krijgsman
van fotocollectief Fw: (zie blz 48)

“Nederland heeft

de Helling 4
10 mei 2005

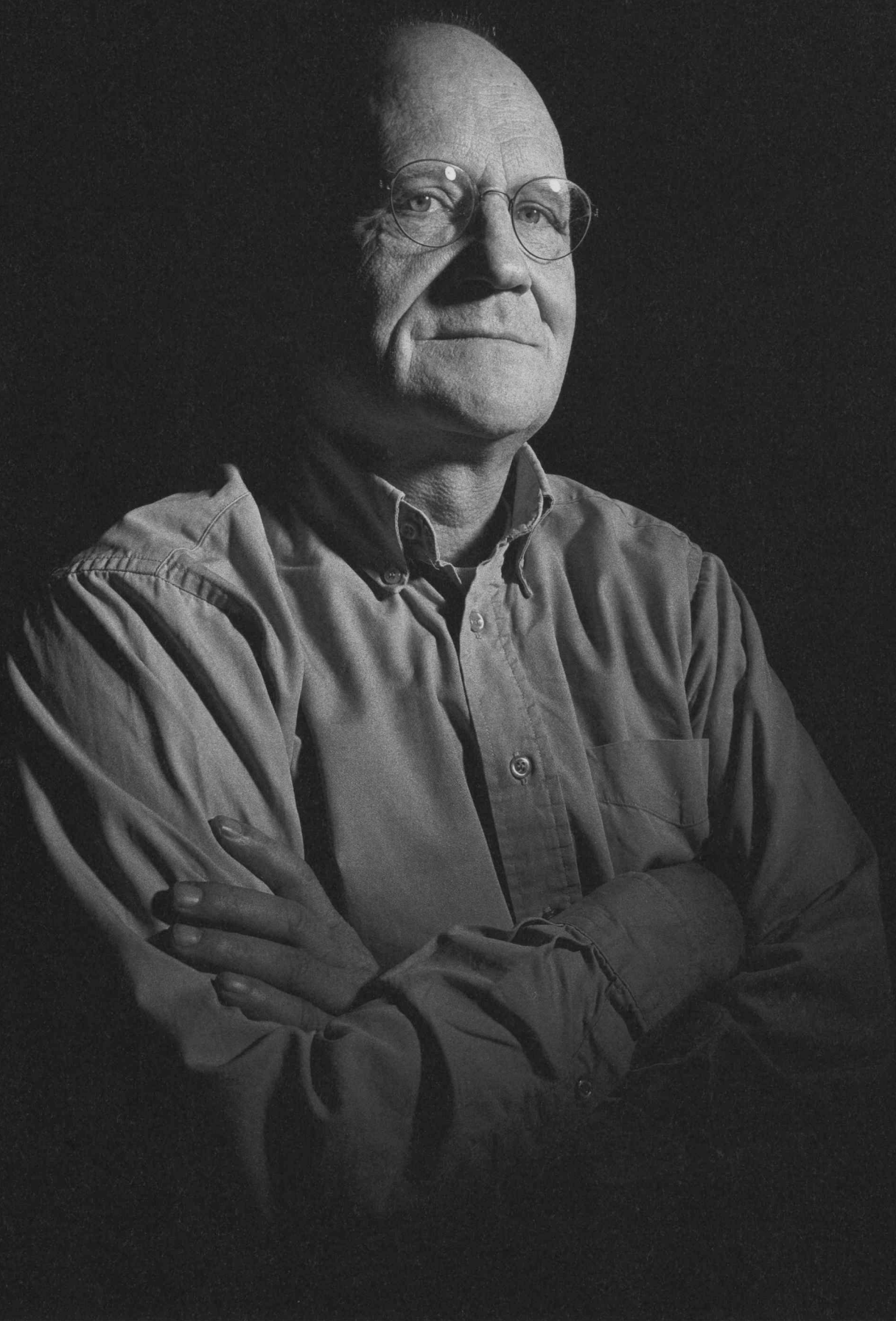

FOTO: PETER VALCKX

geen essentie”

De belangstelling voor vaderlandse geschiedenis is groot, op gang gebracht door de veel gestelde vraag 'wie zijn wij'. Historicus Piet de Rooy heeft zijn bedenkingen. In de geschiedenis liggen geen antwoorden, maar relativeringen.

Monique Kremer is wetenschappelijk medewerker van de WRR, Jelle van der Meer is redacteur van de Helling

Afgelopen najaar sloot Piet de Rooy een weddenschap met een eindredacteur van NRC Handelsblad. Is de vaderlandse geschiedenis samen te vatten op één krantenpagina? Dan kan, zei De Rooy, hoogleraar geschiedenis van Nederland aan de Universiteit van Amsterdam. Hij had gelijk en het verhaal, van Batavieren tot Fortuyn, geschreven samen met collega-historicus Jan Bank, verscheen op 30 oktober in NRC onder de titel: 'Een canon van het Nederlandse verleden'. Voor de boekenweek is het als klein boekje uitgegeven.

Een veel dikker boek van De Rooy verscheen twee jaar eerder: *Republiek van rivaliteiten; Nederland sinds 1813*. De ontwikkeling van 'Nederland' als natie wordt op zeer toegankelijke, soms zelfs spannende manier beschreven. De publicaties staan niet op zichzelf, de belangstelling voor vaderlandse geschiedenis is enorm gegroeid. De Rooy: "Voor een deel is het nostalgisch. De tijd gaat nu wel erg snel, door technologische vernieuwing is het dagelijks leven voor veel mensen ingewikkelder geworden en alles is letterlijk op de schop gegaan. Vroeger leek het beter. Bovendien zijn door migratie en Europese eenwording mensen op zoek naar de essentie van Nederland. Ze denken dat die in de geschiedenis ligt." Juist daar wil De Rooy tegen waarschuwen.

In uw boek citeert u de Franse oud-president Charles de Gaulle over zijn 'idee van wat Frankrijk is'. In Nederland lijkt een gedeeld zelfbeeld afwezig.

"Het Franse zelfbeeld is gedragen door de staat. Frankrijk heeft zijn 14e juli en 11de november. Dan komt de president, de vlaggen hangen uit, de militairen paraderen: dan vieren ze 'Frankrijk'. Zoiets hebben we niet. Behalve misschien 4 en 5 mei, maar die dagen

dienen vele ideeën. Voor sommigen is het een bevrijdingsfeest, voor anderen een pleidooi voor tolerantie. Iedereen vult het zelf in en de overheid houdt zich erbuiten. De staat is op 4 en 5 mei nauwelijks aanwezig. We zijn, zoals wel wordt gezegd, een cultuurnatie en geen staatsnatie. De achtergrond daarvan is dat geen enkele groep de staat heeft kunnen opeisen en invullen. Iedere stroming – katholiek, protestant of liberaal – had zijn eigen verhaal over wat Nederland was of zou moeten zijn.

We hebben in Nederland wel altijd grote aandacht gehad voor onze geschiedenis. In het publieke debat maar ook in de politiek. Er was altijd het besef dat er een verleden was en dat men daarvan kon leren. De beslechting van de schoolstrijd in 1917 werd 'de Pacificatie' genoemd en dat was een referentie aan de Pacificatie van Gent in 1576. De historische belangstelling is verloren gegaan in de jaren zestig. Met de razendsnelle ontzuiling vielen ook de mooie verhalen over het verleden weg, over de emancipatie van de katholieken en de arbeiders, dat Abraham Kuyper er voor gezorgd had dat de kleine man zijn kinderen naar 'de school met den bijbel' kon sturen. Prachtige troostrijke verhalen, niet helemaal onjuist, maar je moet ze wel in perspectief plaatsen. Met het verval van de zuilen vielen ook die verhalen weg. In het begin vond niemand dat erg. De jaren zestig kenden een grote bestaanszekerheid, daarmee vergeleken was het verleden een en al karigheid. Wat viel daarvan te leren? Vóór de pil betekende vrijen angst. Het nieuwe verhaal werd dat de jaren vijftig truttig waren, 'nu gaan we een nieuwe wereld bouwen'. Geschiedenis werd minder relevant en op school vervangen door maatschappijleer."

Waar heeft dat toe geleid, een leven zonder geschiedenis?

"We kunnen heel goed zonder. Maar toch. Een Amerikaans onderzoek onder studenten laat zien dat degenen met minder historische kennis bevattelijker zijn voor samenzwerings-theorieën. Of ze denken juist heel utopisch – dat alleen de beste Amerikanen president worden. Historisch besef leidt tot relativeringsvermogen en dat stel ik zeer op prijs. Ik stel vast dat Nederland in deze tijd geen schokdempers meer heeft, het klapt van het ene uiterste naar het andere. Relativering op basis van historische kennis zou die extreme posities kunnen afvlakken.

Nederland was tot voor kort scherp verdeeld. Men leefde in de eigen groep maar samen in een staat en dat betekende dat je

rekening met elkaar moest houden, dat je niet alles kan zeggen. Het vermogen daartoe is verloren gegaan. We zijn niet meer gewend aan omgaan met verschillen. Dat zie je in het integratiedebat. De reacties daarop zijn extreem, alsof de problemen hier erger zijn dan elders, wat natuurlijk helemaal niet zo is.

Met de ontzuiling en het verdwijnen van de 'groepsverhalen' zie je een behoefte ontstaan naar een gezamenlijk verhaal. In de politiek bestaat er een neiging om te formuleren wat de essentie is van Nederland. Denk bijvoorbeeld ook aan de opmerkingen van de Onderwijsraad over patriotisme in hun advies over geschiedenisonderwijs. Dat moet niet gebeuren. Iedere tijd ontwerpt een eigen versie van het verleden en dat is prima. De geschiedenis bestaat niet. Ik zie bovendien geen enkele heil in staatspatriotisme of staatspedagogiek. Pas toch op. Kijk naar de voormalige DDR. De geschiedenis die daar werd verteld was doortrokken van veroordeling van het fascisme en na de val van het regime was er sprake van een explosie van fascistische groepjes. Dat zijn de gevolgen van een opgelegd verhaal. Eerlijk gezegd geloof ik ook niet dat zoiets in Nederland zal gebeuren. Zolang het CDA in het centrum van de macht zit is het idee dat de overheid de vaderlandse geschiedenis voorschrijft kansloos. Bij de sociaal-democraten en de liberalen is dat in veel minder goede handen."

In uw boek besteedt u veel aandacht aan het ontstaan van democratische politiek. U beschrijft een doorlopende lijn van democratisering. Waar zitten we nu?

"Er zijn verschillende periodes. Met de grondwet in 1848 komt er democratie, maar de politici in de Tweede Kamer zijn geen directe afgevaardigden, maar vertegenwoordigers met een eigen mandaat. Eens in de vier jaar krijgen ze het vertrouwen van de kiezers en gaan dan hun eigen gang. Kamerleden staan voor het algemeen belang. Met het algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging in 1917 verandert dat langzaam. De Kamer wordt dan een afspiegeling van de samenleving en de partijen geven de hoofdstromen weer. Sinds eind 20ste eeuw, na de ontzuiling, zijn we in de derde fase: burgers nemen niet langer genoegen met representatie. Ze willen het zelf doen, wat tot uitdrukking komt in de roep om referenda. Dat is een overgang van indirecte naar directe democratie. De ontzuiling heeft een bijdrage geleverd aan de democratie, maar het betekende ook een verlies van loket; als je voor-

Piet de Rooy

heen een probleem had, wist je wel waar je moest zijn. Dat maakte ook afhankelijk maar dat was niet eenzijdig een nadeel.

Er bestaat overigens een vertekend beeld over de verontrustende lage belangstelling voor politiek. Dat is in het verleden nooit anders geweest. Ook na invoering van algemeen kiesrecht was er geen grote aandacht. Ongeveer een kwart van de bevolking is helemaal niet geïnteresseerd in politiek en dat is altijd zo geweest.

De omslag naar een derde fase heeft een aantal oorzaken. Om te beginnen de hogere opleiding van burgers. Daarnaast kennen we onze politici veel te goed: we zien ze voortdurend op tv, je kan ze een hand geven als ze in de wijk komen en als je ze iets wilt zeggen stuur je een e-mail. Er is een te kleine kloof in plaats van een te grote kloof tussen burger en politici. Want als je ze goed kent kan het ook makkelijker tegenvallen. Media spelen in het versterken van het beeld van 'de teleurstellende politicus' een belangrijke rol. Elk minuscuul incident wordt opgeblazen. De media opereert op zeehondjesniveau. Waren er in de jaren zeventig dertig journalisten in Den Haag, nu zijn er driehonderd.

Verder is de politiek gaan professionaliseren. Tot de jaren zestig was politicus een bijbaan, nu bouwen mensen hun hele bestaan op een politieke carrière. Dat leidt tot jargon en groepsgedrag. Als je de cv-monteur niet begrijpt is dat niet erg, als hij de verwarming maar repareert. Bij de politiek is dat wel erg. Dat leidt ook weer tot versmalde rekrutering. De meeste politici komen uit de quartaire sector. Gebrek aan herkenning leidt tot teleurstelling."

Uw boek bevestigt het beeld dat de Nederlandse elite wel erg snel toegeeft aan maatschappelijke onrust. Thorbecke mocht een nieuwe grondwet ontwerpen voordat er grote opstanden waren, Troelstra's krachteloze oproep tot revolutie werd beantwoord met het vrouwenkiesrecht. Is dat angst of vakkundigheid?

"Oordeel niet te lichtvaardig. De 18de eeuw eindigde met de Franse revolutie en die was enorm gewelddadig, er vloeide heel veel bloed. Dat was voor Europa een grote schok. Het was een enorme chaos, het einde van de beschaving. En daaroverheen kwam Napoleon die heel Europa bezette. Vervolgens leek de revolutie zich steeds te herhalen, in 1830 en 1848. Er was kortom een groot besef dat het uit de hand kon lopen. Tegen die achtergrond moet je de reactie van de elite in de eerste helft van de negentiende eeuw beoordelen. In

het begin van de twintigste eeuw raakte het Nederlandse bestuur sterk doordrongen van het besef dat wat je niet kunt tegenhouden, je ook niet moet proberen te stoppen. Beter nog: je moet het voor zijn."

Is dat repressieve tolerantie?

"Ja, zo noemden we dat in jaren zestig. De reactie van de bestuurders lijkt progressief, want verandering wordt omarmd. Maar in wezen is het heel conservatief. Veranderingen worden alleen doorgevoerd ter behoud van de traditie. Niemand in Nederland noemde zich conservatief, want modernisering was belangrijk, maar in feite waren de partijen dat wel. In Nederland betitelt niemand zich graag als conservatief en ook nu zie ik eerlijk gezegd geen partij ontstaan die zich 'conservatief' noemt."

Schuilt er ook een gevaar van overreactie? De historicus James Kennedy schrijft over de jaren zestig dat de regenten al te snel de vernieuwing omarmden en deze eigenlijk versterkten.

"Er waren toen bestuurders die in interviews gingen zeggen dat ze vroeger ook provo waren geweest! Achteraf zijn in de jaren zestig misschien wel te snel traditie en gezag overboord gezet, maar was er een alternatief? Het is in die tijd en daarna in Nederland allemaal gemoedelijk verlopen. Vergelijk dat eens met Duitsland en de RAF, of Engeland en de mijnwerkersstakingen."

Is er sinds de moord op Fortuyn en de winst van de LPF niet ook sprake van een te grote vrees voor een zich roerende minderheid en een overreactie bij de bestuurlijke elite.

"Je kan ook zeggen dat er te lang is gewacht met het serieus nemen van de onderstroom. Na de moord op Fortuyn ging bijna de controle verloren. Vervolgens heeft het CDA het sentiment geheel ingepakt op de eigen bekende manier van pappen en nathouden en meebewegen. Het LPF werd opgenomen en kon vervolgens worden afgeserveerd. In België wordt het Vlaams Blok in politieke quarantaine geplaatst. Hier wordt iedereen meteen betrokken in de hoop dat de scherpe kanten afstompen. Wim Kok heeft wel eens gezegd dat je soms iets moet accepteren zonder te aanvaarden."

Hebben we hier dan een kern van wat typisch Nederlands is?

"Nogmaals, we moeten af van dat essentialisme, elke tijd formuleert zijn eigen zelfbeeld."

In het laatste hoofdstuk van uw boek stelt u vast dat er op dit moment een stroming is die zegt: 'iedereen in Nederland is gelijk en dus mag iedereen zeggen wat hij vindt'. Daartegenover

staan mensen, waaronder minister Donner, die zeggen: 'we moeten weer leren omgaan met verschillen in plaats van proberen allemaal dezelfde te worden'. Is dat het debat voor de komende tijd?

"Gelijkheid is wel een kwestie. Gelijkheid is er in twee soorten. De eerste is de sociaal-economische. Opmerkelijk is dat Europa en VS een zo verschillende politiek hebben gevoerd de afgelopen dertig jaar. Sinds 1970 zijn beide landen evenveel gegroeid in welvaart, maar in Amerika is dat grotendeels naar een kleine toplaag gegaan. In Europa is de ongelijkheid weliswaar ook iets gegroeid maar het merendeel van de welvaartstijging is gelijk verdeeld en vooral besteed aan meer vrije tijd. Europa kiest dus voor meer gelijkheid en minder stress. De tweede gelijkheid is ideologisch. Dat gaat al gauw over de hiërarchie in grondrechten: gelijkheid, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van religie. De vraag is dan: hoeveel verschillen staan we toe? In het dagelijks leven manifesteert zich dat in tolerantie over hangjongeren en de vraag of die niet zullen uitgroeien tot terroristen; over de moskee en of ze dan ook met luidsprekers een oproep mogen doen tot gebed, een eigen islamitische omroep. Bij het CDA hoor je wel eens dat de islam een eigen zuil zou moeten krijgen."

En wat zegt een historicus daarvan?

"Die zegt: dat is heilloos. De gedachte dat mediterrane moslims dezelfde zijn als de katholieken uit het zuiden van Nederland doet beiden te kort. Op die manier kan je de geschiedenis niet als model gebruiken. De historische transplantatie van een orgaan kan simpelweg niet."

U besluit uw boek met de stelling dat de oude rivaliteiten na de ontzuiling in musea zijn bijgezet en er aan nieuwe wordt gewerkt. Is rivaliteit over religie een kanshebber?

"Jazeker. Maar het kan nog alle kanten op. Het kan ook zijn dat we de opkomst gaan meemaken van conservatieven – al verwacht ik dat niet in dit land – maar het kan ook over migratie gaan, of over oude maar terugkerende sociale tegenstellingen. Het is goed als rivaliteit weer terugkomt. Dan komt het publieke debat weer tot leven. Maar het moet wel een rivaliteit zijn die beheersbaar is."

×

Piet de Rooy, Republiek van rivaliteiten; Nederland sinds 1813, Mets en Schilt, 2002

Jan Bank en Piet de Rooy, Een canon van het Nederlandse verleden, Inmerc, 2005

MARJA VUIJSJE

Terug in die Altstadt

Dat mijn nieuwe woning is gesitueerd in de Amsterdamse buurt die eens bekend stond als 'de Jodenhoek', wordt mij meteen al ingepeperd. Een dag na mijn verhuizing word ik bij de middagboterham gestoord door een groepje toeristen op wandelexcursie onder leiding van een oudere Amsterdammer. "Hier woonden vroeger allemaal joden", hoor ik hem zeggen. "Daar, daar, daar en ook hierboven, waar die mevrouw zit te lunchen." Alsof hij het kadaster er op heeft nageslagen wijst hij precies aan om welke huizen het gaat. "Allemaal weggehaald", voegt hij eraan toe met zijn gezicht in plechtige 4-meiplooi. "Nu wonen hier helemaal geen joden meer." Nog diezelfde dag krijg ik een telefoontje van een oude vriendin uit Israël. Ze heeft mijn adreswijziging ontvangen en is daar weemoedig van geworden. Of ik wel wist dat een groot deel van haar familie eens gevestigd was aan het vriendelijk ogende grachtje waar ik nu mijn dagen ga slijten, wil ze weten. Ze zegt het op een toon alsof ze mij in het verleden vaak heeft verteld over grootouders, ooms, tantes, nichten en

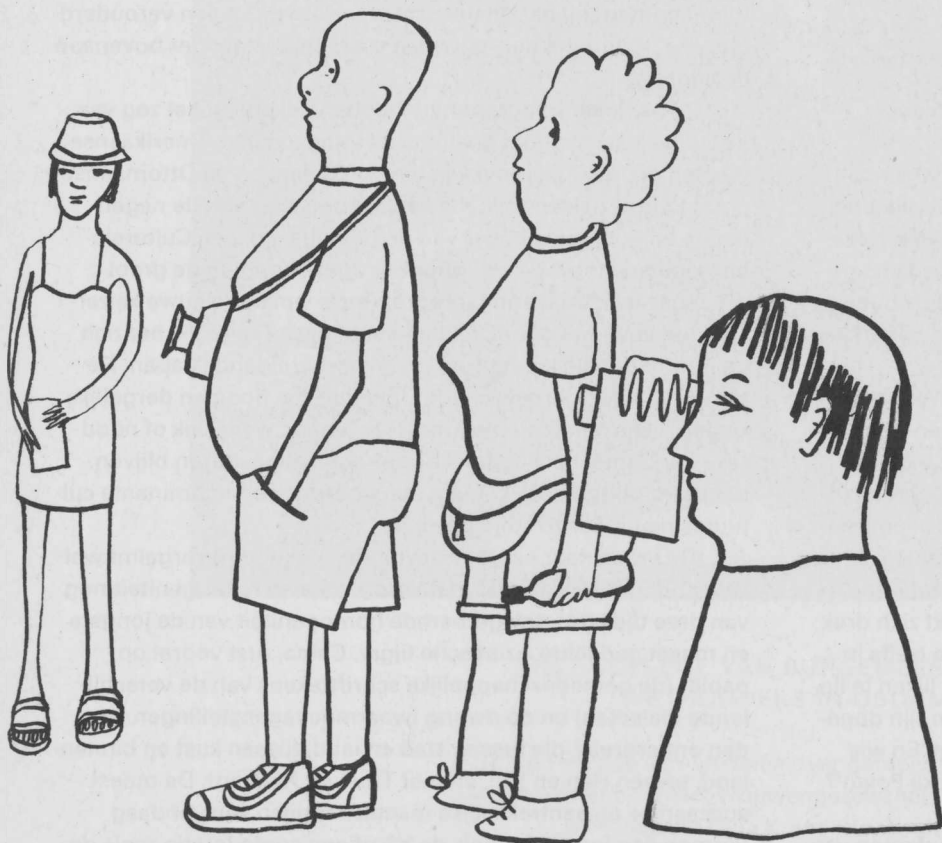
neven die er hebben gewoond, gewerkt en geleefd voordat ze via Durchgangslager Westerbork werden afgevoerd naar de gaskamers van Auschwitz of Sobibor. Dat ik mij van haar verhalen niets kan herinneren, vervult mij met het schuldgevoel dat steevast komt opzetten als ik mij betrapt voel op een gebrek aan joods-historisch bewustzijn. Even denk ik dat ze het mij kwalijk neemt dat ik de gotspe heb gehad domicilie te kiezen op deze voor haar zo beladen plek. Na enig heen-en-weer praten blijkt dat ze het eigenlijk wel een mooi idee vindt dat de kleindochter van de eveneens vergaste, kosjere bakker, waar haar dierbaren tot begin jaren veertig hun maanzaadgalles kochten, is teruggekeerd naar de oude jodenbuurt. Alsof ik met mijn verhuizing triomfantelijk mijn tong uitsteek naar al diegenen die destijds hebben gehoopt dat de joden definitief uit het straatbeeld van Amsterdam zouden verdwijnen.

Die avond pak ik de laatste dozen uit. In één ervan zit een ingelijste foto van mijn grootouders, gemaakt toen ze vijftientig jaar getrouwd waren. In mijn ouderlijk huis had die foto een

prominente plek op het dressoir. Erg goed heb ik 'm nooit bestudeerd. Als ik ernaar keek, dacht ik automatisch 'Sobibor' en raakte ik bevangen door de meest verschrikkelijke fantasieën over de manier waarop ze aan hun einde waren gekomen. Dat ze ook nog min of meer gewoon geleefd hadden voordat ze aan Zyklon-B ten onder gingen, was iets dat nooit helemaal tot mij doordrong. Nu vraag ik me af of de oude bakker en zijn vrouw misschien wel brood hebben bezorgd op het adres dat ik nu het mijne noem.

Het gevoel dat ik met mijn verhuizing naar die Altstadt een punt heb gescoord tegen de grootste jodenmoordenaars aller tijden wil echter niet komen. Is dat omdat de Tweede Wereldoorlog zelfs voor mij voltooid verleden tijd is geworden? Ik geloof het niet. Waar ik ook woon, er gaat meestal geen dag voorbij zonder dat het concentratiekamp dat zich in mij heeft genesteld even opspeelt. Net zoals veel (toekomstige) kleinkinderen van vermoorde Armeniërs, Koerden, Ruandezen en moslims uit Srebrenica, leef ik nu eenmaal met de zekerheid dat medeburgers onder bepaalde omstandigheden kunnen veranderen in racistische moordenaars. De foto van mijn grootouders heb ik opgehangen in het halletje. Of ik veel aan ze heb gemist weet ik nog steeds niet, maar het heeft wel wat dat ik ze zestig jaar na de bevrijding kan bekijken als opa en oma, en niet meer uitsluitend als de ultieme slachtoffers van het nazi-regime. En als er weer een oudere Amsterdammer onder mijn raam gaat staan beweren dat hier helemaal geen joden meer wonen, laat ik misschien toch heel even mijn neus zien.

×

JACOBUS DELWAIDE

Zorgen over

De nationale gemeenschap wordt bedreigd door migratie, Europa en globalisering. Is de natie nog bijeen te houden?

Jacobus Delwaide is hoofddocent Politicologie aan de Katholieke Universiteit Brussel

Wie we zijn?: die vraag weerklinkt in Europa en de Verenigde Staten. De politicoloog Samuel Huntington benadrukt in zijn queeste naar de bronnen van de Amerikaanse identiteit (in zijn recente boek met de titel: *Who are we?*) het belang van cultuur, meer bepaald: protestantse waarden en de Engelse taal. Die waarden en die taal komen volgens hem zwaar onder druk te staan door de massale immigratie van Spaanstalige katholieken. Nochtans zijn de Verenigde Staten van in den beginne immigratieland geweest. Indien Amerikanen zoals Huntington zich onder druk voelen en vragen omtrent hun identiteit stellen, hoeveel sterker moeten dergelijke vragen dan niet zijn in Europese landen die pas relatief recentelijk en schoorvoetend de immigratie als gegeven hebben aanvaard? We maken ons zorgen over de gemeenschappelijkheid die we noodzakelijk achten voor het overleven van onze instellingen. Die zorgen worden hier getraceerd naar drie ontwikkelingen die op een of andere manier met elkaar verbonden zijn: immigratie, regionale integratie en mondialisering.

1

Het multiculturele drama

In eerste instantie is er het 'multiculturele drama', meer bepaald 'het ontstaan van een etnische onderklasse' (Paul Scheffer). Dit 'drama' lijkt deels het product te zijn van lage drempels en laksheid (bijvoorbeeld inzake familiehereniging of huwelijksmigratie). Elke hoogontwikkelde Europese maatschappij heeft haar eigen *classes dangereuses* gehad en sporen van die autochtone onderklasse zijn nog altijd te vinden in kansarme wijken. Maar misschien vormen etnische onderklassen inderdaad een hardere noot om te kraken.

Cultuur doet er toe: we weten het sinds Max Weber. Het wordt voortdurend benadrukt door politicologen zoals de genoemde Huntington of historici zoals David Landes. "Cultuur is bijna allesbepalend", stelt Landes provocerend in een bijdrage aan de bundel *Culture Matters*. Landes komt tot zijn conclusie door terug te kijken op de geschiedenis van de ontwikkelingsinspanningen van een aantal landen en regio's (zoals Latijns-Amerika en Japan). Huntington maakt zich druk over Spaanstalige katholieken, terwijl we in Europa (zelfs in Nederland) daar al een tijdje niet meer wakker van lijken te liggen; Italiaanse, Portugese of Spaanse immigranten zijn opgenomen in de vaart der Noordwest-Europese volken. En wie maakt zich nog zorgen omtrent het 'uiterst katholieke Polen'? Hooguit een oud-Belgische antiklerikaal.

Maar goed, cultuur blijft wegen. Zo neigen studenten van joodse of Aziatische origine er sneller toe te schitteren aan Amerikaanse universiteiten. Anderzijds lijken moslimvrouwen

uit het Midden-Oosten een relatief grote afstand te bewaren tegenover de maatschappij van het immigratieland (zelfs in immigratieland VS) en de geboden kansen – vooral op de arbeidsmarkt – minder vaak op te nemen dan migrantenvrouwen met een andere culturele achtergrond. Substantiële porties van de islamitische denkwereld lijken inderdaad nog een paar problemen te hebben met modernisering, dat is inmiddels ruim gedocumenteerd. De culturele kloven die migratie meebrengt vormen een uitdaging. Misschien zijn Noord-Afrikaanse moslims moeilijker verteerbaar dan katholieke Latinos. Maar zijn ze totaal onverteerbaar? Vormen ze een bedreiging voor de kern van onze verwezenlijkingen? Migratie en integratie zijn geen gloednieuwe uitdagingen.

Zelfs totalitair getint extremisme is ons niet vreemd. Hitler en Stalin zijn we te boven gekomen. Zij waren trouwens geen louter Duitse of Russische aangelegenheden, maar genoten bewondering, aanhang of medewerking in andere Europese maatschappijen: de totalitaire verleiding greep diep, de geschiedschrijving legt dit steeds meer bloot. Zouden we Bin Laden opeens niet meer aankunnen?

Tijger Is culturele homogeniteit essentieel voor een natie? De meningen lopen uiteen. Culturele homogeniteit zou een fundamentele dimensie vormen van de moderne staat (zie Anthony Marx), van de industrialisering (Ernest Gellner), zelfs van de democratie (Michael Mann). Maar hedendaagse verhandelingen over nation-building in verscheurde landen beperken de ambities doorgaans tot het laten functioneren van instellingen en een minimaal samenhangsgevoel. Het democratische Spanje van zijn kant regionaliseert. In Turkije is de sluitsteen van het kemalistische moderniseringsideaal, de cultureel homogene nationale staat, verworden tot een verouderd obstakel. Culturele homogeniteit staat steeds minder bovenaan de agenda.

Ze lijkt haar hoogtepunt te hebben gekend in het zog van de Duitse eenwording, de onderwerping van het Amerikaanse Westen en het Russische Oosten en Zuiden, en de Ottomaanse ontbinding – pakweg tijdens het laatste kwart van de negentiende en het eerste kwart van de twintigste eeuw. Culturele homogenisering was een prioritair agendapunt in de groot-scheepse moderniseringsprogramma's van het nieuwe keizerlijk Duitsland, het door Duitsland verslagen Frankrijk, het zich op internationale krachtmetingen voorbereidende Japan. De kosten van een dergelijke homogeniteit zijn hoog en dergelijke kosten lijken vandaag niet (meer) haalbaar, wenselijk of noodzakelijk. Gemeenschappelijke communicatieculturen blijven uiteraard onontbeerlijk, maar een doordringend dominante cultuur is niet meer zo sterk gewenst.

De vraag naar een doortastende *Leitkultur* weergalmt weliswaar nog, bijvoorbeeld in Beieren, maar is homogeniteit nog van deze tijd? De vaak geroemde homogeniteit van de jongste en meest geduchte Aziatische tijger, China, rust vooral op papier (de gemeenschappelijke schrifttekens van de verschillende dialecten) en op dwang (waarmee tegenstellingen worden onderdrukt: die tussen stad en land, tussen kust en binnenland, tussen Han en Hui, en met Tibet en Xinjiang). De meest succesrijke en aantrekkelijke maatschappijen van vandaag vormen een federatie zoals de VS of een confederatie zoals de EU wier cultuur in toenemende mate wordt gevoed door diversiteit en debat. Dat diversiteit en debat liberale maatschappijen

de natie

GINA KRANENDONK

HET COLLEGE VAN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS IN OBDAM

De foto's bij de vier artikelen over gemeenschap (p. 8-21)
komen uit het boek *Het vrouwengezelschap* van Ari Versluis
en fotograaf Gina Kranendonk, uit 1991.

Zorgen over de natie

zouden verzwakken ten overstaan van autoritaire tegenspelers werd sporadisch gesuggereerd tijdens de Koude Oorlog, maar de geschiedenis heeft inmiddels afdoende bewezen dat het tegendeel waar is.

Hooggevaarlijk De socioloog Claus Offe ziet de gevestigde nationale lotsgemeenschap bedreigd door Europese integratie. De uitdaging zou wel eens complexer kunnen zijn. De politicoloog Herbert Kitschelt stelt vast dat "culturele homogeniteit en de stabiliteit van etnische relaties meetellen in de steun voor de verzorgingsstaat". Wat de ontwikkeling van de verzorgingsstaat betreft, onderscheidt Kitschelt minstens vier grote configuraties tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw: 1. stabiele culturele homogeniteit (Scandinavië); 2. culturele pluraliteit, maar geen immigratie (de Lage Landen); 3. immigratie, maar culturele homogeniteit (Australië, Canada, Nieuw Zeeland); 4. immigratie en culturele heterogeniteit (Verenigde Staten). "Het potentieel voor de opkomst van omvattende verzorgingsstaten", concludeert Kitschelt, "neemt waarschijnlijk af" naarmate men zich beweegt van configuratie 1 naar configuratie 4.

Hoe handhaven we lotsgemeenschappen in een multiculturele context? Wat kan onze Heimat Babylon (Cohn-Bendit & Schmid, 1992) bij elkaar houden? Cultuur is niet langer het bindmiddel dat destijds lokaal voelende (en pratende) enkelingen omsmeedde tot gehomogeniseerde, hoogefficiënte (en hooggevaarlijke) Duitsers of Japanners. Loyaliteiten worden meer gespreid, het samenhorigheidsgevoel wordt vager, gemeenschappen worden 'lichter' [zie ook pag. 18; red.]. Filosofen zoals Rawls, Kymlicka, Parekh, Raz of Walzer stellen zich de vraag hoe individualiteit, culturele diversiteit en gemeenschap kunnen worden verbonden. De kwestie van waarden staat hierbij centraal. Of we onze waarden dienen te 'exporteren' is een vraag, of we ze binnenshuis ook aan migranten moeten (of mogen) opleggen is een andere.

Vrouwenbesnijdenis In zijn vorige boek *Botsende Beschavingen* (1997) spreekt Huntington zich uitdrukkelijk uit tegen het exporteren van Westerse waarden: het Westen moet gewoon op zijn belangen letten en zich niet laten meeslepen in Wilsoniaanse kruistochten ter verbetering van de wereld. Ook John Rawls wijst het 'exporteren' van Westerse waarden af. Rawls bepleit respect voor onliberale volken zolang ze "decent hiërarchisch" zijn, en deelt Huntingtons cultuurdeterminisme en -pessimisme überhaupt niet. Integendeel, Rawls vertrouwt erop dat in een klimaat van respect en tolerantie liberale instellingen vanzelf navolging zullen vinden.

Bhikhu Parekh, virulent pleitbezorger van het multiculturalisme, kant zich eveneens tegen "liberaal imperialisme," maar hij verzet zich ook tegen een dergelijk "imperialisme" binnen de grenzen van liberale maatschappijen. Parekhs programma (uiteengezet in zijn *Rethinking Multiculturalism*) werkt niet storend, behalve waar hij zich dubbel vouwt om a-liberale praktijken te respecteren: bijvoorbeeld de vrouwenbesnijdenis die Parekh eigenlijk verwerpelijk vindt, maar die hij uit omzichtigheid toch zou tolereren indien uitgevoerd "door gekwalificeerde mensen onder publieke supervisie en onder medisch aanvaardbare omstandigheden."

Multiculturalisten zoals Parekh bieden gezond tegengif tegen Westerse, liberale zelfgenoegzaamheid. Maar moeten

we werkelijk zo ver gaan als Parekh bijvoorbeeld in dit geval voorstelt? Het is nuttig en nodig kernwaarden te distilleren en krijtlijnen te trekken bij het overschrijden waarvan wordt geïntervenieerd. De rechtsstaat (rule of law) is een van de kernverwezenlijkingen van het Westen. Zelfs absolutistische vorsten respecteerden op een of andere manier bepaalde juridische spelregels. Ook de EU is als internationale organisatie uniek in het respect van haar leden voor juridische regels en vonnissen. Hier ligt een belangrijke eigenheid. De rechtsstaat is dan ook het allerlaatste terrein waarop concessies moeten worden gedaan.

Maar hier schuilt het addertje onder het multiculturele gras: maatschappijen die minder ruggensteun vinden in een gemeenschappelijke cultuur, kunnen zich minder sterk verlaten op indirecte controles, op sociale controle via netwerken zoals die vooral tijdens de tweede helft van de twintigste eeuw almaar breder ingang vond. 'Repressie' is zeker niet effectiever dan sociale controle, maar op bepaalde pijnpunten kan ze blijkbaar wel effect sorteren (bijvoorbeeld in New York onder Rudy Giuliani). Met hun 'lichtere' gemeenschappen zullen multiculturele maatschappijen misschien (zoals historicus Peter Baldwin suggereert) opnieuw moeten terugvallen op meer directe overheidscontrole.

2

Het uitdijende Europa

In tweede instantie is er het uitdijende Europese project dat eveneens multiculturele maatschappijvormen in de hand werkt. De Europese Unie reikt vandaag verder en dieper dan ooit tevoren, ze omvat maatschappijen waarvan een paar decennia geleden niemand had durven dromen dat ze ooit zouden (kunnen) toetreden. Die naties treden niet toe om zichzelf uit te wissen, integendeel. De oorspronkelijke logica van het Europese integratieproces was trouwens niet versmelting, maar de redding van de nationale staat, dat heeft historicus Alan Milward mooi belicht. Bij alle grote stappen – zoals de Eenheidsakte (1987) of de Economische en Monetaire Unie (de euro) – werd gestreefd naar baten, niet naar offers. De vers uit het Sovjetimperium geëmancipeerde naties mikken er uiteraard niet op binnen de Europese Unie te vervagen, maar zich daar te versterken. De Europese kakofonie rond de invasie van Irak bevestigde nog eens dat de Europese staten eigen visies en belangen blijven koesteren, ook dat het "nieuwe Europa" (Donald Rumsfeld) eigen ervaringen heeft (met dictatuur en onderdrukking) en sterker gehecht is aan stevige Atlantische banden.

Turkije heeft evenmin de intentie zich binnen Europa te verzwakken of te verliezen. Turkije is een islamitisch land met een weliswaar seculiere maar sterk autoritaire traditie. Het is niet nodig dit onder politiek correcte stoelen of banken te steken. Anderzijds hoeven we ons niet te laten verlammen door Huntingtoniaans cultuurdeterminisme en -pessimisme. Turkije is volop in verandering, het toetredingsperspectief heeft een diepe uitwerking op wetgeving en juridische cultuur. Niet het Turkije van 2005, maar het Turkije van 2015 of later zal toetreden tot de Europese Unie, die op haar beurt sterk veranderd zal zijn (zie Klaus Hänsch). Things change, zoals mensen die alweer van partner zijn gewisseld het graag formuleren.

Turks lidmaatschap voert Europa diep in het Midden-

Oosten. Voor sommigen is dat aanleiding tot angst, voor anderen vormt het juist een enorme troef. "De opname van Turkije zou de D-day zijn voor de modernisering van het Midden-Oosten – en daarmee voor de strijd tegen de terreur," aldus Joschka Fischer. Turkijes geografische positie is strategisch, ook wat energiebevoorrading betreft. Maar geostrategisch denken ligt ons niet – niet meer. We zullen het opnieuw moeten aanleren, waarschijnlijk sneller dan ons lief is.

Dan klopt ook Oekraïne aan, en hoofden verdwijnen meteen in het zand. 'Dit wordt te bedrukkend voor Rusland, bovendien is Oekraïne te verscheurd, de Russische minderheden zijn er te groot! Turkije hebben we destijds te veel beloftes gemaakt, nu gaan we eindelijk zuinig en voorzichtig zijn!'

Wie bitte? Hier wordt ons op een zilveren schenklad en in alle vrede een geo-strategische diepte aangeboden waar alleen woeste, vermete imperiumbouwers van konden dromen (en zich de tanden stuk op hebben gebeten), een diepte die we nooit hebben gehad (één van de redenen overigens waarom we op veiligheidspolitiek vlak dermate sterk afhankelijk van de VS bleven). En die diepte zouden we nu links laten liggen? Omwille van een wij-gevoel dat niet gegeven is, om de eenvoudige reden dat het dagelijks *under construction* is? De gelegenheid die hier wordt geboden is zonder precedent en van wereldhistorisch formaat.

Een van de grote, en sterk ondergewaardeerde, internationaal-politieke verdiensten van de EU ligt in het 'exporteren' van stabiliteit naar streken die dictatuur en potentiële grensgeschillen in hun historische bagage meetersen. Bovendien is het positief opvullen van internationaal-politieke vacua een bijzonder belangrijke aangelegenheid – vooral in Europa dat met dergelijke vacua geen goede ervaringen heeft opgedaan. De Europese Unie is inderdaad "meer dan een markt en een munt" (Lagendijk & Wiersma): haar toekomstige veiligheid vormt wel degelijk een integraal onderdeel van haar identiteit.

Confrontatie Wat van doorslaggevend belang blijft bij integratie, zowel bij de Europese integratie als bij de integratie van migranten, is integratie-capaciteit. Verandering en groei zijn nodig en goed, chaos en desintegratie kunnen niet de bedoeling zijn. Maar totnogtoe hebben Europa's gigantische projecten (één markt, één munt, Oostwaartse uitbreiding), projecten waarrond vaak zo veel onheil werd voorspeld, niet de gevreesde chaos, laat staan desintegratie teweeggebracht: ze lopen verrassend gesmeerd. De opname in de Europese Unie van voormalig Sovjetgebied (Estland, Letland, Litouwen) leidde niet tot de confrontatie met Rusland waarvoor zo dringend werd gewaarschuwd. De Oostwaartse uitbreiding van de NAVO bleek trouwens evenmin de fel (onder andere door Frits Bolkestein) belichte Rubicon op weg naar een nieuw Koude Oorlog te zijn.

Waar en wanneer wordt de Rubicon op weg naar onheil overschreden? Zwartkijkers kunnen zich vergissen. Onheil, chaos of desintegratie zijn gemakkelijker vast te stellen dan te voorkomen. Hegel wees al fijntjes op het trieste trekje van de wijsheid: het is pas bij het invallen van de schemering dat de uil van Minerva zijn vlucht begint.

3

De mondialisering en haar verliezers

In derde instantie is er de onzekerheid teweeggebracht door de mondialisering of globalisering. Internationale economische vervlechting is niet nieuw. Maar de hedendaagse vervlechting werkt diepgaander, omvangrijker en sneller – ook in de dagelijkse leef- en werkcultuur – en ze veroorzaakt een groter gevoel van kwetsbaarheid. Vijftien jaar geleden was mijn printer van Amerikaanse makelij, vandaag is een printer van hetzelfde merk made in China. Voor apostels van de globalisering, zoals Thomas Friedman, vormen internationalisering, liberalisering, deregulering en privatisering een onontkoombare 'gouden dwangbuis' die de politiek doet krimpen en die maatschappijen wel moeten aantrekken, willen ze economisch groeien.

Pessimistische critici zien de globalisering vooral als een hiërarchisch proces waarin economische macht steeds verder geconcentreerd raakt in enkele leidende geïndustrialiseerde landen of macro-regio's, waardoor nog grotere ongelijkheid in de hand wordt gewerkt. De nationale politiek wordt uit haar macht ontzet. Ondernemers voelen zich steeds minder verbonden met, of verantwoordelijk voor de natie. De naaorlogse verzorgingsstaat wordt omgebouwd in een "concurrentiestaat" (Wolfgang Streeck) die voortdurend toegevingen moet doen aan het thans extreem vrije, globaal beweeglijke kapitaal dat almaar minder sociale plichten of kosten te torsen heeft. Die kosten komen uiteindelijk steeds meer op de veel minder mobiele factor arbeid terecht. Maar deze vrees wordt niet door iedereen gedeeld. De vaak voorspelde vrije val van de belastingen op kapitaal onder druk van "multinationale firma's en financiële speculanten" die dreigen een land de rug toe te keren lijkt niet te hebben plaatsgevonden (zo concluderen Geoffrey Garrett en Duane Swank).

Oorlogsmachine Globalisering wordt vaak gelijkgesteld met de herfsttij van de staat. Maar zo wordt de rol van gewichtige nationale of regionale markten onderschat, ook het belang van nationale instellingen en de manier waarop zij internationale druk verwerken. Zelfs voor de verzorgingsstaat vormt de globalisering blijkbaar geen rechtstreekse bedreiging, dat hebben naarstige politiek-economen zoals de al aangehaalde Swank uitgekend. De druk op de verzorgingsstaat lijkt eerder uit economische, sociologische en ideologische hoek te stammen, met name stagnatie, vergrijzing en Thatcherisme, dus niet – in tegenstelling tot wat zo vaak wordt aangenomen – uit internationale vervlechting en delocalisering.

Een en ander belet niet dat bepaalde sociaal-economische categorieën zoals ongeschoolde arbeid het inderdaad moeilijk krijgen, belaagd door inkomensverlies in de VS en door werkloosheid in Europa. Maar zelfs hier kan de internationale handel – meer bepaald de concurrentiedruk vanuit lage lonenlanden – niet ondubbelzinnig als oorzaak worden aangewezen, zeker niet als hoofdoorzaak, zo stelt onder andere Dani Rodrik.

Economen en politicologen leggen de nadruk op het belang van sociale voorzieningen door de staat teneinde instabiliteit te voorkomen en zo de markt tegen zichzelf te beschermen. Hoe meer een economie is blootgesteld aan internationale handel, hoe groter de omvang van het staatsapparaat en hoe sneller dat staatsapparaat groeit, aldus Rodrik. Zelfs

Zorgen over de natie

vrijhandelsgoeroes zoals Jagdish Bhagwati bepleiten sociale zekerheid en begeleiding om de pijnlijke neveneffecten van het globaliseringsproces te milderen.

Toch blijven belangrijke vragen open. Bijvoorbeeld het probleem van sturing: markten worden geïntegreerd, de politiek blijft nationaal georganiseerd. Ook de vooraanstaande rol van de staat is niet langer vanzelfsprekend: die werd gedragen door de snelle economische ontwikkeling sinds het midden van de negentiende eeuw en de almaar omvangrijkere militaire conflicten die erdoor mogelijk werden – de Amerikaanse burgeroorlog, de Frans-Pruisische oorlog, de Japans-Russische oorlog, zo stelt Robert Gilpin. Vooral WO I, WO II en de Koude Oorlog vormden de staat om tot een oorlogsmachine. Staten die nu minder van hun burgers gaan eisen (zie de afschaffing van de dienstplicht) hoeven ook minder te verzorgen. Vanuit dit lange termijnperspectief is het niet uitgesloten dat staten wat minder welzijnszorghooi op hun vork zullen nemen.

4

De natie

Wie enigszins vertrouwd is met de VS kan de historische achtergrond begrijpen waartegen Huntingtons zorg en programma zich aftekenen. Niettegenstaande de immense verschuiving van de frontier en de groei van een gigantische melting pot, bleef de Amerikaanse maatschappij opvallend sterk getekend door de puriteinse ethiek die hoogtij vierde in haar Oostkustbastions en van daaruit op de hele natie haar stempel bleef drukken. Keihard werken en bitter slecht eten waren de typisch puriteinse peilers van het dagelijks leven, en de Amerikanen leken er niet erg onder te lijden. Tijdens de jaren zestig waren het alternatievelingen zoals Herbert Marcuse, die hen erop probeerden te wijzen wat ze zoal misten; zelf waren ze er zich blijkbaar niet van bewust, met uitzondering van excentrische (levens)kunstenaars zoals Henry Miller. Zelfs de Californische rebellie, met haar ludieke speurtocht naar alternatieve spiritualiteit en ongeremde sensualiteit, leek in haar grondigheid en nadrukkelijkheid nog altijd getekend door het puriteinse patroon. Midden jaren zeventig waarschuwde socioloog Daniel Bell weliswaar voor de culturele contradicties van een kapitalisme dat drijft op hard werk en uitstel van bevrediging, maar waarbinnen een levendige en verleidelijke popcultuur onophoudelijk hedonistische waarden verkondigt en huldigt. Toch lijkt het kapitalisme nog altijd alive and kicking en niet alleen in de VS: ook globaal dringt het thans breder, sterker en dieper door dan ooit tevoren.

De Amerikaanse zorgen om cultuur en waarden zijn leerrijk voor Europeanen. Het gaat hier immers om een natie die is geworden wat ze is door immigratie, die haar burgers weet te scharen rond een concept en een document – de American dream en de Constitution, en die telkens opnieuw immigratiegolven weet te betrekken in een volkscultuur (popular culture) waarvan de aantrekkingskracht wereldwijd wordt gevoeld, gekoesterd of verfoeid. Indien Amerikanen met hun huizenhoge integratietraditie en -ervaring zich zorgen maken, wat moeten Europeanen zich dan wel afvragen binnen hun almaar groeiende mozaïek? Een Europese demos is er niet, daar worden we voortdurend aan herinnerd, Europese partijen en media evenmin. Toch blijft Europa – net zoals het kapitalisme – een

succesverhaal, toch blijven oude of herboren naties aankloppen.

Zegevierend Ook de democratie reikt vandaag verder en dieper dan ooit tevoren (alhoewel we ons over Rusland steeds minder illusies maken, en over Centraal Azië al helemaal niet meer). De economische, sociale en politieke instellingen van het Westen blijven model staan. Alternatieven zijn dermate weinig krachtig, overtuigend of aantrekkelijk dat de voorstanders of begunstigen ervan moeten terugvallen op dwang of terreur.

Zelfs de staat lijkt sterker te staan dan de talrijke Unkenrufe vanuit het globaliseringskoor deden vermoeden. De opmars van het neoliberalisme is reëel, maar de paden die het volgt worden nog altijd beïnvloed door nationale instellingen en organisaties (zoals vakbonden), de macht waarover zij beschikken en de doelstellingen die zij voor ogen hebben.

Kortom, onze instellingen lijken aantrekkelijker te zijn en thans ook sterker te staan dan ooit tevoren, sterker nog dan velen tot voor kort vermoedden. Uit alle grote omwentelingen en uitdagingen van de twintigste eeuw is het Westen zegevierend tevoorschijn gekomen. Misschien is tussen alle onzekerheid dan ook wat meer zelfzekerheid aan de orde. Er is geen reden om zich te sterk door integratie-uitdagingen te laten bedrukken en om wereldhistorische gelegenheden niet waar te nemen.

De wereld waarin we ons bewegen was twee decennia geleden heel anders: Europa was nog verdeeld, de Europese Gemeenschap was veel kleiner, breed gebruik van PC of Internet stond nog in zijn kinderschoenen, printers werden nog in de VS gefabriceerd. Over twintig jaar zal onze wereld er opnieuw totaal anders uitzien. Nieuwe elementen creëren nieuwe syntheses. Met de onzekerheid (economische, sociale, culturele onzekerheid) die daaruit voortvloeit moeten we zo goed mogelijk leven. Meer dan ooit blijkt dat cultuur en maatschappij geen welomlijnde, statische gegevens zijn. Ze zijn intern verscheiden en volop in beweging, producten van historische ontwikkelingen die niet tot stilstand zijn gekomen, integendeel. Proberen die ontwikkelingen zo goed mogelijk te peilen en enigszins te sturen is het beste wat we kunnen nastreven.

x

Enkele bronnen:

- Jacobus Delwaide & Gustaaf Geeraerts, 'Het globaliseringsdebat: een literatuuroverzicht', *Studia Diplomatica*, jrg. 62, nr. 1 (2004)
- Robert Gilpin, *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*; Princeton University Press, 2001
- Lawrence E. Harrison & Samuel Huntington, red., *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*; New York: Basic, 2000
- Samuel Huntington, *Botsende Beschavingen: Cultuur en conflict in de 21ste eeuw*; Standaard, 1997
- Samuel Huntington, *Who are we? The challenges to America's national identity*; Simon & Schuster, 2004
- Alan S. Milward, *The European Rescue of the Nation-State*; Routledge, 1994
- Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory* Houndmills: Palgrave, 2000
- John Rawls, *The Law of Peoples*; Harvard University Press, 1999

SHERVIN NEKUEE

Liever feest dan politiek

De tijden dat je de jeugd met politiek in opwindung kon brengen, lijken voor goed voorbij, ook in Iran, en ik weet niet zo goed of ik het moet betreuren of toejuichen.

"Omdat jij zo graag de hele wereld wil verbeteren worden mijn tekenfilm en dvd's in beslag genomen!" Alireza Alawitabar (45 jaar) krijgt telkens op zijn kop van zijn jongste dochter van 9 jaar als de geheime dienst weer eens hun huis overhoop heeft gehaald. Alawitabar is een alom bewonderde denker, oorlogsveteraan en hervormingsgezinde politicus. Een liberaal én een vrome moslim tegelijkertijd. Gevreesd door de bazen van de Islamitische Republiek vanwege zijn opzweepende redevoeringen en bewonderd door het publiek voor zijn moed en idealisme. "Mijn kinderen zijn me een beetje zat", zegt hij met een ironische ondertoon. "Ik kan ze geen ongelijk geven: altijd voorzichtig aan telefoon omdat we worden afgeluisterd; nooit naar een feestje - een arrestatie door de zedenpolitie kan tegen papa gebruikt kunnen worden; om de zoveel weken in de vroege ochtend wakker schrikken door gebonk van de geheime dienst aan de deur, die dan weer eens het hele huis door elkaar schudt; en ja inderdaad de dvd's en gameboys die "voor nadere onderzoek" mee worden genomen."

Ik spreek hem in het restaurant van mijn hotel, een grote, zacht verlichte kelder met hier en daar een huilende zigeunerjongen aan de muur. Niet de meest inspirerende plek in Teheran, maar het eten is goed. De schaarse gasten zijn zakenmannen uit de provincie, ze werken in stilte hun avondmaaltijd naar binnen, in ijverige concentratie op hun bord. De ober bedient ons routinematig in tempo doeloe. Dan kruist zijn blik even die van Alawitabar: "Ah! mijnheer Alawitabar!" Hij leeft op. "Ik heb gisteren u toespraak in de krant gelezen, mooie foto erbij." Hij buigt naar ons toe om te lispelen: "We staan honderd procent achter u, onze steun heb je!"

"Zoals u ziet", zegt Alawitabar met een schaterlach, "de hervormers hebben een grote aanhang, het probleem is alleen dat het een fluisterende aanhang is." Zijn vrouw, de grote liefde uit zijn studententijd, is zijn beste adviseur en trouwste achterban.

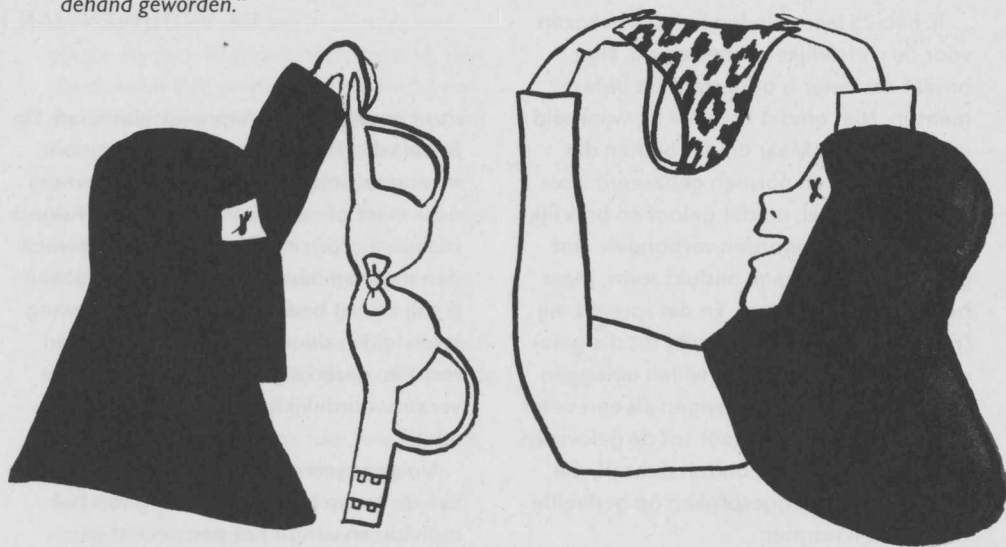
Maar de kinderen... "Ach we hebben hen autonomie en respect voor individuele keuzes meegegeven. Dat vinden ze vanzelfsprekend, ook al leven ze in een land waar dat helemaal niet vanzelfsprekend is." Ze zijn het met zijn pleidooi voor politieke vrijheid eens, maar ze begrijpen weinig van zijn revolutionaire drang. Voor Leila, Nazi en Farhad is gitaarspelen of websites leren ontwikkelen, of voor de jongste een Disney-dvd kijken, veel interessanter dan al dat politieke gedoe.

De generatie van Alawitabar moest met veel strijd het individu uitvinden, heeft zich bevrijd van de traditie van de ouders en van de eigen ideologische dogma's en taboes. Alles met veel vallen en opstaan. Zijn kinderen zijn die individuen gewoon, zonder zichzelf of anderen te hoeven overwinnen of te overtuigen. "Ze geven me vaak een donderpreek: 'Kijk eens Pa, dit regime maakt het jong-zijn formeel onmogelijk, dansen, daten of gewoon eigenwijs doen, mag niet in publiek. Maar jij, jij zorgt er voor dat we zelfs niet stiekem kunnen genieten. Omdat mijnheer beroepsrevolutionair wil blijven, worden wij continu in de gaten gehouden.'" Alawitabar geeft ze altijd gelijk, hij legt zijn rechterhand op zijn hart en maakt demonstratief een buiging met zijn hoofd. Maar hij gaat altijd de deur uit met die ene zin: "Vergeet niet kinderen, als jullie vader niet zo'n eigenwijze vent was dan waren jullie nooit zo bijdehand geworden."

Geld, genot en persoonlijke ontwikkeling, daar draait het leven voor deze jongeren in Teheran om. Het gaat om het afleggen van een eigen weg, niet om het opzetten van een politieke beweging. Natuurlijk, het strenge islamitische regime maakt die weg moeilijk. Jong zijn in Iran vraagt wel om de nodige creativiteit en souplesse. Maar als je een baan krijgt in de private sector heb je minder met de streng ideologische overheid te maken. Als je redelijk wat geld verdient hoeft je niet de streng gecontroleerde straat op te gaan, dan haal je de wereld gewoon in huis: satelliet-tv, internet, dvd, feestjes, drugs, alcohol, seks. Aan genotmiddelen ontbreekt het niet in Iran, het is alleen smokkelwaar en ze moeten stiekem geconsumeerd worden.

De jeugd van Alawitabar zag er heel anders uit. Het stond in het teken van het in beweging brengen van de Islamitische Revolutie, van oppositie en acht jaar vrijwillig dienen in de oorlog tegen Saddam Hussein. Dat waren de roerige jaren 1979 en de jaren tachtig. Dat lijkt ver weg als je naar de jongeren van nu kijkt. Alawitabar: "Ik vind dat de jonge generatie apolitiek. Maar: zij geloven in het leven, terwijl wij in de dood, het martelaarschap, geloofden. Dat is een ontwikkeling in dit land die mij als politicus én als vader erg gelukkig maakt."

x

DOEKLE TERPSTRA

Religie

Religieuze gemeenschappen moeten zich niet laten terugdringen naar de binnenkamers. Ze hebben de samenleving iets te bieden.

Doekle Terpstra is voorzitter van het CNV; in december verscheen van zijn hand het boek *Meer dan geld verdienen* (Ten Have, 2004)

Het geloof is iets voor de binnenkamer, voor privé-gebruik. Ieder is vrij in zijn geloof zolang anderen daar maar niet door gehinderd worden. Deze wat kort weergegeven benadering lijkt in sommige kringen *bon ton*. Religie is achterhaald, de moderne mens laat zich niet door vage, oude beelden leiden, maar probeert zo rationeel mogelijk op te treden. Deze mening wordt stevig gevoed door de maatschappelijk reacties op de islam.

Mijn visie staat hier haaks op. Ik meen dat religie het richtsnoer voor het leven kan zijn – voor het mijne is dat zo. Niet alleen voor de binnenkamer, niet voor een stuk van het leven, maar voor heel het leven. Ik ben als mens niet op te knippen in stukjes, waarbij ik mijn stukje geloof reserveer voor mijn privé-leven. Mijn geloof heeft niet alleen een boodschap voor mij, maar door mij ook voor de samenleving. Geloof is een geheel van waarden en normen en die reiken verder dan het privé-domein.

Ik heb 25 jaar geleden bewust gekozen voor de christelijke vakbeweging. Niet omdat die beter is of bestaat uit betere mensen. Niet omdat het CNV de waarheid in pacht heeft. Maar omdat binnen die club waarden en normen gebaseerd worden op de Bijbel, omdat geloof en praktijk daar met elkaar worden verbonden. Dat gaat soms moeizaam, mislukt soms, maar het wordt geprobeerd. En dat spreekt mij (nog steeds) aan. Ik hoor niet tot die gelovigen die hun geloofswil willen opleggen aan anderen en die gelovigen als een beter soort mensen ziet. Ik hoor tot de gelovigen die inspiratie zoeken buiten zichzelf, die willen worden aangesproken op gedeelde waarden en normen.

Mijn geloof is geen kookboek voor mijn dagelijks handelen. Het is een inspiratiebron, het wijst mij de weg, maar het is mijn persoonlijke verantwoordelijkheid op welke manier ik mijn geloofsovertuiging

GINA KRANENDONK

DE VROUWEN VAN HET LEGER DES HEILS

inzet in mijn maatschappelijk handelen. De Bijbel schrijft mij niet voor hoe het moet, maar geeft mij aan hoe het kan. De vraag naar meer of minder loon, naar een hogere of lagere uitkering, kan ik niet beantwoorden met een beroep op de Bijbel. Wel kan ik mij bij het beantwoorden van die vraag laten leiden door bijbelse richtlijnen van recht en gerechtigheid, van persoonlijke verantwoordelijkheid en rentmeesterschap.

Volgens velen stelt religie het belang van de groep boven het belang van het individu en vanuit het perspectief van individuele vrijheid ontstaat daar dan spanning. Ik betwijfel of dat zo is. In het christelijk geloof zoals ik dat beleef, is de mens vrij, maar is die vrijheid gebonden aan de vrijheid van anderen. Persoonlijke

verantwoordelijkheid leidt niet tot zelfredzaamheid of tot egotripperij, maar juist tot het diepe bewustzijn dat mijn vrijheid alleen maar echte vrijheid is als ik rekening houd met de ander, als ik mij met de ander verbind. Persoonlijke verantwoordelijkheid is voor de mij de kern van mijn maatschappijvisie.

Monsterverbond

Persoonlijke verantwoordelijkheid betekent niet dat ik alles in mijn eentje moet doen. Het kan juist ook zijn dat ik dingen samen met anderen doe, omdat het dan beter gebeurt. Collectieve arrangementen passen heel goed bij de manier waarop ik vanuit mijn geloofsopvatting naar de samenleving kijk. Niet als dwingende kaders, maar als mogelijkheden om maat-

is niet alleen voor thuis

schappelijke doelen te realiseren. In dat verband is er ook een authentieke taak voor de overheid. De overheid is er niet voor zichzelf – alhoewel het daar soms wel eens op lijkt – maar is er voor de burgers. De overheid mag niet in de plaats van die burgers treden, maar behoort hen de ruimte te bieden hun persoonlijke verantwoordelijkheid waar te kunnen maken.

Dit beeld van de overheid spoort niet met de huidige werkelijkheid. Laat ik dat illustreren aan de hand van een actueel voorbeeld. De werknemersverzekeringen zijn in de loop van de vorige eeuw in toenemende mate verstatelijkt, dat wil zeggen: de overheid is zich gaan gedragen als 'eigenaar' van de werknemersverzekeringen. Ze bepaalt de regels, de hoogte van premie en uitkering en voert de verzekering uit. Dat is een onjuiste ontwikkeling die gekeerd dient te worden. Werknemersverzekeringen zijn een zaak van werkgevers en werknemers. Zij bepalen de regels, de hoogte van uitkering en premie en zij dragen zorg voor de uitvoering en zorgen voor een goed, openbaar toezicht. In mijn visie moet de overheid dan ook terugtreden en dat is iets heel anders dan het monsterverbond dat het parse kabinet in de jaren negentig sloot tegen de sociale partners.

Een terugtrekkende overheid die burgers en hun organisaties de verantwoordelijkheid laat, is een politieke keuze die ik baseer op de manier waarop ik tegen de samenleving aankijk. Ik ben mij er van bewust dat de paar regels die ik voor het voorbeeld gebruik te weinig zijn om aan alle complexe aspecten die met het vraagstuk zijn verbonden, aandacht te besteden. Ik ben er ook van bewust dat de overheid op tal van terreinen al terugtrekkende bewegingen maakt. Minder regelgeving rond de arbeidstijdenwet, de arbeidsomstandighedenwet, de wet op de ondernemingsraden zijn daarvan voorbeelden op mijn eigen werkterrein. Toch is de wijze waarop de overheid terugtreedt in veel opzichten niet de mijne. Het terugtreden wordt nogal eens gebruikt om een ordinaire bezuiniging te verbloemen. De overheid beroept zich op het dragen van eigen verantwoordelijkheid, maar scheidt een samenleving waarin mensen vooral zichzelf moeten redden.

In dit verband is de toespraak van premier Balkenende tijdens de Bilderberg-conferentie op 22 januari zo interessant. In die toespraak lijkt hij stevig afstand te nemen van de neoliberale beleidslijnen van dit

kabinet door te pleiten voor het een krachtige rol van maatschappelijke organisaties. Hij tekent beleidslijnen uit die mij – ook ideologisch – sterk aanspreken en ik ben dan ook zeer benieuwd naar de komende daden. Woorden zijn belangrijk, maar het gaat uiteindelijk om de uitvoering.

Vrijheid

Als de overheid terugtreedt betekent dat dat bepaalde taken niet meer gebeuren of door anderen worden opgepakt. Vooral de markt wordt gezien als de aangewezen partij om taken over te nemen. Deze privatisering heeft niet bijgedragen aan het maatschappelijk draagvlak voor de terugtrekkende overheid. Als ik de toespraak van de minister-president ernstig neem – en voorlopig doe ik dat – dan zal er de komende tijd een stevige overdracht naar maatschappelijke organisaties plaatsvinden. Ik ben daar – zo zal duidelijk zijn – een warm voorstander van. Maar terugtreden moet verband houden met optreden. Het een kan niet zonder het ander.

Wat is in dit kader de rol van religieuze gemeenschappen? Eigenlijk een simpele: scherp houden, de andere actoren bevragen op hun motieven en afwegingen. Een religieuze gemeenschap – de kerken, de moskee, de synagoge, en zo meer – is de bewaker van onze waarden en normen. Niet zo zeer, zoals in vroeger dagen, de uitvoerder van armenzorg en ziekenzorg, maar de inspirator, de plaats waar mensen samenkomen om zich te bezinnen op de zin van hun bestaan en op hun maatschappelijk doen en laten. Een plaats waar mensen gevoed worden in contact met elkaar en door hun geloofsopvatting. Een plaats waar het gesprek plaatsvindt over de vertaling van de geloofsopvatting naar het praktisch handelen. In die gemeenschap moet ook nagedacht worden over de boodschap aan de wereld. Daar moeten kritische vragen groeien. De religieuze gemeenschap is meer dan een samenzijn van gelovigen die met hun geloof bezig zijn. Het is ook een gemeenschap van mensen die vanuit hun geloof bezig zijn met de samenleving.

Van die rol komt vaak niet veel terecht, laat ik het maar zo geblokt zeggen, en als er wel wat van terecht komt, is het de vraag of de samenleving daarop zit te wachten. De gelijke behandeling van mannen en vrouwen – het is niet meer dan een illustratie – is in onze samenleving terecht gemeengoed geworden. Maar vanuit sommige religieuze gemeenschappen worden

daar vraagtekens bijgezet en dat kan tot spanning leiden. De vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst staan op gespannen voet met andere verworvenheden. Een religieuze gemeenschap moet vragen stellen, maar daarmee is niet gezegd dat de antwoorden van die gemeenschap de antwoorden van de samenleving zijn. Voor de spanning is geen algemene, eenvoudige oplossing. Hoeveel ruimte laat je iemand, hoeveel ruimte neem jijzelf? Wij leven in een samenleving waarin uiteenlopende stelsels van waarden en normen naast elkaar kunnen bestaan. Al die stelsels beïnvloeden het geheel, maar de ene set van waarden en normen kan nooit de andere verdringen. Het is goed als wij het gesprek tussen de verschillende religieuze gemeenschappen opgang brengen, want de waarden en normen in die gemeenschappen zijn – zo is voldoende gebleken – niet absoluut.

Religieuze gemeenschappen zijn nu vaak erg druk met zichzelf bezig. Ze moeten opnieuw leren naar buiten te kijken, omdat ze iets te zeggen kunnen hebben waar de samenleving baat bij heeft. Voorkomen moet worden dat religie teruggedrongen wordt naar de binnenkamer omdat de vragen aan de samenleving in de ogen van sommigen niet passen in de samenleving. Het geloof – van wie dan ook – afdoen als een privé-aangelegenheid ontkent de betekenis van geloven, van gelovigen, van religieuze gemeenschappen voor de ontwikkeling van onze samenleving. En dat is de dood in de pot.

x

ERNA HOOGHIEMSTRA

Weg met het

Individualisering en spot ten spijt is 'huisje, boompje, kindje' ieders ideaal. De emancipatie is erbij gebaat dit verlangen naar gezamenlijkheid te erkennen.

Erna Hooghiemstra is directeur van de Nederlandse Gezinsraad

Enige tijd geleden, op een door de Nederlandse Gezinsraad (NGR) georganiseerde discussie, liet een uitgenodigd GroenLinks-Kamerlid zich ontvallen "onpasselijk te worden van het woord gezin". Misschien verwoordde zij niet de partijlijn, maar het is wel een feit dat GroenLinks de neiging heeft het woord te vermijden. Dat blijkt onder andere uit de analyse die de NGR met de Universiteit van Wageningen deed van de verkiezingsprogramma's van 2002 en 2003. Het woord gezin kwam welgeteld twee maal voor. Betekent dit nu ook dat GroenLinks geen enkele aandacht heeft voor gezinsthema's? Geenszins. Het aantal keren dat in het verkiezingsprogramma de woorden familie, ouders of kinderen voorkwam bedroeg maar liefst 44.

Ik zal drie redenen aanvoeren waarom ik denk dat het tijd wordt om het taboe op het gezin (ik reken daartoe iedere leefeenheid waar een kind deel van uitmaakt) te doorbreken. Allereerst omdat het gezin, ondanks individualisering en emancipatie, nog steeds een erg belangrijk onderdeel van de levensloop is. Ten tweede omdat aandacht voor het gezin de emancipatie verder zou kunnen helpen en ten derde omdat kennis over het gezin een bijdrage kan leveren aan het dichterbij brengen van een aantal maatschappelijke doelen.

Voorkeur

Na de burgerlijke jaren vijftig, leek het keuzepalet aan mogelijkheden om partnerrelaties en ouder-kindrelaties vorm te geven oneindig. Bevrijd van de knellende normen en waarden opgelegd door de kerk, het sociale leven en de overheid kregen individuen zelf de mogelijkheid om te doen wat zij wilden. Velen voorspelden een toekomst waarin *non-binding-commitments* de boventoon zouden voeren. Er werd gewaarschuwd voor een samenleving waaruit het cement zou verdwijnen.

In de werkelijkheid is er wel het een en ander veranderd, maar toch ook opmerke-

lijk veel hetzelfde gebeven. De levenslopen zijn zeker in de fase voorafgaande aan gezinsvorming sterk geïndividualiseerd. Mede door het loslaten van een direct verband tussen het aangaan van een seksuele relatie en het krijgen van kinderen is er ruimte ontstaan om op basis van affectie relaties aan te gaan. Het gevolg hiervan is dat velen tot dat er een kindwens ontstaat verschillende relaties hebben en dat gezinsvorming steeds meer wordt uitgesteld.

De ontwikkeling in de richting van meer individualisering heeft de banden binnen het gezin echter niet aangetast. Integendeel. Ouderschap en partnerschap zijn in vergelijking met vroeger eerder intensiever geworden dan losser. Uit een enquête die met regelmaat wordt voorgelegd aan de Nederlandse bevolking over de waardering van een zestal levensterreinen, wint het gezin al jaren van 'vrienden en bekenden', 'vrije tijd', 'werk', 'politiek' en 'godsdienst' (SCP, 2001). Ook is er maar nauwelijks sprake geweest van verminderde belangstelling voor het stichten van een gezin. Weliswaar leven meer mensen alleen en in een tweepersonshuishouden. Maar uiteindelijk hebben de meeste alleenstaanden een voorkeur voor leven met een partner, krijgt de meerderheid van de Nederlandse bevolking wel kinderen en had het grootste deel van degenen die geen kinderen krijgen eigenlijk wel een gezin willen hebben. In de afgelopen decennia is het gezin een onderwerp geworden waarover alleen nog besmuikt gesproken wordt. Ondertussen blijven in de privé-sfeer – binnen de gezinnen dus – de onderlinge banden onverminderd sterk.

Emancipatie

Het is overduidelijk dat de emancipatie stopt vanaf het moment dat er kinderen worden geboren. Het (kleine) anderhalfverdienersmodel is in de gezinsfase de norm. 25 Jaar emancipatiebeleid heeft ons niet verder gebracht dan een modern jasje om een traditioneel patroon. Hoe komt dit? Allereerst kan niet ontkend worden dat er sprake is van belemmeringen om een betaalde baan op een bevredigende wijze te combineren met zorgtaken. Belangrijkste struikelblokken zijn het gebrek aan voldoende voorzieningen en de beperkte investeringen van vaders in de zorg en het huishouden. Het emancipatiebeleid heeft vooral deze ingang gekozen om de arbeidsparticipatie van vrouwen te verhogen. Er is veel geïn-

vesteerd in de facilitering van arbeid en zorg en ook de nodige aandacht geweest voor stimulering van zorgactiviteiten van vaders. De opbrengsten ervan zijn echter beperkt. Een belangrijkere reden hiervoor is dat veel vrouwen niet talen naar een omvangrijke betaalde baan, zeker niet als ze kinderen hebben. Mannen en vrouwen blijken vooral als zij met elkaar en hun kinderen samenleven uiterst tevreden met een anderhalf-max verdeling van betaald werk. Menig onderzoeker heeft zich afgevraagd hoe het mogelijk is dat vrouwen tevreden kunnen zijn met een ongelijkwaardige verdeling en een afhankelijke positie. Die tevredenheid doet zich zelfs voor bij vrouwen die in principe voorstander zijn van een volledig gelijke verdeling van taken. Onderzoek toont aan dat vrouwen in de inrichting van hun dagelijkse leven andere prioriteiten stellen dan economische zelfstandigheid en meer in het algemeen gelijke posities. Ze zijn tevreden als ze in goed overleg met hun partner tot een oplossing voor tijdsproblemen zijn gekomen en als ze de belangen van het gezin veilig hebben gesteld. Onder de huidige omstandigheden is dit kennelijk alleen haalbaar als de vrouw haar arbeidsloopbaan – in haar meest productieve periode! – op een laag pitje zet.

Dat vrouwen hun keuzen bij voorkeur mede afstemmen op de andere leden van het huishouden waar zij deel van uitmaken, plaatst het emancipatiebeleid voor een groot dilemma. Nu er eindelijk een situatie is ontstaan waarin vrouwen in hoge mate kunnen kiezen, lijkt het alsof ze er helemaal geen behoefte aan hebben om hun privé-verplichtingen ondergeschikt te maken aan de participatie op de arbeidsmarkt. Het gevolg is dat vrouwen in de periode totdat er kinderen komen, volgens de doelstellingen redelijk zijn geëmancipeerd, maar dat het daarna nog steeds droevig is gesteld.

De relatie tussen emancipatiebeleid en gezin is altijd moeizaam geweest. Het gezin werd gezien als belemmering voor emancipatie. Daarom moest de vrouw het gezin uit, de wereld in, haar eigen pad volgen en zich niet laten sturen door vastliggende rolpatronen. In mijn ogen heeft het emancipatiebeleid een erg belangrijke functie vervuld in de verzelfstandiging van vrouwen, maar heeft zij er te weinig rekening mee gehouden dat de meeste mensen zoeken naar een balans tussen individualiteit en gezamenlijkheid. Het emancipatiebeleid moet zich veel meer richten op het creëren van omstandighe-

taboe op het gezin

den die recht doen aan het belang dat mensen hechten aan hun gezin. Alleen dan kan de emancipatie verder geholpen worden.

Kortzichtig

Ik wil nog een argument aanvoeren waarom het gezin meer aandacht verdient dan het krijgt in het overheidsbeleid. Een aantal belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen hangt sterk samen met 'het gezin'. Het krijgen van kinderen lijkt in eerste instantie iets waar de overheid zich verre van moet houden, maar dan wordt uit het oog verloren dat de optelsom van deze private beslissingen grote maatschappelijke gevolgen kan hebben. Hoewel het niet zo'n probleem lijkt voor een dichtbevolkt land als Nederland, brengt een dalende en vooral een negatieve bevolkingsgroei de nodige risico's met zich mee. Het kan leiden tot schaarste van arbeidskrachten, een tekort aan personeel in de ouderenzorg en ook tot relatief hoge kosten van de zorg voor ouderen.

De overheid bemoeit zich met de taakverdeling in gezinnen na het krijgen van kinderen, vanuit het oogpunt van arbeidsparticipatie. Onder het mom van keuzevrijheid zijn er echter weinig belemmeringen om te kiezen voor niet of veel minder gaan werken. De afstandelijke houding van de overheid is opmerkelijk omdat die keuze consequenties heeft voor de maatschappij. Nog buiten de invloed ervan op sekseverhoudingen, inkomensverhoudingen en de armoederisico's in geval van echtscheiding, is het op zijn minst teleurstellend dat de grote vooruitgang die meisjes op het terrein van onderwijs boeken maar zeer ten dele ten goede komt aan de arbeidsmarkt. Zeker met het oog op de toekomstige vergrijzing zou het erg kortzichtig zijn ons zomaar neer te leggen bij deze ontwikkeling.

Het belang van de samenleving bij zorg en opvoeding van voldoende niveau in het gezin is evident. Knelpunten kunnen desastreuze gevolgen hebben voor de ontwikkeling van de kinderen. Meer in het algemeen is de opvoeding in gezinnen bepalend voor de overdracht van normen en waarden en daarmee voor de cultuur van de toekomstige samenleving. Juist daarom is het van het grootste belang dat de overheid zijn verantwoordelijkheid neemt en goede randvoorwaarden biedt voor de opvoeding van kinderen.

Aan het gezin heeft jarenlang een spruitjeslucht gehangen vanwege de

GINA KRANENDONK

DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN HUISVROUWEN

associatie met traditionele rolpatronen. In de jaren zestig en zeventig was het goed te verdedigen om aandacht te besteden aan individualisering en de ontwikkeling van de positie van vrouwen. Hier was immers een wereld te winnen. Nu is het overbodig het gezin alleen in negatieve termen te omschrijven of te negeren als politiek relevant thema. Zeker bij links ligt op gezinsthema's nog steeds een taboe. Ondertussen speelt het gezin een belangrijke rol in het dagelijks leven van heel veel mensen. Het is niet alleen in het belang van gezinnen om dit taboe te doorbreken, maar zou kunnen bijdragen aan toeneemende emancipatie en een economisch gezonde en zorgzame samenleving.

x

Vrijheid

GINA KRANENDONK

DE TRAVESTIETEN VAN CLUB CHIQUÉ

in gemeenschap

JAN WILLEM DUYVENDAK & MENNO HURENKAMP

Meer individuele vrijheid heeft er niet toe geleid dat Nederlanders geen lid meer zijn van clubs, verenigingen en organisaties. Of dat ze geen groepsgedrag meer vertonen. Het tegendeel is het geval. Individualisme en gemeenschap gaan heel goed samen.

Jan Willem Duyvendak is hoogleraar Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam; Menno Hurenkamp is publicist en hoofdredacteur van TSS, Tijdschrift voor de Sociale Sector

Je krijgt met de krant op schoot al snel de indruk dat Nederland in verwarring is over haar zelfbeeld. Nederlanders zijn losgeslagen en eenzame figuren, volgens de pessimisten. Nederlanders zijn vrij en unieke wezens, volgens de optimisten. Beide dankzij de individualisering. Minister-president Jan Peter Balkenende startte een normen- en waardenproject, omdat de individualisering ons niet alleen normloos heeft gemaakt maar ook de gemeenschappelijke basis onder de samenleving heeft weggeslagen. Tegelijkertijd benoemde een collega van Balkenende, Laurens Jan Brinkhorst, de individualisering als een van de meest positieve bronnen van emancipatie.

Eén regering, twee mensen en twee verhalen over wat er in Nederland aan de hand is, met behulp van dezelfde term: individualisering. Of neem het debat tussen autochtoon en allochtoon. Het grote verschil tussen 'wij' en 'zij' is dat 'wij' geïndividualiseerd zijn, bevrijd van vader, kerk en staat. En 'zij' worden nog door het juk van imam en eer tot groep geknecht.

Wat is aan de hand? Wat is die individualisering precies? Wat wordt precies bedoeld wanneer gesteld wordt dat mensen steeds vrijer worden en zich steeds minder van elkaar aantrekken? Belangrijker nog: zijn we eigenlijk wel zo onafhankelijk of maken we onszelf iets wijs? In het boek *Kiezen voor de Kudde* (2004) hebben we een aantal onderzoekers de vraag voorgelegd na te gaan of mensen inderdaad meer individueel gedrag vertonen en meer eigen keuzes maken. Maken ze minder deel uit van groepen en

worden ze minder door sociale categorieën (klasse, sekse, leeftijd, opleiding) beïnvloed, zoals wel verondersteld wordt?

Als korte conclusie citeren we hier de hoogleraar arbeidseconomie Paul de Beer uit zijn bijdrage aan het boek. Hij stelt: "Anders dan vele sociologen beweren zijn sociale kenmerken als geslacht, leeftijd, gezinssituatie, opleidingsniveau en geloof in de loop van de tijd niet minder maar meer relevant geworden om gedrag en opvattingen van mensen te begrijpen."

Hetero's

Door het verdwijnen of terugtreden van traditionele instituties (politieke partijen, kerken, vakbonden) zijn mensen niet 'losser' in het leven komen te staan. Mensen wisselen tussen politieke partijen, maar binnen voorspelbare marges. Ze willen allemaal een eigen auto maar wel dezelfde en ze willen vooral allemaal tegelijk rondrijden. Ze hebben afhankelijk van hun culturele achtergrond allemaal identieke woonverlangens. Ze sporten nog graag in clubs en als ze individueel sporten is dat een voorgeschreven en voorspelbare keus.

Dat de greep van familie, buren, buurt en kerk op het leven van mensen sinds de jaren zestig sterk is afgenomen, leidt dus niet tot meer diversiteit. Collectief koesteren we individualistische waarden, staan we pal voor de gelijkheid van mannen en vrouwen, van homo's en hetero's. Je kunt het groepsgedrag ook negatiever uitleggen, zoals de Belgische socioloog Mark Elchardus dat doet. Hij stelt dat vroeger de conformerende dwang van overheid en kerk kwam, maar dat deze tegenwoordig vooral van de commercie en meer in het bijzonder van de televisie komt. Nog nooit eerder in de geschiedenis, zo schrijft Elchardus in *Kiezen voor de kudde*, kon je een moment aanwijzen waarop zoveel mensen elke dag tegelijk hetzelfde deden: de televisie inschakelen. Maar, tekenen wij aan, mensen beslissen zelf om dat te doen.

We stuiten hier op de omstandigheid dat mensen onder liberale omstandigheden collectief gedrag vertonen en sterk door collectieven worden beïnvloed. De tijdgeest mag liberaal zijn, mensen blijven sociale wezens. Dat dwingt tot een nauwkeurigere empirische en normatieve plaatsbepaling. Empirisch, omdat de aard van ons groepsgedrag ondertussen wel degelijk is veranderd ten opzichte van de jaren vijftig en zestig. Normatief, omdat het oordeel over groepsgedrag in de laatste decennia nega-

tief is geworden. De dominante gedachte in links en liberale kringen was dat het uitstierf en dat dit prima was.

Bonnefooi

Eerst iets over de empirie van het aanhoudend groepsgedrag. Volgens wakkere statistici is het nogal wies dat je kuddegedrag meet: als je gedrag van mensen gaat bijhouden zal je altijd een of andere vorm van massaliteit vaststellen (en niet onder 16 miljoen mensen 16 miljoen verschillende gedragingen vinden). Het is bovendien, aldus critici, evident dat er wél sprake is van individualisering omdat mensen zich vrijelijk in en uit groepen kunnen bewegen. De vraag is natuurlijk wat je onder individualisering verstaat. Is dat eigen keuzes kunnen en willen maken, of daadwerkelijk afwijkend gedrag vertonen. Wanneer je zegt dat mensen vrijer zijn omdat ze tegenwoordig met een rugzak op de bonnefooi naar Australië kunnen, kun je dat net zo goed bestrijden omdat ze dat allemaal doen, op hetzelfde moment bovendien, en elkaar down under direct ook weer opzoeken. Maar om deze kwestie – zijn we vrijer of minder vrij – aan de orde te stellen was het ons niet te doen. Het gaat er om hoe mensen die vrijheid gebruiken. Bijna niemand blijkt te verlangen naar een ongebonden, autonoom of contextloos leven.

De gemeenschapsbanden bestaan nog altijd. Maar ze zijn veranderd. Ons groepsgedrag is 'lichter' geworden, makkelijker, minder beperkend. De collectieven waar de Nederlanders tegenwoordig deel van uit maken, zijn zwakker dan de ooit zo robuuste partijen, kerken, vakbonden of gezinnen. Het geldt voor de formele verenigingen en organisaties en voor de informele verbanden en clubs. Officiële clubs en losse sociale netwerken zijn over het algemeen makkelijker te betreden maar worden ook makkelijker verlaten.

Wereldkampioen

Zo gek is het dan ook niet dat veel mensen denken dat we toch losgeslagen zijn. De beroemde these van de Amerikaanse socioloog Robert Putnam in zijn boek *Bowling Alone*, die Amerika ten prooi ziet vallen aan de negatieve gevolgen van een uiteenvallend verenigingsleven, heeft veel instemming gekregen. Maar Nederland, zo blijkt ook uit onderzoeken die worden aangehaald in *Kiezen voor de kudde*, blijft wereldkampioen verenigingen. Hier blijkt de sociale weerbaarheid, voor zover die van

Vrijheid in gemeenschap

een actief maatschappelijk leven afhankelijk is, nog wél voorradig. Deelname aan iets klassieks als 'vrijwilligerswerk' verandert wel van aard maar niet van betekenis. Sociale activiteit verdwijnt ook niet als heel moderne middelen in het spel zijn. Denk aan de bellende, sms-ende en in MSN-groepen zittende scholier. In *Kiezen voor de Kudde* beschrijft Marianne van den Boomen hoe mensen internet gebruiken om nieuwe groepen te beginnen en oude voort te zetten, om te discussiëren, te spelen, een partner te zoeken of om een hobby op uit te oefenen. De empirie is zware kost voor liberalen: dat in de praktijk de individualisering niet het einde betekent van groepsvorming, ontkennen ze onder verwijzing naar keuzevrijheid. Het belang van keuzevrijheid is in het bovenstaande echter niet ontkend; het effect is alleen anders dan gedacht. Voor bijvoorbeeld de Vlaamse liberaal Dirk Verhofstadt is het opvallend uniforme gedrag dat mensen laten zien als gevolg van die keuzevrijheid, een non issue. In een kritiek op de analyse van het kuddegedrag komt hij met een interessante lijst voorbeelden die bewijzen dat de persoonlijke autonomie sterk is toegenomen: abortus, anticonceptie, homohuwelijk, euthanasie. Dat zijn echter verworvenheden die je wel vrijer maar helemaal niet perse anders maken. (En die bovendien eerder door 'links' dan door 'liberaal' bevochten werden.) De vrijheid is groter geworden omdat het aantal keuzemogelijkheden is toegenomen. Neemt nu de betekenis van die keuzemogelijkheden af wanneer iedereen vervolgens en masse weer hetzelfde kiest? Dat niet. De overgrote meerderheid van de Nederlanders (en veel Belgen) heeft zich de progressieve waarden van de jaren zestig en zeventig eigen gemaakt – dit doet niets af aan het belang van keuzevrijheid als zodanig. Tenminste: wanneer sprake is van de mogelijkheid om te kiezen.

Gepeupel

Om los te komen van de hippie-agenda doet Verhofstadt de suggestie dat ook de commercie mensen vrijer maakt. Dit omdat begeerlijkheden als de iPod en de BMW hen de ruimte bieden om individu te worden. Maar met het blote oog is zichtbaar hoe mooie spullen geen uitdrukking zijn van gevoelde individualiteit, maar vormgevers van vermeende individualiteit.¹ Natuurlijk worden mensen blij van spullen kopen en hebben. Maar zegt dat iets over hun onafhankelijkheid? Meestal is het juist het zoe-

ken naar veiligheid van de groep die mensen de mode doet volgen.

Van de empirie naar de moraal. Waarom wordt het groepsgedrag van Nederlanders als een onwelkome boodschap ontvangen in linkse en libertaire kringen? Wellicht door de angst dat hier sprake zou zijn van het c-woord. Communitarisme. In een tijd waarin zelfs links liberaal is, moet je natuurlijk niet van gemeenschapsdenken beticht worden – tenzij je als eenling door het leven wilt. Die weerzin tegen dat gemeenschapsdenken laat zich goed uitleggen aan de hand van het werk van de recent populair geworden filosoof Ad Verbrugge. Verbrugge bekritiseert de opvatting dat gemeenschappen de individuele vrijheid in de weg zitten en stelt juist dat gemeenschappen vrijheid mogelijk maken. Daarbij lijkt het traditionele gezin voor hem de oervorm van gemeenschap te zijn en de uitweg uit elke crisis. Verbrugge in zijn boek *Tijd van Onbehagen*: "In de verabsolutering van de individuele vrijheid van de persoon met zijn eindeloze behoeften en verlangens kweekt onze samenleving cultuurloos gepeupel dat zich asociaal en gewelddadig manifesteert." Zo'n paardensprong van emancipatie naar F-side maakt in verlichte ogen elke vorm van denken over groepen of pleiten voor groepen natuurlijk verdacht. Het verlangen naar disciplineren dat hier uit spreekt, is op dit moment geen eenzaam gevoel. Het valt ook te horen in betogen van Piet Hein Donner. Maar als je het "cultuurloos gepeupel" rondom de kachel dwingt, zou het dan meer of minder militant worden? Verbrugge plaatst de belangen van de gemeenschap boven die van het individu. Dat is onverstandig, onjuist en onnodig.

Het goede nieuws is dat onder liberale condities wel degelijk gemeenschappen mogelijk zijn. De vraag is niet langer of je voor individualisering of voor gemeenschap bent. Toegenomen persoonlijke autonomie leidt zoals we hebben gezien in de meeste gevallen niet tot zeer verschillende en alleen geleide levens. Het onderzoek in *Kiezen voor de kudde* dwingt tot een veel grotere nauwkeurigheid dan het slordige liberale idee dat mensen in alle facetten van hun leven verlangen naar ongebondenheid en keuzevrijheid (waar recent ook de Amerikaanse psycholoog Barry Schwarz in *The Paradox of Choice* op wijst). Veel van de liberale critici van elke vorm van gemeenschapsdenken nemen hun eigen quasi-autonome bestaan als exemplarische situatie, om een term van Lolle Nauta te gebruiken.

De kunst is in te zien dat ook moderne mensen streven naar groepsvorming, en dat ze daar nieuwe manieren voor vinden. De lichte gemeenschappen zijn juist het tegendeel van de onderdrukking die moderne mensen vermoeden in pleidooien voor het gezin als fester Burg. Lichte gemeenschappen zijn de voortzetting van het liberalisme met collectieve middelen. Het zijn de collectieve verschijningsvormen van wat Isaiah Berlin (géén liberaal) positieve vrijheid noemt. Daarin kan individuele vrijheid of in Berlins termen negatieve vrijheid betekenisvol tot zijn recht komen.

Lichte gemeenschappen kunnen vriendenclubjes of studiegezelschappen, families of crèches zijn. Maar ze dragen altijd kennis, kunde en kritiek van de buitenwereld, van andere lichte gemeenschappen in zich. Juist hun lichtheid maakt dat de gemeenschappen waar het hier om gaat niet altijd als zodanig herkend worden – toch is het onmiskkenbaar dat sportverenigingen, homowandelclubs of internetfora naast hun directe behoeftebevrediging ook bredere sociale functies hebben. Ze zijn het logische gevolg van de botsing tussen de klassieke gemeenschappen familie, kerk, natiestaat aan de ene kant en de emancipatiebewegingen van de afgelopen eeuw aan de andere kant.

Burka

Als lichte gemeenschappen bestaan, heb je ook 'zware' gemeenschappen. Deze laatste vallen meer op in de maatschappij omdat ze vaak wel afwijkend gedrag vertonen. Zware gemeenschappen zijn bijvoorbeeld de families waar meisjes zich niet van de controle van hun vaders en broers kunnen bevrijden. (Onder een burka heb je altijd een zware gemeenschap.) Uit het bestaan van lichte en zware gemeenschappen volgt een politieke opgave: groei van de persoonlijke vrijheid, zonder dat de gemeenschap verloren gaat. Dat kan door te zorgen dat mensen kunnen kiezen voor de gemeenschap.

Die politieke opgave gekoppeld aan het bestaan van prettige en onprettige groepen vraagt wel om nauwkeurigheid. "Meer sociale cohesie", om eens een populaire slogan te gebruiken, is geen antwoord op problemen in zware gemeenschappen. Net zo min als het aantasten van de bestaansgronden van zware gemeenschappen door die belachelijk te maken of buiten de orde te verklaren. De problematische kanten moeten aan de orde gesteld worden, via het strafrecht als dat nodig is en via opdringerigheid en

onderwijs als het kan. Het gaat vooral om het bevorderen van voice- en exit-mogelijkheden: zodra leden van een zware gemeenschap kunnen protesteren of weglopen verdwijnt de zwaarte. Participatie in andere gemeenschappen (noem het burgerschap) brengt verlichting.

Om dat voor elkaar te krijgen heb je voorvechters nodig, mensen die hun nek durven uit te steken, en die krijg je door goed en toegewijd onderwijs. Je hebt ook scherpe waarnemers nodig die van buitenaf kunnen interveniëren. De Franse filosoof Oliver Roy had gelijk toen hij recent in Trouw opmerkte: denkers en priesters moeten zich met de geloofsgemeenschap van de ander bemoeien. En als het de enige manier is om migrantenvrouwen het huis uit te krijgen, kunnen de veelbespote fietslessen erg nuttig zijn. Het is hoe dan ook zaak de buitenwereld zo'n zware gemeenschap binnen te loodsen en omgekeerd.

Lichte gemeenschappen op hun beurt zijn niet alleen een middel tot emancipatie. Ze zijn ook als zodanig plezierig. Het gaat hier dus uitdrukkelijk niet om het overnemen van de rol van de oude zuilen, zoals het sterk worden in eigen kring van de arbeiders, de vrouwenbeweging of de katholieken. Je hoeft je niet alleen te organiseren met je eigen vooruitgang in het achterhoofd, al zullen velen – autochtoon en allochtoon – dat toch ook doen. Deze lichte gemeenschappen zijn in principe passief waar het op normen aan komt. Ze hanteren wel normen, maar dragen ze meestal niet uit. Ze laten zich dus niet makkelijk lenen voor iets als een 'beschavingsoffensief'.

Feesten

Dat betekent niet dat buurtvaders, die nogal offensief zijn in het uitdragen van normen, omdat ze jongeren op de vingers tikken, geen lichte gemeenschap zijn. Dat zijn ze wel: ze richten zich op een specifieke groep. Maar het blijft licht: toetreden en weglopen staan hen immers vrij.

Ondanks hun lichtheid kunnen lichte gemeenschappen in politieke zin een zware taak krijgen. Uit de manier waarop moderne burgers zich organiseren spreekt immers een onmiskenbare maatschappelijke betrokkenheid. Tegelijkertijd is er sprake van afnemend vertrouwen in politieke partijen en andere gevestigde maatschappelijke instituties. Het is een schijnbaar paradoxale ontwikkeling waar het Sociaal en Cultureel Planbureau recent herhaaldelijk verslag van deed. Het engagement van

burgers sluit niet meer aan op de organisaties die daar vorm aan willen geven. Om cynisme te voorkomen is vernieuwing van de rol die burgers hebben – in corporaties, collectieve voorzieningen, verenigingen, en andere ('alternatieve') politieke processen – nodig. Het type groepen waar dit verhaal over gaat biedt daar alle ruimte voor.

Ondertussen zijn ook de lichte gemeenschappen niet probleemloos. Sommigen zullen ze ongrijpbaar vinden, 'ondraaglijk licht'. En een samenleving van lichte gemeenschappen is niet perse verdraagzaam of zachtaardig. Lichte gemeenschappen sluiten ook mensen buiten als dat voor hun bestaan nodig is – dat homo's onder elkaar willen feesten is voor het versierslaagpercentage wel zo handig.

Sommige mensen blijven buitengesloten, soms moedwillig omdat ze lid willen zijn van een zware gemeenschap, soms gedwongen omdat ze in de ban zijn van een lid van een zware gemeenschap. Er zijn ook mensen die niet meedoen door gebrek aan mogelijkheden, omdat ze geen opleiding, huis of vaardigheden hebben. Die laatste groep mensen ervaren wel de negatieve kanten van de lichte gemeenschappen, de relatief hedonistische inslag, de tijdelijkheid, de beperkte toegang, maar niet de positieve kanten. Eenzaamheid en armoede zijn geen keuzes. De Pauluskerk in Rotterdam is noodgedwongen een zware gemeenschap. Dat betekent dat ook onder condities van lichte gemeenschappen niet alleen sociaal maar ook economisch gestuurd en geïntervenieerd moet worden. Niet alleen met het oog op degenen die geen deel hebben aan de lichte gemeenschappen. Ook gericht op degenen die ze al te lichtvaardig gebruiken. Individualisme kan ontsporen, met uitwassen als graaigedrag en hufferigheid. De erkenning dat vrijheid uiteindelijk niet door één individu, maar binnen een geheel (een gemeenschap, een maatschappij) gerealiseerd wordt, moet wel degelijk hoog op de agenda geplaatst worden.

×

- 1 Ook wat dat betreft is er geen nieuws onder de zon. Lees Sinclair Lewis in zijn boek *Babbit* uit 1922: "The large national advertisers fix the surface of his life, fix what he believes to be his individuality. These standard advertised wares – toothpastes, socks, tires, cameras, instantaneous hot water heaters – were his symbols and proofs of excellence, as first the signs, then the substitutes for joy, passion, and wisdom."

Literatuur:

- Paul Dekker, Joep de Hart en Esther van den Berg: 'Democratie en civil society', in: In het zicht van de toekomst; Sociaal en Cultureel Rapport 2004; SCP 2004
- Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp (red.): *Kiezen voor de Kudde; Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*; Van Gennep, 2004
- Ad Verbrugge: *Tijd van Onbehagen*; Sun, 2004
- Dirk Verhofstadt: 'Kiezen voor de Kudde', artikel te vinden op www.liberales.be

Israël en de Palestijnen zijn weer in gesprek, maar de tegenstellingen blijven schier onoverbrugbaar. De Noorse bemiddelaar Johan Galtung ziet een uitweg: geen twee-staten- maar een zes-statenoplossing

Harry van den Berg is hoofddocent aan de Vrije Universiteit; Jelle van der Meer is redacteur van de Helling

De verkiezing van Abu Mazen als opvolger van Jasser Arafat wordt allerwegen gezien als een overwinning van gematigde krachten in Palestina. Zelden kreeg een Palestijnse leider zo'n warm onthaal in de internationale gemeenschap. Zelfs Sharon was bereid tot een gesprek. Toch is er weinig reden voor euforie en het zou niet de eerste keer zijn dat politieke commentatoren verwachtingen wekken over een mogelijke doorbraak terwijl de feitelijke basis voor dergelijke verwachtingen flinterdun is.

De populariteit van Abu Mazen (ook bekend als Mahmoud Abbas) houdt vooral verband met zijn afwijzing van terroristisch geweld als middel om de politieke doelen van de Palestijnse volk te realiseren. Die strategie werkt averechts omdat juist op het militaire strijdtoneel Israël aanzienlijk sterker is. Abu Mazen kiest voor een strategie waarin overtuigingskracht, gesprekken en onderhandelingen centraal staan. Het politieke programma van Abu Mazen gaat echter niet alleen over middelen, maar ook over doelen. Die doelen worden door het Westen beslist niet unaniem omarmd en zijn voor Sharon reden om uiterst argwanend te blijven. Het gaat immers om de ontruiming van de bezette

gebieden met inbegrip van de West Bank, de erkenning van Jeruzalem als hoofdstad van Palestina en het recht op terugkeer van Palestijnse vluchtelingen.

Het feit dat Abu Mazen niet van plan is om hieraan concessies te doen, is een belangrijke reden waarom de uiteenlopende Palestijnse groeperingen hem steunen of gedogen. Maar over de strategie van Abu Mazen heerst veel scepsis: men gelooft niet dat alleen de kracht van argumenten voldoende is om Sharon te bewegen om concessies te doen. De maatschappelijke en politieke steun voor Abu Mazen is dus fragiel. Het feit dat vlak na zijn verkiezing niet de PLO maar Hamas bij de lokale verkiezingen een eclatante overwinning boekte, is veelzeggend.

Aan Israëlsche zijde is de verkiezing van de gematigde Abu Mazen weliswaar positief ontvangen, maar in de omgeving van Sharon wordt deze verkiezing vooral geïnterpreteerd als het bewijs dat Sharons harde aanpak effectief is gebleken. De Palestijnen zijn murw gebeukt. Er zijn dan ook geen tekenen dat Sharon bereid zal zijn om concessies te doen anders dan het opheffen van intimiderende maatregelen en het terugtrekken van militaire eenheden. Het is een misverstand om te menen

dat de aankondiging door Sharon dat hij de Gazastrook zal ontruimen een teken is dat Sharon ook bereid zal zijn om de West Bank te ontruimen.

Integendeel, er wordt verder gewerkt aan de bouw van nieuwe nederzettingen en uit publieke uitlatingen van adviseurs van Sharon blijkt dat Sharon het ideaal van een 'Groot-Israël' niet de rug heeft toegekeerd. Het streven van de Palestijnen naar een zelfstandige levensvatbare staat, is geen thema op de politieke agenda van Sharon c.s.. Sharon kan bovendien rekenen op de steun van Bush. De impasse in het Israël-Palestina conflict is dus nog steeds levensgroot en er hoeft maar heel weinig te gebeuren of de vlam slaat weer in de pan.

Verrassend

De vraag hoe deze impasse doorbroken kan worden, hebben we voorgelegd aan Johan Galtung (74), die wereldwijd gerespecteerd wordt als mediator in internationale conflictsituaties. Hij is één van de oprichters van het instituut Transcend in Oslo dat een eigen visie heeft ontwikkeld op conflictbeslechting.

Johan Galtungs oordeel over eerdere vredesopingen in het Midden-Oosten zijn niet mals. Het Oslo-akkoord moest wel op

z'n zessen

een mislukking uitlopen: "De bemiddelaars hebben destijds van het Israël-Palestina conflict een Arbeiderspartij-PLO conflict gemaakt. Likud aan de ene kant en partijen als Hamas aan de andere kant werden er buiten gelaten. Het akkoord was daarom doodgeboren. Een duurzame oplossing vereist dat alle relevante partijen erbij betrokken worden". Over de road-map van Bush is zijn oordeel nog minder positief: "Het is niet meer dan retoriek en het was ook zo bedoeld."

Galtung schetst de uitgangspunten van zijn mediation-benadering in internationale conflicten. De twee belangrijkste punten zijn: streef niet naar onderhandelingen, omdat partijen zich dan ingraven achter de bekende standpunten, maar streef naar een dialoog; en sluit geen compromissen maar zoek naar een nieuwe benadering. Dat laatste is essentieel omdat nieuwe gezichtspunten kunnen leiden tot het doorbreken van impasses. Galtung: "Betrokken partijen worden uitgedaagd om na te denken over een mogelijke toekomst. Een compromis ligt halverwege en deelt het ongenoegen in tweeën: iedereen is 50 procent tevreden en 50 procent ontevreden en die ontevredenheid leidt later maar al te vaak tot nieuwe conflicten." Als voorbeeld wijst Galtung op een decennialang slepend en bloedig grensconflict tussen Ecuador en Peru dat hij openbrak met een verrassende suggestie: "Geen grens, want een compromis ligt halverwege in het omstreden gebied. Ik zei: vergeet die grens, wat denken jullie van een overgangsgebied, een gemeenschapselijke zone die als binational park zou kunnen functioneren? Sindsdien is er geen dode meer gevallen."

Een soortgelijke creativiteit is volgens Galtung nodig om de impasse in het Palestijns-Israëliësch conflict te overwinnen: "Je moet niet alleen luisteren naar de bekende politieke stel-

lingnames van de leiders, maar ook naar de daarachter liggende wensen van de betrokken bevolkingsgroepen. Dan is het duidelijk dat het voor de Palestijnen uiteindelijk gaat om een levensvatbare zelfstandige staat. Voor Israëliërs gaat het erom dat ze veilig willen zijn achter controleerbare grenzen. Dat zijn volstrekt legitieme verlangens die echter moeilijk met elkaar te verenigen zijn. Over de twee-statenoplossing waar nu steeds op wordt aangestuurd zegt Israël dat het voor hen niet veilig is en de Palestijnen zeggen dat de Israëliëse opvatting over veilige grenzen een levensvatbare Palestijnse staat blokkeert. Dat ziet er dus niet zo goed uit. Onze benadering is als volgt: Een één-staatoplossing is onmogelijk, daarvoor is er teveel haat tussen beide bevolkingsgroepen. Voor een twee-statenoplossing is het conflict te asymmetrisch om tot een vergelijk te komen: Israël is veel sterker en een overeenkomst op basis van machtsongelijkheid is altijd instabiel. Wij stellen een zes-statenoplossing voor, met Israël en de vijf omliggende landen Libanon, Syrië, Jordanië, Egypte en Palestina, volgens de pre-1967-grenzen." Deze landen zouden een sociaal-economische gemeenschap moeten vormen, naar het voorbeeld van Europa na de Tweede Wereldoorlog. "Schuman kwam toen met het geniale idee om het overwonnen Duitsland met andere West-Europese landen in een gemeenschap onder te brengen, gericht op samenwerking."

Op de tegenwerping dat beide situaties niet goed vergelijkbaar zijn, vertelt Galtung dat hij al jaren geleden begonnen is met gesprekken in de regio. "Ik breng mensen bij elkaar uit de betreffende landen: journalisten, wetenschappers en handelaren – niet de top, maar het middenkader. Ik zet ze aan tafels en vraag ze: 'in welk Midden-Oosten wil je leven?' Het gaat om dialoog over hun dromen. Allemaal komen ze dan met open gren-

zen, vrij reizen, vrije handel. Kortom, een gemeenschap. Niet meteen ook met vrije vestiging maar een gemeenschap van soevereine landen. Dan vraag ik ze de infrastructuur te schetsen die daar bij hoort en dat zorgt voor enorm enthousiasme. Hetzelfde vraag ik voor de economie, de cultuur en de manier om veiligheid te vergroten."

Telefoontje

Het klinkt als een utopie en Galtung ziet ook wel de obstakels: "Voor de Palestijnen betekent het dat ze een relatie moeten aangaan met Israël. Dat is een grote stap. De Israëliërs vinden de vergelijking met de Europese Gemeenschap en de positie van Duitsland niet zo prettig. Maar de belangrijkste blokkade is het paradigma van de twee-statenoplossing waarin iedereen gevangen zit. Om daar los van te komen duurt lang. Daar probeer ik iets aan bij te dragen."

Maar is het niet naïef te denken dat het mogelijk is om alle partijen tevreden te stellen? Hebben sommige partijen niet baat bij oorlog omdat ze daaraan hun positie ontleenen? Galtung is optimistisch genoeg om te geloven dat je mensen zo ver kunt brengen dat ze zeggen: dat is een interessant plan. "Natuurlijk zijn er altijd extremisten. Sommigen Palestijnen willen geen Israël en sommige Israëliërs willen de grens opschuiven tot aan de Eufraat. Maar bedenk dat er destijds in Nederland ook velen waren die na de oorlog fel gekant waren tegen een gemeenschap met Duitsland. Natuurlijk zijn er grote en pijnlijke hobbels te nemen, zoals Jeruzalem. Uitgaande van de grenzen van 1967 zou Jeruzalem Palestijns worden. Die enorme hobbel voor Israël kun je verzachten met mogelijkheden tot vestiging voor Israëliërs." Een lastig probleem is ook het recht op terugkeer van Palestijnen naar Israël, dat ook onderdeel is van Galtungs oplos-

sing: "Dit recht moet overeind blijven, maar de aantallen kan je onderhandelbaar maken; aan de Palestijnen kan ook vestiging in andere landen worden aangeboden." Een regeling moet ook voorzien in wederzijdse kantons in beide landen: "Allemaal heel moeilijk verteerbaar voor Israëliërs. Daar is geen twijfel over mogelijk, maar zij moeten de consequenties wegen. Zonder vrede is geen veiligheid mogelijk. Ook niet met een hoog hek, dat is slechts een rituele oplossing."

Galtung is overtuigd van zijn plan. "Het is een onvermijdelijke route en dat zullen de Israëliërs vroeger of later ontdekken." Dat hij nog geen telefoontje heeft gehad is omdat het nog te vroeg is. "In Sri Lanka ben ik 21 jaar geleden begonnen te praten over een oplossing in de burgeroorlog met de Tamils via een federatie. Dat is altijd afgewimpeld en nu zit ik aan tafel." Het belangrijkste obstakel is volgens Galtung de opstelling van Amerika. "Amerika zou tegen Israël moeten zeggen dat ze op de verkeerde weg is. Zoals ze dat ook in de jaren tachtig tegen Zuid-Afrika hebben gezegd. Dat was een dramatische omslag in de politiek van Amerika, zo'n omslag is nu nodig in de Israël-politiek. Onder Bush zal dit niet gebeuren, maar misschien daarna. Voor dit soort processen heb je een lange adem nodig."

x

Dit artikel heeft de actualiteit meegenomen tot begin maart

De jaren zeventig:

progressief

De revolutionaire activisten in Nederland in de rode jaren zeventig hebben weliswaar niet veel uitgericht, maar zij stonden niet geïsoleerd. Veel Nederlanders deelden hun dromen en waren bereid hun stem te verheffen tegen het onrecht in de wereld. Tien jaar lang was dit land een progressief paradijs.

Antoine Verbij is freelance journalist te Berlijn. Eind maart verschijnt zijn boek *Tien rode jaren; links radicalisme in Nederland, 1970-1980* (Ambo). Bijgaande tekst is samengesteld uit de inleiding van dat boek

"Ik kon me geen andere toekomst voorstellen dan een leven in de illegaliteit. En dat leven zou mijn dood worden." De man die dit vertelt, zat in de jaren zeventig bij een groep die voor de gewapende strijd had gekozen. "Ik vond dat juist," zegt hij. "De mensen in de Derde Wereld stierven bij bosjes. Wij zaten hier in het centrum van de macht. Wij hadden de plicht ervoor te zorgen dat degenen die wij verantwoordelijk achtten voor het onrecht in de wereld, niet meer rustig konden slapen."

Hij praat kalm en met overzicht over wat hem toen bezielde. Hij oefent tegenwoordig een artistiek beroep uit, leeft naar tevredenheid en vindt het niet nodig dat de mensen in zijn huidige omgeving weet

hebben van zijn revolutionaire verleden. Daarom blijft hij hier anoniem. Hij vertelt over de groep waartoe hij behoorde. Ze spiegelde zich aan de Rote Armee Fraktion (RAF) in Duitsland. In hun ogen was de wereld één grote samenzwering. "We gaan naar een Europese politiestaat, dachten we. Niemand ziet het, alleen wij zien het." Net als hun Duitse helden vonden ze dat ze de mensen moesten waarschuwen. Door gewapend verzet te plegen zou de staat vanzelf zijn fascistische gezicht laten zien. Ze vonden het daarom vanzelfsprekend dat ze door politie en geheime dienst werden opgejaagd. "We leefden in een waan en wat wil je nu liever dan dat die waan bevestigd wordt." Na een gewapende actie werd hij gearresteerd. "Ik werd op mijn buik gegooid en kreeg een doorgeladen pistool in mijn nek. Een zenuwachtige agent hield mij onder schot, ik voelde de loop trillen." Toen hij in de politieauto werd geduwd, viel er een grote last van hem af. "Ik werd helemaal rustig. Ik wist, het is voorbij."

paradijs

ANTOINE VERBIJ

de Helling
25
Janne 2005

rustig waren. Gewapend verzet werd voornamelijk met de mond beleden. Er is wat met pistolen gezwaaid, er zijn een stuk of vijftig bommen afgegaan, maar niemand raakte gewond. Behalve op het laatst, bij de bom in de Amsterdamse Quellijnstraat die in juni 1980 een heel pand tot instorten bracht. Daarbij liepen twee bewoners lichte verwondingen op, licht genoeg om nog te kunnen vluchten. Het was – naar alle waarschijnlijkheid – hun eigen voorraad explosieven die tot ontploffing was gekomen.

Revolutie

Het links-radical geweld bleef in Nederland grotendeels virtueel. Dat neemt niet weg dat er tal van linkse activisten waren die tot de gewapende strijd bereid waren. Zij organiseerden zich in ondergrondse cellen, eenheden van zes, acht, tien mensen die illegale acties uitvoerden. Dat waren bomaanslagen, overvallen en kleine maar venijnige pestacties tegen fabrikanten, politici en bestuurders.

Daarnaast leverden enkele cellen hand- en spandiensten aan buitenlandse terreurorganisaties. Ze verhandelden wapens en explosieven, smokkelden verboden drukwerk en hielpen voortvluchtige terroristen aan onderduikadressen. Een aantal cellen opereerde binnen en rond clubs als de Rode Jeugd, de Rode Hulp en het Rood Verzetsfront. Ook in de krakerswereld waren cellen actief, vooral op het gebied van leger en kernenergie. Conservatief geschat opereerden er in de jaren zeventig in totaal ongeveer veertig cellen.

Dat betekent dat er waarschijnlijk tussen de honderdvijftig en tweehonderdvijftig links-radicalen waren betrokken bij activiteiten met een geheim, illegaal en gewelddadig karakter.

De aanhangers van de gewapende strijd hadden over het algemeen geen al te duidelijke voorstellingen van de revolutie die zij najoegen. Voor heldere ideeën over de revolutie moest je niet bij de harde kern van de revolutionaire activisten zijn maar bij de schil daar omheen: de communisten, maoïsten, trotskisten en anarchisten. De revolutionairen van deze schil verafschuwden de blinde bereidheid tot geweld van de harde kern en het zelfgekozen isolement van waaruit die opereerde. Zij zochten juist het contact met de massa's. Zij zagen zichzelf als de revolutionaire voorhoede die de massa's naar de heilstaat zou leiden. Dan moest je die massa's niet afschrikken met ruwe taal over bommen en granaten.

Onderling verschilden die communisten, maoïsten, trotskisten en anarchisten hevig van mening over de revolutionaire strategie. En ze koesterden nogal verschillende voorstellingen van de heilstaat. De een keek naar China, de ander naar de Sovjet-Unie, Cuba had aanhangers, maar ook Albanië, de DDR, het Chili van Allende en zelfs het Cambodja van Pol Pot. En zoals deze staten elkaar vaak verketterden, zo verketterden

Ik besepte dat erger was voorkomen. Als ik niet was opgepakt, waren er verschrikkelijke dingen gebeurd, dan waren er gebouwen opgeblazen, mensen neergeschoten."

Er zijn in Nederland in de jaren zeventig geen al te verschrikkelijke dingen gebeurd. De enige dodelijke slachtoffers van politiek geweld vielen door toedoen van voortvluchtige Duitse terroristen. Het bloedige geweld van de Vrije Zuid-Molukse Jongeren is een verhaal apart. Met links radicalisme had dat weinig te maken. Wie puur naar het geweld kijkt dat door linkse activisten werd uitgeoefend of uitgelokt, moet tot de conclusie komen dat de jaren zeventig betrekkelijk

progressief

hun Nederlandse bewonderaars elkaar ook. Maar ze koesterden één en dezelfde droom: als de massa's eenmaal zouden inzien dat zij het bij het rechte eind hadden, was de revolutie nog maar een kleine stap.

Niet te fanatiek

Tientallen trotskisten, een paar honderd maoïsten, ongeveer evenveel anarchisten en enkele duizenden communisten waren er in de jaren zeventig heilig van overtuigd dat binnen afzienbare tijd de macht aan hen zou toevallen. Om dat onvermijdelijke doel dichterbij te brengen leverden velen van hen enorme inspanningen. Ze offerden alles aan de revolutie op – alles behalve hun leven.

Ziedaar de revolutionaire garde van de Nederlandse jaren zeventig. In Tien rode jaren: Links radicalisme in Nederland, 1970-1980 komen ze in al hun verscheidenheid aan bod. Daaruit komen ze naar voren als fanatiek, moralistisch, opofferingsgezind, streng, intelligent en zelfovertuigd. Ze werden heen en weer geslingerd tussen de angst voor een rechtse coup en de hoop op een linkse; bij de gewelddadige harde kern overheerste de angst, bij de anderen eerder de hoop. Het wereldbeeld van beide groepen had paranoïde trekken. Overal loerde de rechtse reactie in de gedaante van het grootkapitaal, de staat of de geheime dienst. Vandaar de neiging tot isolement. De rijen moesten koste wat het kost gesloten blijven, afwijkingen moesten grondig worden bestreden. Dat vereiste een straffe, verticale organisatie, een centrale leiding en geheimhouding naar buiten. Binnen de organisatie bekeek men elkaar met wantrouwen, proefde men elkaars politieke nieren en was het dringen om de macht. Men cultiveerde een levensstijl die sober, arbeideristisch en gedisciplineerd was.

Nederlandse revolutionairen waren in veel opzichten net gewone Nederlanders: niet té fanatiek, niets ten koste van alles, niet al te veel risico's, niet de held uithangen, doe maar gewoon dan doe je al revolutionair genoeg. Ze werden niet gedreven door haat jegens hun fascistische ouders zoals de Duitse revolutionairen, niet geïnspireerd door grootse filosofische ideeën zoals de Fransen, niet bevlogen door theatrale fantasieën zoals de Italianen en ze kenden de rechtse dictatuur niet van zo nabij als de Spanjaarden, Portugezen en Grieken. Anders dan in de ons omringende Europese landen bestond er geen onoverbrugbare kloof tussen de Nederlandse revolutionairen en de rest van de bevolking. In Nederland stonden geen onverzoenlijke fronten tegenover elkaar. Zoals de revolutionairen destijds zelf al toegaven, was er altijd nog ruimte voor dialoog. Revolutionaire groepen waren ingebed in een omgeving die vierentwintig uur per dag bereid was tot discussie. De Nederlandse onderhandelingscultuur en de linkse, progressieve consensus hielden de extremisten in het gareel. Iedere extremist kon op elk moment uit zijn revolutionaire organisatie stappen en toch links en activistisch blijven.

Voetbal

Deze polderextremisten droegen ertoe bij dat de jaren zeventig de titel 'het rode decennium' verdienen. Maar dat wil niet zeggen dat zij het gezicht van de jaren zeventig bepaalden. Hun rol was even marginaal als hun getalsmatige omvang. Het punt is dat hun ideeën, hun houding en hun moraal niet zo heel erg verschilden van die van grote delen van de Nederlandse bevolking. Het decennium was rood omdat heel

veel Nederlanders min of meer rood waren. De revolutionairen waren de dieprode teint in het rode spectrum van de jaren zeventig. In de dromen en gedachten van de revolutionairen kan men in verhevigde vorm de dromen en gedachten herkennen die tal van Nederlanders met elkaar deelden. In Nederland heerste om zo te zeggen een linkse, progressieve consensus. Veel Nederlanders waren net als de radicalen bereid hun stem te verheffen tegen het onrecht in de wereld, tegen de neokoloniale uitbuiting in de ontwikkelingslanden, tegen de krankzinnige wapenwedloop, tegen de veronachtzaming van het milieu en tegen de achterstelling van minderheden. En velen waren bereid op te komen voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, voor de emancipatie van gemarginaliseerde bevolkingsgroepen, voor de directe invloed van burgers op het bestuur en voor het experimenteren met nieuwe woon- en levensvormen.

Revolutie was in de jaren zeventig een voor velen acceptabel fenomeen. Met name linkse revoluties in verre landen konden rekenen op brede sympathie. Pas langzaam drong het besef door dat ook linkse revoluties bloedig waren en vaak wrede repressie met zich meebrachten. De Culturele Revolutie in China van eind jaren zestig en zelfs de revolutie van Pol Pots Cambodjaanse Rode Khmer eind jaren zeventig kregen lange tijd een goede pers in de linkse bladen. Maar wanneer het om het eigen land ging, reserveerde men het woord 'revolutie' liever voor afgeperkte deelgebieden van het leven dan voor het grote geheel. Revoluties in het onderwijs, de popmuziek, het theater, de wetenschap en het voetbal waren acceptabel en zelfs gewenst, maar een revolutie van het complete maatschappelijke bestel was voor de meesten niet aan de orde. Behalve voor die paar duizend revolutionaire dromers in hun kleine maar fanatieke politieke organisaties.

Verlangens

Hun droom duurde niet lang. In de tweede helft van de jaren zeventig kwam langzaam maar zeker de ontzuivering. De belangrijkste oorzaak van het ontwaken uit de revolutionaire droom is heel banaal: er stond een nieuwe generatie radicale activisten op, een generatie die brak met de revolutionaire stijl van actievoeren.

Voor die nieuwe generatie activisten woog de ideologische rimram een stuk minder zwaar. De neiging om hun activisme te rechtvaardigen met een alomvattende revolutionaire theorie was veel kleiner. De zaak zelf bood genoeg rechtvaardiging. De kernwapens, het milieu, de onderdrukte bevolkingsgroep, het uitgebuite volk, de eigen werkplek, de eigen buurt, de eigen sekse en de eigen seksuele geaardheid leverden ieder voor zich voldoende aanleiding om tot actie over te gaan. De nieuwe generatie hield er geen wereldbeelden meer op na waarin alles met alles samenhang. Haar wereldbeeld was niet ideologisch, niet revolutionair en in belangrijke mate ook niet politiek. Natuurlijk ging het de jonge activisten erom invloed uit te oefenen op politieke beslissingen en daar slaagden ze ook regelmatig in, vaker dan de revolutionaire activisten. Maar daartoe bewandelden ze niet per se de politieke weg. Ze hielden niet van politieke lobby's of politieke bondgenootschappen. Hun eigen organisaties waren uitdrukkelijk niet politiek zoals die van de revolutionairen. Ze werkten het liefst in basisgroepen. De verticale structuur van revolutionaire organisaties maakte plaats voor de horizontale structuur van losse kernen rond een gemeenschappelijk thema. Revolutionaire organisa-

ties werden afgelost door radicale bewegingen.

Het revolutionaire activisme zorgde weliswaar voor heel wat rumoer maar slaagde er niet in grote groepen mensen voor zijn ideologisch zwaar beladen doeleinden te winnen. Het radicale activisme slaagde daar veel beter in. Met name de vredes- en de milieubeweging wisten grote aantallen mensen op de been te brengen. Eind jaren zeventig was Nederland een Actieland geworden. Gedurende tien rode jaren had de natie, aangevuurd door een radicale, activistische voorhoede, geleerd dat je voor bijna alles een actiegroep kon oprichten en dat je daarmee de autoriteiten tot een serieus antwoord kon dwingen. De jaren zeventig waren in dat opzicht een leerschool voor burgerlijke mondigheid. Dat is een blijvende erfenis van het rode decennium gebleken. Nederland is nog altijd een land waar mensen makkelijk de straat op gaan of anderszins de openbaarheid zoeken om hun verlangens kenbaar te maken. In die zin leven de jaren zeventig nog altijd voort.

Tolerantie

Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig kwamen ook de overgebleven revolutionaire organisaties tot de slotsom dat je voor wereldomspannende idealen nauwelijks volk op de been krijgt. Communisten, maoïsten en trotskisten maakten een proces door van ontideologisering. Hun organisaties veranderden van getuigenispartijen in actiepartijen. Ze versmolten hoe langer hoe meer met de nieuwe sociale bewegingen die hadden laten zien dat je alleen met doelgerichte acties zonder ideologische poespas de massa's in beweging krijgt. Dat dat niet ten koste hoeft te gaan van de radicaliteit bewijst het aantal harde confrontaties, illegale acties en gewelddadige protesten die de nieuwe sociale bewegingen in de jaren tachtig op touw zetten.

Om het bijzondere van de jaren zeventig helder in het vizier te krijgen is een terugblik nodig op de gebeurtenissen die in de jaren zestig vooruitwijzen naar de jaren zeventig. De belangrijkste autoriteit op het gebied van de Nederlandse jaren zestig is een Amerikaan. De in Orange City, Iowa, geboren en rijkelijk met Nederlandse familieleden bedeelde James C. Kennedy schreef *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland in de jaren zestig*. Daarin betoogt hij dat het bijzondere van de Nederlandse jaren zestig de grote welwillendheid en meegaandheid was waarmee de bestuurlijke en culturele elites de roep om modernisering beantwoordden. Uit angst de boot van de moderniteit te missen kwamen de elites de protesteerders liever een eind tegemoet dan een openlijke confrontatie met hen aan te gaan. "De repressieve tolerantie werkte uitstekend in Nederland," licht Kennedy desgevraagd toe. "Er was onder de elites een evidente bereidheid om te praten en te onderhandelen. Niet dat het altijd even gemeend was of altijd even enthousiast gebeurde, maar de elites zagen dat het in hun eigen belang was om de spanning niet te hoog te laten oplopen."

"Het is ook een grondtrek in de Nederlandse geschiedenis," benadrukt Kennedy. "Neem de Verlichting in de achttiende eeuw. Die was in Nederland lang niet zo radicaal als elders. Hier waren geen fanatieke vrijdenkers. De cultuurkritiek was milder, zachter, meer religieus getint. Men geloofde in de goedheid van de eigen instituties. Men vermeed confrontaties omdat men dacht dat het allemaal wel goed zou komen. Datzelfde zie je bij de Nederlandse radicalen in de jaren zeventig." Zelfs onder de revolutionaire activisten van begin

jaren zeventig overheerste optimisme over de uitkomst van de maatschappelijke strijd. Pessimisme was in Nederland alleen te vinden bij kleine groepen somberaars die meenden dat ons land dezelfde 'fascistische' richting op ging als Duitsland. Begin jaren zeventig waren dat de revolutionaire activisten van de harde, gewelddadige kern. Zij vormden echter een kleine minderheid temidden van een overmacht aan revolutionaire activisten die hardnekkig bleven geloven dat ze samen met de massa's in staat waren de Nederlandse samenleving langs betrekkelijk geweldloze weg fundamenteel te hervormen.

Dat optimisme was eind jaren zeventig, begin jaren tachtig zo goed als verdwenen. Onder de radicale activisten van die jaren was het pessimisme wijd verbreid. In grote delen van de kraakbeweging en de antimilitaristische beweging en in kleinere delen van de milieu- en de solidariteitsbeweging heerste een uitgesproken politiek nihilisme. De hoop de instituties te kunnen veranderen was opgegeven, het enige dat telde was de directe actie. Dat pessimisme werd bewaarheid toen in de jaren tachtig ook in Nederland het conservatisme toesloeg dat in andere westerse landen al de overhand had genomen. De kabinetten-Lubbers probeerden Nederland te herschepenen naar het beeld van Reagans Amerika, Thatchers Engeland en Kohls Duitsland. Daar slaagden ze niet helemaal in, maar Nederland paste zich wel degelijk in tal van opzichten aan de rest van de westerse wereld aan, met name op sociaal-economisch vlak. De progressieve consensus van de jaren zeventig werd doorbroken, het activisme liep terug, links Nederland werd in de verdediging gedrongen.

Ik

Er bestaat een hardnekkige mythe die wil dat de jaren zeventig het conservatisme van de jaren tachtig zelf in de hand hebben gewerkt. Die mythe ziet de jaren zeventig niet als een tijdperk van activisme en solidariteit maar als een tijdperk waarin zelfbewustwording, zelfontplooiing en zelfbeschikking de hoogste waarden werden. Dat is de mythe van de jaren zeventig als het zogeheten 'Ik-tijdperk', een concept dat in 1979 uit Amerika werd geïmporteerd en door het weekblad *Haagse Post* plompverloren van toepassing werd verklaard op de Nederlandse samenleving. De boodschap was dat de jaren zeventig met hun compromisloze individualisme de basis zouden hebben gelegd voor de totaal geïndividualiseerde samenleving van de jaren tachtig, waarin ieder voor zichzelf opkwam en er geen God meer was om voor ons allen te zorgen.

Die mythe berust op twee denkfouten. In de eerste plaats verwart ze chronologie met causaliteit. Ze noemt het individualisme van de jaren zeventig de oorzaak van de maatschappelijke verkilling in de jaren tachtig louter en alleen omdat het daaraan voorafging. Die verkilling was echter in de allereerste plaats het resultaat van het omslaan van de politieke cultuur. Centrum-rechts kreeg in de jaren tachtig het roer in handen en legde Nederland een *no non-sense-mentaliteit* op.

De tweede denkfout is de gelijkstelling van twee verschillende soorten individualisme. Het individualisme van de jaren zeventig was heel iets anders dan het individualisme van de jaren tachtig. Het individualisme van de jaren zeventig

Voordeelbon
Tien rode jaren
door Antoine Verbij
Ambo, ISBN: 90 263 1748 4
winkelprijs: 16,95
Voor Helling-lezers
2,50 euro korting
Op vertoon van deze bon
in de boekwinkel kost
het boek 14,50
De actie loopt van 16-3 tot 16-5
Actienummer:
(0000)90080449

Lisa Boersen Twijfel

Eens was ik erg ongelukkig in mijn baan. Ik was zestien en werkte als serverster in een Italiaans restaurant.

“Wat eten die mensen?”, vroeg mijn baas en hij wees naar een carpaccio-etendstel. “Wat eten die mensen zonder pepermolen?”

“Lekker hè, salade zonder olie en azijn!”

“Ik zou ook wel een half uur op mijn koffie willen wachten.”

“Jij bent een dom meisje,” zei mijn baas vaak, als klanten beleefd maar dringend om een lepel vroegen voor hun soep. “En erg dun,” want ook dat dunne zat hem dwars. Zijn opmerkingen maakten me niet veel alerter. Het was alsof ik steeds hardnekkiger de pepermolen vergat, alsof ik blinde vlekken kreeg voor klanten. Aangezien het om een zomerbaan ging, waren we redelijk snel weer van elkaar af en konden we beiden door met ons leven.

Pas hoorde ik op de radio dat het grootste deel van de WAO-ers arbeidsongeschikt is door gevoelens van onzekerheid. Het was zo'n kort overzichtje van nieuwsfeiten, dus meer toelichting kreeg ik niet.

Gevoelens van onzekerheid. Het bleef door mijn hoofd spoken. Wanneer word je zo onzeker dat je niet meer kunt werken? Je wordt onzeker als je iets niet kunt. Maar als dat over een lange periode het geval is – zonder hoop op vooruitgang – kun je beter een heel andere baan gaan zoeken. Je kunt ook onzeker worden als je denkt dat andere mensen veel beter functioneren dan jij. Of als andere mensen je onzeker maken (hier dacht ik aan mijn Italiaanse baas). Of als je meer moet doen dan menselijkerwijs mogelijk is, maar dat valt jezelf nauwelijks te verwijten. Toen dacht ik: Maar mensen die nooit onzeker zijn, zijn vreselijk irritant. Gebrek aan onzekerheid gaat meestal gepaard met kortzichtigheid, blaaskakerij of regelrechte domheid. Eigenlijk zijn mensen die niet aan zichzelf twijfelen arbeidsongeschikt. Denk aan Bush.

Hier begon ik in de war te raken. Onzekere mensen hebben bovendien lang niet altijd reden tot onzekerheid. “Ach joh, je doet het toch prima”, horen zij vaker dan “ja, als ik jou was, zou ik ook onzeker zijn”. Ze leggen de lat hoog en eisen veel van zichzelf. Prima vereisten voor een baan.

En is niet iedereen onzeker? Misschien helpt het als we dat eerlijk aan elkaar zouden toegeven. Vooral mensen met een voorbeeldfunctie, mensen uit de media en de politiek.

“Ik weet dat ik er wel eens naast zit”, zou Erwin Kroll zeggen, “en tóch ga ik proberen het weer te voorspellen”. Dat zou een hoop mensen goed doen, zelfs een kleine zucht van verlichting kunnen geven. “Hey, we're all struggling.”

Hoewel...van politici zouden we dat niet accepteren, bedacht ik me.

“Goedenavond,” ik zag Balkenende nerveus met zijn vingers door zijn haar strijken, “mensen, slapeloze nachten heb ik gehad van dat terrorisme. Je doet je best, maar af en toe denk ik ook: waar gaan we heen met zijn allen.”

Leiders moeten visie hebben. Weten waar we heen gaan. Ook dit vond ik opeens een belachelijke gedachte, en ik dacht weer aan kortzichtige, domme blaaskaken. Ik dacht weer aan Bush. Echte leiders twijfelen, dacht ik, wikken en wegen, tasten in het duister, gaan alle opties na, zien de verschillende perspectieven, leggen de lat hoog en eisen veel van zichzelf.

Eigenlijk, dacht ik, behoort een goede leider vreselijk veel gevoelens van onzekerheid te hebben.

Maar die mensen zitten nou net in de WAO.

Weg met

ANNE GRAUMANS

Een succesvol inburgeringsbeleid ontslaat migranten van het allochtoon-zijn. Over het drama van de inburgering.

Anne Graumans is medewerker van het Kenniscentrum van de PvdA

Het inburgeringbeleid staat op de helling. Als het aan het huidige kabinet ligt wordt 'eigen verantwoordelijkheid' het nieuwe motto. Rita Verdonk, minister van Vreemdelingenzaken en Integratie, wil dat nieuwkomers en oudkomers de inburgeringscursus en het examen zelf gaan regelen en betalen. Wie het examen niet haalt krijgt een boete en wordt een permanente verblijfsvergunning onthouden. Toekomstige nieuwkomers moeten in het land van herkomst een basistoets afleggen voordat een machtiging tot voorlopig verblijf afgegeven wordt. Ook voor hen geldt vervolgens de eis het inburgerexamen binnen vijf jaar te halen.

Na ruim een jaar discussie in Den Haag over deze plannen is vooral gebleken dat de uitvoerbaarheid, door juridische haken en ogen, en de effectiviteit te wensen over laten. Uit beeld is verdwenen wat het doel en de doelgroep zou moeten zijn van inburgeren. De discussie het afgelopen jaar ging niet over het verbeteren van het inburgeren maar over bezuinigen en het beperken van immigratie. De oppositie heeft helaas de kans laten liggen met een beter plan te komen. Het is een verloren jaar, alleen de negatieve beeldvorming en de stigmatisering van migranten heeft er bij gefloereerd. Wat is nu de stand van zaken en hoe moet het verder?

In het nog functionerende 'oude' inburgerbeleid bieden gemeenten door de overheid gefinancierde inburgeringscursussen aan aan nieuw- en oudkomers. Deze cursussen bestaan uit maatschappijoriëntatie en taalverwerving en – afhankelijk van de doelgroep – een praktijkgedeelte. Dat laatste kan opvoedingsondersteuning zijn, maar ook een taalstage, vrijwilligerswerk of oriëntatie op de arbeidsmarkt. De Wet Inburgering Nieuwkomers bestaat sinds 1998. Daarvoor was er geen specifiek beleid en dat betekent dat alle migranten die voor 1998 naar Nederland zijn gekomen

nooit een inburgeringscursus aangeboden hebben gekregen. Zij zijn de zogenoemde 'oudkomers'. De Commissie Blok concludeerde begin 2004 in haar rapport over dertig jaar integratiebeleid dat de meerderheid van de migranten prima geïntegreerd waren.

Het Kenniscentrum van de PvdA is – onder de noemer 'Detective Inburgering' – het land in gegaan om de balans op te maken van de praktijk van de inburgering. Nu een aantal jaren ervaring is opgedaan, moet mogelijk zijn vast te stellen wat wel werkt en wat niet. Zo bleek dat in de middelgrote steden de uitval bij de inburgeringscursussen veel lager is dan in de vier grote steden. Anonimiteit, grotere aantallen nieuwkomers en een slechte aansluiting van het aanbod op de vraag, waren enkele van de redenen die genoemd werden voor de uitval in de grote steden. Grote tevredenheid is er over de stages die cursisten lopen, in onder andere ziekenhuizen en buurthuizen.

Maxima

Deze praktijkgedeelten blijken de taalverwerving te versnellen en het zelfvertrouwen te bevorderen, met name bij mensen met een grote taalachterstand en grote afstand tot de arbeidsmarkt. De tevredenheid bestaat aan twee kanten. Het Rijnstaete ziekenhuis in Arnhem bijvoorbeeld ziet voordelen in een gemêleerd vrijwilligersbestand om optimale zorg aan patiënten te kunnen leveren en werft actief. De vrijwilligers, inburgeraars inclusief, krijgen er opleidingsmogelijkheden voor terug en een kortingskaart voor het openbaar vervoer. Het spreken van Nederlands buiten het klaslokaal wordt door de inburgeraars als essentieel beschouwd.

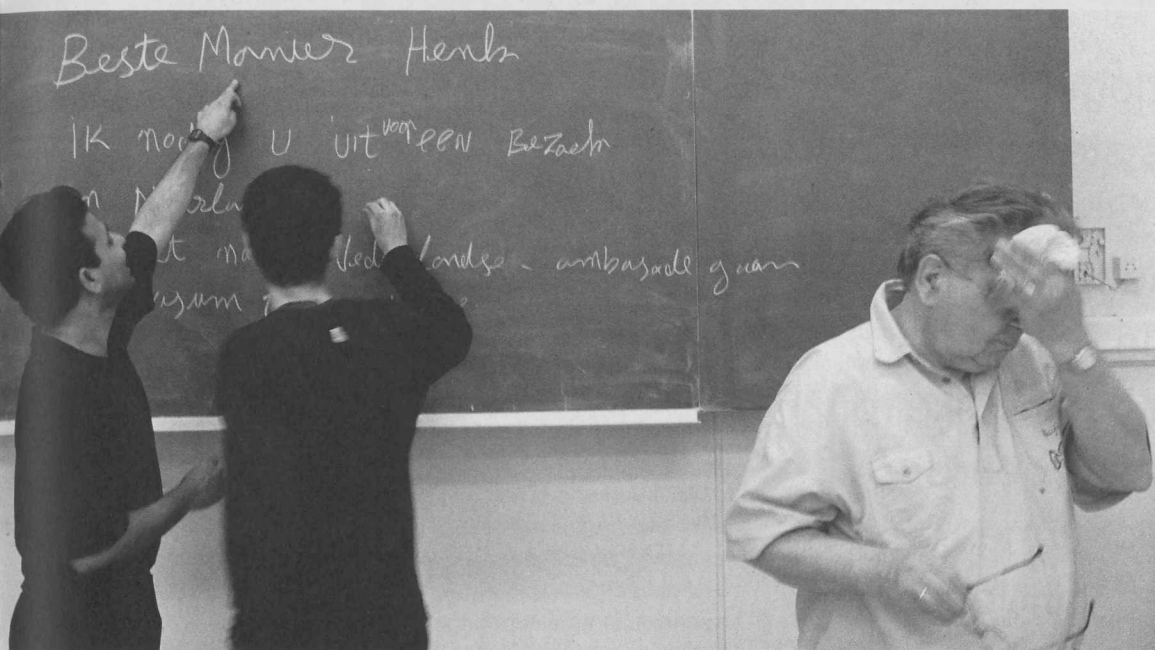
Honderden vrijwilligers van Gilde Samenspraak, actief in meer dan vijftig steden, spreken wekelijks met een anderstalige af. Het Haagse Mondriaan College koppelt Hagenezen aan nieuwkomers, het Baronie

College in Breda organiseert stages in winkels voor nieuwkomers. Er is de afgelopen jaren een praktijk gegroeid om de doelstelling van inburgeren te verbreden tot participatie en interactie. Daarom is het teleurstellend dat in de voorstellen van Verdonk de nadruk weer komt te liggen op de schoolse verwerving van taal en het doel wordt verengt tot het halen van een examen. De ervaringsles is dat inburgeraars naast taalonderwijs moeten participeren en dat stages en vrijwilligerswerk daarbij een uitstekend hulpmiddel zijn.

Een groot probleem waar gemeenten mee kampen is het bereiken van oudkomers, met name vrouwen. Het analfabetisme onder deze groep bemoeilijkt dat nog eens. De verplichting tot inburgeren die per januari 2006 ingevoerd wordt, zal zeker in kaart brengen welke oudkomers nog geen Nederlands spreken, maar wel Nederlander zijn. Om de juridische problemen – ongelijke behandeling – te vermijden, stelt Verdonk nu voor alle Nederlanders die minder dan acht jaar basisschool gevolgd hebben te verplichten in te burgeren. Zo kan Verdonk de groep genaturaliseerde oudkomers financieel beboeten wanneer ze het inburgerexamen niet halen, zonder dat ze verweten wordt te discrimineren. Het is echter de vraag of sancties en boetes bij zullen dragen aan inburgering. Mensen die hier al twintig of dertig jaar wonen moet je niet verplichten een inburgerexamen te halen. De Commissie PaVEM (Participatie van Vrouwen uit Etnische Minderheidsgroepen, beter bekend als de Commissie Maxima) heeft een eigen plan ingediend om de 270 duizend vrouwen die inburgeringsplichtig zijn een cursus aan te bieden. Zij worden in dat plan ontslagen van de eis de cursus zelf te regelen en te betalen.

Maxima en haar mede-commissieleden wijzen er terecht op dat het bereiken van deze vrouwen wellicht net zo moeilijk

de allochtoon

is als ze Nederlands te leren. Samenwerking met de talloze allochtone (vrijwilligers)organisaties, waaronder moskeeën, die oudkomers over de drempel kunnen trekken en gemeenten kunnen adviseren over de barrières voor de vrouwen, zou hier uitkomst kunnen bieden. De urgentie om het maatschappelijke middenveld te betrekken bij de inburgeringsoperatie ontbreekt in de huidige voorstellen van Verdonk. De laatste jaren zijn tal van projecten gestart die blijken te werken. Moeders zijn te bereiken via de school van de kinderen. In veel gemeenten krijgen vrouwen taalles en opvoedondersteuning onder schooltijd in hetzelfde gebouw als de basisschool of de crèche.

Onvoldoende is nagedacht over de verantwoordelijkheid Rijk en gemeenten. De gemeenten krijgen straks met het nieuwe beleid drie hoofdtaken: informatieverstrekking, toetsing van het recht op een lening voor de cursist en het afnemen van het inburgerexamen. In de praktijk zagen we nu veel voorbeelden van bureaucratie, en nieuwkomers die van het kastje naar de muur werden gestuurd: van deelgemeente naar centrale stad, naar ROC, CWI et cetera. In de grote gemeenten is het ambtelijke apparaat gebaat bij pro-

cedures, maar die leiden niet tot inburgertrajecten op maat, waar juist behoefte aan is. Het kabinet gelooft dat marktwerking in het cursusaanbod dit gaat verbeteren. Maar hoe kwaliteit, betaalbaarheid en toegankelijkheid van die cursussen gewaarborgd moeten worden, is onduidelijk. Nederland is het enige Europese land waar nieuwkomers naar de markt verwezen worden. De verantwoordelijkheid zou echter bij de (lokale) overheid moeten liggen.

Laurentien

De kritiek van de oppositie in de Tweede Kamer op Verdonk bleef binnen de denkwijze van de plannen van de minister of concentreerden zich op stommiteiten van Verdonk, zoals Nederlanders verplichten een inburgercursus te doorlopen. Het instellen van sancties en boetes werd breed geaccepteerd. De tegenspraak richtte zich slechts op de kosten en hoogte van de boetes in relatie tot de draagkracht van de inburgeraars.

Een feit dat centraal zou moeten staan bij de inburgeringsdiscussie is dat de overgrote meerderheid van de nieuwkomers en de oudkomers heel graag Nederlands wil leren. Een tweede feit is dat een grote groep oudkomers de

taal nog niet (goed genoeg) spreekt; zij zijn echter vaak wel zelfredzaam. Voor een geslaagd inburgerbeleid is dan de eerste vereiste migranten die hier al jaren wonen te ontslaan van het allochtoon-zijn. Niet alleen met het doel te bevestigen dat de multiculturele samenleving ook uit multiculturele Nederlanders bestaat, maar ook om de effectiviteit te vergroten van de inburgering. De persoon staat centraal, met zijn gebreken én zijn (verworven) competenties. Laat oudkomers dus doorstromen naar de reguliere kanalen. Zoals de campagne Actieplan Alfabetisering. Deze campagne, onder voorzitterschap van Prinses Laurentien, heeft als doel autochtone Nederlanders te leren lezen en schrijven. Veel aandacht is er voor het stimuleren op instanties af te stappen en 'uit de kast te komen' als analfabeet. Vertrouwen geven en schenken, zijn de sleutelwoorden. De succesverhalen leiden tot een jubeleffect en hartverwarmende reportages in onder andere de Libelle: "Ik heb mijn kinderen nooit kunnen voorlezen, maar nu kan ik dat wel voor mijn kleinkind". We pinken een traan weg en voelen ons goed. Maar waarom is er een beeld dat als allochtonen dat hadden gewild, ze allang Nederlands

hadden kunnen spreken en lezen? De groep oudkomers die genaturaliseerd is moet behandeld worden als iedere andere Nederlander en moet zijn of haar weg vinden binnen reguliere kanalen en in plaats van de inburgering.

Een tweede vereiste is het zo effectief mogelijk inzetten van de middelen. Dat betekent dat de focus ligt op de nieuwkomer die het in zijn eentje niet redt, met name vluchtelingen, (voormalige) minderjarige asielzoekers, nieuwkomers zonder netwerk. Vluchtelingen moet je een goede inburgering aanbieden, in plaats van ze na jarenlange procedures de bijstand in te laten stromen of werk onder hun niveau te laten uitvoeren. In Finland hebben nieuwkomers drie jaar recht op een inburgeruitkering en krijgt tal van cursussen aangeboden. Hij moet het zelf doen, maar wordt niet op kosten gejaagd. Wil je tot slot inburgering daadwerkelijk laten leiden tot integratie, dan is aansluiting met de praktijk cruciaal. Geef mensen de mogelijkheid vrijwilligerswerk te verrichten, mee te draaien op de scholen van hun kinderen. Er bestaan tal van initiatieven om autochtonen te koppelen aan nieuwkomers. Tijdens de Europese Raad van ministers van integratie in november 2004 was dit één van de overeengekomen basisprincipes. Andere principes waren investeren in onderwijs, toegang tot de arbeidsmarkt en taal leren. Het nieuwe inburgerbeleid van Verdonk beoogt goedbeschouwd het tegenovergestelde, gezien de nadruk op het in rekening brengen van kosten, het opleggen van boetes en de enge focus op het halen van een examen. Het kabinet bezuinigt op de inburgering in plaats van te investeren. De toon van de discussie heeft het afgelopen jaar vooral geleid tot een verdere stigmatisering van migranten als onwilligen.

x

Hoe Joschka Fischer de basis legde voor de Grondwet

Dit voorjaar mogen Nederlanders stemmen over de Europese Grondwet. Bij de totstandkoming daarvan hebben de Europese Groenen een belangrijke rol gespeeld. Wat gebeurde er achter de schermen, wat was de invloed van Joschka Fischer en wat de rol Giscard d'Estaing? Een ontstaans-geschiedenis.

BARBARA HOHENEDER

Journalist en oud-medewerker van de Groenen in het Europese Parlement

"Ik heb gehoord dat jullie Britten in de Conventie de lakens uitdelen. Daarom ben ik hier." Joschka Fischer, de Duitse minister van Buitenlandse Zaken wond er geen doekjes om toen hij in het najaar van 2002 onverwacht als vertegenwoordiger van de Bondsrepubliek plaatsnam in de grondwetgevende vergadering. Peter Hain, Tony Blairs gezant in de Conventie, had geprobeerd Fischers love baby, het twee jaar daarvoor aangenomen Europese Handvest van de Grondrechten, buiten de Grondwet te houden. Voor Blair was de Europese bill of rights niet meer dan een mooie intentieverklaring zonder juridische betekenis.

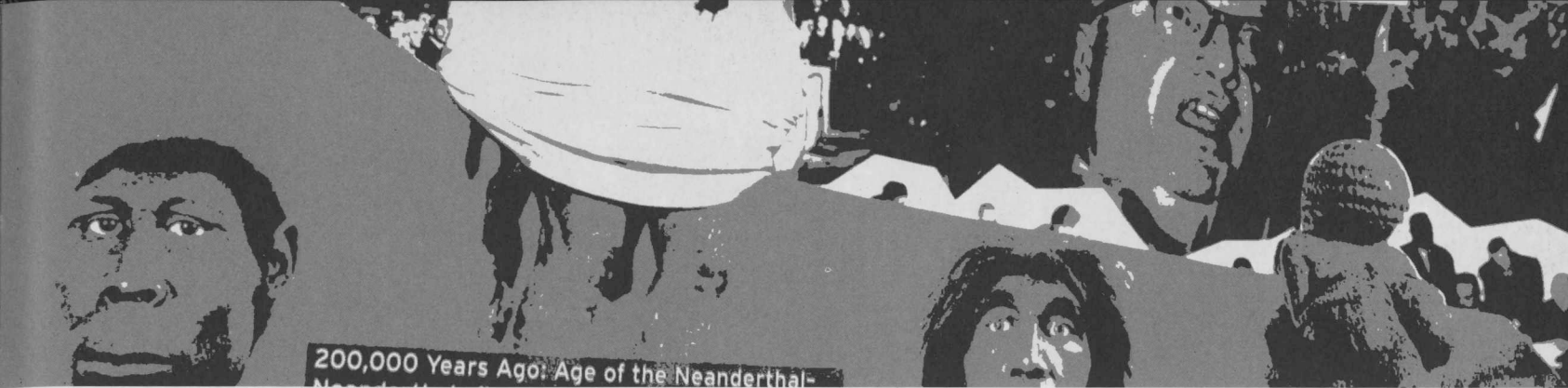
De strijd om bindende waarborgen tegen onrechtmatig gedrag van overheden is voor de Groenen in Europa onlosmakelijk verbonden met hun geschiedenis en politieke identiteit. Of het nu om asielbeleid gaat of om een Europees arrestatiebevel, de Europese afspraken hebben grote gevolgen voor de rechten van burgers. Grondrechten zijn een beschermende muur tegen opdringerige overheden. Nationale grondwetten bieden echter geen bescherming tegen Brussel. Toen de teleurstellende opkomst bij de Europese parlementsverkiezingen van 1999 – minder dan de helft van de Europese kiesgerechtigden had gestemd – de regeringen tot een reactie dwong, lag er een kans om aan dit fundamentele gebrek iets te doen. Duitsland was op dat moment voorzitter van de EU en als minister van Buitenlandse Zaken was de Groene Joschka Fischer aan zet. Om het vertrouwen van burgers in de Brusselse overheid te herwinnen wilde Fischer een debat over burgerrechten.

In Juni 1999 maakte Joschka Fischer zijn collega's in de Raad van ministers duidelijk dat ze afstand moesten doen van hun privilege om naar believen de rechtsbasis van de Unie te veranderen. Fischer stond erop dat er een speciale commissie moest komen. Regeringen, argumenteerde hij, zijn niet de aangewezen instantie als het gaat om grenzen stellen aan hun eigen macht. In Berlijn 1999 kwamen de vijftien lidstaten overeen een 'lichaam' in het leven te roepen met vertegenwoordigers van de nationale regeringen en parlementen, leden van het Europees Parlement en de Commissie.

Lachen

Om het woord 'lichaam' werd in het Europees Parlement hartelijk gelachen. Maar in de Groenen-fractie werd het besluit van Berlijn als historische kans gezien. Op de eerste vergadering van het 'lichaam' in het najaar van 1999 stelde de Oostenrijkse Groene Johannes Voggenhuber voor de vergadering 'Conventie' te noemen. In de Europese en Amerikaanse geschiedenis is die term onlosmakelijk verbonden met een grondwetgevend proces, met de Philadelphia Convention van 1787 en de Franse Convention Nationale van 1792. Tevergeefs probeerde voorzitter Roman Herzog de naamsverandering te verhinderen. Zijn argument dat de term 'Conventie' in het Frans onbegrijpelijk zou zijn werd weggelachen. Roman Herzog aanvaardde zijn verlies in stijl.

De Groenen vierden hun eerste overwinning. En Roman Herzog bleek ondanks dit begin een belangrijke bondgenoot van de Groenen. Als voormalig president van het Duitse

200,000 Years Ago: Age of the Neanderthal-

Constitutioneel Hof in Karlsruhe had hij een reputatie als pleitbezorger van de burgerlijke vrijheden opgebouwd. Onder zijn welwillende oog overschreed de Conventie de grenzen van het door de regeringen verleende mandaat. Het resultaat, het Europese Handvest voor de Grondrechten, was een vernieuwende tekst, een bondige opsomming in 54 artikelen van onvervreembare burgerrechten, waaronder ook sociale rechten.

Voor Joschka Fischer was het tijd voor de volgende stap. In mei 2000, vijftig jaar nadat Robert Schuman zijn plan voor een Gemeenschap van Kolen en Staal als "eerste stap naar een Europese federatie" had voorgesteld, hield Fischer aan de Humboldt Universiteit in Berlijn zijn toespraak over de 'finaliteit' van de Europese integratie. Het moment was met zorg gekozen. Een half jaar later zou op de halfjaarlijkse top van staats- en regeringsleiders in Nice gesproken worden over de noodzakelijke aanpassingen vanwege de uitbreiding met tien nieuwe landen. Op de agenda van Nice stonden drie onderwerpen: de samenstelling van de Commissie, het vetorecht van de lidstaten en de machtsverhoudingen tussen de lidstaten (vast te leggen in een aantal stemmen per land). Het ging hier om de kern van het Europese grondwettelijke dilemma: hoe kan de Europese samenwerking gedemocratiseerd worden zonder het gezag van de lidstaten te ondermijnen?

Joschka Fischers voorstel (op persoonlijke titel en niet als Duitse minister) was eenvoudig: zonder een gezamenlijk beeld van de definitieve vorm van de EU – de discussie over de 'finaliteit' – zal het onmogelijk zijn de instellingen op de uitbreiding voor te bereiden.

Slank

In Berlijn nam Fischer afstand van de federale visie op Europa. De EU zou wat hem betreft geen unitaire staat naar Amerikaans voorbeeld worden maar een "slanke federatie" van natiestaten die in een grondwet duidelijke afspraken maken over de verdeling van bevoegdheden. Fischer gebruikte weliswaar het f-woord, zoals de Engelsen de federatie in Europese context noemen, maar plakte er onmiddellijk een gebruiksaanwijzing aan vast. "De culturele en democratische tradities van de lidstaten (zijn) onmisbaar als het erom gaat een Unie van staten en burgers te legitimeren." De natiestaten zouden op Europees niveau een grotere rol spelen dan de Länder in de Bondsrepubliek.

In het plan van de Duitser kregen de parlementen van de lidstaten én van Europa een belangrijke rol. Fischer had een tweekamerstelsel voor ogen, waarbij het Europees Parlement een 'Tweede Kamer' zou vormen en nationale afgevaardigden een 'Eerste Kamer'. Een nieuwe balans tussen de EU en haar lidstaten, stelde hij, kan alleen door middel van een grondwet worden gevonden. Een Europese constitutie zou voor een "precieze afbakening van de bevoegdheden" moeten zorgen en voor een scheiding der machten tussen de Europese instellingen. De door de eerste Conventie opgeschreven grondrechten zouden de kern moeten zijn van een toekomstige constitutie.

Fischer achtte de tijd rijp de 'methode Monnet' over

boord te gooien. Vijftig jaar lang had deze methode van de stapsgewijze en discrete overdracht van bevoegdheden aan supranationale instellingen goed gewerkt. Maar voor de invoering van de euro en de oprichting van een Politieke Unie was 'Monnet' niet langer bruikbaar. Alleen een grondwetgevende vergadering, een breed samengestelde commissie, zal in staat zijn de problemen van Europa op te lossen, stelde hij. Fischers toespraak eindigde met een nauwelijks verholde waarschuwing aan Eurosceptische landen. Als er geen overeenstemming te bereiken was over een Europese federatie, zou Duitsland samen met anderen een kopgroep vormen en zich niet langer door anderen laten blokkeren.

Teugels

Een half jaar later werd Fischers voorstel werkelijkheid. De top in Nice van december 2000 dreigde zonder resultaat uit elkaar te gaan. Slechts één van de drie problemen, de stemweging in de Raad, kon worden opgelost. Als uitweg uit de impasse stelden Schröder en Fischer voor "een breder en diepgaand debat over de toekomst van Europa" te initiëren. De regeringsleiders gingen dankbaar akkoord om een blamage te vermijden. De week daarop eiste het Europees Parlement de instelling van een nieuwe Conventie, naar het voorbeeld van Conventie over de grondrechten. Een jaar later, in Laeken 2001, formuleerden de regeringen het mandaat van de tweede Conventie over Fischers finaliteit van Europa. Het werken aan wat een grondwet ging heten, kon beginnen.

"Er is een verschil van dag en nacht tussen een Eurotop en een grondwetgevende vergadering. Regeringen strepen veto's tegen elkaar weg. De uitkomst van deze koehandel wordt door het toeval bepaald. Een door volksvertegenwoordigers gedomineerde Conventie probeert een coherent democratisch systeem te ontwikkelen, wil macht legitimeren en controleren", zegt de Groene conventionnel Johannes Voggenhuber. Voor de tweede keer werd de Oostenrijker voor de Groenen lid van de Conventie. Voggenhuber twijfelde er geen moment aan dat de tweede Conventie veel moeilijker zou worden dan de eerste. Het feit, dat de regeringsleiders in Laeken Valéry Giscard d'Estaing tot voorzitter van de grondwetgevende vergadering hadden benoemd, deed vermoeden dat ze van plan waren dit keer de teugels kort te houden.

Knarsetandend

Op 28 februari 2002 ging de Conventie van start met een rel. Voorzitter Giscard schoffeerde de leden door hun applaus als verkiezing per acclamatie te interpreteren. Vele conventionnels waren woedend. Zij hadden verwacht dat Giscard ondanks zijn benoeming door de Europese Raad uit hoffelijkheid tegenover de Conventie een stemming over het voorzitterschap toe zou laten. Giscard had zo al binnen tien minuten de verhoudingen op scherp gezet. Toen hij ook nog vanaf zijn verhoogde plaats verkondigde dat hij niet van plan was stemmen over tekstvoorstellen toe te laten, hadden ook de liberalen genoeg. Een bitter gevecht over het huishoudelijk reglement brak uit. Nationale parlementsleden en regeringsvertegenwoordigers uit de kandidaat-lidstaten

vielen stil. Velen van hen hadden geen Europese ervaring en nauwelijks ondersteuning. De titanenstrijd om het reglement werd tussen Europarlementariërs en Giscard's presidium uitgevochten.

De Franse oud-president won inzake het reglement maar moest toegeven op een ander punt: de positie van de kandidaat-lidstaten. Zonder ambtelijke ondersteuning, zonder kantoor en vooral zonder vertaling was het voor de afgevaardigden bijna onmogelijk het debat over de toekomstige inrichting van Europa te beïnvloeden. Knarsetandend gaf Giscard toe aan de druk en regelde vertalers. De Conventie kwam zeer langzaam op gang. Giscard wilde eerst naar de maatschappelijke organisaties luisteren. In Brussel operende ngo's werden uitgenodigd hun visie op de instellingen en besluitvormingsprocedures te presenteren. Er werd zelfs een Conventie voor jongeren georganiseerd.

Pas na twee maanden begon het echte werk. Werkgroepen werden opgericht over onderwerpen als de scheiding van bevoegdheden, democratisering en de verantwoordelijkheden van de nationale parlementen. Vrijwel vanaf het begin zochten de nationale en Europese parlementariërs toenadering tot elkaar, vertelt Voggenhuber. Het plan van de regeringen 'hun' volksvertegenwoordigers als hulptroepen te gebruiken liep stuk. De 'wetgevers' hadden een comfortabele meerderheid van tweederde.

Fischers falen

Giscard volgde vanaf het begin zijn eigen strategie: consensusbuilding binnen de Conventie en tegelijkertijd vele vertrouwelijke onderonsjes met de premiers van de lidstaten. Verdeeldheid binnen de Conventie, zo herhaalde Giscard keer om keer, leidt rechtstreeks tot een nederlaag. Er moest één door de hele Conventie gesteunde tekst komen, anders zouden Blair en Berlusconi naar believen de krenten uit de verschillende versies kunnen pikken. Het voorstel moest een grondwet worden die "een middelbare scholier kan begrijpen".

Hoezeer Giscard "een man van de regeringen" was, bleek uit zijn verzet tegen de instelling van een werkgroep over het Sociale Europa. Voggenhuber had hiervoor het initiatief genomen. Eurosceptische leden van de Conventie,

zoals de Deen Jens-Peter Bonde, zagen niets in nieuwe bevoegdheden voor Brussel en kwamen daarmee aan de kant te staan van de apologeten van de vrije markt. Doorzetten van de 'socialen' leverde toch nog winst op, zij het op principiële niveau. In Artikel I-3 van de Grondwet werden volledige werkgelegenheid, sociale vooruitgang en verbetering van de kwaliteit van het milieu toegevoegd aan de uit de bestaande verdragen overgenomen doelstellingen van groei, prijsstabiliteit en concurrentievermogen. Concretere stappen zoals een rechtsbasis voor gemeenschappelijke sociale minimumnormen waren voor Britten en Denen, maar ook voor de Nederlandse regering, onbespreekbaar.

Het gevecht om de machtsverdeling in de Unie bewaarde Giscard tot het laatst. Een van zijn lievelingsplannen, de aanstelling van een vaste voorzitter van de Europese Raad (van regeringsleiders) als een fulltime president van Europa, hadden zestien kleine lidstaten tot openlijk verzet gemobiliseerd. Kleine landen zagen in de president een vleesgeworden *coup coup d'État* van de Grote Drie: Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland. Gijs de Vries, vertegenwoordiger van het kabinet Balkenende vanaf het najaar 2002, speelde een belangrijke rol in de 'opstand van de 16 dwergen'. De eenheid bleek niet van lange duur. Irak verdeelde de 'oude maatjes' België en Nederland, maar ook neutrale en Atlantische landen.

Fischer was ook geen voorstander van een 'president', hij wilde liever het huidige systeem van om de zes maanden wisselende voorzitterschap handhaven. Hij bepleitte in plaats daarvan voor een versterking van de positie van de Commissie-voorzitter door die door het Europees Parlement te laten kiezen. Joschka Fischer had aan de vooravond van de oorlog in Irak echter nauwelijks de kans om aan vergaderingen van de Conventie deel te nemen. Hij verscheen op 15 januari om een door Chirac en Schröder buiten de Conventie om opgestelde Duits-Franse compromisvoorstel – een vaste voorzitter van de Europese Raad maar ook een opgewaardeerde door het Europees Parlement gekozen voorzitter van de Commissie – kort en chagrijnig toe te lichten. Beleefd wachtte hij de interventie van de volgende spreker af voordat hij de vergadering verliet. Tot op het laatste moment had Fischer het Duits-Franse papier proberen te stoppen, ver-

Conventie
Speciale vergadering met afgevaardigden van regeringen (25), Europees Parlement (16), parlementen van de lidstaten (30) en Europese Commissie (2). In 1999 voor het eerst bijeen om Grondrechtenhandvest op te stellen; de tweede in 2002 voor een Grondwet.

Europese Raad
De 25 regeringsleiders van de lidstaten en de voorzitter van de Europese Commissie. Komt minimaal twee keer per jaar bijeen (Eurotop). De machtigste instelling van de Europese Unie.

Raad van ministers
Bijeenkomst van de vakministers. Neemt belangrijke besluiten en heeft wetgevende bevoegdheid. Vergaderingen zijn besloten; Grondwet eist openbaarheid bij wetgeving.

Europees Parlement (EP)
De volksvertegenwoordiging van de Unie, direct gekozen voor een periode van vijf jaar. Heeft 732 leden, waarvan 27 Nederlandse. Zetelt in Straatsburg en Brussel.

Europese Commissie
Het dagelijks bestuur van de Unie. Maakt wetsvoorstellen, voert beleid uit en houdt toezicht op de naleving van afspraken. Huidig voorzitter is de Portugees José Manuel Barroso. Nu zijn er 25 commissarissen (waaronder Neelie Kroes), met Grondwet zal de Commissie kleiner worden.

Handvest van Grondrechten
Beschermt burgers tegen Europees wanbestuur en schending van hun grondrechten. Tussen 1999-2000 opgesteld door een Conventie. Nu opgenomen in de Grondwet.

teld Peter Norman in zijn boek *The Accidental Constitution* (2003) over de Conventie. Op weg naar buiten zou hij Elmar Brok, de leider van de Duitse christen-democraten, excuses voor zijn falen hebben aangeboden.

Opstand

Een roulerende voorzitter heeft één groot nadeel. De premiers bepalen wat er tijdens hun regentschap gebeurt. De Nederlandse tour in het najaar van 2004 is hiervoor een goed voorbeeld. Enkele weken nadat de regeringsleiders in Rome hun handtekening onder het grondwettelijk verdrag hebben gezet, kwam Balkenende met zijn conferentie over de normen en waarden van Europa. Met nauwelijks verholde woede las Giscard aan het publiek de eerste bladzijden van de Grondwet voor. Daar staan, zo was zijn boodschap, de Europese waarden zoals rechtstaat, democratie, duurzaamheid en de verdediging van het volkerenrecht immers netjes op een rij. Liever een voor tweeënhalf jaar gekozen *elder statesman* aan het stuur van Europa dan al die premiers met hun stokpaardjes en obsessies, dacht een meerderheid in de Conventie. De vaste voorzitter was een feit, maar zijn macht was in de loop van de onderhandelingen aanzienlijk kleiner geworden. De president vertegenwoordigt de Unie naar buiten toe, maar zijn kerntaak is naar binnen gericht: hij moet voor continuïteit en samenhang zorgen en voor meer eensgezindheid. De president als opperste Europese regelneef.

Tien dagen voor het officiële einde van de Conventie – een ontwerptekst zou op de Europese Raad van Thessaloniki in juli 2003 worden overhandigd – kreeg Giscard voor de derde en laatste keer te maken met een door de Groenen aangevoerde opstand. Gezamenlijk presenteerden nationale en Europese parlementariërs een pakket van eisen dat de machtsverhoudingen binnen de Unie ingrijpend moest veranderen: geen wetgeving zonder medebeslissing door het Europees Parlement, openbare zittingen van de Raad en volledige controle van Europees beleid (grondwettelijke toetsing) door het Europees Hof van Justitie.

Katholiek

Giscard was in tijdnood. Als hij in juli zoals afgesproken zijn ontwerptekst wilde overhandigen dan moest hij de opstanden wel tegemoet komen. Al in een eerder stadium van de Conventie werd duidelijk dat de *conventionnels* veel waarde hechtten aan openbaarheid van besluitvorming. Het functioneren van de Raad van ministers moest op de schop: geen wetgeving meer achter gesloten deuren. De Conventie wilde bovendien een speciale 'wetgevende Raad' om de Brusselse besluitvorming inzichtelijker te maken. De wetgevende Raad is in feite niets anders dan een Senaat of Eerste Kamer, die besluiten van de Tweede – het Europees Parlement – goed moet keuren.

Voor vele regeringen, maar ook voor Giscard was dit een brug te ver. Maar de opstand van de volksvertegenwoordigers was een succes op alle andere fronten: het Europees Parlement kreeg zeggenschap over meer dan 90 procent van de Europese wetgeving, de Raad van ministers moet zijn deuren openen als wetgeving op de agenda staat en het

Europees Hof houdt toezicht over de naleving van afspraken.

Het grootste wapenfeit van de Groenen in de Conventie was de succesvolle aanslag op Euratom. Dit verdrag uit de jaren vijftig met zijn geloof in kernenergie als motor van de vooruitgang werd buiten de Grondwet geplaatst. Lidstaten krijgen daarmee de mogelijkheid uit Euratom te stappen zonder hun lidmaatschap van de Unie op het spel te zetten.

De Grondwet van Europa is – hoe zou het ook anders kunnen zijn – één groot compromis. Een compromis tussen Eurosceptische landen (zoals het Verenigd Koninkrijk) en federaal denkende landen (zoals Italië en Spanje), tussen het katholieke zuiden en het protestantse noorden, tussen oude en nieuwe lidstaten, en tussen zeer verschillende politieke culturen. De Grondwet is een afspiegeling van de politieke krachtsverhoudingen in Europa.

Scholier

Vergeleken met de wirwar van de oude verdragen is de Grondwet een inzichtelijke tekst. Giscard's middelbare scholier zal – zij het met moeite – de eerste twee delen van de Grondwet kunnen lezen. In het eerste deel staan de constitutionele beginselen, de waarden en doelstellingen van de Unie, de burgerschapsrechten en bevoegdheden, instellingen en procedures. Het tweede deel is het eerder opgestelde Handvest van Grondrechten. Maar hij of zij moet wel iets afweten van de EU. Daarin ligt ook het probleem van het referendum over de Grondwet. Burgers zijn niet meer gewend de taal van de publieke zaak te spreken en om over staatsinrichting te discussiëren, zoals de Britse politicoloog Larry Siedentop in zijn boek *Democracy in Europe* (2000) stelt.

“De geschiedenis van de Conventie is er een van pijnlijke nederlagen maar is ook een stille revolutie”, zegt Voggenhuber als hij terugblijkt. Volgens hem betekent de Grondwet een doorbraak voor de parlementen: het Europees Parlement wordt bijna volledige medewetgever en de nationale parlementen krijgen het recht Europese wetgeving te blokkeren. Wetgeving achter gesloten deuren wordt verboden. De Grondwet maakt Europa voor het eerst gevoelig voor de politieke wil van de meerderheid. De meest omstreden besluiten van de Unie – het door en door neo-liberale stabiliteitspact bijvoorbeeld – werden zonder publiek debat, zonder parlementaire toestemming en waarschijnlijk ook tegen de zin van een meerderheid van de Europeanen genomen. “Met de Grondwet wordt het mogelijk een ander, sociaal beleid af te dwingen, als er een meerderheid voor is”, zegt Voggenhuber. “In die zin is de Grondwet een wapen om het neo-liberalisme in Europa terug te draaien.”

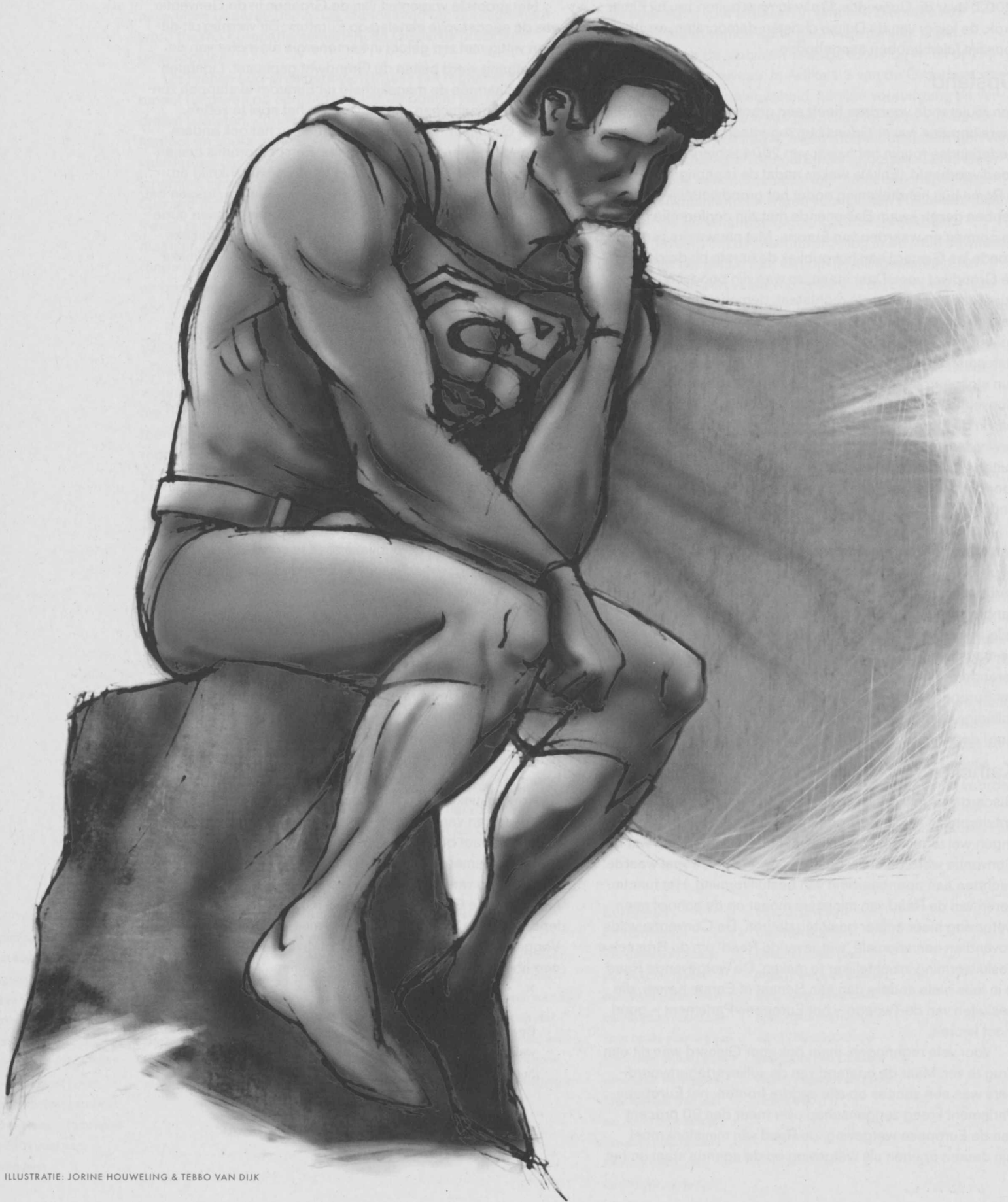
x

Bovenlangs fragmenten uit de tentoonstelling 'Image of Europe', over de waarden en symbolen van Europa, gemaakt door het bureau van Rem Koolhaas.

Derrida &

RICK DOLPHIJN

de Helling
36
lente 2005

ILLUSTRATIE: JORINE HOUWELING & TEBBO VAN DIJK

Superman

Gelijktijdig overleden eind 2004 de filosoof Jacques Derrida en de acteur Christopher Reeve, de vleesgeworden Superman. Dat is geen toeval, het is een politiek manifest. Hun heengaan kondigt een nieuwe tijd aan: de ethiek van de vrijheid wordt ingeruild voor die van de moraal.

Rick Dolphijn is docent cultuurfilosofie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

1

Jacques Derrida
en de afkeer
van macht

In de nacht van vrijdag 8 op zaterdag 9 oktober overleed de Franse filosoof Jacques Derrida. Met Derrida verliezen we de laatste van de grote poststructuralistische denkers, waartoe ook de eerder al overleden Gilles Deleuze, Félix Guattari, Michel Foucault, Emmanuel Levinas en Jean-François Lyotard behoren. Het is een groep filosofen die met de studentenprotesten van mei 1968 onder de vleugels van Sartre uitkroop en sindsdien de intellectuele agenda van Frankrijk en ver daarbuiten heeft gekleurd. Een sterk academische beweging die een opmerkelijke ethiek voorstond. Een ethiek die zich niet richt op het oordelen of veroordelen van wat als 'niet-goed' gezien wordt, maar een ethiek die het oordeel blijft uitstellen, een ethiek die zich ten alle tijden tracht te onttrekken aan iedere vorm van dogmatiek.

Het is niet eenvoudig om kort te verwoorden op welke wijzen de poststructuralistische filosofen deze ethiek bedreven. Vooral omdat ze een erg diverse groep vormen; ze verhouden zich ieder op een andere wijze tot de geschiedenis van de filosofie, ze maken gebruik van andere (anti) methodologieën en verwijzen in hun werk ook nauwelijks naar elkaar. Dat zij toch als groep gezien worden heeft wellicht te maken met hun marxistische/maoïstische overtuigingen, die zij ook na 1989 trouw zijn gebleven. En dat zij – in tegenstelling tot structuralisten als Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes en Jacques Lacan – zich niet ten doel stelden om vanuit een aantal praktijken een sociaal, politiek of ethisch model op te bouwen, maar juist te laten zien dat

iedere structuur zijn beperkingen heeft en dat het de taak van de filosoof is om die beperkingen aan het licht te brengen.

Het ligt niet voor de hand hier direct een ethiek in te zien. De vele critici – met name afkomstig uit dezelfde studentenprotestbewegingen – hebben het immers ook niet nagelaten de poststructuralisten steeds te bestoken met vragen omtrent wat dan wél 'goed' is. Misschien dat de critici met Derrida nog wel het meest moeite hadden.

Tiran

Jacques Derrida, geboren in Algerije in 1930 in een joods middenstandsgezin, groeide uit tot het gezicht van deze nieuwe generatie filosofen. In zijn beginjaren richtte Derrida zich vooral op de taalkunde (zie bijvoorbeeld *De la Grammatologie*, 1967), later is hij zich steeds nadrukkelijker gaan richten op de ethische kwesties. Derrida spreekt dan nadrukkelijk over gastvrijheid, vergevingsgezindheid, vriendschap en wereldburgerschap. Bijzonder actuele thema's waarin de vraag 'hoe goed te handelen' direct aan de orde komt. Maar, en dit is van groot belang, Derrida bespreekt deze thema's niet met de bedoeling een nieuw goed en kwaad te formuleren; hij doet dit om te overdenken op welke wijze dergelijke oordelen tot stand komen. Zijn ethiek is geen denken over goed en kwaad maar over de voorwaarden om goed en kwaad überhaupt als categorieën in te kunnen zetten.

Een van de grote voorbeelden voor Derrida (en de andere poststructuralisten) was Friedrich Nietzsche. Derrida achtte Nietzsche, in tegenstelling tot wat de gangbare opvatting is, een door en door ethisch denker. En wel omdat Nietzsche zich zeer nadrukkelijk afzette tegen de christelijke moraal, tegen de tegenstelling goed-kwaad zoals die door het christendom (lees: de Kerk) geformuleerd wordt. Ethiek volgens Nietzsche, betekent dat je de keuzes die je maakt in het dagelijks leven niet baseert op het oordeel van God of op een andere transcendentale mogendheid die van jou een afhankelijkheid verwacht, maar dat je je keuzes maakt naar aanleiding van wat jij – in een bepaalde situatie – als goed ervaart.

Dit is wat Nietzsche bedoelt met de Übermensch, een centraal concept in zijn denken. De Übermensch is geen tiran die zich, als ware hij een God, genoodzaakt voelt te oordelen over het menselijk leven, zoals dit begrip onder het nationaal-socialisme is ingevuld (met dank overigens aan Nietzsche's zuster Elisabeth en haar man Bernhard Förster, een prominent leider

van de anti-semitische beweging in Hitler-Duitsland). Het is geen mens die boven de mensen staat. Integendeel. De Übermensch onttrekt zich juist aan iedere vorm van macht, van hiërarchie, of stelt zich dit in ieder geval keer op keer ten doel.

Afbranden

Ook bij Derrida zien we dat ethiek zich uitdrukt als een afkeer van macht. In de breedste zin des woords. In zijn beginjaren deed hij dit door tekstanalyse, waarbij hij steeds weer probeerde te laten zien op welke manier argumenten zichzelf voortdurend ondergraven. Critici (hij had er nogal wat) zeiden dat Derrida slechts bezig was met het afbranden van ieder verhaal, maar zo simpel ligt het niet. Wat Derrida verstaat onder het begrip deconstructie (hijzelf was niet zo'n aanhanger van dit begrip, maar in de literatuur is het uitgegroeid tot de definitie van zijn werk) is géén negatieve beweging. Dat wil zeggen: deconstructie is een negatieve (destructie) én een positieve (constructie) beweging in een. Deconstructie betekent dat ieder argument zichzelf altijd al ondergraaft en daarmee een nieuw argument uitlokt.

Derrida leest een auteur – Heidegger, Marx, Artaud, Mallarmé, Levinas – met de grootst mogelijke zorgvuldigheid en probeert dan te laten zien waar het argument spaak loopt, waar het tekort schiet, waar het zich afsluit voor het bijzondere, het andere. Hij heeft geen methode, hij begint simpelweg met het lezen en al lezende laat hij de tekst zichzelf tegenspreken. De tekst deconstrueert zichzelf.

Later doet hij hetzelfde met de ideeën over wat goed en kwaad is. Hij laat zien dat iedere morele regel, ieder idee van het goede, hoe noodzakelijk ook, een beperking oplegt, omdat het altijd al vol zit met interne tegenstellingen en geen oog heeft voor wat eraan ontsnapt (het andere). Iedere gearticuleerde ethiek ondergraaft zichzelf en eindigt in een dogmatiek, een stel arbitraire regels waar we ons maar aan dienen te houden. Iedere ethiek produceert afhankelijkheid en zelfs onderworpenheid. Het mag geen verrassing zijn dat Derrida zich daar weinig gelukkig mee voelt.

Derrida praktiseert een Nietzscheaanse ethiek. Een ethiek die geen hogere macht accepteert, die zich onttrekt aan iedere definitie van het goede, die zijn oordeel niet formuleert aan de hand van leefregels, maar die denkt vanuit de situatie, en die zelfs dan nog blijft proberen het oordeel uit te stellen en open te blijven staan voor het andere.

Derrida & Superman

Bij Nietzsche zweert de Übermensch ieder vorm van christelijke dogmatiek af. Derrida verzet zich tegen de dogmatiek die in ieder filosofisch en moreel argument schuilgaat.

2
Superman
en het gevecht
tegen de macht

In hetzelfde weekend dat Derrida overleed, kwam ook aan het leven van de Amerikaanse acteur Christopher Reeve een einde. Reeve is slecht 52 jaar oud geworden. De laatste negen jaren was hij vrijwel volledig verlamd, na een zware dwarslaesie te hebben opgelopen als gevolg van een onfortuinlijke val van een paard. Reeve was een niet bovenmatig getalenteerd acteur met een buitenproportioneel Swiebertje-complex; in de jaren 70 en 80 heeft Reeve tot vier maal toe de rol van Superman vertolkt en is er tot het eind van zijn leven mee geassocieerd. Reeve was Superman. Met Reeve stierf Superman.

Er is veel over de figuur van Superman geschreven. In de ogen van veel critici doet de figuur van Superman nogal Freudiaans aan. Freuds driedeling van de geest is er in ieder geval zeer nadrukkelijk in te herkennen. De hoofdpersoon, de journalist en brave burgerman Clark Kent, is het ego dat zich staande probeert te houden in een wereld waarin het Kwaad (het Id) voortdurend de macht dreigt te grijpen. En juist op de momenten dat het ego lijkt te worden overspoeld door negatieve krachten is daar het alter-ego in de vorm van Superman die met daden het Id weet te beteugelen en de harmonie weer (tijdelijk) weet te herstellen.

Dat Superman zich niet eerst in zijn maillot hoeft te hijsen alvorens zijn tegenstanders te lijf te gaan – zoals alle andere (latere) superhelden – maar zijn blauw-rode pak (inclusief capel!) altijd al onder zijn kleding draagt, versterkt dat Freudiaanse beeld. Immers, een alter-ego is niet iets dat zich van buiten op het zelf projecteert, het is er altijd al onderdeel van. Net zoals overigens het Id. Ook de misstanden die Superman signaleert werpen zich namelijk van binnen uit op. Immers, het is de voorstelling van Clark Kent (het ego) dat Metropolis in gevaar is, en het is Clark Kent die hier vervolgens – middels Superman – weer actie tegen onderneemt. Freud stelt in *Substitution*: “We geven onze geheime zorgen en verlangen weer in de vorm van sprookjes”, en dat is precies wat er gebeurt bij Superman: ieder Superman epos is te

lezen als een gecompriëerde Freudiaanse psychologie waarin het ego, gekweld door het Id en ondersteund door het alter-ego, zich een weg zoekt in het alledaags leven.

Verliefd

Maar meer nog dan Freudiaans, is Superman Nietzscheaans. Niet eens zozeer omdat het woord Superman een letterlijke vertaling is van Nietzsche's Übermensch; hij belichaamt hem ook. Daar waar Derrida de Nietzscheaanse ethiek weer tot leven doet komen middels woord en geschrift, doet Superman dit middels lichamelijkeheid. Daar waar Derrida de Übermensch voorstelt als een ontsnapping aan iedere filosofische en morele dogmatiek, tracht Superman keer op keer de wetten van de lichamelijkeheid aan zijn laars te lappen. Want het is uiteindelijk niet eens zozeer het Kwaad dat Superman wil bestrijden, het is de Macht waar hij zich aan wil onttrekken middels zijn bovenmenselijke krachten. Het is iedere definitie van lichamelijkeheid die hij steeds opnieuw wenst te ondergraven. Of het nu gaat om meteoren of om megalomane redacteuren bij concurrerende kranten, Superman bevecht de Macht, bevecht het oordeel van de Macht. En niet door hier een andere Macht tegenover te stellen. Superman blijft net zo naïef als Derrida; hij blijft redacteur bij de *Daily Planet*, hij blijft verliefd op Lois Lane en hij weet (op vaak miraculeuze wijze) steeds weer te voorkomen dat iemand weet te achterhalen dat hij Superman is.

3
Derrida en Superman
verdrongen
door de moraal

Zowel Jacques Derrida als Christopher Reeve/Superman praktiseerden een Nietzscheaanse ethiek. Een ethiek die zich niet tot doel stelt om leefregels op te stellen en van mensen verwacht zich te onderwerpen aan de moraal. Integendeel. Derrida en Superman zochten naar een ethiek van de vrijheid, naar een *Umwertung aller Werten* te komen, zoals Nietzsche dat stelde. Een andere ethiek die zich niet ten doel stelde een andere macht in het zadel te helpen (vooral in het geval van Reeve is dat bij voorbaat al een onmogelijke gedachte), maar juist keer op keer probeert zich aan iedere vorm van macht te onttrekken. Derrida deed dit allereerst door een tekst van binnen uit open te breken, en vervolgens door iedere morele positie te ontleden

om aldus te bedenken hoe goed en kwaad als categorieën ingezet worden. Reeve/Superman deed dit door steeds weer de grenzen van het lichamelijke af te tasten.

Het is natuurlijk geen toeval dat Derrida en Superman in hetzelfde weekend overleden. De rolverdeling was al zo zuiver Westers: Derrida was de reïncarnatie van de Übermensch in termen van de geest, en Superman de reïncarnatie van de Übermensch in termen van het lichaam. Die moesten wel hand in hand het ondermaanse verlaten. Allebei hebben ze tijdens hun leven, op geheel eigen wijze invulling gegeven aan een andere manier van denken over het goede. Een andere ethiek. Een ethiek die niet zegt hoe het moet. Een ethiek die al walgt bij het horen van de begrippen ‘waarden en normen’. Een ethiek die niet verwacht dat je je schikt naar de consensus, naar de geldende ideeën over wat goed is. Ethiek bij Derrida en Superman betekent juist daartegenin gaan. Het betekent dat je weerstand biedt, dat je in het zoeken naar het goede argumenten kraakt en je niet laat intimideren door wetten en regelgeving. Ethisch handelen betekent je verzetten.

Blozen

Het is natuurlijk ook geen toeval dat Derrida, de laatste der poststructuralisten, en Superman, de enige echte superheld, juist nu van ons heen gaan. In deze tijd, waarin de aloude godsdiensttwisten weer oplaaien, waarin commissies van wijze mannen worden geacht na te denken over wat in godsnaam waarden en normen zijn, waarin het nationale onderwijsbudget (of wat daarvan over is) zonder blikken of blozen wordt overgeheveld naar het potje ‘repressie’, waarin een minister van Justitie nota bene serieus nadenkt over manieren waarop ‘mogelijke terroristen’, nog voordat zij een vinger hebben uitgestoken, kunnen worden vervolgd, heeft de tweeledige incarnatie van de Übermensch simpelweg niets meer te zoeken. Wanneer de ethiek weer wordt verdrongen door de moraal, wanneer de Übermensch weer wordt verdrongen door een God die vrees en angst inboezemt, die niet schroomt te oordelen en die ons haarfijn kan uitleggen wat Goed is en wat Kwaad, dan wordt het tijd voor Derrida en Superman om te gaan.

x

Met dank aan Marcel Cobussen

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

MEDEWERKERS

Bart Snels · HOOFD
Laure Michon
Gerrit Pas
Jelle van der Meer

· HOOFDREDACTEUR DE HELLING

BESTUUR

Chrisje Brants
Marli Huijer
Marco Wilke

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

www.groenlinks.nl

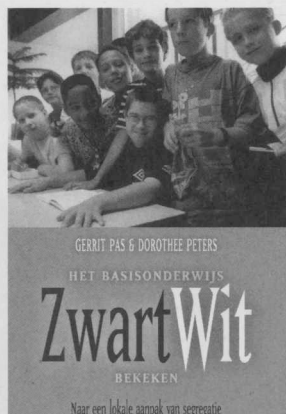

Nieuwe publicatie

Progressieve visies op globalisering

Andersglobalisten hebben veel kritiek op de huidige globalisering die in sterke mate is gefundeerd op het neoliberale gedachtegoed. Maar wat zijn hun alternatieven en welke alternatieven zijn voor links interessant om politiek op te pakken? Deze vragen staan centraal in de nieuwste publicatie van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks. Onder de titel: *Wenkende alternatieven; progressieve visies op een andere globalisering* worden oplossingen geschetst op vier globaliseringsthema's: vrijhandel, internationale financiën, voedselvoorziening en klimaatverandering. De bundel bevat bijdragen van Marc Buiters, Wouter van Eck & Kees Kodde (Milieudefensie), Joris Thijsen (Greenpeace) en Robert Went (UvA). Kees Vendrik, Martijn Dadema en Bas Eickhout reageren hierop vanuit GroenLinks perspectief.

Wenkende alternatieven; progressieve visies op een andere globalisering
Redactie: Marc Buiters
Prijs: 5 euro (excl. porto)
Te bestellen via info@groenlinks.nl
of 030-2399900
ISBN 90-72288-45-9

Publicatie

Zwart-wit in basisonderwijs

Segregatie in het onderwijs moet bestreden worden – dit is een veelgehoord pleidooi in het debat over de integratie van alloctonen. Maar over de manier waarop het verschijnsel 'zwarte en witte scholen' aangepakt moet worden, bestaat geen enkele vorm van consensus. Het obstakel is vooral de vrijheid van onderwijs. Ondertussen zal de komende jaren de segregatie verder toenemen. In de publicatie *Het basisonderwijs zwart-wit bekeken* staat daarom de vraag centraal: welke middelen kan de lokale overheid inzetten om de etnische segregatie in het basisonderwijs tegen te gaan, terwijl de schoolkeuzevrijheid van de ouders zoveel mogelijk wordt gerespecteerd? Het boekje geeft inzicht in de aard, de omvang en de oorzaken van de onderwijssegregatie. En aan de hand van de praktijk in een vijftal gemeenten worden concrete suggesties gedaan waarmee onderwijsveld en lokale bestuurders aan de slag kunnen.

Het basisonderwijs zwart-wit bekeken
Auteurs: Gerrit Pas & Dorothee Peters
Omvang: 84 pagina's
Prijs 5 euro (excl. porto)
Te bestellen via info@groenlinks.nl
of 030-2399900
ISBN 90-72288-42-4

Publicatie

Modernisering sociale zekerheid

Politieke debatten over sociale zekerheid gaan de laatste twee decennia over het versoberen van regelingen. Met de mantra van 'de eigen verantwoordelijkheid' en een wantrouwen jegens mensen die van sociale verzekeringen gebruik maken, is het stelsel fors aangepakt. Tegen gemakkelijke argumentatie voor rechtse bezuinigingsdrang heeft GroenLinks zich altijd verzet. Toch staat vast dat het socialezekerheidsstelsel is verouderd. De Nederlandse samenleving van nu is niet meer die van 'werkende mannen en zorgende vrouwen'. In de levensloop van mensen zijn ook geen scherpe grenzen meer tussen school, loopbaan en pensioen. Nieuwe combinaties van leren, werken en zorgen brengen nieuwe risico's met zich mee en stellen nieuwe eisen aan het stelsel van sociale zekerheid. Nieuwe tijden, nieuwe zekerheden schetst een modern stelsel van sociale zekerheid, dat sociaal en houdbaar is en dat is toegesneden op de wensen en eisen van de samenleving in de 21ste eeuw. Het biedt een aanzet voor verdieping van het debat over sociale zekerheid.

Nieuwe tijden, nieuwe zekerheden.
Naar een modern stelsel van sociale zekerheid
Auteurs: Paul de Beer, Piet Leenders, Janneke Plantenga, Kitty Roozmond
Omvang: 46 pagina's
Prijs: 5 euro (excl. porto)
Te bestellen via info@groenlinks.nl
of 030-2399900
ISBN 90-72288-44-0

Web-publicatie

Migratie

GroenLinks praat partijbreed over migratie. Het Wetenschappelijk Bureau was onderdeel van de stuurgroep migratie, ingesteld door het partijbestuur om de discussie te begeleiden. De stuurgroep heeft een visietekst geschreven die in gaat op drie kwesties: 1 Emigratie helpt ontwikkelingslanden... of juist niet? En wat heeft Nederland aan arbeidsmigranten? 2 Nederland is een immigratieland... of niet? 3 EU-werknemers zijn welkom... maar kan onze arbeidsmarkt dat aan? Vervolgens wordt de GroenLinks-visie uiteen gezet met een achttal richtinggevende uitspraken. Op het congres in maart 2005 is over deze uitspraken gestemd. Te vinden op: www.groenlinks.nl/partij/immigratie/visietekst.

De visietekst is een discussietekst waarin niet alles aan de orde komt. Het gaat niet in op de turbulente gebeurtenissen van de laatste maanden. Het Wetenschappelijk Bureau laat daarom een meer uitgebreide nieuwe publicatie verschijnen. Titel: *Over migratie: feiten achtergronden en dilemma's*. Auteurs: Harry van de Berg, Laure Michon en Gerrit Pas. Te vinden op: www.groenlinks.nl/publicaties/wetenschappelijk/overimmigratie.rtf.

Politiseer de

De WRR veegt de vloer aan met de wijze waarop onderwijs, arbeidsvoorziening, welzijn, zorg en volkshuisvesting worden aangestuurd. Regering en parlement moeten zich er minder mee bemoeien, politieke partijen des te meer, zo concludeert Jos van der Lans.

Jos van der Lans is publicist en Eerste-Kamerlid voor GroenLinks.

ILLUSTRATIES: HERKO VAN EERDEN

publieke sector

Kan de WRR, de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, niet meedoen aan de komende verkiezingen? Ik weet het, het is een onzinnige gedachte, maar ik betrapte mezelf erop bij het lezen van het eind vorig jaar verschenen rapport *Bewijzen van goede dienstverlening*. Een fascinerende studie; verplichte literatuur voor iedere lokale of nationale politicus. Het rapport opent de weg voor een andere bestuurlijke omgang met publieke voorzieningen als zorg, wonen, onderwijs, welzijn of arbeidstoeleiding. Een omgang die niet gebaseerd is op wantrouwen en afrekenen, maar op wisselwerking en kwaliteit. De WRR start haar analyse met een bijna kinderlijk eenvoudige vaststelling: dienstverleners (onderwijzers, dokters, hulpverleners – oftewel professionals), instellingen (scholen, ziekenhuizen, etc.), gebruikers en overheden zijn van elkaar afhankelijk bij de bepaling en uitvoering van publieke taken. De publieke sector is daardoor een sterk vervlochten geheel van intermenselijke betrekkingen.

Dat lijkt een waarheid als een koe, maar het politieke beleid is de afgelopen jaren er systematisch op gericht geweest dit op elkaar betrokken complex uit elkaar te trekken en te demonteren. De publieke sector werd gebombardeerd met dichotomieën als 'staat en markt', 'beleid en uitvoering', 'vraagsturing versus aanbodsturing', 'management tegenover professionals'. Het doel was de verschillende taken helder van elkaar te scheiden. De overheid schetst de kaders, de instellingen vullen deze in, de managers vertalen het in prestatienormen voor de werkvloer en de professionals geven er uitvoering aan. Ieder zijn eigen ding, dat was zo ongeveer het idee. Daarvan zegt de WRR nu dat dat niet zo'n goed idee was. Integendeel, de ellende is eigenlijk niet te overzien.

Deze nieuwssoortige *top-down* sturing heeft – om te beginnen – een informatie-explosie op gang gebracht die paradoxaal genoeg tot kennisvernietiging heeft geleid. De scheiding tussen beleid en uitvoering is vergezeld gegaan met de roep om meetbare prestaties. Dat heeft geleid tot een cijferberg waar niemand door de bomen het

bos nog kan zien, terwijl over de inhoud van het werk geen goed gesprek meer mogelijk is. Het effect is dat professionals werk dat niet goed meetbaar is, lastig is of te veel tijd vergt systematisch gaan vermijden.

Formulierenbrigade

Dat leidt tot wat de WRR de 'dictatuur van de middelmaat' noemt. In deze prestatiecultuur stellen instellingen alles in het werk om niet uit de toon te vallen, want dan loop je het risico te kijk gezet te worden door inspecties en toezichthouders. Of anders wel door driftig cijferlijstjes verzamelende krantenredacties. Want met die lijstjes kan de burger beter kiezen, zo is de gedachte. In de praktijk leidt het echter tot risicomijdend gedrag bij instellingen, die geneigd zullen zijn allemaal zoveel mogelijk hetzelfde te doen. Liever dus geen experimenten en innovaties, want dat is riskant.

Het beleid voor de publieke sector stoelt dus op het beeld van de cliënt als een 'soverein kiezende consument'. Volgens de WRR voldoet maar een kleine minderheid van de gebruikers van de publieke sector aan dat beeld van mondige voor zichzelf opkomende cliënten. Het gevolg is dat de stem van de meerderheid wordt weggedrukt in de besluitvorming. Zo kan het dus gebeuren dat woningcorporaties starters op de woningmarkt met een laag inkomen steeds meer op kosten jagen om de simpele reden dat de huur van elke vrijkomende woning uit economische motieven gemaximaliseerd wordt. Het feit dat de corporaties hun mond vol hebben van het idee dat 'de klant' koning is, terwijl tegelijkertijd de huurquote van mensen met een laag inkomen sinds de verzelfstandiging van de woningcorporaties fors is toegenomen, is tekenend. De betrekkingen zijn uit elkaar getrokken; er worden verschillende talen gesproken.

Dat heeft alles te maken met het feit dat in de publieke dienstverlening het 'managen' centraal is komen te staan. Alles overheersend is

de *hoe*-vraag, waartegen de *waarom*- en *wat*-vraag het geheel hebben afgelegd. Het politiek-normatieve debat (waartoe dient de publieke sector eigenlijk) is naar de achtergrond verdwenen. Dat leidt, ik vat het maar even in mijn eigen woorden samen, tot technocratische armoede en modieus taalgebruik.

Omdat de politiek slechts de kaders schetst, wordt de controle toevertrouwd aan onafhankelijke toezichthouders. Volgens de WRR is dat volledig uit de hand gelopen: "Het is een doel op zich geworden en de kwaliteit van de dienstverlening is er niet of nauwelijks mee gediend." En: "Naar het zich laat aanzien zijn de kosten van de achterdochtige bejegening van instellingen en professionals groter dan de baten." En het houdt voorlopig ook niet op. Zo gauw er over een publieke sector klachten rijzen, zoals onlangs over verpleeghuizen, kent de politiek nog maar een machtsmiddel: meer en nauwkeuriger toezicht. En hup daar trekt de formulierenbrigade van de inspectie weer met extra papier het land in.

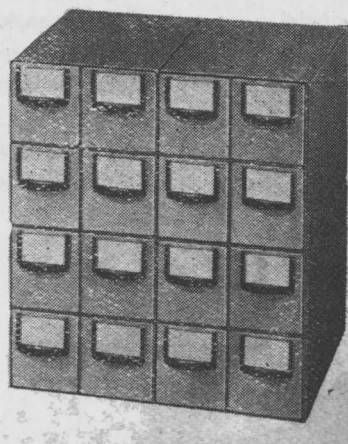
Krankzinnig

Het is niet niks, wat de WRR te berde brengt. De Raad stelt een paradigma ter discussie waarin ambtenaren, politici en beleidsmakers zonder veel gevoel voor inhoud (wat in ambtelijke kringen tegenwoordig als een *pré* wordt gezien) prestaties kunnen eisen en met inspecties dreigen. Het rapport is voor de goede verstaander een grote aanklacht tegen de politieke vervreemding over wat er gaande is in de arbeidsvoorziening, volkshuisvesting, welzijn, onderwijs en zorg. Het gevolg is dat betrekkingen in de publieke sector doordeesemd zijn van achterdocht. Er is een cultuur ontstaan die gefixeerd

is op doelmatigheid, waardoor de ene reorganisatie door de volgende wordt ingehaald.

Valt daar nog aan te ontkomen? Natuurlijk kunnen we niet terug naar het verzuilingsmodel, waarin de bestuur-

we are all human

42 Politiseer de publieke sector

lijk-politieke elites onder de vleugels van hun zuilen de zaakjes regelden en de klanten alles maar goed hadden te vinden. Aan dat soort onderonsjes hebben de jaren zestig en zeventig terecht een einde gemaakt. Hoe dan wel? De WRR formuleert een aantal behartigenswaardige 'ontwerpprincipes', die niet langer uitgaan van ontvlechten maar juist nieuwe inhoud moeten geven aan de vervlechting. Dat betekent bijvoorbeeld dat kennis niet iets is dat – om allerlei competitieve redenen – eigendom is van de organisatie, maar dat er voor het ontwikkelen daarvan juist (bijvoorbeeld lokaal) samenwerking gezocht moet worden. Het onderscheidende karakter van instellingen zou veel meer gezocht moeten worden in hun innovatiedrang dan in hun gemiddelde prestatie. Cruciaal is dat instellingen de confrontatie zoeken met de buitenwereld, met cliënten en gebruikers, maar ook met andere *stakeholders*. Door die confrontatie kunnen zij èn scherp blijven èn zich verantwoorden. Ze moeten de ruimte krijgen om daarbij actievere vormen te ontwikkelen dan de bestaande ritueel-reglementaire inspraakverplichtingen (cliëntenraden, bewonerscommissies, etcetera). Geef cliënten en gebruikers gewoon simpel het recht op informatie, zodat geen instelling er onderuit kan. En maak tenslotte het toezicht sober, selectief en positief, zodat die krankzinnige bureaucratische cijfercarrousel tot het verleden gaat behoren. Dat is – in een notendop – die richting die de WRR de publieke sector wijst.

Broek

Daarmee stelt de WRR in feite vooral politici voor een keuze. Moeten ze doorgaan op de ingeslagen weg of een andere omgang met de publieke sector creëren? Doorgaan met wantrouwen of starten met vertrouwen? Het is kiezen of delen, maar niet langer alle twee.

Want aan de ene kant willen politici afstand creëren, wil men dat woningbouwcorporaties, ziekenhuizen, etc. zelf hun broek ophouden, maar bij het minste geringste worden de teugels weer aange-trokken. Dan wordt de minister van VROM op het matje geroepen als er ergens in

Friesland een corporatie te veel dure koopwoningen bouwt, of moet de minister van VWS de Kamer uitleggen waarom een ziekenhuis in Flevoland liquiditeitsproblemen kent of de minister van Onderwijs als een basisschool het lesrooster in vier dagen per week propt. In een incidentgevoelige mediocratie doen alle politieke partijen daar even hard aan mee.

Dat raakt ook precies aan de kern van het probleem. In het dominante denken is geen politiek voorstelbaar zonder echte politici, zonder volksvertegenwoordigers. En zeker, zo zullen deze politici toegeven: 'de staat is niet meer almachtig, en natuurlijk moet er op afstand bestuurd worden en kan er veel aan instellingen overgelaten worden. Als wij de grote lijnen hebben uitgezet, is wat daar gebeurt slechts "uitvoering" en welbeschouwd niet langer politiek. Wij zijn immers de echte politiek. Wij bepalen.'

De WRR verwijst die gedachte welbeschouwd naar het rijk der moderne fabeltjes. Ook professionals en instellingen maken politieke keuzen. Juist daarom zijn het geen marktpartijen, geen bedrijven. Zij zijn allereerst maatschappelijke dienstverleners en organisaties met een publieke taak en daardoor met een publieke verantwoordingsplicht. Ze bedrijven daarmee politiek. Op een andere manier, op een ander domein, op een andere schaal, maar desalniettemin: het is politiek. Zij vormen feitelijk de levende institutionele bewijzen van het proces dat wel de verplaatsing van de politiek wordt genoemd.

Diamantbuurt

Die constatering is niet nieuw. De Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, bracht al in 1995 een brochure uit onder de titel *De verplaatsing van de politiek. Een agenda voor democratische vernieuwing*. De boodschap is eenvoudig: als de macht niet meer van een punt kan sturen, kan deze ook niet meer op een punt gecontroleerd worden, en dus zal de democratie mee moeten verhuizen met de politiek. Die diagnose heeft met de jaren alleen maar aan actualiteit gewonnen en het is niet toevallig dat de WRR ook over

deze vragen een onderzoeksprogramma is gestart. Nagenoeg tegelijkertijd met het advies *Bewijzen van goede dienstverlening* verscheen een verkenning onder de titel *De staat van de democratie; Democratie voorbij de staat*. Deze studie is een speurtocht naar het leven van de democratie buiten de representatieve democratie.

De ontwikkelingen op dat terrein staan ook bepaald niet stil. Inspraak van ouders in het onderwijs, cliëntenraden in de gezondheidszorg, klantenpanels in het welzijn, interactieve besluitvormingsprocessen in buurten; er voltrekt zich veel meer dan in het debat over de toestand van de vaderlandse democratie wel wordt aangenomen. Er zijn ook steeds meer organisaties en managers in de zorg, huisvesting, onderwijs, etc. die verantwoording willen afleggen en corrigeerbaar willen zijn.

Maar het probleem van al deze democratiseringsbeweginkjes is, is dat ze in de epische bestuurscentra in politiek opzicht niet echt serieus worden genomen. Het is leuk, aardig of zelfs nodig, maar het is – uiteindelijk – geen echte politiek, hooguit 'een aanvulling op'. Dat is een dubbelhartigheid waarmee de volksvertegenwoordigers hun eigen drama regisseren. Want aan de ene kant zeggen zij dat de politiek niet almachtig is, maar aan de andere kant nemen ze alle 'verplaatsingen' niet echt serieus. Desgevraagd wordt aan de 'kunst van het loslaten' publiekelijk lippendienst bewezen, maar als puntje bij paaltje komt stelt dat weinig voor.

Zo blijven we leven met de dwingende realiteit dat als er iets mis gaat iedereen bij de wethouder of minister op de stoep staat. Geen journalist nam de moeite om het welzijnswerk kritische vragen te stellen toen in de Amsterdamse Diamantbuurt een gezin werd weggepest door een groepje Marokkaanse jongeren. Alle ogen richtten zich meteen op burgemeester Cohen. Niks geen persconferentie van woningcorporatie, opbouwwerk, jongerenwerk, minderhedenwerk of wijkpolitie. Ze werden allemaal overgeslagen toen men verhaal ging halen. Dat verhaal was kennelijk alleen in het stadhuis te vinden.

Zo ontstaat een paradoxale beweging,

want terwijl de politiek zich verruimt en verplaatst naar de sfeer van de publieke dienstverlening, lijkt de publieke aansprakelijkheid zich juist tot de politici te beperken. De tragische consequentie daarvan is dat voor politici uiteindelijk alleen de rol als zondebok is weggelegd. Alles wat goed gaat, gaat vanzelf, alles wat fout gaat is te wijten aan het falen van politici. Je moet wel een masochistische inslag hebben om daar het handwerk nog voor te gaan verrichten. En precies dat zie je ook gebeuren: het kost partijen steeds meer moeite om mensen bereid te vinden die in dit opzicht hun nek willen uitsteken. En voor die paar die zich dan nog wel geroepen voelen gaat bijna alle energie zitten in het voldoen aan de steeds grotere parlementaire verplichtingen.

Buitenparlementair

Wat er dus feitelijk gebeurt is dat de politiek zich verplaatst zonder dat politieke partijen mee verplaatsen. De discussie ontbreekt daar in de meeste partijen ook over. De afdeling van GroenLinks in een grote stad zou bijvoorbeeld werkgevers in de regio er op aan kunnen spreken (en er actie op voeren) dat hun personeelsbestand een afspiegeling dient te zijn van de regionale bevolking. Daar kun je rechtstreeks de confrontatie met deze bedrijven voor opzoeken, daar heb je de gemeenteraad niet voor nodig. Maar dat is een strategie die niet snel wordt verzonnen. Alles gaat via de band van de gemeenteraad, dat kost al tijd en energie genoeg. Dus wordt er – los van de gemeenteraad – ook geen politieke actie bedacht om woningcorporaties rechtstreeks aan te spreken als de wachtlijsten voor starters-met-een-smalle beurs tot meer dan acht jaar oplopen. Zo bestaat er ook nergens een lokaal plan om met een eigen politieke strategie in het onderwijs of de gezondheidszorg te opereren, dan wel om leden van partijen op deze terreinen te activeren en te stimuleren.

Wat in de meeste partijen ontbreekt is een buitenparlementaire politieke strategie in de sfeer van de publieke sector. De enige partij die daar gericht aan werkt is de Socialistische Partij, maar vreemd genoeg

wordt die vorm van politiek activisme nogal eens afgedaan als oud links, omdat het riekt naar de centralistische partijorganisaties uit het verleden toen alle partijleden als dragers van de ideologie de samenleving werden ingestuurd om hun politieke waarheid overal te verkondigen. Die afkeer is begrijpelijk, maar biedt geen afdoende verklaring voor het feit dat de ledengroei van de SP al jaren gestaag omhoog blijft schieten. Vermoedelijk is de breedheid van politiek activisme die de club van Marijnissen zijn leden aanbiedt een veel moderner antwoord op de verplaatsing van de politiek dan het aanbod van parlementair gerichte vergaderingen dat de meeste andere partijen hun leden voorschotelen.

Het is anno 2005 niet echt productief om als partijvertegenwoordiger in een schoolbestuur te gaan zitten of je met een partijvlag in het buurtwerk te storten. Maar het is even zo grote onzin dat een politieke partij haar leden die actief zijn in een cliëntenraad of meedoen aan een interactief besluitvormingsproces niks te bieden heeft. Het is onzin dat partijlid zijn en in de publieke sector actief zijn, twee verschillende bezigheden zijn. Dat is een ontideologisering van de publieke sector die – zo laat de WRR overtuigend zien – de laatste decennia door politieke hervormingsoperaties als de introductie van marktwerking en alles wat daarmee in het slipstream is binnengehaald, in de hand is gewerkt. Waarom zouden politieke partijen het niet tot hun taak rekenen om ter plekke de ideologische discussies weer nieuw leven in te blazen? Wat is daar mis mee? Het zou niet alleen de publieke sector goed doen, het zou de partijen een onverwacht nieuw overlevingsperspectief kunnen opleveren.

x

WRR, Bewijzen van goede dienstverlening.
Amsterdam University Press, november 2004
E.R. Engelen en M. Sie Dhian Ho (red.), De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat.
WRR-Verkenning 4, 2004
Beide studies zijn integraal te downloaden op:
www.wrr.nl

LIESBETH

44 NOORDEGRAAF-EELENS

De Belg Wayne Traub (32 jaar, geboortenaam Geert Bové) kreeg vorig jaar de prijs voor de 'meeste beloftevolle theaterregisseur' op het festival van Zürich. In de Vlaamse kunstwereld liet hij al begin jaren negentig van zich horen met een piraatzender (Star Tv) die nepreportages uitzond, hij richtte een eigen theatergroep op en hield diverse performances, waaronder 'Actieonderbroek': een meisjesslip op het hoofd van elk standbeeld in Leuven. In Nederland is hij recent bekend geworden met de theaterstukken Maria Dolores en Jean Baptiste, de eerste twee delen van wat een trilogie moet worden. Beide voorstellingen zijn een combinatie van filmbeelden, dans/ toneel en speciaal gecomponeerde muziek. De beelden zijn een soort reality-tv en sluiten naadloos aan bij wat er op het toneel gebeurt (de hoofdpersonen zijn dezelfde) en dat geldt ook voor de muziek. De première van het derde deel, Maria Magdalena, wordt in 2006 verwacht. In mei gaat Jean Baptiste weer op tournee door Nederland.

FOTO KOEN BROOS

Volgens dramaturge Rezy Schumacher (Helling, 4-2004) gaat theater gelukkig weer over politiek. Toneelregisseur Johan Simons toonde zich eerder (Helling, 3-2003) ook een aanhanger van politiek op de planken. De Belgische regisseur Wayne Traub ziet voor het theater een andere rol: het creëren van waarheid.

Wayne Traub: "Al van jongs af aan worstel ik met het probleem van de waarheid en de leugen. Ik ben temidden van leugens opgegroeid. Mijn moeder was schizofreen en ze loog vaak. Dan liet ze een glas vallen en beweerde: 'Geert, je hebt een glas laten vallen'. Het heeft me duidelijk gemaakt hoe mensen kunnen liegen en hun leven naar leugens kunnen leven. Maar, het gaat verder. Heel de samenleving functioneert op basis van leugens: van een leugentje om bestwil, conventies waaraan we ons confirmeren, tot de taal die we gebruiken om te communiceren. Die leugens ontkennen het meest persoonlijke wat de mens heeft, zijn eigen ik. Volgens mij wordt iedereen geboren als een unieke persoon, met een eigen taal, een eigen muziekje – dat is de waarheid van ieder mens. Deze waarheid krijgt echter niet of nauwelijks de kans om zichzelf te tonen en te ontplooien. Willen we de samenleving leefbaar maken, dan moeten we onszelf immers verloochenen: we moeten eenzelfde taal spreken, we moeten ons aan

regels houden. Deze leugens zijn dus niet per definitie negatief, ze zijn een noodzaak om te overleven. Ze zorgen er wel voor dat ieder mens in een spanning leeft: tussen de waarheid waarmee hij geboren wordt en de leugens die hij nodig heeft om zich in deze maatschappij staande te houden. Deze waarheid zou je ook de duistere, in de zin van verborgen of onderbelichte kant van de mens kunnen noemen. De sociale druk zorgt er immers voor dat de 'eigen' waarheid voortdurend met de leugen wordt toege-dekt."

Geert

"Het theater kent niet de barrières van het sociale leven, daardoor wordt het een plaats waar de leugens ter discussie gesteld kunnen worden en de waarheid belicht. Om te beginnen confronteer ik mezelf met de leugens en conventies uit mijn leven: de relatie tot mijn moeder, mijn (ex)liefdes, mijn obsessie om alles te registreren, over mijn leven als Geert... Mijn geboortenaam is Geert Bové. Maar de naam die mensen krijgen opgeplakt is de eerste en een heel krachtige conventie waaraan ze ondergeschikt worden gemaakt. De naam wordt daarmee een leugen waarin mensen leven en daar verzet ik mij tegen. Ik heb mezelf Wayne Traub gedoopt. Dat is geen willekeurige naam, maar mijn moeders familienaam: Wayntraub. Met deze tak voel ik me zeer verwant en daarom heb ik er voor gekozen. "Mijn theorie over het denken van de waarheid kent een aantal fase: de eerste fase is de ik-fase, die bestaat uit een confrontatie met je eigen conventies; in de

tweede fase, als je je min of meer hebt losgerukt van die conventies en de leugens, ga je aan de slag. Je eigen waarheid staat niet vast, je moet haar creëren. De eerste fase, de confrontatie geschiedt in Maria Dolores [zie kader; red.] als ik Geert heel obsessief Maria en Dolores met een camera laat achtervolgen, als ik de moeder-kind verhouding bespreek, et cetera. Dan begint de tweede fase en daarvoor heb ik de naam Wayne Traub gekozen. Het theater dat ik maak is immers geen autobiografische kopie van mijn leven tot nu toe. Wayne Traub verwerkt Geert in het verhaal dat hij vertelt en creëert daarbij zijn eigen verhaal. In tegenstelling tot Geert hoeft Wayne Traub zich niet te uit te drukken in maatschappelijke conventies, hij heeft het theater om zijn eigen waarheid te brengen."

Jean

"De zelfconfrontatie vraag ik ook van mijn acteurs. Ik blijf de regisseur, dat klopt, maar als regisseur kan je op verschillende manieren te werk gaan. De acteurs bedenken hun eigen teksten op basis van het scenario dat ik in grote lijnen schets. Ze werken vanuit hun eigen naam en om niet weg te vluchten in een rol. Als de acteur Jeroen Willems in Jean Baptiste de officier van justitie speelt, dan moet hij dat spelen alsof hij zelf in de schoenen van die officier zou staan. Het is niet Jeroen Willems als officier van justitie, maar de officier van justitie als Jeroen Willems. Omdat ik deze filosofie serieus neem, zal ik nooit alleen maar een acteur aannemen omdat hij meesterlijk acteert. Dat is een noodzakelijke, maar geen voldoende voor-

Theater van

de waarheid

Theater van de waarheid

waarde. Acteurs moeten mijn filosofie delen alvorens ik met ze aan het werk ga.

"Sommige mensen zien in mijn stukken kritiek op de samenleving, anderen zien kritiek op hedendaags theater. Dat kan. Er zijn mensen die er problemen mee hebben dat ik mij als jonge theatermaker op deze manier profileer en hebben er moeite mee mij serieus te nemen. Het zij zo. Ik zal mijn opvattingen over wat theater volgens mij moet zijn, niet gebruiken om andere te beoordelen en veroordelen. Ik stel mijn eigen werk wel voortdurend aan kritiek bloot en vind ook dat mensen me daarop kunnen aanspreken. Natuurlijk verwelkom ik mensen die mijn visie (durven) delen. Voor mij staat een wat mindere eigen creatie per definitie boven een perfecte kopie."

Maria

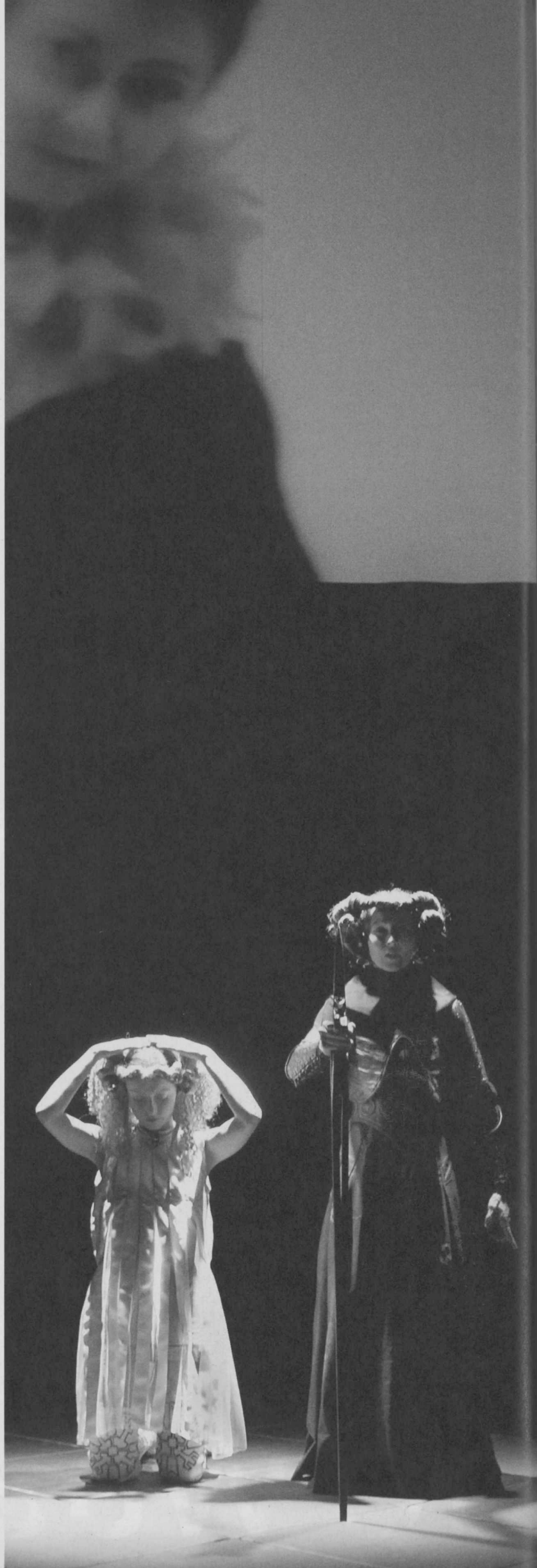
"Religie speelt inderdaad een belangrijke rol in mijn stukken. Of religie niet een grote leugen is? Het hangt ervan hoe je het gebruikt. Als je het oplegt, dan is het net als andere conventies een grote leugen. Ik heb zelf een Jezuïeten-opleiding gehad en ben dus met deze toepassing opgegroeid. Maar dat is niet de manier waarop ik met religie omga. Ik vind bepaalde elementen uit de religie inspirerend en die gebruik ik in mijn theaterstukken; ik vertel mijn eigen verhaal over Maria Dolores, Jean Baptiste en Maria Magdalena. Omdat het publiek vertrouwd is met de religieuze verhalen hebben ze affiniteit met het stuk dat ik breng, maar kunnen ze ook zien hoe mijn verhaal afwijkt van het standaard religieuze verhaal.

"Daarnaast zijn de rituelen voor mij van belang. Religieuze rituele zorgen ervoor dat mensen zich verplaatsen van de ene naar de andere wereld. In de religie is dat een verplaatsing van het aardse naar het hemelse. In mijn voorstelling gebruik ik religieuze en ook andere rituelen om een overgang van de wereld van de leugen naar de wereld van de waarheid te bewerkstelligen. Ik gebruik niet alleen christelijke rituelen. De rechtbank in Jean Baptiste kan ook als een ritueel gezien worden."

Jacques

"Jacques Brel is voor mij een inspiratiebron omdat hij niet vluchtte voor zijn eigen waarheid. Als je Brel hoort zingen, dan weet je gelijk dat het Brel is. Hetzelfde geldt bij Picasso: een penseelstreek is voldoende om te zien dat het een Picasso is. Je kan Brel, Picasso en ook Shakespeare wel gaan kopiëren, maar zij zijn niet geniaal omdat we ze imiteren maar om wat zij creëerden. Ik zal niet ontkennen dat je als zanger, schilder of theatermaker veel van ze kan en wellicht 'moet' leren, maar ik bewonder ze vooral omdat het hen gelukt is een eigen weg op te gaan. Zij hebben zichzelf al gemaakt tot wie ze zijn, ik heb nog een lange weg af te leggen."

x

verder lezen

Loterij

Tegenwoordig staat de term 'democratie' voor een systeem waarmee burgers hun vertegenwoordigers kiezen. In het oude Athene en in de Italiaanse stadssteden van de vijftiende en zestiende eeuw betekende democratie een loterij waarmee vertegenwoordigers op basis via het lot aangewezen werden. Met de revoluties in de zeventiende en achttiende eeuw verdween deze loterij, maar Bernard Manin ziet kans de lezer te overtuigen dat het lot een nuttige rol kan spelen in een politiek systeem. Speciaal aanbevolen voor parlementariërs en anderen die zich bezighouden met de gekozen burgemeester. (FT)

Bernard Manin, *The principles of representative government*;
Cambridge University Press, 1997;
ISBN: 0521458919, € 37,50

Bankier

De Washington Post-journalist Sebastian Mallaby schreef een pageturner over James Wolfensohn, scheidend president van de Wereldbank. In 1995 begon de multimiljonair en vriend van Beatrix, Clinton en Kofi Annan zijn strijd tegen armoede. Met succes, volgens velen. Hij ondervond grote tegenwerking. Van zijn eigen (negen-duizend) ontwikkelingsdenkers bijvoorbeeld, die zich ergerden aan zijn grenzeloze ego. En vooral van de vermaledijde ngo's. Lawaai maken kunnen ze, maar van ontwikkeling hebben ze geen verstand, aldus Mallaby. (OV)

Sebastian Mallaby, *The World's Banker: A Story of Failed States, Financial Crises, and the Wealth and Poverty of Nations*; Penguin Putnam Inc., 2004; ISBN: 1594200238, € 28,00

Idealen

De wereld heet Globalia en haar motto is 'vrijheid, veiligheid en vooruitgang'. Dankzij technologische ontwikkelingen kan iedereen consumeren wat hij wil. Het schoonheidsideaal is die van geconstrueerde schoonheid. De jeugd is niet meer de norm, kinderen krijgen is een uitzondering geworden. Het klimaat is beheersbaar dankzij de enorme glazen koepels die het land scheiden van de Non-zones, waar barbaren wonen. De jonge Baikal Smith vindt de conformiteit benauwend en vlucht naar de Non-zones, van waaruit hij probeert het regime van Globalia omver te werpen. Jean-Christophe Rufin schreef een roman die leest als een variant op *Brave New World*. Voor iedereen met kosmopolitische idealen. (NvdB)

Jean-Christophe Rufin, *Globalia*; Podium, 2004; ISBN 9057592460, pp 443, € 22,50

Vieze sok

In Nederland zijn de acht fantastische romans van Tom Robbins alleen bekend onder een select gezelschap van via-via-ingewijden. Het zal er mee te maken hebben dat ze niet vertaald zijn. Hoe dan ook, prijs uzelf gelukkig, want ook u bent nu ingewijd; vanaf vandaag kunt u leesplezier in de meest letterlijke zin des woords beleven aan deze juweeltjes. Pagina na pagina blijkt hoe de auteur geniet van het spelen met taal en fantasie; wie denkt dat het onmogelijk is om geboeid te raken door de belevenissen van een vieze sok, een blikje bonen en een schelp heeft *Skinny Legs and All* nog niet gelezen. Robbins weet bovendien telkens weer verrassende en verfrissende perspectieven op filosofie en religie los te laten. *Fierce Invalids Home from Hot Climates* is mijn persoonlijke favoriet. (NvdW)

Tom Robbins, *Skinny Legs and All*; No Exit Press, ISBN: 1842430343, € 13,95

Beelden

De website 10x10 is een interactieve exploratie van woorden en beelden van het nu. Elk uur verzamelt 10x10 de honderd woorden en beelden die op dat moment het meest voorkomen op websites die het wereldnieuws verslaan en vertelt het verhaal dat daarbij hoort. 10x10 registreert onze oorlogen en crisissen, onze triomfen en tragedieën, onze fouten en mijlpalen. Het in één oogopslag kunnen waarnemen van het nieuws maakt 10x10 een unieke manier om gebeurtenissen in de wereld te volgen. Leg de Helling even neer, browse naar tenbyten.org, bookmark de website en blijf op de hoogte van wat er om je heen gebeurt. (FT)

<http://tenbyten.org/>

dag & dauw

Fw: is een in september 2004 opgericht collectief van jonge fotografen afgestu- deerd van de academie St. Joost in Breda, met als doel elkaar ook na de opleiding te blijven stimuleren en inspireren. Een van de activiteiten van Fw: is een magazine dat drie of vier keer per jaar zal verschij- nen en dient als podium voor het eigen het werk. Ieder nummer krijgt een thema op basis waarvan nieuwe foto's worden gemaakt en geselecteerd. Voor elk num- mer zal ook een schrijver, dichter, filosoof of musicus worden uitgenodigd een bij- drage te leveren.

Begin maart verscheen het eerste nummer, met als thema dag & dauw. Een keuze uit de foto's is op deze pagina's te vinden.

Nummer 2 verschijnt half mei en heeft als thema liefste.

Fw: # 1, 20 pagina's, oplage 200, prijs: 7,50
Verkooppunten o.a.: Amsterdam: Fotografa;
Rotterdam: Nederlands fotomuseum, Donner;
Breda: NBKS (Nieuwe Brabantse Kunst Stichting)
Info: www.fw-magazine.nl

OIGA GORISSEN

BABETTE VAN VEEN

TOM WAIJERS

ANOJK PAULISSEN

het is vroeg
de dag is nog in de nacht

dauw in nevelen gehuld
verhuld
nu niet
nietig en niets

een warme gloed aan de horizon
stralen raken dauw en dag
vol en volledig

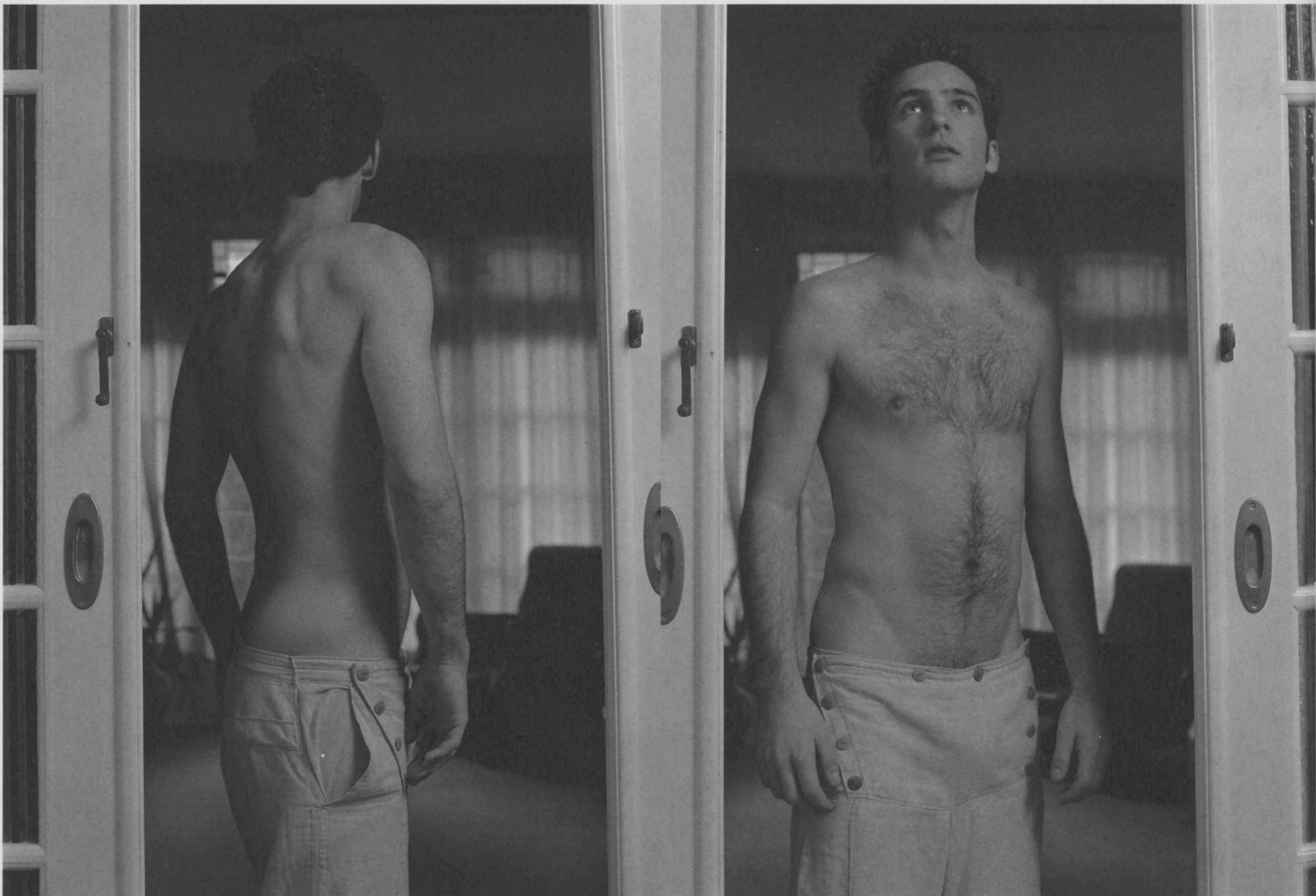
de dag is daar

en hier is het ook

~

YVETTE VAN DER AA

DANI SMULDERS

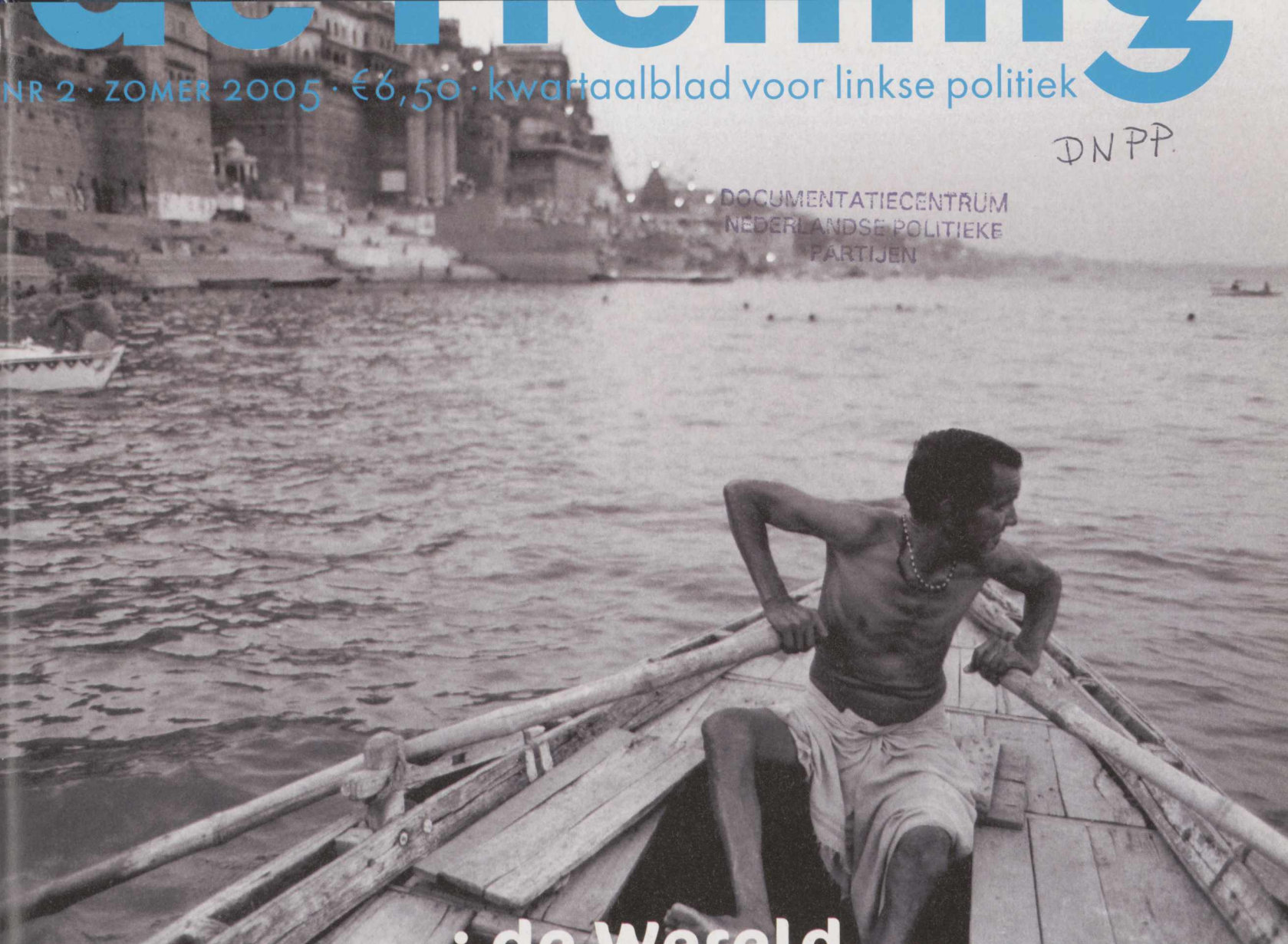
zaterdag zondag

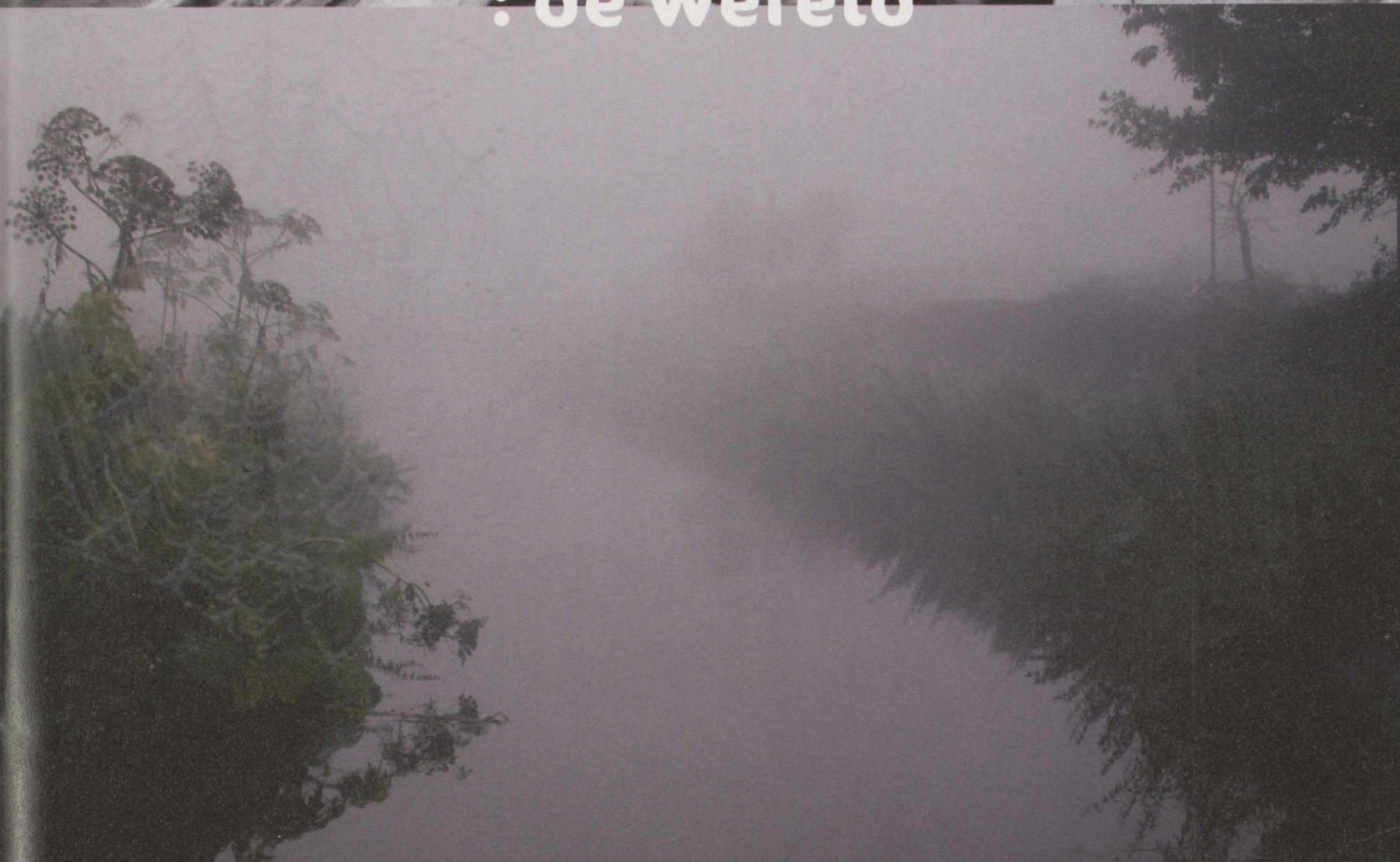
PETRA STAVAST

DNPP

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

: de Wereld

Hervormingen in het Midden-Oosten⁴

Interview met Asef Bayat — Monique Kremer en Jelle van der Meer

Minder staat, meer wereld⁸

De nationale soevereiniteit is achterhaald — Karel van Kesteren

Het verlangen naar mensenrechten met tanden¹²

Over de valkuilen van het internationaal strafrecht — Heikelien Verrijn Stuart

Eigen belang¹⁷

Mondiale problemen en nationale actie — Martijn Dadema

Vluggertjes in Afrika²⁰

Kritiek op ontwikkelingshulp is terecht — Bram van Ojik

11 mei in Jalalabad · 10 — Peter Ventevogel

Mohammed in Caïro · 16 — Hein de Haas

Lula in Brasilia · 19 — Olav Velthuis

Levenskunst²⁴

De filosoof Wilhelm Schmid over vrijheid en beperking — Koen Dortmans

AAN HET WERK!²⁸

Linkse kritiek op betaalde arbeid is verstomd — Sylvester Hoogmoed

Wat is links nog?³²

Een terugblik en vooruitblik op linkse politiek — Ewald Engelen

Onzichtbaar land³⁸

Eng, ontzagwekkend, mooi, teder, wild, zacht en hard tegelijk — Thomas van Slobbe en Jack van Mildert

Het regime moest weg⁴⁰

Passage uit het levensverhaal van Farah Karimi

Democratische kunst⁴⁴

552 kunstwerken voor Tweede Kamer — De Dienst, Martijn Engelbregt

Marja Vuijsje · 7

Lisa Boersen · 27

Shervin Nekuee · 37

Wetenschappelijk Bureau · 36

Verder Lezen · 43

De Helling is een links tijdschrift over politiek en cultuur.

Verschijnt viermaal per jaar.
Losse nummers: € 6,50
Jaarabonnement: € 24,50
Jongerenabonnement (t/m 27): € 12,50
Gironummer: 6990899,
t.n.v. Tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd.

HOOFDREDACTEUR
Jelle van der Meer

REDACTIE
Natasja van den Berg
Maarten Brouwer
Tom van der Lee
Annet Lekkerkerker
Harro Maas
Liesbeth Noordegraaf-Eelens
Bart Snels
Farid Tabarki
Kees Vendrik
Nanko van der Wijngaart

ISSN 0922-0119

CORRECTIE Tim Manders

VORMGEVING
Hennipman + Schalken
(Mark Schalken)

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER
100 % recycled

UITGEVER
Stichting Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks

ADMINISTRATIE
De Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
tel 030-239 99 00
partijbureau@groenlinks.nl

CORRESPONDENTIE
dehelling@groenlinks.nl

OMSLAG
bovenkant en achterzijde: de Ganges,
door Kadir van Lohuizen (zie p. 8 e.v.)
onder: de Goorloop bij Aarle-Rixtel,
door Philippe McIntyre (zie p. 38)

Met dank aan

Europa de wereld

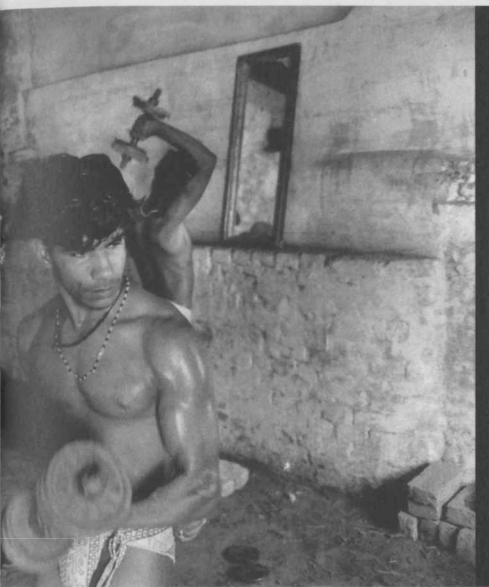

FOTO KADIR VAN LOHUIZEN

Even voorbij Nederland ligt Europa. Een maand lang zorgde dat Europa voor een heftig debat. Maar even snel als die storm opstak, ging hij ook weer gaan liggen. De hele kwestie werd na 1 juni razendsnel teruggebracht tot nationale proporties: het gat tussen politiek en burger. Heerlijk, we zijn weer onder ons. En dat referendum smaakt natuurlijk naar meer (ideetje voor dit najaar: bent u voor of tegen de evolutie?). De 'eurocraten' in Brussel mogen de rommel na de storm opruimen - de burger gaat even op vakantie, naar Frankrijk, Spanje, Griekenland en zelfs Turkije.

Het duiden van het nee, voor een flink deel afkomstig uit linkse hoek, is lastig. Er bestaat vrees voor verlies van zelfbeschikking en voor het kwijtraken van het eigene; dus moet de deur dicht. Maar het probleem is dat de muren om de deur heen al lang omgevallen zijn. Handel, concurrentie, milieuvervuiling, migratie, technologische ontwikkeling, het trekt zich allemaal niets aan van landsgrenzen. Juist om die reden is coördinatie en samenwerking gewenst. Hansje Brinker is zondermeer een held maar zou hij in zijn eentje de Chinese textieltsunami kunnen stoppen? Nee-stemmers hameren op nationale besluitvorming, maar in een open economie als Europa leidt dat al snel tot concurrentie tussen landen, met bijbehorende ongewenste effecten.

Zo verlagen allerlei landen hun winstbelasting om aantrekkelijk te zijn voor bedrijven. Nederland gaat nu hetzelfde doen. Dat beslissen we geheel op eigen houtje, maar daartoe gedwongen door het buitenland - is dat nationale soevereiniteit? De paradox is dat als we onze soevereiniteit willen behouden, we die moeten gaan delen. Daarom is 'Europa' in ons eigen belang.

Tegelijkertijd is 'Europa' ook een ideaal. Sinds de val van de Muur willen de bevrijde landen deel uitmaken van een regio van vrijheid, gelijkheid en welvaart. Ze vragen steun bij het versterken van economie, democratie en rechtstaat. Nu ook de Oekraïne. We moeten trots zijn dat we kunnen helpen en daar rijk genoeg voor zijn. Internationale solidariteit krijgt een nieuwe betekenis.

Voorbij Europa ligt de wereld. En ook de wereld kunnen we niet buiten de deur houden: klimaatverandering, terrorisme, armoede en de al genoemde Chinese textiel. Ook de wereld vereist coördinatie en dat gaat nog moeizamer dan in Europa. De Irak-oorlog stortte de internationale gemeenschap, met name de VN, in een diepe crisis. Inmiddels heeft Amerika ontdekt dat zelfs zij de boontjes niet in haar eentje kan doppen. Kofi Annan is nu met voorstellen gekomen voor vergaande hervormingen van het internationaal bestuur, waaronder ver-

groting van de Veiligheidsraad. Dat alles om effectief mondiaal beleid mogelijk te maken op terrein van armoede, milieu, ontwikkeling en veiligheid. De plannen zullen de komende maanden de internationale discussie gaan bepalen. De heikele kwesties zijn ook hier de grenzen van de nationale soevereiniteit en de samenhang tussen eigenbelang en internationaal belang. In deze Helling gaan Karel van Kesteren, Martijn Dadema, Heikelien Verrijn Stuart en Bram van Oijk hierop in. De artikelen 'over de wereld' worden afgewisseld met korte verhalen 'uit de wereld'.

Kofi Annans voorstellen zijn, gezien de titel: *In larger freedom*, en het motto: *Responsibility to protect*, minstens zo ambitieus als de Europese grondwet. De beslissing erover zal genomen worden op een grote VN-top in september door de 191 nationale staat- en regeringsleiders. Beetje ondemocratisch eigenlijk. Ideetje voor een referendum?

JELLE VAN DER MEER

Hervormingen

4

in het Midden-Oosten

De politieke islam in de Arabische landen maakt een omwenteling door. Niet Khomeini's Iran is meer het grote voorbeeld, maar het Iran van de democratische hervormer Khatami. Aldus Midden-Oostenkenner Asef Bayat.

MONIQUE KREMER
& JELLE VAN DER MEER

Monique Kremer is wetenschappelijk medewerker van de WRR; Jelle van der Meer is redacteur van de Helling

In een klassiek Hollands grachtenpand aan het Leidse Rapenburg zetelt het puikje van het Nederlandse onderzoek naar moslimsamenlevingen. Het Internationaal Institute for the Study of Islam in the Modern World, kortweg ISIM, is een samenwerking van vier universiteiten met een grote ambitie. Het wil de sociale, culturele en politieke ontwikkeling in de islam in beeld brengen, niet alleen in het Midden-Oosten maar wereldwijd en dus ook in Europa. En dat doen ze op gepaste afstand van het hyperge en vluchtige islam-debat in de Nederlandse politiek en media. Het profiel van de wetenschappelijk directeur van het ISIM sluit daar goed bij aan. Asef Bayat is een bescheiden, genuanceerd en bedachtzaam formulerende wetenschapper. Bayat is afkomstig uit Iran, hij studeerde en promoveerde in Groot-Brittannië, bekleedde verschillende gashoogleraarschappen en was vijftien jaar lang docent Midden-Oostenstudies aan de Amerikaanse Universiteit van Caïro. Hij is een kenner van de recente sociaal-politieke ontwikkelingen in Iran en Egypte. Dit voorjaar hield hij in Leiden zijn oratie onder de enigszins provocerende titel: 'Islam en democratie, de perverse charme van een irrelevante vraag'. Bayat: "Het is een domme vraag. Er is niets, helemaal niets in de islam dat het inherent ondemocratisch of democratisch maakt. Je kan de koran op vele manieren interpreteren, maar dat is een religieus debat, geen politiek."

Toch wordt die vraag voortdurend opgeworpen. Hoe verklaart u die twijfel?

"Het is een raar idee dat voortkomt uit de westerse verbeelding; het is het Oriëntalisme van Midden-Oostdeskundigen als de Amerikaan Bernard Lewis [adviseur van de Bush-regering; red.]. Dat idee gaat ervan uit dat islam nooit verandert, en niet kan moderniseren. Cruciaal daarbij is het toe-eigenen van de definitiemacht: een moslim kan niet democratisch zijn en dus is een democratische moslim geen moslim meer.

Critici zeggen: er bestaat geen democratisch islamitische praktijk.

"Turkije heeft toch een redelijk goed functionerende democratie. Maar ja, hoe definieer je een islamitische staat? Als de mensen die er leven islamitisch zijn? Als de regering zich als islamitisch betitelt? En wanneer kan je een land democratisch noemen? Wat zijn de criteria? Is dat altijd totale individuele vrijheid? We weten dat economische vrijheid leidt tot grote materiële ongelijkheid. In VS is het politieke systeem open maar alleen als je heel veel geld hebt maak je kans om in het parlement te komen. Toch wordt de VS een democratie genoemd. Je hebt blijkbaar meer soorten democratie, waaronder misschien islamitische varianten."

Wat kenmerkt de politiek-islamitische opvatting van de staat?

"De opvatting dat de islam zichtbaar moet zijn in de publieke sfeer. De mate waarin islamisten dat willen verschilt per land, met het Taliban-bewind in Afghanistan als een uiterste. Aan de andere kant heb je landen zoals Algerije waar de rol van islam beperkt is tot alleen wat familiewetten. Uiteindelijk verschillen die laatsten niet veel van de fundamentalistische christenen in de VS die ook een rol voor het geloof opeisen in de publieke ruimte."

In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, hebben de meeste moslimlanden een seculier regime. De politieke islam zit, met uitzondering van de regerende AKP in Turkije, meestal in de oppositie, en is soms verboden en gewelddadig, zoals in Algerije, en soms een echte sociale beweging, zoals de Moslim Brotherhood in Egypte, die zich bezighoudt met allerlei vormen van hulpverlening, van gezondheidszorg en onderwijs tot voedselvoorziening. Er zijn maar een paar landen die zich daadwerkelijk 'islamitisch' noemen, waaronder (naast Mauritanië, Afghanistan en Pakistan) Iran.

De Iraanse revolutie van 1979, die uitmondde

in de vestiging van een islamitische republiek, heeft niet alleen een enorme invloed gehad op het Westen, maar vooral op de landen in de regio. Bayat: "Het islamistische activisme, zoals in Tunesië en Egypte, raakte enorm geïnspireerd en gemotiveerd: in Iran werd een droom werkelijkheid. Maar aan de andere kant was het een waarschuwing aan de gevestigde machten om die oppositionele krachten de kop in de drukken. Dat gebeurde op de klassieke manier van controle en concessie. In Egypte is de staat zondermeer islamitischer geworden, te zien aan de toegenomen censuur op 'immoraliteit' en de groei van het aantal staatsmoskeeën."

U onderzocht waarom Iran wel een islamitische revolutie beleefde en Egypte niet.

"Iran was in de jaren zeventig een groeiende economie met een welvarende en opgeleide middenklasse, terwijl Egypte in jaren tachtig en negentig er veel slechter voor stond met een snel armer wordende middenklasse. Vandaar mijn vraag: waarom wel revolutie in Iran en waarom niet in Egypte, en de aanvullende vraag: hoe islamitisch was de Iraanse revolutie eigenlijk? Het antwoord is dat die dat in het begin niet was. De Iraanse revolutionaire beweging was gericht tegen een dictatoriaal bewind. Het kwam voort uit een middenklasse die weliswaar steeds welvarender werd maar politiek werd uitgesloten. De revolutie had geen islamitische idealen als inzet, kende ook nauwelijks islamitische taalgebruik; dat gebeurde pas achteraf toen het oude bewind was afgezet en Khomeini de macht overnam. Het was een politieke revolutie met een islamitische uitkomst die van bovenaf werd opgelegd door de nieuwe machthebbers. In Egypte liep het heel anders. Daar bestaat al heel lang een sociale islamistische beweging van onderaf. In de jaren tachtig en negentig kreeg die beweging wind in de zeilen. Het Egyptische regime reageerde daarop door concessies te doen. Zodoende in Egypte geen revolutie maar wel islamitische hervorming."

Waar staan Egypte en Iran nu? Wat is het verschil tussen de twee?

"Vergeleken met Iran heeft Egypte een veel betrouwbaarder bestuur, in de zin dat het reageert op noden en verlangens van de bevolking en ook op die van de internationale gemeenschap. Het toont zich gevoelig voor de internationale standaard van handelen. Toch is er inmiddels ook in Iran veel veranderd. Ik zie een post-islamitische trend.

Hervormingen in het Midden-Oosten

In de eerste jaren wilden de machthebbers een sterke morele staat die de totale umma (islamitische gemeenschap) zou omsluiten. Maar in plaats daarvan heeft het regime zich juist totaal vervreemd van de bevolking. Die urbaniseerde, moderniseerde, werd veel hoger opgeleid. Khatami, die in 1997 president werd, kwam met een ander opvatting over de plek van de islam en hij bracht een proces op gang van secularisatie van de staat. Geloof wordt steeds meer een individuele aangelegenheid. De hervormers, zoals de theoloog Abdulkarim Soroush, die dit najaar de Erasmusprijs won, willen een seculiere staat in een religieuze samenleving. Ze vinden het wel belangrijk dat de samenleving gelovig is, want dat zorgt voor een sterke moraal en mechanismen voor zelfcontrole. Je zou Soroush kunnen voorleggen dat hij daarmee eigenlijk het Amerikaanse model nastreeft.

"Het opmerkelijk nu is dat voor de politieke islam in allerlei moslimlanden, zoals bijvoorbeeld Tunesië, Khatami's Iran het rolmodel is geworden in plaats van Khomeini's. Khatami ziet een belangrijke rol weggelegd voor de civil society en dat spreekt deze islamitische bewegingen aan. Een dergelijk model versterkt hun positie. Inmiddels is in Iran de klad gekomen in de hervormingen: de conservatieven bleken sterker in het zadel te zitten, onder andere omdat ze anders dan de hervormers geweld niet schuwen. Toch ben ik optimistisch over Iran. Er zijn sociale krachten losgekomen en belangrijker nog: er is een intellectuele infrastructuur. Ondanks de terugslag van de afgelopen periode zal de democratie centimeter voor centimeter plek veroveren." Khatami treedt af na twee periodes president te zijn geweest. Bayat verwacht dat bij de verkiezingen (op 17 juni en die dus hebben plaatsgevonden als u dit blad leest) het stokje zal worden overgenomen door Rafsanjani, een liberaal in economische zin, een vrije-markt-denker, en een pragmatisch politicus."

Welke rol kan het Westen spelen in het versterken van democratisering in het Midden-Oosten.
"Steun de democratische oppositie door te pleiten voor humanitaire en politieke rechten, heb kritiek als mensenrechten worden geschonden. Buitenlandbeleid kan een rol spelen in het bevorderen van pluralisme, maar dat moet wel subtiel. Koppel je handels- of financiële relatie aan de mensenrechtentiek van een land. Het rechtstreeks steunen van oppositiegroepen is geen goed idee. Als je je als oppositie in zo'n land bijvoorbeeld verbindt met Amerika verlies je meteen je kre-

diet. De bevolking vindt dat verdacht."

Een plan van het GroenLinks Kamerlid Farah Karimi voor een satelliet-tv-zender gericht op Iran krijgt financiële steun van de Nederlandse regering. Is dat een goed idee?

"Het is tricky. Ik ben erg voor vergroting van de vrije informatie, maar ik weet niet of overheidssteun voor zo'n zender erg verstandig is. Iran wil graag goede relaties met Europa, anders dan twintig jaar geleden, maar zo'n directe interventie kan schadelijk zijn."

"Wat belangrijk is, is dat het Westen erop aandringt dat ook islamitische bewegingen en partijen legaal kunnen functioneren. Dat doen westerse landen nauwelijks, omdat ze bij voorbaat bang zijn voor alle islamitische krachten. Ten onrechte. Ik denk dat het goed zou zijn als de Muslim Brotherhood in Egypte een politieke partij mag worden. Het is waar: dan zullen ze waarschijnlijk meteen de verkiezingen winnen en aan de macht komen, maar alleen door deelname aan het politieke spel kunnen ze bewijzen wat ze waard zijn."

Dan neem je een groot risico.

"Risico loop je altijd. Kijk naar Turkije, daar heeft de islamitische partij eerst ook fouten gemaakt maar inmiddels hebben ze zich toch bewezen. Als dergelijke partijen aan de macht komen, kunnen ze leren. Ik heb gesproken met leiders van de Egyptische Moslimbroeders en ook zij hebben Khomeini's politieke model ingeruild voor Khatami's model als het grote voorbeeld. Vorig jaar hebben de Moslimbroeders zich uitgesproken voor burgerrechten en voor vrije verkiezingen. Daar kan je argwanend over zijn, want ze zitten nu buiten de macht en hebben dus baat bij openheid en verkiezingen. Maar geef ze de kans om deze waarden te internaliseren. Ze moeten verjongen, ze moeten minder orthodox worden dan ze nu zijn, maar geef ze daarvoor de ruimte."

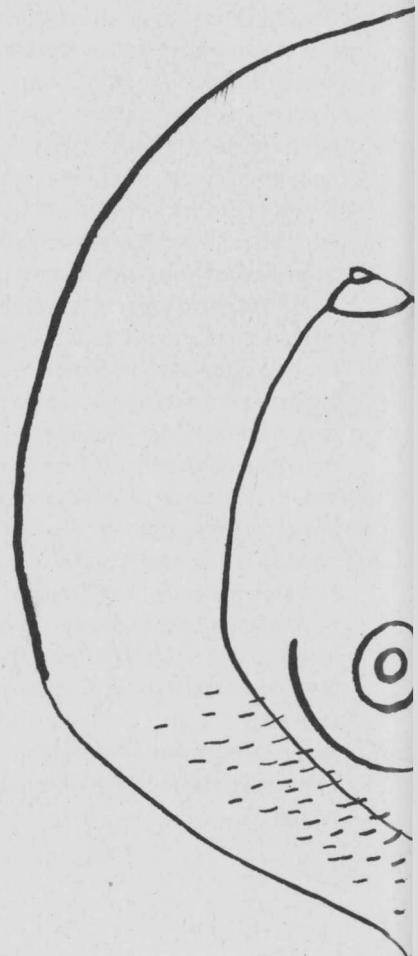
Ziet u in Nederland een islamitische politieke beweging ontstaan?

"Nee, ik verwacht in geen enkel Europees land een nationale moslimbeweging. De islam in Europa is transnationaal, dus wellicht dat er internationale beweging komt in Europa. Die zal er heel anders uitzien dan in het Midden-Oosten. Omdat ze niet in een moslimwereld operen. Ze zijn weg van hun natuurlijke biotoop, ze verschillen sterk van hun omgeving. Daardoor zijn het 'extra'-moslims, zoals ik ze noem: ze springen meer in het oog, vallen meer op en daardoor wordt onvermijdelijk hun moslim-identiteit versterkt.

"Eén Nederlandse moslimbeweging zie ik

ook niet komen om de reden dat moslims hier enorm etnisch gescheiden zijn. Op een bijeenkomst met de Iraanse Nobelprijswinnaar Shirin Ebadi zie ik alleen maar Iraniërs, geen Marokkanen. Komt Tariq Ramadan, dan zijn er geen Iraniërs, alleen maar Marokkanen. Toch begrijp ik niet waarom in Nederland mensen bang zijn voor een islamitische politieke partij. Waar zijn ze bang voor? Er zijn toch ook christen-democratische partijen. Ik begrijp die angst niet. Kijk naar Bradford in Groot-Brittannië, die stad wordt zo ongeveer bestuurd door moslims. Het is ook een kwestie van leiderschap, misschien dat dit hier ontbreekt. En er is in Engeland natuurlijk meer ervaring. De paniek hier is voorbarig, over enige tijd is zij voorbij."

x

MARJA VUIJSJE

De Moslim als Minnaar

Ze had getwijfeld of ze ons wel zou vertellen over haar prille geluk. Per slot van rekening wist je in het huidige tijdsgewricht maar nooit hoe er gereageerd zou worden als je meedeelt dat je een liefdesverhouding bent begonnen met Een Moslim. Eigenlijk had ze verwacht dat de jeugdviendinnen uit Amsterdam-Oost haar zouden gaan bestoken met de bekende griezelverhalen over islamieten die hun vrouwen maltraiteren. En dat ze – net zoals vele anderen hadden gedaan – zouden zeggen dat ze naïef was om te denken dat die van haar altijd even aardig en hoffelijk zou blijven.

Hoe dan ook, onze reünie kreeg een verrassende wending toen zij ging uitleggen waarom haar blik telkens zo afwezig op een onduidelijke verte was

gericht. Het kwam – ze moest het gewoon kwijt – allemaal door Hassan.

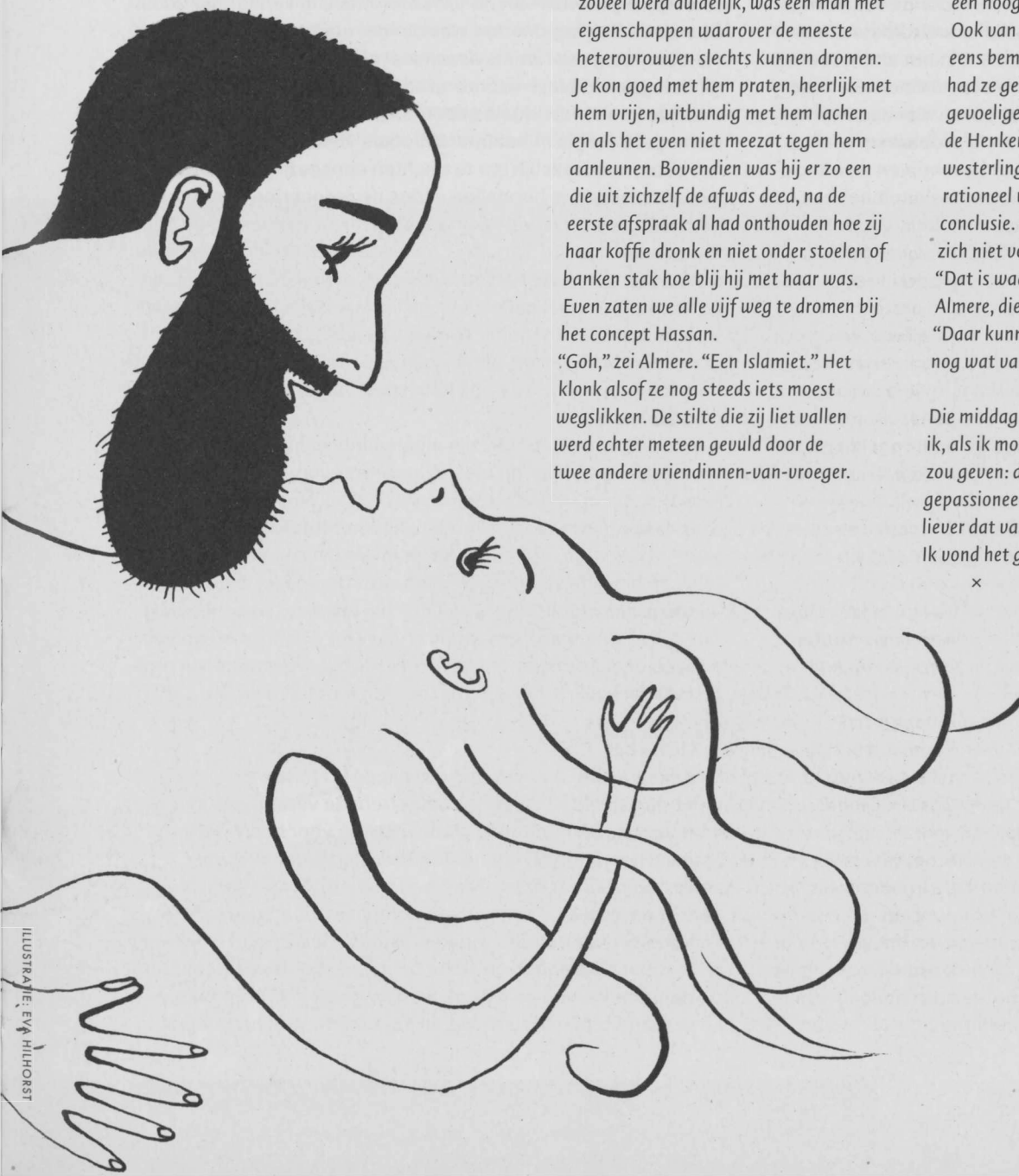
“Hassan? Heet jouw nieuwe vriend Hassan?”, vroeg ons jaren geleden “ook vanwege de buitenlanders” naar Almere verhuisde ex-klasgenootje. Uit de vertraging in haar manier van spreken konden wij opmaken dat ze even moest wennen aan het idee. “En waar komt hij vandaan?”

“Hij is geboren in Marokko”, antwoordde onze zwijmelaar, met zo’n zucht die mensen slaken als ze in de illusie verkeren dat er zo iets als één Grote Liefde bestaat en ook nog denken deze gevonden te hebben. Uit de opsomming van kwaliteiten die zij in hem had aangetroffen, bleek in ieder geval dat hier een vrouw aan het woord was die meende zowel een goede minnaar als een soulmate gevonden te hebben. Hassan, zoveel werd duidelijk, was een man met eigenschappen waarover de meeste heterovrouwen slechts kunnen dromen. Je kon goed met hem praten, heerlijk met hem vrijen, uitbundig met hem lachen en als het even niet meezat tegen hem aanleunen. Bovendien was hij er zo een die uit zichzelf de afwas deed, na de eerste afspraak al had onthouden hoe zij haar koffie dronk en niet onder stoelen of banken stak hoe blij hij met haar was. Even zaten we alle vijf weg te dromen bij het concept Hassan. “Goh,” zei Almere. “Een Islamiet.” Het klonk alsof ze nog steeds iets moest wegslikken. De stilte die zij liet vallen werd echter meteen gevuld door de twee andere vriendinnen-van-vroeger.

Die bleken gezegend met een rijke fantasie over De Moslimman. De een had in een grijs verleden ook wel eens iets met een meneer van moslimhuize gehad. Ze herinnerde zich vooral dat de seks zo fantastisch was geweest. De ander wilde meteen gedetailleerd weten hoe dat in zijn werk ging met Een Moslim. Of het met een Hassan echt heel anders was als met een Henk. Waarop de ervaringsdeskundige met groot enthousiasme uit haar geheugen opdiepte dat haar moslimminnaar veel meer op haar genot gericht was geweest dan de inheemse Nederlanders waarmee ze het bed had gedeeld. Met een “o ja?”, deed ik ook een duit in het zakje. “En was dat gelukkig toeval of hebben moslims volgens jou een extra talent op dat gebied?” Volgens haar waren moslimmannen inderdaad gezegend met een hoog Rudolph Valentino-gehalte. Ook van andere westerse vrouwen die eens bemind werden door moslimmannen had ze gehoord dat de Hassans veel gevoeliger, liever en sensueler waren dan de Henken. “Ik denk dat dat komt omdat westerlingen onder alle omstandigheden rationeel willen blijven”, was haar conclusie. “Oosterse mannen schamen zich niet voor hun emoties.” “Dat is waar”, meende onze vrouw uit Almere, die weer helemaal bij de les was. “Daar kunnen die droogkloten van ons nog wat van leren.”

Die middag vroeg ik me af aan welk beeld ik, als ik moslimman zou zijn, de voorkeur zou geven: dat van de zachte maar gepassioneerde minnaar of toch maar liever dat van de gewelddadige engerd? Ik vond het geen eenvoudige keuze.

x

KAREL VAN KESTEREN

Minder staat,

De VN staan ter discussie. In september wordt besloten over grote hervormingen. Gezien de grote mondiale problemen dient het mondiale bestuur te worden versterkt en daar hoort ingrijpen in falende staten bij, betoogt Karel van Kesteren. Het idee van nationale soevereiniteit is achterhaald.

Karel van Kesteren is Directeur Verenigde Naties en Internationale Financiële Instellingen bij het ministerie van Buitenlandse Zaken; hij schrijft dit artikel op persoonlijke titel

Na de Tweede Wereldoorlog is Europa, door schande en schande wijs geworden, de weg ingeslagen van verregaande samenwerking en integratie. Voor zaken die een aanpak op boven-nationaal niveau vergen is een nieuwe bestuurslaag geschapen, die van de Europese Unie. Daar worden besluiten genomen die in veel gevallen bindend zijn voor de lidstaten (en voor hun burgers), soms ook als een individuele lidstaat het daar niet mee eens is. En dat is goed, want in het alternatieve systeem, vrijwillige samenwerking van soevereine staten die altijd nee kunnen blijven zeggen, komt er van een daadwerkelijke gezamenlijke aanpak van klemmende problemen veel te weinig terecht. Een manier om de EU te beschrijven is te zeggen dat de lidstaten een deel van hun soevereiniteit hebben afgestaan en die op het Europese niveau hebben 'gepooled'.

In Europa zijn we dus op de goede weg. Op wereldniveau is de situatie minder positief. Net zoals er in Europa zaken zijn die alleen op Europees niveau effectief aangepakt kunnen worden, zijn er ook problemen van wereldwijde aard waarvoor alleen oplossingen zijn als ze op wereldwijde schaal worden aangepakt, zoals het broeikaseffect, het gat in de ozonlaag, ongecontroleerde verspreiding van kernwapens, uitbraken van besmettelijke ziekten zoals SARS, massale ongeregelde migratiestromen en de wijdverbreide extreme armoede die aan veel van deze problemen ten grondslag ligt. Wereldwijde actie is ook nodig om het proces van globalisering in goede banen te leiden, om te voorkomen dat weinigen met de buit gaan strijken en de zwakken de dupe worden. We hebben een wereldwijde bestuurslaag nodig. Het is het subsidiariteitsbeginsel in omgekeerde richting: wat op lager niveau niet goed kan worden aangepakt, moet opgetild worden naar het hogere, in dit geval het wereldwijde.

Maar van wereldwijd bestuur is nog maar in beperkte zin sprake. Niet dat er niets is: er zijn tal van verdragen met essentiële afspraken en er zijn ook wereldwijde instellingen, met als belangrijkste de VN, de Wereldbank, het IMF en de Wereldhandelsorganisatie WTO. De zwakte van dit alles is dat op wereldwijd niveau nog steeds het systeem overheerst van onafhankelijke, soevereine staten, staten dus die alleen als ze daar zelf mee instemmen aan regels gebonden kunnen worden. Volkenrechtgeleerden zullen hier tegenwerpen dat tal van normen, bijvoorbeeld op het gebied van de mensenrechten, inmiddels gezien kunnen worden als dwingende normen, dat wil zeggen normen waaraan staten gebonden zijn ook al hebben

zij er geen handtekening onder gezet. Dat is waar, maar daar staat tegenover dat het handhaven van die normen tegenover onwillige staten heel gebrekkig verloopt. Ook zijn er op wereldniveau slechts zeer spaarzame elementen van supra-nationale bevoegdheden, met name de Veiligheidsraad (die voor de VN-lidstaten bindende beslissingen kan nemen over kwesties van vrede en veiligheid) en het geschillenbeslechtingsmechanisme van de WTO.

Charisma

De bestaande mondiale bestuurslaag schiet zwaar tekort en het gevolg is dat allerlei problemen, zoals hiervoor genoemd, uit de hand aan het lopen zijn op een manier die ons fataal kan worden. Het mondiale bestuur moet worden versterkt, zowel de regels als de instellingen die daaraan uitvoering moeten geven. Voor een wereldregering naar analogie van nationale regeringen of de EU zijn aardige blauwdrukken te ontwerpen, maar de realiteitswaarde daarvan is nihil, en daarom kunnen we het beter zoeken in uitbouw, hervorming en versterking van wat er al is.

Hervorming van het bestaande was de oproep van de secretaris-generaal van de VN Kofi Annan, in september 2003. Directe aanleiding daartoe was de Irak-oorlog, toen zelfs overeenstemming over zoiets essentieel als het toepassen van militair geweld bleek te ontbreken. Dergelijke beslissingen overlaten aan individuele staten zou ons terugvoeren naar de wet van de jungle in het internationale verkeer en daarom was het bitter noodzakelijk om te trachten eensgezindheid over collectief optreden te herstellen, aldus de redenering van Annan. Hij heeft grondig advies gevraagd: van een speciaal ingesteld High-level Panel on Threats, Challenges and Change (bestaande uit internationale persoonlijkheden, veelal ex-politici) over versterking van het collectieve veiligheidssysteem, en van het Millennium Project (onder leiding van Jeffrey Sachs) over hoe armoede te bestrijden en ontwikkeling te vorderen: de Millennium Development Goals [zie ook het artikel van Bram van Ojik op pag. 20, red.].

Inmiddels heeft Annan zijn eigen aanbevelingen uitgebracht, in een rapport onder de titel *In larger freedom: towards development, security and human rights for all*. Hoewel hij veel overneemt uit de beide adviezen, baseert hij zich ook op zijn eigen ervaringen, zijn eigen geweten en overtuigingen en op zijn interpretatie van het VN-Handvest. Dat maakt deze hervormingspoging verschillend van de vele eerdere die er geweest zijn: het prestige en het charisma van Kofi Annan is eraan verbonden. In september op een grote VN-top van staats- en regeringsleiders zullen besluiten genomen moeten worden.

Verstrekend

Kofi Annan doet het voorstel om het concept van 'Responsibility to Protect' te omhelzen: de verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap voor bescherming tegen schending van elementaire rechten (waarover verderop meer). Voor het gebruik van militair geweld stelt de secretaris-generaal een set van richtlijnen voor waaraan de Veiligheidsraad zich zou moeten binden. Het rapport bevat vele elementen die beogen de VS te behagen, met name de nadruk op democratie, waaronder de instelling van een Democracy Fund (een Bush-initiatief), op de 'rule of law' (rechtstaatprin-

DE GANGES · Fotoreportage p.8-23 · Kadir van Lohuizen fotografeerde langs de rivier de Ganges die door India en Bangladesh stroomt (uit: 'Aderen', 2003). Op de achterpagina de bron van de Ganges.

meer wereld

cipes), op de mensenrechten (inclusief vervanging van de Mensenrechtencommissie door een Human Rights Council) en op een ingrijpende sanering van het VN-secretariaat. De uit het Sachs-rapport overgenomen aanbevelingen om het ontwikkelingsproces nieuwe impulsen te geven, komen tegemoet aan de noden van ontwikkelingslanden, waaronder de norm dat ontwikkelde landen 0,7 procent van hun bruto nationaal product aan ontwikkeling dienen te besteden.

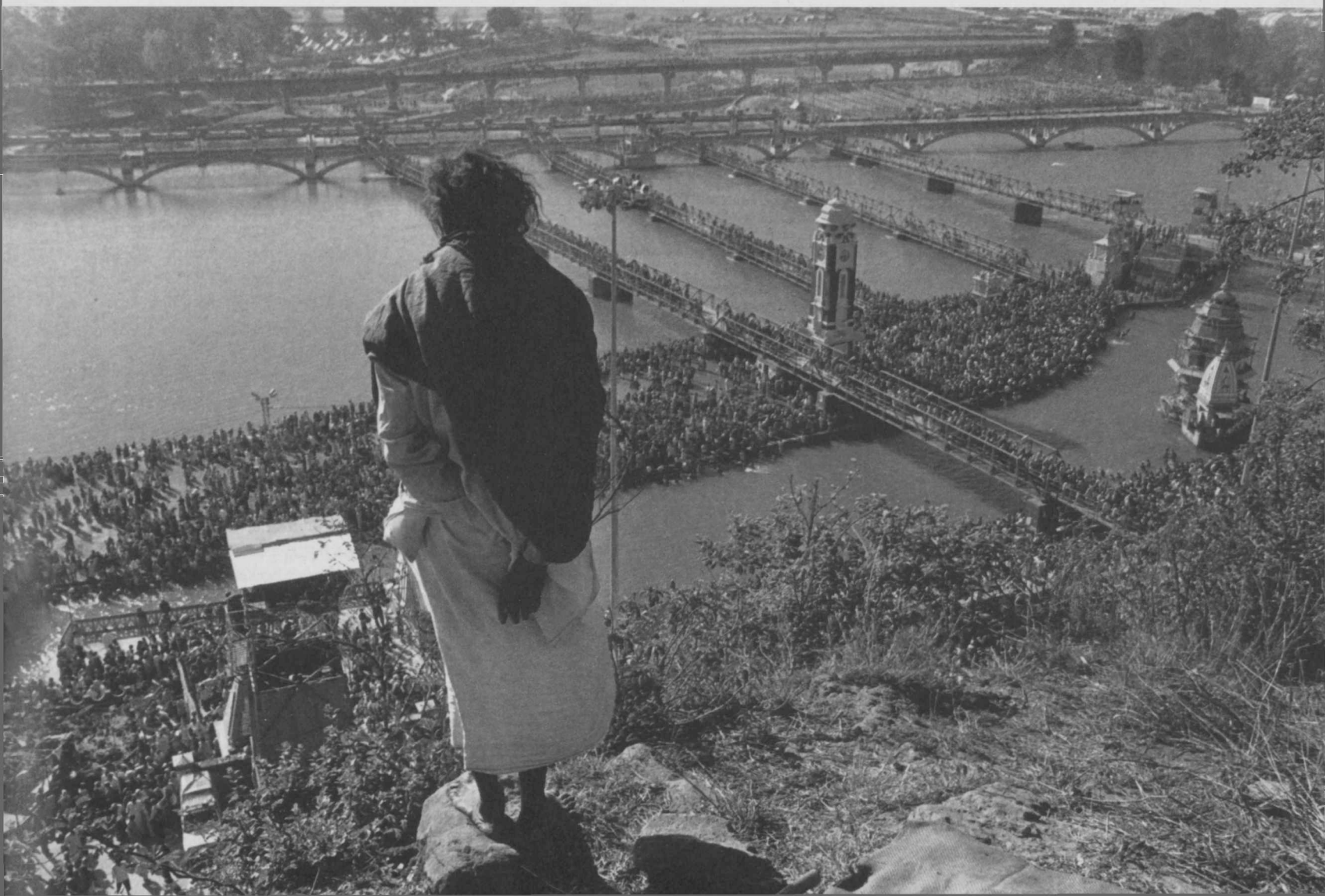
Al met al – in de woorden van een VN-persbericht – “A comprehensive deal for tackling poverty, security threats and human rights abuses while overhauling the United Nations”. Dit laatste, de VN zelf betreffende, gaat om de meest verstrekkende hervorming van de VN sinds haar ontstaan.

Er zijn een paar grote obstakels die een gevaar vormen voor een succesvolle Top. In de eerste plaats de positie van Kofi Annan zelf. Zoals vermeld, vormen het prestige en het charisma van de persoon van Annan de grote stuwkracht achter het proces. Dat prestige en charisma dreigden af te bladderen als gevolg van de Olie-voor-Voedsel-affaire (verwijten van falend toezicht ten tijde van de sancties tegen het bewind van Saddam Hoessein en de dubieuze rol van Annans zoon). Tot nu toe valt die schade mee, maar wie weet welke nieuwe beschuldigingen er nog boven tafel kunnen komen, vooral van de kant van de VN vijandig gezinde krachten in de VS. Een anti-opstelling van de VS is een tweede dreiging. De besluitvorming over het binnenvallen van Irak was een belangrijke reden voor het hervormingsinitiatief van Annan. Dat maakt duidelijk dat het erg

belangrijk is om de VS aan boord van de VN te houden, ervoor te zorgen dat de VS blijft werken via de VN, in plaats van collectieve internationale actie (ook militaire) de rug toe te keren en te vervangen door unilateraal optreden en ‘coalitions of the willing’. Zonder de VS immers geen geloofwaardige VN, of we dat nou leuk vinden of niet. Tot op het moment van schrijven van dit artikel heeft de VS zich constructief opgesteld, waarschijnlijk omdat men zich in Washington, door de Irak-ervaring wijzer geworden, bewust is geworden van het belang dat de VN ook voor de VS kan hebben.

Monniken

Een grote hobbel is ook de hervorming van de Veiligheidsraad. In het hele pakket is dit zonder twijfel de heetste aardappel. Daar is al meer dan tien jaar hevig over gedebatteerd, zonder dat een consensus dichterbij is gekomen. Iedereen vindt dat de huidige samenstelling de wereld van 1945 weerspiegelt en in de 21ste eeuw niet meer voldoet, maar over hoe het dan wel moet zijn de meningen sterk verdeeld. Er staan twee groepen staten tegenover elkaar: de grote mogendheden die in de Veiligheidsraad graag aan willen schuiven als permanente leden (voorop de zgn. G-4: India, Brazilië, Duitsland en Japan, maar ook Zuid-Afrika, Egypte, Nigeria en enige andere pretendenten). Hun tegenstrevers zijn landen die ongaarne zien dat hun burens of concurrenten plotseling zoveel meer in de melk te brokkelen zouden krijgen, zoals Mexico, Argentinië, Pakistan, Italië en Spanje. Zij zijn voorstander van uitbreiding van de

10 Minder staat, meer wereld

Veiligheidsraad met alleen tijdelijke zetels (waar ze dus ook zelf geregeld op kunnen gaan zitten). Sommige van de aspiranten voor nieuwe permanente zetels eisen ook het veto-recht, zoals de bestaande permanente leden (de zogenaamde P-5) dat hebben: gelijke monniken, gelijke kappen, nietwaar? Daar zal er wel niet van komen, evenmin van de in sommige Nederlandse kringen verwoorde wens het veto-recht af te schaffen, ook voor de huidige permanente vijf. Al was het maar omdat voor die afschaffing de instemming nodig is van diezelfde P-5. Gehoopt mag worden dat de Top van september een aantal besluiten oplevert die het internationale systeem meer slagkracht zal geven: een revitalisatie van de Algemene Vergadering als het centrale mondiale beleidsoverlegorgaan, de instelling van een Vredesopbouw-Commissie om landen die door interne conflicten zijn geteisterd systematischer bij te staan, meer nadruk op de 'rule of law' in staten en in het internationale verkeer, krachtigere terrorismebestrijding wereldwijd, flink opgevoerde inspanningen inclusief meer ontwikkelingshulp om de Millennium Development Goals toch nog in 2015 te halen, uitbreiding van de Veiligheidsraad op zo'n manier dat iedereen daar min of meer mee kan leven, vervanging van de in prestige afgezakte VN-Mensenrechtencommissie door een VN-Mensenrechtenraad op het hetzelfde niveau als de Veiligheidsraad, een meer operationele rol voor de Economische en Sociale Raad (ECOSOC), meer actie tegen verspreiding van massavernietigingswapens, duidelijke richtlijnen voor militair optreden door de Veiligheidsraad of bij zelfverdediging, samenbrengen van de vele milieu-instellingen

en -secretariaten in de wereld onder één paraplu, veel meer samenwerking tussen de VN-instellingen onderling en tussen de VN en de Wereldbank. En de aanvaarding van het beginsel van 'Responsibility to Protect', de verantwoordelijkheid om op te treden, en dan gaat het over soevereiniteit.

Tragedies

In de jaren '60 en '70 bewaakten de pas onafhankelijk geworden ex-koloniën angstvallig hun nieuw verworven soevereiniteit: wat regeringen daar ook misdeden, kritiek van buiten werd niet aanvaard, want dat was ongeoorloofde inmenging in interne aangelegenheden. Het Sovjet-blok, dat al evenmin gediend was van (westerse) kritiek in verband met bijvoorbeeld de mensenrechten, zat al helemaal op diezelfde lijn. Sedertdien is er – gelukkig – veel veranderd. Tragedies zoals de massamoord in Rwanda hebben tot het besef geleid dat het niet zo kan zijn dat de wereldgemeenschap, onder het motto van niet-inmenging, werkeloos moet toezien bij grootschalige schendingen van de mensenrechten.

Dit besef klinkt ook door in het advies van het High-level Panel aan Annan en in het rapport van Annan zelf. Soevereiniteit, zo is de gedachte, is niet een schild waarachter een regering zich vrijelijk te buiten kan gaan aan allerlei wangedrag tegenover de eigen bevolking of tegenover de rest van de wereldgemeenschap. Soevereiniteit omvat naast rechten ook plichten, op de eerste plaats een zorgplicht tegenover de eigen bevolking. Daar waar een regering niet in staat is of – erger nog – niet bereid is die elementaire plicht te vervullen, rust er

[UIT DE WERELD]

11 mei in Jalalabad

9.30 UUR In Samarkhel, een dorp tien kilometer van Jalalabad, een provinciestad in Oost-Afghanistan, laat ik twee buitenlandse gasten de projecten van de Nederlandse hulporganisatie HealthNet zien. Mijn satelliettelefoon rinkelt. Het is Munir, de manager van ons kantoor. Er is onrust in de stad; duizenden mensen demonstreren omdat de koran ontheiligd zou zijn in het Amerikaanse concentratiekamp in Guantanamo Bay. We moeten onmiddellijk terug naar de stad. We besluiten te reizen in een oud busje dat niet te onderscheiden is van een plaatselijke taxi. Het is zaak zo onopvallend mogelijk te zijn. Ik baal dat ik mijn shalwar kameez (traditioneel gewaad met lang

overhemd) niet heb aangetrokken. Een van mijn gasten, een Noorse psychologe, heeft zelfs een shirt met korte mouwen aan. Waarom heb ik daar vanochtend niets van gezegd?

10.20 UUR We rijden de stad binnen. De toegangsweg is afgesloten door zenuwachtige Afghaanse soldaten die heftig gebaren dat we weg moeten. We worden naar een zijweg gemaanoeuvreed. In de buitenwijken komen we vast te zitten, in een exodus van honderden personenauto's, vrachtwagens en riksja's die in een chaotische vlucht proberen de stad te verlaten. "Er worden auto's verbrand, maak dat je weg komt!", schreeuwt iemand. Boven de stad hangen zwarte rookkolommen. Ik ben bang dat ons kantoor wordt aangevallen. We horen geweerschoten en zien nu overal mensen op straat rennen. Onze auto stopt bij het huis van de Afghaanse

dokter Roghman, die voor HealthNet werkt. We worden zonder vragen binnengelaten. In de gastenkamer zitten we op rode kussens en krijgen thee met koekjes. Een Afghaanse familie zal ook in nood de gastvrijheid niet vergeten. Langzaam wijkt de spanning: binnen de hoge muren van deze familiebuurt zijn we veilig.

12.15 UUR Buiten klinken zo nu en dan schoten. De binnenkomende telefoontjes stemmen niet vrolijk: steeds nieuwe berichten over kantoren die zijn aangevallen. Het kantoor van het Rode Kruis, van Relief International, van het Zweedse Afghanistan Comité. Ik hou een lijstje bij van vernielde gebouwen, en zit nu al op vijftien. De echtgenote van mijn Amerikaanse gast belt paniekig op: zij is ook in Jalalabad en bevindt zich in het paleis van de gouverneur, dat ook wordt aangevallen. Een

een verantwoordelijkheid bij de internationale gemeenschap om actie te nemen. Er is dus een 'responsibility to protect', een beschermingsverantwoordelijkheid, allereerst bij de eigen regering, maar zonodig ook bij de internationale gemeenschap. De actie van de internationale gemeenschap kan allerlei vormen aannemen, zoals het aanbieden van hulp of het sturen van waarnemers, maar als niets helpt kan als uiterste remedie militair ingrijpen gerechtvaardigd zijn. Zulk ingrijpen moet natuurlijk uitgaan van de Veiligheidsraad, want daar berust internationaal gezien (afgezien van zelfverdediging krachtens art. 51 van het VN-Handvest) het internationale geweldsmonopolie.

Betekent dit dat de klassieke soevereiniteit staat uit het internationale leven wordt weg-gerelativeerd? Geenszins. In de gedachtegang van het High-level Panel en van Kofi Annan blijven goed functionerende staten de essentiële bouwstenen van de wereldorde. Dat goed functioneren houdt dan ook in: een democratische inrichting, respect voor de 'rule of law' en handhaving van de mensenrechten. 'Falende staten' kunnen we niet gebruiken en daar behoort de internationale gemeenschap zich dan ook zorgen over te maken.

Vuilnisbelt

Niet staten worden afgeschaft, maar wel de notie van soevereiniteit. Soevereiniteit heeft in de klassieke doctrine iets heiligs: allerlei instellingen hebben bevoegdheden, maar slechts de staat is 'soverein', dat wil zeggen hoeft zich nergens wat aan gelegen te laten liggen. 'Soevereine staten' in deze zin stammen uit de 19de eeuw en horen bij het nationalistische

gedachtegoed over de natiestaat. Dit gedachtegoed beleefde in Europa zijn failliet met twee wereldoorlogen en daar hebben we in Europa lering uitgetrokken. De soevereiniteitsgedachte beleefde echter nieuwe hoogtijdagen als gevolg van de dekolonisatie, als 'schild' tegen de ongewenste bemoeienis van de exkoloniale overheersers. Nu we dat ook achter de rug hebben, is het tijd het hele begrip soevereiniteit maar eens op de vuilnisbelt van de geschiedenis te gooien, daar waar het thuishoort. Zoektochten naar waar de soevereiniteit gebleven is, zijn in een steeds meer integrerende wereld alleen maar verwarrend. Als we denken in bestuurslagen: mondiaal, regionaal, nationaal, provinciaal, gemeentelijk, etc., is het veel helderder.

Waar het om gaat is om, met inachtneming van het subsidiariteitsbeginsel, óók op het mondiale niveau de bestuurskracht te scheppen die nodig is om mondiale problemen daadwerkelijk op te kunnen lossen. De hervormingspoging waartoe Kofi Annan nu de aanzet heeft gegeven, is zo gezien uitstekend en verdient dan ook onze volle steun. Maar we gaan daarmee nog lang niet ver genoeg. Voor het tot staan brengen van de mondiale milieu-afbraak of het voorkomen van verdere verspreiding van kernwapens (denk aan Noord-Korea of Iran) is veel meer nodig. Maar ik betwijfel of we dat als wereld op tijd voor elkaar krijgen. In Europa waren er twee wereldoorlogen voor nodig om ons te brengen waar we zijn. Ik durf er niet goed aan te denken wat er op wereldniveau voor nodig zal zijn om ons te brengen tot de bitter noodzakelijke ordening – want misschien overleven we zo'n gebeurtenis simpelweg niet.

x

half uur later belt ze weer. Ze is veilig, maar een vleugel van het paleis is afgebrand. De familie Roghman serveert ons een uitgebreide lunch en ik voel me opgelaten. De gevechtshelikopters scheren laag over. Een huivering gaat door me heen. Mijn collega's bellen vanuit het HealthNet guesthouse. Ze zijn veilig en ons huis is ongeschonden.

14.20 UUR Het lijkt weer rustig in de stad. We duiken ons taxibusje weer in en gluren door de gordijnen. Her en der op de straten de as van verbrande autobanden. De uitzinnige menigten zijn weg.

15.00 UUR Ik ben thuis. Nu wordt pas goed duidelijk hoezeer we aan een ramp zijn ontsnapt. Een menigte schreeuwende mannen rammelde aan de toegangsdeur van ons kantoor. De Afghaanse collega's hadden 's ochtends na de eerste berich-

ten van onrust de naamborden verwijderd, de schotelantenne van het dak gehaald en de poort gesloten gehouden. De demonstranten marcheerden door naar het UNICEF-kantoor, honderd meter verderop in de straat. Na een half uur stond dat in brand. We hebben voortdurend contact met onze kantoren Amsterdam, Kabul en Peshawar. Er wordt een luchtbrug naar Kabul georganiseerd. Wij hebben een half uur om onze spullen te pakken.

16.30 UUR Op het vliegveld spreken we collega's van andere organisaties. Ze zijn alles kwijtgeraakt. Het wordt me koud om het hart als ik me realiseer dat het werk van jaren in een dag verloren had kunnen gaan: al het trainingsmateriaal dat we hebben ontwikkeld, alle archieven, al onze computerbestanden. Er vliegen kleine vliegtuigjes op en neer tussen Kabul en Jalalabad.

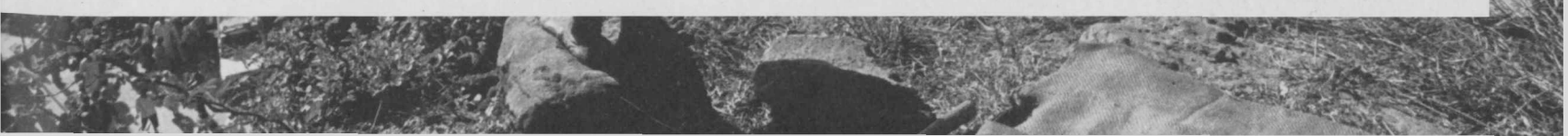
18.00 UUR Ik ben in Kabul, maar wil hier eigenlijk niet zijn. Het voelt als een nederlaag. BBC World en CNN berichten over de onlusten. Ik bel mijn familie, de ambassade en het hoofdkantoor om te melden dat we veilig zijn.

21.00 UUR De gebeurtenissen tolleren door mijn hoofd. Hoe kon dit toch gebeuren? Ik heb me nooit onveilig gevoeld in Jalalabad, en heb nooit gemerkt dat ook maar iemand bezwaar had tegen ons werk. De Afghanen die ik spreek schamen zich over wat er is gebeurd en zeggen dat de demonstranten zijn opgehitst door radicale elementen. Dat zal beslist zo zijn. De meeste moslims hier menen dat de koran letterlijk door God is gedicteerd, en beschouwen daarom ieder exemplaar als heilig. Toch verklaart dat deze uitbarsting van redeloos geweld niet. De protesten moeten worden gezien in het licht van slui-

merende en groeiende onvrede over de trage wederopbouw van Afghanistan. De oorlogsmachine van de Amerikanen draait op volle toeren. Alles moet wijken voor de jacht op terroristen. Wanneer het Westen eens meer geld zou steken in werkelijke wederopbouw en conflictpreventie, dan zou de voedingsbodemp voor anti-westerse sentimenten vanzelf verschromelen. Waarom willen studenten brand stichten in kantoren van hulporganisaties die hun land helpen opbouwen? Omdat ze niet geloven dat het land werkelijk weer opgebouwd wordt. De jongens die nu 'dood aan Amerika' staan te schreeuwen, zijn dezelfde die drie jaar geleden stonden te juichen bij de val van de Taliban. Het is gemakkelijk mensen op te hitsen die hun toekomst in rook op zien gaan.

x

Peter Ventevogel

Het gevaarlijke verlangen naar

mensenrechten

De tribunalen en de humanitaire interventies lijken winst voor de mensenrechten. Maar schijn bedriegt. De mensenrechten dreigen te bezwijken onder de nadruk op harde handhaving en strafvervolging.

Heikelen Verrijn Stuart is juridisch correspondent van het Radio 1 Journaal en lid van de Adviesraad Internationale Vraagstukken.

Het was gedurende een van die nachten in Rome in de vijf weken dat er werd onderhandeld over het verdrag voor het International Strafhof. Het gebeurde vooral in kleine vergaderkamers en in de wandelgangen: delegaties van landen die elkaar elders te vuur en te zwaard bestreden, vonden hier compromissen. Een van de mogelijke breekpunten was de doodstraf. Voor de meeste delegaties was duidelijk dat het Strafhof beter dan de besten moest worden en dus niet de doodstraf zou mogen opleggen. Maar wat vonden de landen die de doodstraf nog uitvoerden? In een van de gangen van het gebouw waar de conferentie plaatsvond, stuitte ik op de delegatie van Iran. Mannen natuurlijk, witte boordjes en zwarte pakken. Maar geen spoor van aarzeling toen ik ze vroeg wat hun standpunt was ten aanzien van de doodstraf. Ze waren tegen, "want dit Hof moet het goede voorbeeld geven".

De laatste nacht in Rome werd de stemming gehouden. De Amerikanen, die tot de laatste minuut gevochten hadden om het Strafhof via de Veiligheidsraad in hun greep te houden, behoorden tot de zeven tegenstemmers. In de zaal brak een lichte euforie los. De Amerikanen hadden tijdens alle onderhandelingen zoveel wantrouwen tegen de rest van de wereld geuit, zoveel nadruk gelegd op de eigen superioriteit, dat in het applaus een triomfantelijk: "Dan doen we het toch zonder jullie!" – door een van de Nederlandse delegatieleden ook diezelfde nacht nog zo verwoord – doorklonk. Toen al, in juli 1998 werd duidelijk dat een groot deel van de wereld genoeg had van de Amerikanen.

Klagen over de VN is zoiets als klagen over het weer. Het helpt

met tanden

HEIKELIEN VERRIJN STUART

helemaal niets. En geklaagd wordt er. Het lijkt alsof de VN de afgelopen jaren vooral negatieve gevoelens oproept. Denk aan het debacle in Rwanda met een wanhopige VN-generaal Dallaire die moest toe kijken hoe een half miljoen mensen handmatig werden afgeslacht; of de eeuwige schande van het uit handen geven van de enclave Srebrenica door het Nederlandse VN bataljon; denk aan het zwalkende ontwikkelingsbeleid, de corruptie, de lafheid, het gebrek aan slagvaardigheid en de overdosis politisering. De Mensenrechten Commissie in Genève is er zo erg aan toe dat de Hoge Commissaris Louise Arbour in een speech over de jaarlijkse vergadering van de Commissie zei, dat ze "hoopte nooit meer zoiets mee te maken".

Wat goed gaat, blijft meestal onzichtbaar voor de niet direct betrokkenen. Het bureau van de secretaris-generaal is al flink opgeschood, directeuren van de verschillende VN-organisaties leren in periodieke vergaderingen hun tot voor kort scherp afgeschermd financiële autonomie in de groep te gooien. De Verdragscomités, zoals die bij het VN-Vrouwenverdrag, bestaan uit deskundige personen en hebben in toenemende mate ruimte voor individuele klachten, de speciale rapporteurs leveren een – vaak onafhankelijk – inzicht in de grootste mistanden in de wereld. In ontelbare commissie komen mensen elkaar tegen en leren elkaars taal te spreken, beïnvloeden elkaar en tonen respect voor elkaar. Toen Bush zijn hoeven stond te schrapen om Iran eens flink de les te lezen, legde de Nederlandse permanente vertegenwoordiger bij de Mensenrechten Commissie tijdens een bijeenkomst even zijn hand op de arm van zijn Iranese counterpart.

De VN is veel te groot om als geheel te omvatten en bevatten. Als object van irritatie én hoop is de organisatie met al zijn vertakkingen niet meer weg te denken. Ik beperk mij hier tot enkele lijnen die kunnen worden getrokken in het denken over mensenrechten en over internationaal humanitair recht. De eerste categorie is een intrinsiek onderdeel van het wezen van de VN, neergelegd in de eerste en meest fundamentele VN-documenten. De tweede categorie is als geen ander in ontwikkeling en geheel verweven met de grote conflicten in de wereld. Beiden staan onder druk van een goedbedoelde maar gevaarlijke nadruk op handhaving en aandacht voor slachtofferschap.

Vrouwen

Het begon na de Tweede Wereldoorlog met mooie woorden, neergelegd in het VN-Handvest in 1945. Daarin werden in de preambule, na de verwijzing naar de twee voorafgaande wereldoorlogen, als allereerste de fundamentele rechten van de mens genoemd, eindigend met de woorden "in larger freedom". In 1948 volgde het Genocide Verdrag en in datzelfde jaar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. In 1949 kregen non-combattanten bescherming in de Verdragen van Genève, later uitgebreid met onder meer vluchtelingen. Tegenwoordig is het gebruikelijk deze teksten te interpreteren als een uiting van de morele superioriteit van het Westen. Maar de aanleiding tot deze verdragen was vooral de Tweede Wereldoorlog. De inleidende zin van het Handvest: "Wij, de volken van de Verenigde Naties, vastbesloten komende geslachten te behoeden voor de gesel van de oorlog, die tweemaal in ons leven onnoemelijk leed over de mensheid heeft gebracht ..." was doordrenkt van de wetenschap dat het juist die christelijke, die rijke en geciviliseerde wereld van de Verlichting was geweest die de zwartste, laagste en wreedste kanten van het menszijn had laten zien.

Toen de VN een beetje op gang was gekomen en de mensenrechten een plaats hadden gekregen in internationale en nationale rechtssystemen, barstte de discussie over de reikwijdte van mensenrechten los. Aanvankelijk stonden de vrijheidsrechten centraal. Vervolgens kwamen de sociale rechten. Het bekende adagium dat men pas van vrijheid kan genieten als men te eten heeft, leidde uiteindelijk tot een proliferatie van mensenrechten. Een cruciale categorie vormden de burger- en politieke rechten, neergelegd in onder meer het Europese Mensenrechten verdrag van 1950 en het Verdrag voor Burger- en Politieke rechten van 1966.

Maar het vastleggen van mensenrechten was niet genoeg. De klemtoon verschoof van mensen naar rechten, en het woord 'rechten' vroeg om 'handhaving'. Dit gebeurde aanvankelijk binnen staten. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw is de houding van burgers ten aanzien van hun eigen staat fundamenteel veranderd. Terwijl elders staten zich ontworstelden aan het koloniale bewind, stredden in de westerse landen groepen binnen staten ervoor hun burger- en politieke rechten ook daadwerkelijk te kunnen uitoefenen. Na de beweging van zwarten, kwamen de vrouwenbeweging en vele andere belangengroepen. Vervolgens groeide ook over de staatsgrenzen heen de behoefte de rechten van individuen te beschermen en te handhaven. In de internationale arena verschoof de dominantie van het volkenrecht – het regelen van de verhouding tussen staten onderling – naar de nadruk op individuen, burgers, en de verplichting van staten ten aanzien van die burgers. De rechten van individuen vonden weliswaar vanaf het begin van de VN internationale erkenning, waarbij ieder individu rechten verkreeg die hem of haar vrijwaren van onrecht of onderdrukking van de kant van de staat, maar het schild van de soevereiniteit – zoals men dat in volkenrechtelijke kringen zo graag noemt – schermde de staat af van te veel bemoeienis van buitenaf.

Scheurtjes

Na de gelijkheidsrechten kwam ook het strafrecht aan de beurt. Seksueel geweld werd een van de centrale issues van de vrouwenbeweging en van mensenrechtenbeweging wereldwijd, en tot vandaag resoneert deze ontwikkeling in de Arabische wereld en in het hart van Afrika. Slachtoffers in de ruimste zin des woords claimden rechten, genoegdoening en retributie; en daarna ook verzoening en waarheid. Organisaties als Amnesty International en Human Rights Watch globaliseerden de rechtenclaims. In de VN werden Verdragscomités opgericht, ter handhaving van de rechten van vrouwen, raciale groepen en anderen, en werden speciale rapporteurs ingesteld om te onderzoeken of staten de rechten van hun burgers schonden.

Zo ontstonden er scheurtjes in het schild van de soevereiniteit. Nadat men in de jaren tachtig nog voornamelijk langs politieke, diplomatieke en economische weg had getracht druk uit te oefenen op staten die de mensenrechten van hun burgers schonden, vond in de jaren negentig de grote doorbraak plaats. Mensenrechten moesten niet alleen internationaal erkend worden maar ook internationaal gehandhaafd. Met de oprichting van de internationale tribunaal gebeurde er iets merkwaardigs. De ratio voor de oprichting was dat sommige delicten dermate ernstig zijn dat zij vervolging voor een internationaal hof rechtvaardigen. Maar een omschrijving van die ernstige delicten ontbrak. Wel waren er de Verdragen van Genève, het Genocide verdrag, het deels ongeschreven oorlogsrecht en de misdrijven tegen de menselijkheid zoals die in de Neurenberg processen waren omschreven, maar

14 Mensenrechten met tanden

hierin ontbreken precieze omschrijving van de delicten. Het waren algemene mensenrechten-verdragen die nu de basis vormden voor rechtsmacht. Een belangrijk bezwaar daartegen ligt in de rechtstaelijke gedachte dat een verdachte moet weten waarvoor hij wordt vervolgd en dat de aanklager en de rechters niet al doende een delictomschrijving mogen bedenken.

Er gebeurde iets dat grote invloed zou hebben: het verschil tussen mensenrechten en het strafrecht werd kleiner. In de mensenrechten-verdragen worden verantwoordelijkheden toegeschreven aan staten en hun organen. De staat moet burgers gelijk behandelen, krijgsgevangenen behoorlijk behandelen, alles doen ter bestrijding en bestraffing van genocide en van marteling. Maar de meeste staten zijn aan wetgeving waarin genocide en marteling en verwante delicten strafbaar werden gesteld nooit toegekomen. Bovendien was duidelijk dat tijdens of na conflicten de meeste staten niet konden of wilden optreden tegen de misdadigers. De ad hoc tribunaal (Joegoslavië, Rwanda) maken het mogelijk wel tot vervolging over te gaan. Voor het eerst werd er aan al die mooie woorden in de internationale verdragen een handhavingsmechanisme gekoppeld.

Tanden

Op zich is dat een groot goed, maar het heeft ook verwarring gezaaid. Strafrecht is uit zijn aard een zeer beperkt middel. Niet elk ongewenst gedrag kan strafbaar worden gesteld en niet elke overtreder kan worden berecht. Dat is in het nationale recht al het geval, en dat zal zeker in het internationale strafrecht gelden. Bovendien is het zeer de vraag of van dat strafrechtelijke optreden enige preventieve werking uitgaat. In het nationale recht kan men zien hoe de handhaving van mensenrechten via bijvoorbeeld een Commissie Gelijke behandeling veel effectiever is dan strafrechtelijke vervolging. Het Nederlandse discriminatieverbod in het Wetboek van Strafrecht is vrijwel een dode letter.

Toch heeft het strafrecht een enorme aantrekkingskracht. Na al die jaren van papieren mensenrechten lijkt men te snakken naar harde handhaving. Mensenrechten behoorden van oudsher tot de zachte sector van het recht, waar rechters nauwelijks mee uit de voeten kunnen. Het was haast lachwekkend hoe vaak de commentaren van mensenrechtenskundigen terugvielen op een lichamelijke beeldspraak in een wanhopig verlangen de mensenrechten te concretiseren. Men wenste zich mensenrechten verdragen met "handen en voeten" of met "tanden". Terwijl de Verdragscomités – ten aanzien van discriminatie van vrouwen en ras bijvoorbeeld – met hun klachtenprocedures burgers een goed middel in handen geven in actie te komen tegen hun eigen staat, lijkt het strafrecht als 'echter' te worden beschouwd, alsof men meer serieus genomen wordt als een strafrechter gedrag afkeurt.

Een toenemende betrokkenheid bij slachtoffers speelt hierin een grote rol. Hoe verschillend men ook denkt over mensenrechten – over de plek van religie of de rechtvaardigheid van oorlogen – er is een gedeeld verlangen het moorden en verkrachten te stoppen, een einde te maken aan de wreedheid en de veiligheid van gewone mensen te bewerkstelligen.

Het zijn de slachtoffers die het bindmiddel zijn in het denken over mensenrechten en die in toenemende mate centraal worden gesteld in de handhaving ervan. Zo kent het in 2002 in werking getreden Internationaal Strafhof in Den Haag een grote mate van ruimte toe aan de belangen van de slachtoffers en opent de mogelijkheid van financiële genoegdoening. Met als gevolg dat ook de

aanspraken op het strafrecht zullen toenemen.

Afrika Hof

Er gaan zelfs stemmen op om geweld in de huiselijke sfeer als marteling te definiëren, opdat een man die waar ook ter wereld zijn vrouw mishandelt op grond van het Folter-verdrag waar ook ter wereld strafrechtelijk zou kunnen worden vervolgd. In theorie dan nog altijd, want de staten zijn barrières aan het opwerpen tegen de verregaande universaliteit van misdrijven, zoals de Belgen deden in verband met de Sabra en Shatila zaak tegen Sharon. Ook de nieuwe Nederlandse Wet Internationale Misdrijven beperkt de rechtsmacht tot verdachten die zich in Nederland bevinden.

De claimcultuur die zich in veel westerse rechtssystemen manifesteert, breidt zich uit naar het internationale recht. Met als gevolg dat zachte rechten als de mensenrechten hard gemaakt worden door procedures en sancties, en dat harde rechtssystemen als het strafrecht onder druk staan zich aan te passen aan de verlangens van de slachtoffers. Dat leidt tot een uitbreiding van delicten die ver voorbij gaat aan de bedoelingen van de verdragen. Zo heeft het Folter-verdrag uitdrukkelijk de bedoeling zich te beperken tot martelingen gepleegd door overheidsfunctionarissen, althans mensen die een band hebben met de machthebbers. Toch hebben de rechters van het Joegoslavië-tribunaal ook niet overheidsfunctionarissen aansprakelijk geacht. Bovendien hebben zij marteling uitgebreid tot vernedering. Daarmee zijn veel meer handelingen vervolgbaar dan ooit door de opstellers van het verdrag bedoeld.

Het bezwaar daartegen is dat op deze wijze de inbreuk op de soevereine rechtsmacht van een staat kan worden uitgebreid, zonder dat er de rechtvaardiging van een verdragstekst aan ten grondslag ligt. Is dat erg? Ja, uiteindelijk kan dat betekenen dat Nederlanders terecht komen te staan voor een hof in een ver buitenland wegens in Nederland gepleegde delicten tegen Nederlanders. Bovendien zal een al te ver gaande interpretatie van verdragsteksten de afkeer van de mensenrechten in grote delen van de wereld alleen maar doen toenemen. Nu al wordt over het Internationale Strafhof gezegd, dat het een 'Afrika Hof' is, dat de misdrijven in de rijke landen negeert.

Redmiddel

In de jaren negentig kwam naast de vraag naar een harde handhaving van mensenrechten door het strafrecht ook de mogelijkheid tot militaire handhaving in de belangstelling te staan. Er was in Europa een oorlog aan de gang en met het vallen van de Muur zochten de grootmachten een nieuwe focus op de wereld. De vraag rees of artikel 2.7 van het VN-Handvest niet aan herziening toe was. Dit artikel is heel duidelijk in zijn bewoordingen: "Geen enkele bepaling van dit Handvest geeft de VN de bevoegdheid tussenbeide te komen in aangelegenheden die wezenlijk onder de nationale rechtsmacht van een staat vallen, noch wordt van de leden verwacht dat zij zodanige aangelegenheden krachtens dit Handvest tot een oplossing brengen." In het afgelopen decennium leek deze regel te worden overruled door Hoofdstuk VII van het Handvest. Hier wordt een opening gegeven tot optreden "met betrekking tot de bedreiging van de vrede, verbreking van de vrede en daden van agressie". In Rwanda werd in 1995 niet door de VN geïnterveneerd, in 1998 trad in Kosovo de NAVO op. Op dit moment zijn eenheden van de VN op steeds 'robuuster' wijze aan het optreden in de Democratische Republiek Congo. Interessant is, dat vooral

onder mensenrechtenspecialisten de humanitaire interventie als een zinvolle methode tot handhaving werd gezien. Opkomen voor de slachtoffers moest desnoods maar gewapenderhand. Maar de ervaringen hebben inmiddels tot grote terughoudendheid geleid.

In de voorstellen tot hervormingen van de VN van Kofi Annan, zoals die in september in New York aan de orde komen (zie ook artikel van Karel van Kesteren elders in dit nummer), is het accent verlegd naar de fase voorafgaand aan het verzwakken en instorten van staten en naar de preventie van grove mensenrechtenschendingen. De humanitaire interventie wordt opnieuw niet meer dan een laatste redmiddel. Een verbetering van de signalering van verslechterende situaties en een apart Bureau voor Vredesopbouw dat staten zal gaan helpen bij het herstel na een conflict, waardoor de kans op terugval kleiner wordt, krijgen de nadruk. De Mensenrechten Commissie wordt zelfs helemaal opgedoekt en vervangen door een permanente Raad met een veel hogere status.

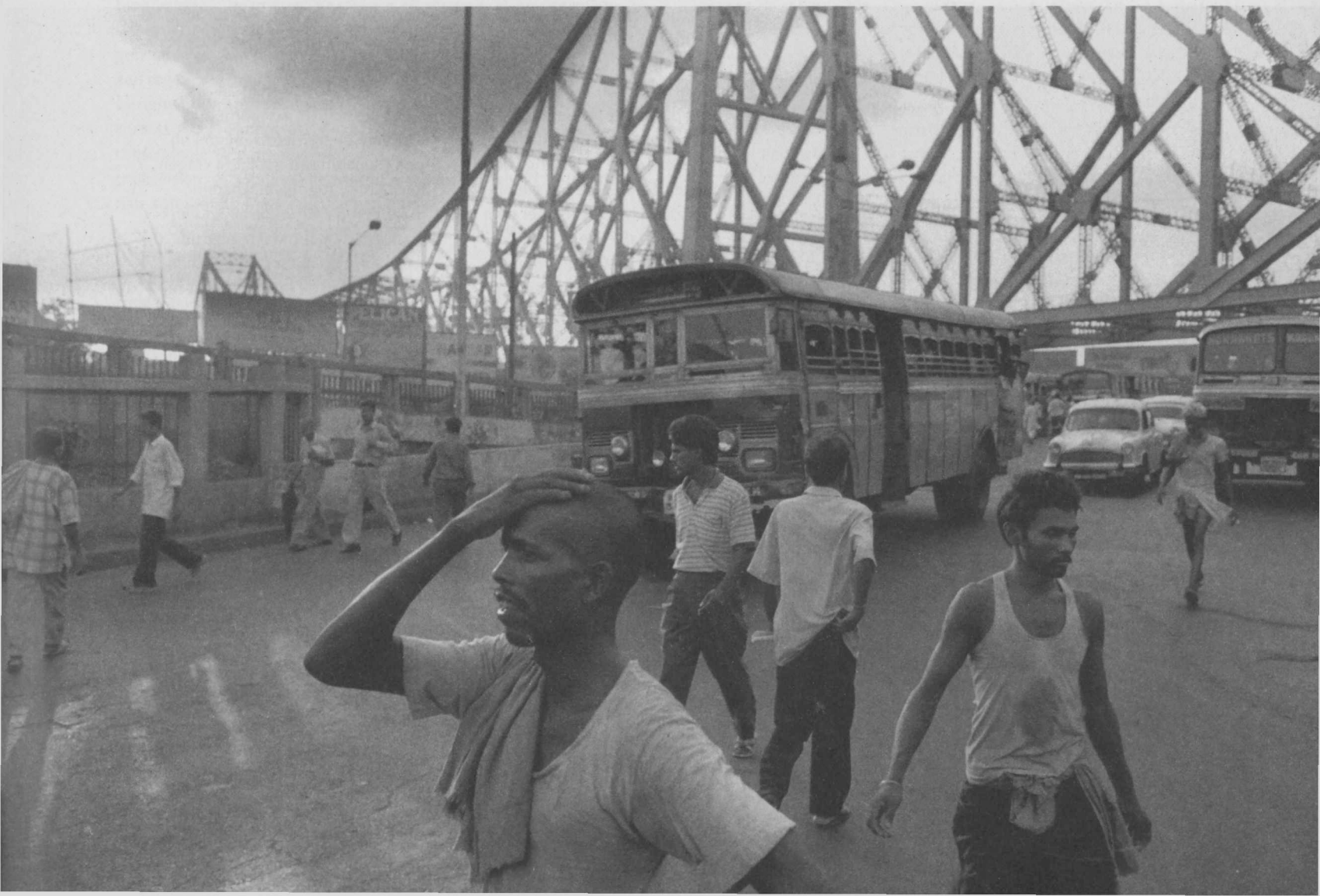
Vuil geld

Door met een breed veiligheidsbegrip te komen, gaat Kofi Annan veel verder dan het formuleren van een rijtje criteria op basis waarvan kan worden besloten of en wanneer men moet ingrijpen. Het introduceert een permanente verantwoordelijkheid; een verantwoordelijkheid die zelfs strekt tot ons eigen nationale recht. De rijke, ontwikkelde wereld is met zijn tentakels diep in de arme en instabiele landen gedrongen. Volg het spoor van het geld en de stroom dirty money blijkt oneindig veel breder dan de stroom van hulp- en ontwikkelingsgeld. De drie c's, crime, commerce and corruption zijn zo verweven dat soms niet meer is te onderscheiden

waar de bovenwereld overgaat in de onderwereld. Corrupte leiders verschepen hulpelden naar geheime bankrekeningen, mensen worden verhandeld, natuurlijke grondstoffen geroofd of verkocht zonder dat de opbrengst aan de bevolking ten goede komt, stromen geld die nooit door enige belastingdienst worden afgeroomd gaan ongestoord grenzen over. Een samenhangende aanpak van vuil geld in de rijke landen zou meer opleveren dan welk mensenrechten- of ontwikkelingsbeleid dan ook. Immers, het seksueel misbruik van vrouwen en kinderen, de handel in mensen voor welk doel dan ook, de handel in illegale wapens, de export van grondstoffen en vele andere bronnen van persoonlijk en lichamelijk leed zullen indirect worden aangepakt. De volstrekt legale handel in kleine wapens is ook een bron van veel ellende. Enerzijds is er het cynische eigenbelang van de wapenhandelaar – waartoe ook staten en multinationals behoren – en anderzijds het feit dat veel van de grootste misdrijven met 'gewone' wapens worden gepleegd. De nationale wetgevers houden zich nauwelijks bezig met het bestrijden van de schadelijk drie c's.

Sinds 9/11 is de zorg om falende staten groot en realiseert men zich in de westerse landen dat de schade niet meer beperkt blijft tot het gebied waar de chaos heerst. Het voorkomen, bestrijden en herstellen van falende staten is een eigen belang geworden. In die zin heeft the responsibility to protect, zoals Annan die voorstelt, niet alleen gevolgen voor mensenrechten en internationaal humanitair recht maar ook heel praktisch voor nationale wetgeving en is dus een opdracht aan nationale staten.

x

[UIT DE WERELD]

Mohammed in Caïro

Caïro is een overweldigende stad. 16 miljoen mensen op een kluitje. Het immer claxonerende autoverkeer, de luchtvervuiling, de contrasten tussen arm en rijk en de permanente botsing tussen moderniteit en traditie maken het leven hier tot een intense ervaring. Met haar majestueuze ligging aan de Nijl heeft deze metropool een onmiskenbare grandeur.

Caïro werkt als een magneet op de Egyptische plattelandsbevolking. "Het is hier veel te druk. Bij ons op het platteland is het rustig en zijn de mensen eerlijk – maar hier is werk", zegt Mohammed. Hij is 23 jaar, een keurige jongen,

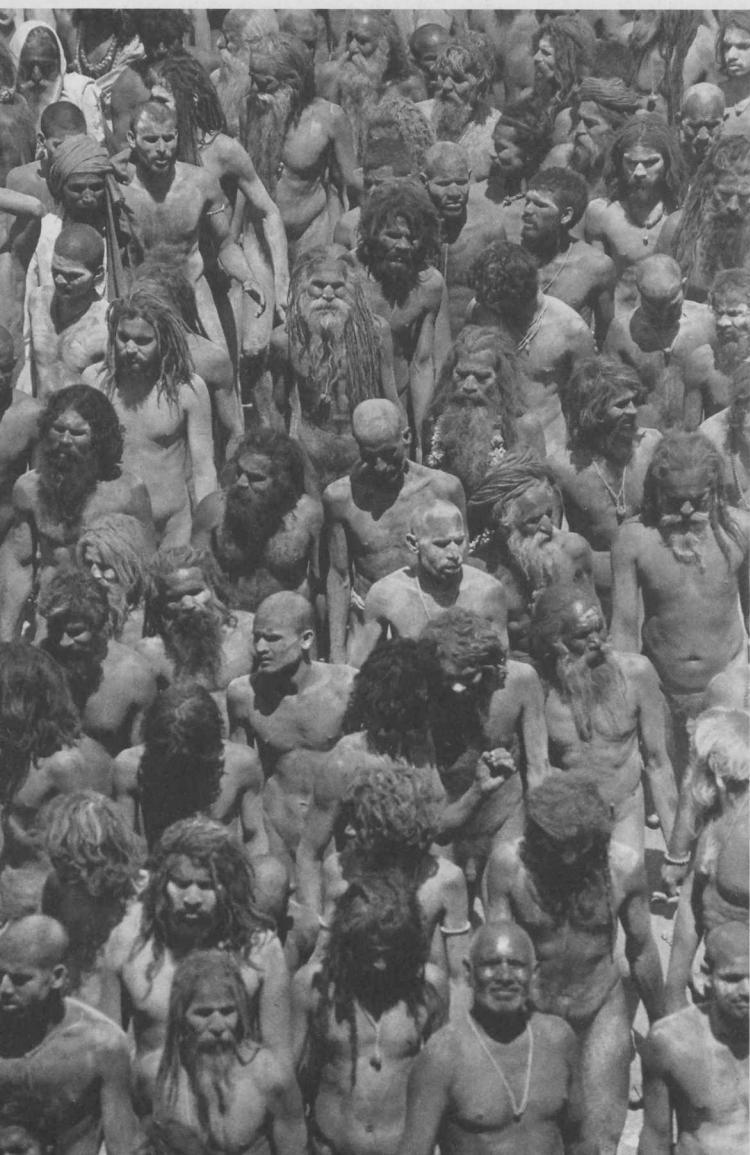
geboren en getogen in een dorpje in de Nijldelta en na zijn middelbare school naar Caïro getrokken om bedrijfseconomie aan de Universiteit van Caïro te studeren. Na zijn afstuderen twee jaar geleden, volgde de grote deceptie. Niemand zat te wachten op de diensten van een afgestudeerde boekhouder zonder juiste contacten. Daarom werkt hij nu voor 35 euro per maand – exclusief fooien – als dagportier van mijn appartementencomplex in de elitewijk Zamalek in hartje Caïro. Ondanks zijn karige bestaan houdt Mohammed hartstochtelijk van zijn land – de grootste natie in de wereldgeschiedenis. "Toen jullie nog in berenvelen rondliepen bouwden mijn voorouders de piramides", zei hij eens trots. Egyptenaren noemen hun land niet voor niets Oum Ed-Dounia, oftewel de 'moeder

van de wereld'. Er loopt in de Egyptische verbeelding een regelrechte lijn van de farao's naar Moebarak, de huidige president. In veel opzichten is dat waar: Egypte – lees: de Nijlvallei – is de oudste staatkundige eenheid ter wereld. Egypte, en dan vooral Caïro, is sinds lange tijd het culturele, religieuze en politieke centrum van de Arabische wereld. Ook nu nog: analfabete boerenvrouwen van Marokko tot Jemen begrijpen tegenwoordig het Egyptisch-Arabische dialect dankzij de stortvloed aan Egyptische soap operas en muziekclips die via de satellietshotel dagelijks over de Arabische regio uitgestort wordt. Maar terwijl de kennis over Egypte groot is in de rest van de Arabische wereld, weten andersom de meeste Egyptenaren weinig over de buitenwereld. De grote uitzondering op deze regel zijn de oliestaten aan de Perzische golf, welke snel dichterbij zijn gekomen. Sinds de jaren zeventig, toen de glorie-dagen van het Egypte van president Nasser als de fiere aanvoerder van de pan-Arabische, anti-koloniale beweging voorbij waren, trokken de Egyptenaren massaal als gastarbeider naar Saoedi-Arabië, de Verenigde Arabische Emiraten, Qatar en Irak. Ze gingen om geld te verdienen, maar ze kwamen terug met nieuwe ideeën over godsdienst en maatschappij, die vaak conservatiever waren dan Egyptische opvattingen. Volgens veel Egyptenaren is hun land hierdoor gedeeltelijk ver-Saoedi-Arabiëerd, wat zich onder meer uit in massale hoofddoekdracht en een toenemende scheiding der seksen. Aan de andere kant wemelt het in de vakanties op straat van de Saoedi's die hun eigen land ontvluchten om zich in Egypte te laven aan drank, muziek, vrouwen en schandknepen. Ze voelen aan als een zwerm rijke perverselingen die de Egyptische vrouwen aanzetten

tot prostitutie. Europa lag tot voor kort achter de Egyptische horizon. Maar dat is langzaam aan het veranderen. De rijke Golfstaten verkiezen steeds vaker dociele Indiase, Filippijnse en Indonesische arbeiders en dienstmeisjes boven de lastige mede-Arabieren. De laatste jaren trekken steeds meer Egyptenaren als arbeiders naar landen als Italië en Griekenland. Steeds meer Egyptenaren denken daarom aan migreren naar Europa als manier om zich aan hun uitzichtloze situatie te ontworstelen. Zo ook Mohammed. Elke dag dat ik hem passeerde ging hij er hopeloziger en lusteloziger uitzien. Alleen zachtjes melodieuze reciteren uit de koran en de stipt nageleefde verplichting van het vijfmaal per dag bidden houden hem op de been – waarbij hij even zijn taak als security man vergeet: gebedstijd is een ideaal moment voor een bomaanslag. Hij is altijd dolgelukkig als ik een praatje met hem aanknoop. Om hem op te beuren nodigde ik hem uit om een waterpomp in een koffiehuis te gaan roken. Meteen begon hij mij de kleren van het lijf te vragen over emigratiemogelijkheden naar Europa. Hij wilde al het werk aanpakken, het maakte niet uit wat, als hij er maar geld mee kon verdienen. In de taal leren was hij niet geïnteresseerd. Toen ik hem vroeg hoe hij daar dacht te gaan leven zei hij "geen idee". "Maar waarom wil je dan naar Europa?", vroeg ik. "Ik wil alleen maar hard werken. Net zo lang totdat ik een minibus kan kopen. Dan kan ik trouwen en ga ik een busdienst onderhouden tussen mijn dorp in de delta en Caïro. Daar zit goud geld in!". Zijn ogen glommen. "Wil je dan niet in Europa blijven?", vroeg ik. "Nee! Hoe kun je dat nou denken", zei hij afkeurend, "Egypte is echt het beste land van de wereld".

x

Hein de Haas

belang

MARTIJN DADEMA

Tegen armoede en klimaatverandering wordt onvoldoende gestreden, maar dat ligt niet alleen aan falende internationale besluitvorming. Mondiale problemen moeten opgelost worden door nationale actie.

Martijn Dadema is internationaal secretaris van GroenLinks

In zijn artikel in *Foreign Affairs* (mei/juni 2005) laat Kofi Annan, secretaris-generaal van de VN, enkele denkbeeldige bewoners van deze wereld vertellen wat in hun ogen de grootste bedreiging is van dit moment. Een New Yorkse bankier maakt zich grote zorgen over het internationaal terrorisme. Een wees in Malawi heeft zijn ouders verloren aan AIDS. En een vrouw in Darfur is verkracht door gewapende milities en voelt zich niet veilig in haar eigen huis. Drie verschillende visies op wat we het meeste moeten vrezen. Juist deze verschillen zijn in de optiek van Annan het grootste obstakel voor internationale samenwerking. Landen gaan uit van hun eigen prioriteiten waardoor een gezamenlijke aanpak van mondiale problemen amper van de grond komt.

Annans artikel in *Foreign Affairs* is een toelichting op zijn in maart gepubliceerde rapport *In larger freedom: towards development, security and human rights for all*. In dit rapport worden een aanzienlijke hoeveelheid mondiale uitdagingen benoemd die urgent moeten worden aangepakt: klimaatverandering, verwoestijning, verlies aan biodiversiteit, besmettelijke ziektes, terrorisme, proliferatie van massavernietigingswapens, gewapende conflicten, geweld en schendingen van mensenrechten. Een individueel land is niet in staat om zichzelf tegen alle dreigingen te verdedigen en daarom is internationale samenwerking essentieel. Hij stelt: "In a world of inter-connected threats and challenges, it is in each country's self-interest that all of these challenges are adressed effectively." De aanpak van mondiale problemen is niet alleen een kwestie van liefdadigheid en internationale solidariteit, maar ook van eigenbelang.

De mondiale problemen zijn bekend, de oplossingen zijn voorhanden, technisch uitvoerbaar en financieel haalbaar. Annan vraagt aan de wereld om deze kans te grijpen en over te gaan tot actie. Helaas roept deze lovenswaardige oproep vooral scepsis op. Annan is de zoveelste secretaris-generaal van de Verenigde Naties die probeert om tot mondiale actie te komen. De besluiten blijven echter tot op heden veelal steken in beloftes. Het ontbreekt aan brede politieke wil om op te treden.

Het zou makkelijk zijn om het 'mondiale bestuur' aan te spreken op dit falen. Dat is alleen erg lastig. Het mondiale bestuur bestaat namelijk niet echt, het is een veelkoppig beest dat is gebaseerd op nationale staten die zijn vertegenwoordigd in internationale organisaties, ondertekenaar zijn van verdragen en conventies, deelnemen aan intergouvernementele conferenties, en participeren in subgroepen van landen (G-7, G-77). Daarnaast is er een complex aan mondiale netwerken van NGO's, multinationale ondernemingen, religieuze organisaties en onderzoekers. Iedere deelnemer aan dit 'mondiale bestuur' kan zich makkelijk verschuilen achter anderen en niemand wordt direct afgerekend.

Het is waar dat hieraan iets moet veranderen. WTO, IMF en Wereldbank liggen al een tijd onder vuur, onder meer vanwege het ontbreken van legitimiteit in de besluitvorming; een groot aantal

landen en het gros van de wereldburgers zijn immers amper vertegenwoordigd. Over hervormingen is zeer veel geschreven en gesproken, maar de visies lopen sterk uiteen.

Soldaten

Andersglobalisten willen een drastische herziening van het stemrecht in Wereldbank en IMF waardoor ontwikkelingslanden meer invloed krijgen. De milieubeweging roept om de oprichting van een Wereld Milieu Organisatie analoog aan de WTO. Alle progressieven smeken om een hervorming van de VN-veiligheidsraad. De echte optimisten geloven in een wereldregering met een wereldparlement. Hyperglobalisten daarentegen menen dat de markt alle problemen zal oplossen en geen internationale overlegstructuren noodzakelijk zijn. Bijna elk voorstelbare idee, praktisch, filosofisch of wetenschappelijk van aard, is ergens uitgedacht en opgeschreven. Maar al deze voorstellen en plannen – en Kofi Annans rapport met hervormingsvoorstellen is de jongste bijdrage – hebben niet geleid tot substantiële veranderingen van bestaande structuren en machtsverhoudingen.

De oorzaak van deze status quo ligt bij het gegeven dat landen meestal niet tot een oplossing willen komen voor mondiale problemen – vanwege specifieke eigenbelangen. De Verenigde Staten zijn uiteraard notoir op dit gebied. Het Congres en de Senaat willen geen enkele nationale bevoegdheid afdragen aan internationale organen. Het niet ratificeren van het Internationale Strafhof is hiervan een voorbeeld: niemand anders dan de Amerikanen mogen oordelen over de daden van hun soldaten. De onwil om de uitstoot van CO₂ te verminderen, is een ander voorbeeld. De lobby van de industrie wint hier van de milieulobby. Datzelfde zie je in Australië, China en India, die geen van allen het Kyoto-protocol ondertekend hebben. De financiering van armoedebestrijding, waarvoor internationaal is afgesproken om 0,7 procent van het Bruto Nationaal Product te reserveren, wordt door weinig landen gerealiseerd. De nationale regeringen geven prioriteit aan binnenlandse problemen.

Condoom

De sleutel tot de mondiale vraagstukken ligt dan ook niet op het internationaal niveau, maar bij de nationale staten. De opvatting over wat het nationale belang is zal moeten veranderen. De voormalig decaan van Harvard en gerenommeerd wetenschapper Joseph Nye verwoordde dit voor de Verenigde Staten als volgt: "When the majority of the American public is indifferent and complacent about international affairs, the battlefields of foreign policy are to those with special interests. The result is a narrow definition of the US national interest that often alienates other countries." (*International Affairs*, 2002, nr. 2). In Nederland ligt dat niet anders. Voor de meeste burgers is het buitenland nog steeds een ver-van-mijn-bed-show. Politici worden niet gekozen op basis van hun buitenlandbeleid, maar succes op binnenlandse thema's. Hierdoor is het een handjevol specifieke deelbelangen die het buitenlandbeleid beïnvloeden. Het bedrijfsleven is hier veruit het meest succesvol in, maar zeker niet de enige. Je hebt militaire vakbonden die geen militaire uitzending willen naar gevaarlijke gebieden, de boeren die hun subsidies proberen veilig te stellen, ambtenaren die de transatlantische banden sterk willen houden of religieuze groeperingen die tegen abortus en condoomverstrekking zijn.

Dit leidt tot een beperkt perspectief van het nationale belang. Lange tijd konden we ons dit veroorloven – veel buitenland was inderdaad ver van ons bed. Maar door de globalisering en integratie

Eigenbelang

van de wereld komen mondiale problemen steeds dichterbij en vormen nu ook een nationale bedreiging. Een effectief buitenlandbeleid wordt hiermee steeds belangrijker voor ons leven hier. Uiteindelijk kan een internationale terroristische aanslag overal plaats vinden. De opwarming van de aarde leidt tot een algehele ophoging van de zee. Een infectieziekte kan in elk vliegtuig of schip meeliften. Een ineensstorting van het financiële systeem treft iedere economie.

Zielig

Mondiale belangen zijn een integraal onderdeel gaan uitmaken van nationale belangen. De Nederlandse Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) concludeerde onlangs in haar advies over het fenomeen 'falende staten': "het is op zijn minst een kwestie van verlicht eigenbelang dat leed en chaos in de wereld worden voorkomen". De onderdelen van het buitenlandbeleid, zoals ontwikkelingssamenwerking, opkomen voor mensenrechten, de aanpak van milieuproblemen en het ingrijpen in falende staten, kunnen niet langer uitsluitend gezien worden als een uitdrukking van internationale solidariteit en liefdadigheid, maar ook van eigenbelang. Buitenlands beleid is binnenlands beleid.

Iedere regering is in woord enorm begaan met het lot van de

wereld en weet altijd voorbeelden te geven waaruit moet blijken dat mondiale problemen wel degelijk een belangrijk rol spelen bij de integrale belangenafweging. Dit is helaas meestal een rookgordijn. Nederland bepleit internationaal dat de landbouwproducten van ontwikkelingslanden zonder belemmeringen onze westerse markten moeten kunnen betreden. Dat is zeker positief voor deze landen. Echter, tegelijkertijd wil Nederland dat buitenlandse investeerders onder dezelfde voorwaarden toegang krijgen tot een land als nationale investeerders. Dit is lang niet altijd in het belang van ontwikkelingslanden. Zij willen zelf kunnen bepalen welke investeringen goed zijn voor de ontwikkeling van hun land. Dit is een voorbeeld van hoe rijke landen met de ene hand geven en de andere hand nemen, geïnitieerd door een goede bedrijfslevenlobby.

Burgers moeten meer willen bepalen welke richting het buitenlandbeleid opgaat. Voor nationale sociaal-economische kwesties zijn in Nederland allerlei overlegcircuits opgericht, zoals de Sociaal-Economische Raad. Op het terrein van het buitenlandbeleid bestaat niet eens een afgezwakte variant van een dergelijk overleg. De oprichting van een Raad voor het Buitenlands Beleid waarin vertegenwoordigers zitten van het bedrijfsleven, vakbonden, maatschappelijke organisaties zou een interessant initiatief zijn.

Het bestaande maatschappelijk middenveld van ontwikkelingsorganisaties, de milieubeweging, mensenrechtenactivisten, maatschappelijke initiatieven, vakbonden en progressieve politieke partijen moet nationaal de strijd aangaan om een tegenmacht te creëren. Zij moeten niet langer alleen lobbyen bij internationale organisaties, vergaderen in verre oorden, praten met nationale ambtenaren, maar een breed debat stimuleren. Daar hoort een aanzienlijke aanpassing van hun boodschap bij. Het gaat niet alleen om het helpen van zielige arme kindjes in Afrika en onderdrukte vrouwen in Afghanistan. Het gaat ook om de koppeling tussen de ontwikkelingen dáár met de dagelijkse belevingswereld van de gemiddelde burger hier.

Skien

Een boodschap van naastenliefde en internationale solidariteit is in Nederland voldoende effectief om een aanzienlijk bedrag voor ontwikkelingssamenwerking te garanderen, maar onvoldoende effectief om een brede laag in de samenleving te bereiken die offers wil brengen om mondiale problemen op te lossen. Een boodschap van eigenbelang zal veel effectiever zijn.

Hiervoor zijn genoeg aanknopingspunten. Jaarlijks mislukken vele

oogsten en overstromen grote rivieren vanwege klimaatveranderingen. Veel internationale criminaliteit en terrorisme vloeit voort uit het falen van landen die zeer ver weg liggen. De opstandige burgemeester van Salt Lake City, Rocky Anderson, die groot voorstander is van het Kyoto Protocol, zei: "It is remarkable. We talk about the melting of the polar ice caps and massive flooding, the millions of people that will die of starvation and the civil wars that will be fought over rapidly diminishing resources, resulting in total utter devastation and catastrophe. Peoples' eyes glaze over, but when you mention the destruction of the ski industry, people perk up and say, 'You're kidding me!' That's when they become really alarmed."

Een verhoogde bewustwording van burgers van de lokale impact van mondiale problemen, kan een enorme impuls geven aan de politieke discussie. Het kan de opstelling van nationale staten in internationale fora doen veranderen, en zo de huidige status quo doorbreken. Meer dan van geruzie over hervormingen van internationale instituties, mogen we een doorbraak verwachten van een nationale strijd over actualisering van het eigenbelang.

x

[UIT DE WERELD]

Lula in Brasilia

"Fingerprint the Yankees", stond er begin vorig jaar op de muren van een museum in Brasilia. De Verenigde Staten waren net begonnen foto's en vingerafdrukken te maken van vrijwel elke buitenlander die het land in wilde. Het Braziliaanse ministerie van Buitenlandse Zaken dacht toen: reciprociteit is het uitgangspunt van buitenlands beleid en besloot Amerikaanse reizigers op dezelfde wijze te onthalen. Sindsdien moeten zij op de internationale luchthavens in een aparte – en doorgaans veel langere – rij staan om door de douane te komen. Voor een piloot van American Airlines, Dale Robin Hersh, was dat moeilijk te verkroppen. Hij besloot op de verplichte foto zijn middelvinger op te steken. Daarvan waren de Braziliaanse ambtenaren weer niet gediend. Zij lieten hem arresteren, en Hersh kreeg een boete van bijna dertienduizend dollar. Vervolgens moest hij het land verlaten. De politie ontving

ondertussen de ene felicitatie na de andere van opgetogen Braziliaanse burgers. Dat president Lula het nog niet heeft verbruid bij de Brazilianen, komt vooral door zijn buitenlandbeleid. Want in het binnenland bakt hij er weinig van, zo klagen ook de mensen die twee jaar geleden enthousiast op hem stemden. De miljoenen Brazilianen die net boven de armoedegrens leven zijn er in loon nauwelijks op vooruit gegaan. De inkomensverdeling blijft even ongelijk als voor Lula's aantreden (dat wil zeggen: op Zuid-Afrika na het meest ongelijk van de hele wereld). De overheid is even inefficiënt als tevoren, en ondanks de hoge belastingen zijn de scholen, ziekenhuizen en wegen belabberd. Maar met de successen die hij in het buitenland boekt, geeft Lula het Braziliaanse volk reden om trots te zijn. En dan vooral door zijn mannetje te staan tegen de traditionele antagonist de Verenigde Staten. Brazilië durfde het aan om radicaal 'nee' te zeggen tegen de slappe voorstellen van de VS en Europa om hun handelsversturende landbouwsubsidies af te bouwen. De han-

delstop in de Mexicaanse badplaats Cancun in 2003 liep daarvoor op een fiasco uit. In de tussentijd had de Braziliaanse regering eerst de VS aangeklaagd bij de Wereldhandelsorganisatie (WTO) in Genève vanwege zijn subsidies aan katoenboeren, en vervolgens Europa vanwege soortgelijke subsidies aan suikerboeren. Het was voor het eerst in de geschiedenis dat de twee grootste handelsmachten van de wereld door een ontwikkelingsland werden aangepakt. En dat gebeurde met succes. Brazilië, dat inmiddels landbouwmacht nummer een van de wereld is, won beide zaken bij de WTO. Natuurlijk, zoals in veel ontwikkelingslanden is de verhouding van de Brazilianen met de supermachten ambivalent. Enerzijds lijkt vooral de middenklasse te dromen van een verblijf in de VS of Europa. Om zich te laven aan de rijkdom, en om te studeren. Maar niet om te blijven, want voor vertrek staat al vast waar de kwaliteit van het leven hoger is. Anderzijds zijn de Brazilianen in hun nopjes dat hun president hoogstpersoonlijk zoekt naar een ander machtsevenwicht in de wereld. Als zij hem op televi-

sie zien, dan is dat vaak ter gelegenheid van een buitenlandse reis. Lula in Japan of in Afrika, lobbyend voor een permanente zetel in de veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Lula in Venezuela, om de neuzen van alle linkse presidenten in Latijns Amerika op een lijn te krijgen – vooral kritische Brazilianen mogen graag debatteren of de Venezolaanse president Chavez, die Bush ronduit pleegt te schouwen, een tweede Castro is waarmee je op moet passen, of een net wat radicalere evenknie van Lula die alle steun verdient. Lula in China, dat voor de Brazilianen geen bedreiging is (zoals voor Europeanen en Amerikanen) maar een welkome bondgenoot die het net als Brazilië zelf aandurft om een vuist te maken tegen het Westen. En, begin mei nog, Lula in Brasilia, waar hij gastheer was van een topontmoeting tussen regeringsleiders uit Latijns-Amerika en het Midden-Oosten. De Verenigde Staten drongen erop aan ten minste als toehoorder aanwezig te mogen zijn. Maar daar peinsde Lula niet over.

x

Olav Velthuis

Vluggertjes in

De kritiek op de ontwikkelingssamenwerking zwelt aan en is voor een deel terecht, zo ontdekte Bram van Ojik in de praktijk. De plannen voor een massale geldinjectie voor Afrika hebben de charme van snel resultaat maar ondermijnen het zelfrespect en bestendigen slecht bestuur.

Bram van Ojik is werkzaam voor het ministerie van Buitenlandse Zaken in West-Afrika.

Waarom is het toch zo ingewikkeld om over nut en noodzaak van ontwikkelingssamenwerking een fundamenteel en zakelijk debat te voeren? Weliswaar worden argumenten voor en tegen op steeds luidere toon gewisseld, maar dat betekent niet dat er ook naar elkaar geluisterd wordt. Wie het voor de hulp opneemt wordt door de critici ervan al snel verdacht gemaakt. Als je positief bent over de effecten van de hulp dan is dat omdat je zelf deel uitmaakt van wat de tegenstanders het liefst aanduiden als de ontwikkelingsindustrie, of soms zelfs de ontwikkelingsmaffia. Als je daarentegen de effectiviteit van hulp betwijfelt, dan zetten de voorstanders al snel vraagtekens bij je menslievendheid en word je, als je niet oppast, als hardvochtig en in elk geval als rechts te kijk gezet.

Gezegd moet worden dat de groep van critici sinds enige tijd onmiskenbaar in het offensief is. De groep kent verschillende geleidingen: er zijn er die het effect van hulp wensen te bagatelliseren: het is een druppel op een gloeiende plaat, een doekje voor het bloeden, een afkoopsom voor schuldgevoel. Er zijn er die erop wijzen dat de hulp in veertig jaar niets heeft uitgehaald: kijk naar Afrika, overall oorlog, AIDS en armoede. En er zijn er die de hulp niet zo zeer bekritisieren omdat deze weinig of niets zou hebben uitgehaald, maar vanwege het ontwrichtende, negatieve effect ervan op de samenleving waarin ze terecht komt.

De laatstgenoemden krijgen in het algemeen het minste weerwoord. De eersten zijn, dat moet gezegd, ook eenvoudiger te weer spreken. Is het niet zo dat het percentage armen wereldwijd aanzienlijk is gedaald? Weet men dan niet dat er steeds meer kinderen naar school gaan, steeds minder moeders in het kraambed sterven? Natuurlijk, er gaan dingen mis, maar daar staat toch een mooi lijstje van successen tegenover. En natuurlijk: er moet veel meer gebeuren dan hulp alleen, eerlijke handel bijvoorbeeld, schuldkwijtschelding, een actief mensenrechten- en milieubeleid. Maar daarmee is de hulp nog niet verkeerd.

De laatstgenoemde groep, die het meest ver gaat in zijn kritiek, wordt minder van repliek gediend. Op de opiniepagina's van kwaliteitskranten verschijnen lange artikelen onder veelzeggende koppen: 'Probeer Afrika niet te redden, probeer het te begrijpen', en: 'Het Westen kan niets doen voor Afrika'. In het eerst genoemde stuk van Richard Dowden, directeur van de Royal African Society in Groot-Brittannië, is de centrale stelling dat de grote veranderingen die nodig zijn om een einde te kunnen maken aan hongersnood en armoede van binnenuit moeten komen. "Met een overmaat aan morele inspiratie, maar ook met een gebrek aan begrip, willen de moderne missionarissen een nieuw Marshall Plan lanceren. (...)

Dat is een rampzalige benadering (...). Afrika heeft al diverse malen een Marshall Plan gehad en kan daar geen resultaten van laten zien. Door het beschikbaar stellen van nog meer geld, kunnen de zaken er zelfs op achteruit gaan." Een van de belangrijkste redenen daarvoor is, volgens Dowden, dat "buitenlandse hulp en interventies op de langere termijn het Afrikaanse zelfrespect ondermijnen."

Bloemen

Wie Afrika een beetje kent weet uit ervaring dat een verzoek om financiële ondersteuning er door iedereen inderdaad als volstrekt normaal wordt beschouwd. Op de ambassade waar ik werk dwarselen dagelijks verzoeken om ondersteuning binnen. Van individuen die mij ooit een keer ergens ontmoet hebben, van burgemeesters die hun gemeente willen opstoten in de vaart der volkeren, van een of meerdere van de meer dan vijfduizend officieel geregistreerde NGO's die het land waar ik woon en werk, rijk is, van ministers die iets in hun geboortestreek willen doen, van parlementariërs en hoge ambtenaren. Als ik na het werk thuis kom, dan vraagt mijn overbuurman om een lening omdat hij in New York houten beeldjes wil gaan verkopen (wat me geen erg realistisch plan lijkt), dan vraagt de bloemenverkoper van wie ik geen bloemen wil kopen of ik hem dan toch een klein cadeau kan geven en verzoekt de beeldend kunstenaar van wie ik een prachtig schilderij kocht of ik hem als souvenir uit Nederland een elektrische boor zou kunnen bezorgen.

Nou moet ik me over dit alles natuurlijk niet beklagen, mijn rijkdom en die van het land dat ik vertegenwoordig zijn hier zo opzichtig dat het als het ware zijn eigen vraag uitlokt. Ik zal elk verzoek dan ook steeds weer onbevungen tegemoet treden, dat is het punt niet. De critici vragen echter aandacht voor de belangrijkste vraag in welke mate mijn/onze aanwezigheid leidt tot wat Dowden de ondermijning van het zelfrespect noemt. Donoren laten zich maar al te graag op hun goede daden voorstaan en geven er weinig blijk van oog te hebben voor het ongemak van de ontvanger. Zo is het op de recepties ter gelegenheid van de nationale feestdagen in de donorlanden gebruikelijk dat de desbetreffende ambassadeur fors uitpakt met een lange lijst van hulpprogramma's die zijn land (bij ons zijn het allemaal mannen) het afgelopen jaar weer heeft gesteund. Daarna beklimt de minister van het ontvangende land het spreekgestoelte om in alle toonaarden de menslievendheid van de gulle gever te loven. Pas daarna is er taart en champagne.

Feestje

Het kan niet anders of het moet voor de desbetreffende minister altijd weer een beetje een ongemakkelijke ervaring zijn. Stel, u bent op een feestje en de gastheer gaat in zijn speech uitgebreid uiteenzetten wat hij allemaal voor u heeft betekend: hij heeft u geld geleend voor een nieuwe ijskast, hij heeft het schoolgeld voor uw kinderen betaald, en, o ja, die nieuwe keuken kon alleen maar dankzij zijn technische ondersteuning worden wat hij nu geworden is. Hoewel u zich waarschijnlijk, net als de minister bij ons, gedwongen zult voelen de gast publiekelijk en uitbundig te bedanken, durf ik te wedden dat u zich op dit feestje niet erg op uw gemak zult voelen. Ik sluit bepaald niet uit dat de ondermijning van zelfrespect, waar Dowden voor vreest, door dit soort ondoordachte rituelen, die zich in andere gedaanten in een gemiddeld ontwikkelingsland dagelijks voordoen, maar al te gemakkelijk werkelijkheid wordt.

Toch is het idee van een massieve geldinjectie, een Marshall Plan, voor Afrika precies wat recente spraakmakende rapporten, als dat van de Blair Commissie voor Afrika en het VN Millennium

Afrika

BRAM VAN OJK

Project, voorstellen. Het IMF begint zich over een eventuele toekomstige hulpinjectie inmiddels zelfs al een beetje zorgen te maken. Eind april werd in Mozambique een conferentie georganiseerd over de vraag wat van al die hulp het effect zou kunnen zijn. Afrikaanse ministers klaagden daar over de onvoorspelbaarheid van de westerse hulp en alle deelnemers deelden de zorg dat Afrika over onvoldoende gekwalificeerde kaders en organisatiecapaciteit beschikt om al die hulp verantwoord te besteden.

In de *International Herald Tribune* verscheen naar aanleiding van het verschijnen van het Blair Rapport ook commentaar uit Afrikaanse hoek. Andrew Mwenda, politiek redacteur van het Oegandese dagblad *The Monitor*, wijst erop dat de meeste Afrikaanse landen al voor 10 tot 15 procent van hun nationaal inkomen van hulp afhankelijk zijn (terwijl de Marshallhulp niet meer dan 2,5 procent uitmaakte van het bruto nationaal product van de belangrijkste ontvangers: Frankrijk en Duitsland). Extra hulp zou die afhankelijkheid alleen maar groter maken, ook al omdat het de regering de mogelijkheid geeft om van eigen inspanningen en noodzakelijke interne hervormingen af te zien. In Oeganda wordt slechts iets meer dan de helft van de verschuldigde belasting daadwerkelijk geïnd (Mwenda: "Rijken en machtigen betalen geen belasting"), het land telt 68 ministers en de defensie-uitgaven zijn er bijna drie keer zo hoog als op basis van de legitieme veiligheidsbehoefte redelijk zou zijn, schrijft Mwenda. "Toenemende hulp zal de manier waarop Afrikaanse leiders hun land besturen niet veranderen."

Opmerkelijk genoeg komen dit soort kritische geluiden ook in *Internationale Samenwerking*, het voorlichtingsblad van het ministerie van Buitenlandse Zaken, regelmatig aan bod. "Ontwikkelingshulp stimuleert corruptie en vertraagt economische hervorming", zegt bijvoorbeeld Arend Jan Boekestein die als historicus verbonden is aan de Universiteit van Utrecht. "Als we de Derde Wereld echt willen helpen moeten we daar gewoon mee ophouden." Naar aanleiding van het voornemen van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking Van Ardenne om effectiviteit van hulp beter te gaan meten, noemt hij het een "grof schandaal" dat we daar nu pas mee beginnen. Ontwikkelingssamenwerking is "een onbegrijpelijke vorm van geldverspilling" waarnaar nodig een parlementair onderzoek zou moeten worden ingesteld.

Zijn Leidse vakgenoot professor Emmer noemt het een aantal nummers van *IS* eerder een illusie te denken dat hulp kan bijdragen aan economische groei. Die analogie met de Marshall-hulp slaat ook al nergens op. Die was relatief miniem van omvang, zo zegt hij Mwenda na. Een "aanjaagpremie", meer niet. Voor Afrika ziet hij er niets in. Emmer wil ontwikkelingshulp afschaffen en in plaats daarvan de grenzen open gooien voor goederen en mensen. Boekestein wil het liefst alleen steun geven aan vredesoperaties en de ontwikkeling van plantensoorten die beter bestand zijn tegen een extreem klimaat. Daarnaast kan er noodhulp worden gegeven en moet je, "ook al weet je dat je op lange termijn schade aanricht", soms uit zuiver menselijke overwegingen iets doen in de gezondheidszorg. Maar daarmee moet het dan echt wel afgelopen zijn. Door al deze, vaak niet wezenlijk weersproken fundamentele kritiek op de effecten van hulp, is het de ontwikkelingssamenwerking de laatste tijd enigszins aan vaste grond onder de voeten gaan ontbreken. De vraag waar het allemaal toe moet leiden en of het de inspanning allemaal wel waard is klinkt luider dan voorheen.

Met de in 2002 door alle VN-lidstaten aangenomen Millennium Ontwikkelingsdoelen heeft de internationale gemeenschap recentelijk een toe te juichen poging gedaan om ontwikkelingssamenwer-

king een duidelijke richting en nieuwe focus te geven. Dat is hard nodig. Als de acht doelstellingen volgens de planning in 2015 gerealiseerd zijn, dan is de armoede wereldwijd gehalveerd, dan gaan alle kinderen van de wereld in dat jaar naar school, dan zijn verschillen tussen jongens en meisjes in het onderwijs verdwenen. Dan is aan de verspreiding van HIV/AIDS en malaria een halt toe geroepen, is de kindersterfte met tweederde verminderd en de moedersterfte met driekwart.

Klamboe

De Millennium-doelen kwamen als geroepen. Ze zijn concreet en realistisch, ze brengen een focus aan in de hulpinspanning van donoren en ze vormen een meetlat voor behaalde en nog te behalen resultaten voor donoren en voor hulpontvangende landen. Ze bieden een houvast in de politieke dialoog tussen gever en ontvanger en ze bieden beide partijen de kans een inspanning te leveren. Het zijn niet de doelen van de rijken of van de armen, iedereen – regeringen, maar ook steeds meer NGO's – heeft zich er aan gecommitteerd.

Er zitten ook nadelen aan deze focus van hulpinspanningen op de Millennium-doelen. Ze zijn sterk gericht op meetbare, attractieve resultaten, kwantitatief van aard. Iedereen moet naar school en moet die school bij voorkeur ook nog afmaken. Maar de vraag: wat heb je er geleerd en wat kun je ermee, daar gaan de Millennium-doelen niet over. Wat moeilijk meetbaar is – de kwaliteit van onderwijs, maar ook het ondernemersklimaat, de mensenrechten of de kwaliteit van het openbaar bestuur – komt er bekaaid af. De donoren verdringen elkaar rond de aantrekkelijke sectoren. Iedereen wil wat doen in onderwijs, gezondheidszorg en water, maar niemand helpt de politie of doet aan integrale plattelandsontwikkeling. Daar bestaan immers geen doelen voor.

In september wordt op een grote VN-Top bekeken welke voortgang er met de Millennium-doelen is behaald. Dan zal blijken dat er met name in Afrika nog geen werkelijk perspectief is op halvering van armoede in tien jaar. "Sub-Sahara Afrika is het epicentrum van de crisis", schrijft Jeffrey Sachs, de directeur van het VN-Millennium Project, in het actieplan dat hij in opdracht van Kofi Annan schreef ter voorbereiding van de Top. "Voedselzekerheid ontbreekt er, de extreme armoede neemt er toe, de moeder- en kindersterfte is er stuitend hoog".

Sachs komt met een prettig aandoend, ongecompliceerd optimisme een twintigtal praktische quick win-acties. Massale gratis verspreiding van klamboes bijvoorbeeld, zodat malaria – nog altijd doodsoorzaak nummer 1 in Afrika – kan worden aangepakt. Maar ook: het massaal en gratis verspreiden van schoolmaaltijden en het afschaffen van schoolgeld, het gratis verspreiden van kunstmest zodat kleine boeren meer van hun grond kunnen halen. Het klinkt wellicht niet erg maatschappijhervormend of milieuvriendelijk, maar dat zal de meeste armen op het Afrikaanse platteland waarschijnlijk weinig kunnen schelen. Voor zover de quick-wins van Sachs ook andere, meer fundamentele voorstellen, bevatten, betreffen deze vooral de positie van vrouwen: hij wil nationale wetgeving zo aanpassen dat vrouwen ook eigendomsrechten krijgen en hij stelt voor dat er nationale campagnes worden opgezet om geweld tegen vrouwen terug te dringen.

U2

Om het effect te maximaliseren wil Sachs een dozijn fast track landen selecteren waar deze maatregelen met voorrang kunnen wor-

22 Vluggertjes in Afrika

den ingevoerd. Welke dat zijn, blijft in het rapport in het midden, maar wie de voorkeuren van de internationale donorgemeenschap een beetje volgt, kan voorspellen dat het in Afrika zonder twijfel zal gaan om beproefde donor-darlings als Ghana, Senegal (waar Sachs onlangs zelf al met U2-zanger Bono klamboes heeft uitgedeeld), Mozambique, Oeganda, Mali en misschien nog een paar anderen.

Om de voorgestelde maatregelen te kunnen financieren is grofweg een verdubbeling nodig van de hulpinspanning die rijke landen nu leveren. Uitgedrukt in een percentage van het nationale inkomen, zoals dat bij ontwikkelingssamenwerking gebruikelijk is, betekent dit dat we van de huidige kwart procent in 2015 grofweg op een half procent zullen moeten zijn uitgekomen. Het gaat jaarlijks om een extra bedrag dat oploopt van 70 miljard dollar in 2006 tot 130 miljard in 2015.

De kans dat al dit extra geld de komende jaren daadwerkelijk voor Afrika beschikbaar komt, lijkt me uiterst klein. Voor zover de hulp de laatste jaren is toegenomen, betreft het vooral steun aan landen als Irak en Afghanistan. De beloften voor extra geld aan Afrika worden vaak niet ingelost. Soms komt dat omdat het desbetreffende land bij nader inzien niet aan de voorwaarden voldoet die er aan de hulp verbonden zijn, soms omdat er aan donor-zijde iets verandert (plotselinge bezuinigingen, een veranderende thema- of landenvoorkeur), vaak ook omdat er aan Afrikaanse zijde domweg de capaciteit ontbreekt om het donorgeld verantwoord te besteden. Dat komt deels doordat de donoren er maar mondjesmaat in slagen beter met elkaar samen te werken. Iedere donor stuurt zijn eigen missies – liefst vóór, halverwege en na elk lopende ontwikkelingsprogramma. En al die missies – in landen die veel hulp krijgen zijn dat er gemakkelijk tien per week – rekenen erop door de minister ontvangen te worden zodat ze persoonlijk hun eigen, unieke financiële procedures, hun specifieke condities en hun zelf ontworpen evaluatieprocedures kunnen toelichten. Maar er is meer aan de hand dan gebrekkige samenwerking tussen donoren. Sinds ik zelf als vertegenwoordiger van een donorland in Afrika werkzaam ben, ervaar ik vrijwel dagelijks wat het gebrek aan absorptiecapaciteit in de praktijk betekent. Laat ik een voorbeeld geven.

Lappendeken

In het land waar ik werk moeten jaarlijks dertienhonderd waterputten worden geslagen om de Millennium-doelstelling voor drinkwater te kunnen halen. De regering neemt daarvan zelf de helft voor haar rekening, voor de donoren blijven er 650 waterputten over. De kosten daarvan bedragen ruwweg 10 miljoen euro. Er zijn ruimschoots voldoende donoren beschikbaar om dit geld op te hoesten, omdat er als gevolg van de Millennium-doelen bij donoren wereldwijd een identieke voorkeur is ontstaan voor het soort te financieren activiteiten. Geld is het probleem niet. Sterker nog: de in de sector aanwezige donoren beconcurreren elkaar om maar een zo groot mogelijk deel van de 650 putten in de wacht te slepen. Als de donoren het dan over die verdeling eens zijn geworden, is het tijd voor de lastigste kwestie: hoe gaan we het aanpakken. Een donor heeft in dit geval ruwweg drie mogelijkheden.

Hij kan met behulp van door hem zelf ingehuurde ingenieursbureaus zelfstandig naar water gaan boren op plekken waar een zichtbaar tekort aan drinkwater is. Dan komt er relatief snel 'water uit de kraan' maar is het risico groot, zoals we sinds de prille ervaring met hulp in de jaren zestig weten, dat er over een paar jaar nauwelijks meer een pomp werkt. Je kunt het ook anders doen: je pakt een paar van de brieven met hulpverzoeken die dagelijks op je bureau

komen en gaat met de aldus geselecteerde burgemeester of NGO aan de slag. De lokale bevolking wordt er bij betrokken en de kans op meer beklijvend resultaat is groter. Er is een groot nadeel: de plek waar je je heilzame werk doet is nogal willekeurig gekozen en het land wordt omgetoverd in een lappendeken van enclaves waar donoren water, onderwijs of gezondheidszorg brengen, terwijl er vijf kilometer verderop helaas nog even niks gebeurt.

Daarom is de derde methode eigenlijk de beste: donoren laten het aan de regering over om een plan te maken voor de drinkwatervoorziening (of voor onderwijs, of voor gezondheidszorg) en moet daarbinnen prioriteiten te stellen. Zo komt, bij voorkeur in overleg met parlement en lagere overheden, een nationaal beleid tot stand waar de donor zijn steun aan geeft. Die steun komt in de vorm van een betaling aan de minister van Financiën – drinkwatervoorziening hoort immers in de nationale begroting thuis – die het geld op zijn beurt overmaakt aan de minister van Water. Die stuurt het geld door naar de provincies en van de provincies gaat het naar de gemeenten. Deze doen vervolgens een openbare aanbesteding voor de aanleg van een X-aantal waterputten, zodat de aanleg tegen een zo goed mogelijke prijs-kwaliteitverhouding plaats kan vinden.

Vluggertje

Alles volgens het boekje en niets op aan te merken. Een nadeel: de lokale overheid is voor een dergelijk traject nou niet bepaald goed toegerust en het duurt allemaal verschrikkelijk lang voordat er ergens extra water uit de kraan komt. Dat is vervelend voor de belastingbetaler aan het Nederlandse thuisfront die wil weten wat er met zijn van oudsher zo ruimhartige bijdrage aan de ontwikkeling van Afrika concreet gebeurt. Maar het is nog veel vervelender voor die ontelbare Afrikaanse vrouwen en kinderen (mannen halen geen water) die, als de schaarse putten tenminste niet droog staan, dagelijks twee keer zes of zeven kilometer moeten lopen met op hun hoofd een bak met dertig liter water.

Nederlandse belastingbetalers en arme vrouwen op het Afrikaanse platteland hebben een ding met elkaar gemeen: ze willen snelle resultaten. In het Millennium Project van de VN, met zijn quick wins en fast tracks die volgens Sachs nodig zijn, wordt aan dit gevoel van urgentie inhoud gegeven. Wie deze vluggertjes afwijst, en resultaten wil die langer beklijven, wie ownership en capaciteitsopbouw aan Afrikaanse kant nastreeft, wie wil voorkomen dat Afrikaanse leiders ontwikkeling steeds meer zien als iets dat buiten hen om door anderen wordt gebracht, die moet accepteren dat het allemaal wat langer duurt. Je moet kiezen: snel iets bereiken dat kortstondig is en op de koop toenemen dat het zelfrespect wordt ondermijnd en slecht bestuur erdoor bestendig wordt – zoals critici van hulp als Dowden en Mwenda beweren – of kiezen voor de langzame weg die, omdat er systematisch onder verantwoordelijkheid van de regering wordt gewerkt, juist bijdraagt aan verbetering van bestuur en vergroting van zelfrespect en die meer blijvend resultaat oplevert. Een duivels dilemma. Daar zou het ontwikkelingsdebat best eens een tijdje over mogen gaan.

×

levens

24 KOEN DORTMANS

Het streven van de moderne mens naar vrijheid maakt niet gelukkig en vernietigt het milieu. De Duitse filosoof Wilhelm Schmid zet hier zijn 'levenskunst' tegenover: de kunst om in alle vrijheid te kiezen voor beperking. Een interview.

Koen Dortmans is programmamaker publiek debat bij LUX in Nijmegen, en freelance journalist

Op de computerfoto die onlangs in de dagbladen stond, lijkt Nederland zo mooi rood gekleurd. Maar wie de betekenis van de kleuren op het plaatje van de ESA-onderzoekssatelliet ENVISAT kent, weet wel beter. De diep rode vlekken duiden op de hoge concentratie schadelijke stofdeeltjes in de lucht. De lucht is zo ongezond dat achttienduizend Nederlanders tien jaar eerder sterven omdat ze teveel fijn stof inademen, zo berekende het Milieu- en Natuurplanbureau in haar rapport dat zij in mei aan staatssecretaris Van Geel van Milieu aanbod. Alleen roken blijkt slechter voor de gezondheid.

De ongezonde luchtkwaliteit zette een maand eerder inwoners van Den Haag aan tot politieke actie. Bewoners van de Amsterdamse Veerkade daagden hun gemeentebestuur voor de rechter. Samen met Milieudefensie eisten ze concrete plannen om de luchtkwaliteit in hun straat te verbeteren.

Na een relatieve radiostilte van enkele jaren, lijkt het milieu weer aan publieke aandacht te winnen. Het zijn vooral beelden die Nederlanders aan het denken zetten. De satellietfoto met de Nederlandse luchtkwaliteit is slechts één voorbeeld. Een foto van de smeltende sneeuwtop van de Afrikaanse Kilimanjaro op de voorpagina's van sommige kranten een ander. Hoogtepunt was ongetwijfeld de computeranimatie die Nova in februari toonde van een onderlopend Nederland, door de toekomstige gevolgen van het broeikas-effect. Even vergat Nederland haar overige problemen.

Erg verrassend vindt de Duitse filosoof Wilhelm Schmid de reactie op zulke beelden niet. "Het is onpopulair te beweren maar het ecologische vraagstuk plaatst

alle sociale problematiek in de schaduw. Cynisch gezegd: het integratieprobleem is in Holland meteen opgelost als de zeespiegel zo ver stijgt dat het hele land onder water stroomt."

Het krantenbericht over de boze Hagenezen dat ik Schmid laat zien, verbaast hem niet. "Uiteindelijk handelen mensen vooral uit existentieel eigenbelang; uit puur egoïsme, om het minder vriendelijk te zeggen. Voor moraal interesseert niemand zich ten diepste, voor het eigen leven echter des te meer. Wie de kwaliteit van zijn leven zo direct ziet aangetast of zich zelfs in het voortbestaan bedreigd voelt, is zonder meer geneigd te handelen. Het probleem echter van de ecologische bedreigingen is de ongrijpbaarheid. Het inademen van slechte lucht is zeker niet gezond maar dat houden we wel een tijdje uit. Problematischer zijn de stoffen die je ruiken noch proeven kunt, zoals CO₂ en methaan die een verwoestende uitwerking op het klimaat hebben. De ecologische verbanden zijn zo abstract dat de bedreiging van het eigen voortbestaan minder evident is. Die verbanden worden pas zichtbaar als je je eigen belang ruimer opvat."

Trabant

Daarmee zit Schmid onmiddellijk in het hart van zijn ethische filosofie, zijn *Filosofie van de levenskunst*, zoals de titel van zijn boek luidt. Toen het boek in 1998 in Duitsland verscheen, steeg het snel op de bestsellerlijsten en maakte hem in eigen land tot een bekende filosoof. Ook in ons land geniet Schmid enige bekendheid als columnist van *Filosofie Magazine*. Zijn bestseller verscheen in 2001 in Nederlandse vertaling. Inmiddels heeft Schmid een opvolger geschreven, *Mit sich selbst befreundet sein*, dat afgelopen najaar als *Handboek voor de levenskunst* in Nederland verscheen.

Wilhelm Schmid (1953) woont in Berlijn en doceert filosofie in Erfurt, Riga (Letland) en Tbilisi (Georgië). Hij was in het voorjaar in Nederland om deel te nemen aan de Nacht van de Filosofie dat als thema 'Overvloed en onbehagen' had, wat naadloos aansluit bij Schmid's levensfilosofie. Ondanks al zijn materiële welvaart put de westerse moderne mens immers nauwelijks voldoening uit zijn bestaan, zo constateert Schmid.

Het consumptieve kapitalisme en haar technische vooruitgang heeft de moderne mens autistisch gemaakt, volledig opge-

sloten in zichzelf, omgeven door een zo beperkte tijdschorsing dat die het absolute nulpunt nadert. "Een pre-modern systeem dat nog in de Europese geheugens gegrift staat is het socialisme van de voormalige DDR. Oost-Duitse burgers moesten twintig tot dertig jaar wachten op hun Trabant. Natuurlijk was dat systeem corrupt, maar het had als voordeel dat mensen een punt in de toekomst hadden. De geestelijke houding van de post-moderne mens is hier en nu te leven en dat altijd maar door. Dat is volledige onzin. De mens leeft gisteren en morgen. Anders is het goede leven niet mogelijk."

Kinderwagen

Kenmerkend voor de moderniteit, volgens Schmid, is dat de mens vrijheid opvat als bevrijding, vooral van natuurlijke beperkin-

kunst

ILLUSTRATIE HERK J VAN EERDEN

gen. Wetenschap, techniek en technologie hebben het voor de moderne mens mogelijk gemaakt deze bevrijding te verwezenlijken. "De luchtvaart brengt de mens waar dan ook ter wereld in luttele uren. De ruimtevaart heeft de gravitationele binding aan de aarde zelfs helemaal overwonnen. Sinds de anti-conceptiepil kunnen mensen met elkaar naar bed zonder voortdurend een kinderwagen voor zich uit te duwen. Terwijl juist de mensen met kinderen nog enigszins op de toekomst gericht zijn."

De techniek, bedoeld om het leven van mensen beter te maken, bezit een eigen dynamiek die de mens op zijn beurt net zo vormt als de mens de techniek. "Ook al is de techniek in werking gezet door de mens, ze is inmiddels zelf een macht geworden die het leven net zo vervult als bedreigt."

Die dreiging komt niet voort uit de

atoomfysica, zoals sommigen na de Tweede Wereldoorlog vreesden, maar het is veel eerder de zacht tikkende ecologische tijdbom van de alledaagse techniek die het menselijke bestaan ondermijnt, volgens Schmid. "Feitelijk beschikt de mens momenteel over de vrijheid om de aarde en daarmee zichzelf te gronde te richten, wat in de 18de eeuw de filosoof Immanuel Kant al vreesde toen hij zich van de onmetelijkheid van de menselijke vrijheid bewust werd." Het doet Hans Jonas' metafysische vraag rijzen: moet er überhaupt een mensheid zijn, en zo ja, waarom?

Macht

Voor Schmid is de urgentie van het ecologische probleem zonneklaar. "Het is niet de vraag of er gevaar bestaat, het is de vraag of de mens het gevaar nog kan afwenden.

We hebben tot nu toe nauwelijks ervaring met het terugdraaien van ecologische schade. En de spaarzame ervaringen zijn weinig hoopgevend. Neem het gat in de ozonlaag. Pas toen de politiek uiteindelijk het probleem en de veroorzakers, de Cfk's, erkende, openden zich de deuren naar een verbod op de schadelijke spuitbusgassen. Vooral nog zonder merkbaar resultaat." Schmid is niet onder de indruk van de kritiek die sommige wetenschappers uitten op de rekenmodellen van het wetenschappelijke VN-klimaatinstituut IPCC. "Het klopt dat we geen definitieve zekerheid hebben over de ecologische toestand op aarde. Maar mensen nemen in het leven altijd beslissingen zonder volledige zekerheid. Pas op je laatste dag weet je of de keuze de juiste was. Het is een optie de huidige kennis te negeren en af te wachten wie gelijk

heeft. Maar ik ga ervan uit dat de ecologische problematiek negatief kan uitvallen, tenzij we nu, met vooruitziende blik, klug handelen."

Ondanks de onafwendbare ecologische problemen waar de moderniteit de mensheid mee heeft opgezadeld, veroordeelt Schmid het moderne gedachtegoed niet in zijn geheel. "Het is ondenkbaar terug te keren naar een voormoderne tijd. Maar de droom om mensen definitief te verlossen van ziekte, pijn, sociaal onrecht en economische ongelijkheid heeft ze niet waar kunnen maken. Vrijheid betekent niet alleen bevrijding van beperkingen. Een bevrijd individu is volledig naakt. Zijn vrijheid krijgt iets beangstigends. Het is niet meer de vraag: 'Wat moet ik doen?' maar eerder: 'Wat moet ik met mijn vrijheid aan?' Je moet je vrijheid vormgeven. Met de vrijheid die mensen hebben lijkt dat een vanzelfsprekendheid. Niets is minder waar. Je moet sterk in je schoenen staan. De filosofie van de levenskunst streeft naar een individu dat bezit neemt van zichzelf, dat de macht heeft zijn leven te vormen zoals hij zelf wil."

Alarmbellen

Schmid bepleit derhalve een tweede Verlichting, een *aufgeklärte Aufklärung*, die een filosofie van de levenskunst centraal stelt. "Levenskunst is dat wat na het einde van de Grote Verhalen rest: een terugkeer naar het afzonderlijke individu dat geheel vrij is zelf te kiezen hoe hij zijn leven vorm wil geven, zonder de oude illusies van de moderniteit te koesteren," schrijft Schmid in *Philosophie der Lebenskunst*. Dat de filosofie van de levenskunst het individu benadrukt, wekt de indruk dat het een pleidooi is voor een nieuw en onpolitiek individualisme. Niets is minder waar, stelt Schmid. Levenskunst begunstigt geen individu dat louter op zichzelf betrokken is. Maar ze doet geen beroep op moralistische regels of op plichten, levenskunst is niet normatief. Zij legt niet inhoudelijk vast hoe het leven geleefd moet worden. Zij is daarentegen 'optatief', zoals Schmid het noemt: de levenskunst tracht alle mogelijke, vrij te verkiezen bestanddelen te thematiseren die het leven de moeite waard zouden kunnen maken om geleefd te worden. Daarbij gaat zij uit van het inzicht dat ieder kortzichtig egocentrisme, losgedreven van de ander en de maatschappij, de verwerkelijking van het eigen individuele leven in de weg staat. Voor het goede eigen leven, heeft het individu de ander nodig, is Schmid's stelling.

Dat maakt zijn filosofie per definitie politiek, een *Politik der Lebenskunst*. Geen grote politiek van boven die richting geeft aan de loop van de geschiedenis, zoals het marxisme dacht af te stevenen op een onontkoombare utopie, de klassenloze maatschappij. Of zoals Greenpeace die het apocalyptische verhaal omarmt van de film *The day after tomorrow*. De politiek van de levenskunst is een politiek van onderaf en stelt een pragmatische utopie als hoogst haalbare doel. Het ecologische bewustzijn is zo'n Kleinspolitiek, zoals Schmid het noemt.

"Ecologische bewustzijn is niet aan mensen opgelegd, geen regering heeft het haar burgers verordonneerd. Zeker niet de grote politieke partijen die jarenlang hun best hebben gedaan problemen te ontkennen en het milieubewustzijn in een kwaad daglicht te stellen. Toch heeft het zich doorgezet. Dat is slechts op één manier te verklaren: één persoon is begonnen geheel uit eigen beweging, uit volledige vrijheid zijn vrijheid in te perken. Een zekere gelatenheid in zijn directe behoeftebevrediging te betrachten. Daarna volgde een tweede, een derde, enzovoorts. En het aantal zal blijven groeien, naarmate de klimaatveranderingen dramatischere vormen aan begint te nemen." Zo'n kleine politiek is al snel effectief volgens Schmid. "Als individu bent je niet niets in een maatschappij. Je vormt een klein deel maar jij bent degene die beslist of je groene stroom neemt of niet, of je een product koopt of niet. Firma's zijn uiterst gevoelig voor je keuze. Al bij een omzetafname van een duizendste, rinkelen alle alarmbellen bij de marketingafdelingen."

Wetten, regels en gedragscodes, ontwikkeld door ethische commissies werken zonder meer ondersteunend maar dwingen uiteindelijk het menselijk gedrag niet af. Ze moeten gedragen worden. Dat maakt regels principieel tot iets voorlopigs. Een nieuwe democratische meerderheid, kan in de toekomst anders beslissen en eerdere regelgeving terugdraaien.

Trots

"De Grünen hebben dat in Duitsland ervaren. Sinds ze deel uitmaken van de bondsoverheid zijn vrijwel al hun wetsvoorstellen, zoals oliebelasting, ecotax en de invoer van statiegeld voor blikken, aan flarden gescheurd. Alleen door de opbrengst van de milieueffingen te gebruiken voor sociale voorzieningen zijn sommige maatregelen duurzaam gemaakt."

Kern van Schmid's ecologische levenskunst, die hij in het laatste hoofdstuk van *Philosophie der Lebenskunst* beschrijft, is het kweken van een kritisch nadenkend, maatschappelijk en politiek betrokken individu dat zelf zijn beslissingen neemt en de grenzen van het eigen zelf overstijgt. "Het individu laat zijn leven niet langer overkomen. Het is niet langer onverschillig over wat er met hem en de wereld om hem heen gebeurt. Het toont zich *selbstmächtig* en ervaart zijn vrijheid. Een individu dat zichzelf begrijpt, weet heeft van de samenhang tussen hem en de wereld, komt goed met zijn leven terecht. Een leven met het trotse gevoel van verantwoordelijkheid laat zich beter leven. Anderen tonen dat dat werkt, is het beste wat we kunnen doen. Andere mogelijkheden hebben we niet. Voor normativiteit en plichtsmoraal sluiten mensen de oren."

Of het voldoende is, weet Schmid niet. "Ik ben een optimistische pessimist. Optimist omdat in een leven zonder optimisme niets verandert, ook niet ten goede. Pessimistisch omdat de kansen op een goed antwoord op de schier onoplosbare ecologische problemen niet overschat mogen worden. Maar zeker is dat het ecologische bewustzijn tot nog toe altijd is gegroeid en nooit geslonken."

x

Wilhelm Schmid: *Filosofie van de levenskunst. Inleiding in het mooie leven*, uitgeverij Ambo/Anthos, Amsterdam, 2001, 160 pag.; 12,50 euro
Wilhelm Schmid: *Handboek voor de Levenskunst*, uitgeverij Ambo/Anthos, Amsterdam, 2004, 394 pag.; 19,95 euro

Lisa Boersen Vrouwen...

Hij was zo'n jaar of vijftig en had slangenleren laarzen aan.

Dat zegt niet alles, maar wel een hoop.

Hij was ook kaal, roodverbrand en glimmend van het zweet. Dikke druppels gleden langs zijn slapen. Met een zakdoek veegde hij zijn voorhoofd af, en daarna bleef hij nog even in zijn zakdoek staren, met zo'n blik van dat-geloof-je-toch-niet.

Zo vond ik hem. Ik ging naast hem op het bankje zitten. Het busstation was verder leeg, ik had de bus naar San José net gemist. Hij waarschijnlijk ook.

De man keek op. 'Look,' zei hij, op zijn Amerikaans en hij wapperde met zijn zakdoek voor mijn neus. 'Doorweekt. Wat een klere land. Fucking hell.' Hij leunde met zijn ellebogen op zijn knieën. 'Right?' Hij keek me aan, wachtend op instemming.

Ik haalde mijn schouders op.

Hij fronste zijn wenkbrauwen. 'Hoe bedoel je?'

'Nou,' zei ik. 'Ik vind dit geen fucking hell. Moet je kijken hoe mooi het hier is. De natuur in Costa Rica is prachtig,' en ik wees naar het tropische regenwoud aan de andere kant van de autoweg.

'De natuur...' herhaalde hij. Hij haalde een tandenstoker uit zijn borstzakje en begon erop te kauwen. 'Er zijn hoop dingen waar ik van hou, but nature ain't one of them.'

Het was even stil.

'Waar hou je wel van?' vroeg ik, nieuwsgierig geworden naar wat hem wel enthousiast zou maken.

'Vrouwen,' zei de man, maar hij bleef treurig kijken.

'O,' zei ik. Ik keek hem aan. 'En verder?'

'Verder niets.' De man ging rechtop zitten. 'En zeker niet van alle vrouwen,' ging hij door. Hij haalde zijn tandenstoker uit zijn mond en prikte ermee in de lucht. 'Zeker niet van vrouwen uit fucking Nicaragua die niet met je willen trouwen.'

Ik wachtte op meer, maar de man was stil. Hij kauwde op zijn lip. Af en toe keek hij me vanuit zijn ooghoeken aan. Misschien wilde hij dat ik door zou vragen.

'Ging je met een vrouw uit Nicaragua trouwen?' vroeg ik tenslotte.

'Ging,' zei de man, 'maar ze wil niet meer. Bitch.'

'Hoezo niet?'

De man keek me aan. 'Zó'n dikke ring heb ik haar gegeven, zó'n ring dikke gouden ring. Met een diamantje. Want diamonds are forever...' De man lachte bitter. 'Diamonds are for a week,' zei hij, 'toen had ze het bekeken.' Hij zuchtte. 'Ze heeft de ring niet teruggegeven.' Hij keek me aan. 'Zou jij dat doen?' vroeg hij. 'De ring houden?'

'Ik niet,' zei ik.

'Zie je wel,' zei de man. 'Ze heeft me gebruikt. Ze wilde een yankee. Ze dacht: die vent neemt me mee naar Amerika. Los Estados Unidos.' Hij pakte zijn tas van de grond, en haalde er een plastic zakje met vers gesneden stukken ananas uit. Hij spuugde zijn tandenstoker uit en nam een hap ananas. 'Voor arme mensen moet je oppassen,' zei hij met zijn mond vol, 'want die willen je geld. Ik zou maar uitkijken als ik jou was.'

'Hoe lang kenden jullie elkaar al?' vroeg ik.

'Een week,' zei hij. 'Ik ben speciaal hier naartoe gekomen om met haar te trouwen. Ik had haar uit een advertentie. Ze zou mee teruggaan naar Ohio. In Ohio zijn de wijven al helemaal niet te harden. Lelijke koeien, maar ze doen alsof ze verdomme Cindy Crawford zijn, zoveel eisen stellen ze aan een man.'

'En nu?' vroeg ik. 'Ga je nu weer naar huis?' Ik zag hem al met zijn cowboylaarzen in het vliegtuig zitten, een lege stoel naast de zijne. 'I'm a poor, lonesome cowboy...'

Maar de man schudde zijn hoofd. 'Nee,' zei hij. 'Ik blijf. Fuck Ohio. Weet je hoe makkelijk het is voor een Amerikaan om in Costa Rica een vrouw te scoren?' Hij boog zich samenzweerderig naar me toe. 'Ik heb hier zoveel Amerikanen gesproken, en ze zeggen het allemaal. Zeker die vrouwen uit Nicaragua, die hebben hier niets, die zijn arm en eenzaam, zonder familie.'

Hij keek voldaan. 'Ik ga in San José een appartement zoeken,' zei hij. 'Ik heb de kranten door zitten nemen.' Hij gooide het nu lege plastic zakje op de grond en veegde zijn handen aan zijn spijkerbroek af. 'Het kunnen toch niet allemaal bitches zijn.' Uit zijn tas haalde hij een krant, waarin een paar advertenties waren omcirkeld. 'Maar ik vraag me steeds af wat dit betekent...' Hij wees wat advertenties aan. 'Heredia,' zei hij, 'al die advertenties voor huizen beginnen met 'Heredia' ... what the fuck betekent 'Heredia' - te huur of zo?'

Ik glimlachte. 'Nee,' zei ik, 'Heredia is een stad. Deze appartementen staan niet in San José...'

De man trok zijn wenkbrauwen op. 'O,' zei hij. 'Nou ja. What the fuck. Ga ik daar wonen. Wie weet hoe de wijven daar zijn,' en met een teder gebaar streek hij met zijn hand over de krant.

Ook links, dat het nut van betaald werk ooit flink relativeerde, stuurt nu iedereen de arbeidsmarkt op. Desnoods met dwang, want: 'werken is beter voor u'. De nieuwe Wet Werk en Bijstand, sinds 2004 van kracht, helpt daar een handje bij. GroenLinks-wethouders zijn liever paternalistisch dan postmaterialistisch.

Sylvester Hoogmoed is freelance journalist

"Voor z'n brood hatti gewerkt, voortgejaagd was i, voortgejaagd en gedrukt door mensen en de noodzakelijkheid, zoals al die anderen." Aldus Nescio in De Uitvreter. Stijlvol klaplopen, het is maar weinigen gegeven. Ook Japi, de uitvretende held in Nescio's beroemde verhaal, houdt het niet vol; hij stapt uiteindelijk van de Nijmeegse Waalbrug. "De rivier is sedert naar het Westen blijven stroomen en de mensen zijn blijven voortobben."

Het valt niet mee om een waardig leven te leiden aan de zijlijn van de samenleving. Daar is karakter voor nodig, zelfdiscipline. Onmaatschappelijken, non-conformisten, ze hebben vaak een zware strijd te leveren tegen de innerlijke verloedering – tegen zichzelf. En de buitenwereld maakt het er allerm minst makkelijker op. Wie niet meedoet met de rest, wordt al snel als spelbreker beschouwd. Vooral wanneer iemand zich onttrekt aan datgene waaraan in onze maatschappij een bijna religieuze waarde wordt toegekend: betaald werk.

Er is geen enkele reden om aan te nemen dat mensen zich daaraan in grote getale willen onttrekken, integendeel. Zo'n baantje is natuurlijk lang niet altijd even leuk – zeker niet op maandagochtend. Maar het biedt toch over het algemeen een veel beter inkomen dan thuiszitten, naast sociale contacten, maatschappelijk aanzien en een geruststellende uitvluchtmogelijkheid wanneer de klassieke zijnsvraag opspeelt: waartoe zijn wij op aarde? De wereld zal dus niet direct aan luiheid ten onder gaan. Toch wordt er steeds krampachtiger vastgehouden aan het principe dat iedereen zijn eigen brood moet proberen te verdienen. Wie niet werkt zal niet eten. En we moeten hard werken, met een onsje minder neemt de minister van Economische Zaken geen genoegen. Voor mensen die niet voor honderd procent willen of kunnen meedraaien in ons arbeidsbestel, bestaan er nauwelijks vluchtheuvels, hoe ascetisch men ook bereid is te leven.

Ondertussen is er al decennialang sprake van een hardnekkige werkloosheid. Meer dan een kwart van de (acht miljoen mensen tellende) beroepsbevolking ontbeert momenteel een betaalde baan. De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid verwacht dat dit ook over tien jaar nog het geval zal zijn, zei

HET WERK!

hij vorig jaar in een interview. Toch komt hij niet met alternatieven voor het huidige arbeidsbestel. In de Wet Werk en Bijstand (WWB) ligt de nadruk op een strengere aanpak van uitkeringsgerechtigden. Het moet maar eens afgelopen zijn met dat softe gepamper. Een schop onder hun kont kunnen ze krijgen, dat zal ze goed doen. Senator Schouw (D66) werd er bijna lyrisch van, toen de WWB in de Eerste Kamer behandeld werd: "Werk gaat nu boven inkomen. Daar ben ik het helemaal mee eens. Wie is het niet met zoiets moois eens? Het is als 'zon boven regen'."

Alarmerend

Al doen de discussies de laatste jaren wel eens anders vermoeden, in luilekkerland hebben we nooit geleefd. De Algemene Bijstandswet die minister Marga Klompé in 1965 invoerde, was bedoeld voor diegenen die echt geen werk konden krijgen en niet van andere inkomstenbronnen konden leven. In de jaren zeventig en tachtig werd een veel groter beroep op de wet gedaan dan in de jaren zestig voor mogelijk was gehouden. Bijstandsgerechtigden werden aanvankelijk vooral gezien als slachtoffers van de economische malaise, die Nederland sinds de eerste oliecrisis in zijn greep hield. In de tweede helft van de jaren tachtig groeide de economie weliswaar weer, maar langdurig werklozen profiteerden daar niet of nauwelijks van. Groepen 'autonome' jongeren keerden zich met hun uitkering walgend van de samenleving af en hele achterstandswijken leefden huis aan huis van de bijstand. Wanneer je reportages en onderzoeken uit die tijd leest, krijg je echter niet de indruk dat bijstandsgerechtigden erg genoten van hun vrije tijd. Evenmin was men op grote schaal bezig om alternatieven te ontwikkelen voor het kapitalistische systeem. Men schikte zich, deed vrijwilligerswerk, zocht een weg in de min of meer illegale marges van de samenleving.

Zo'n vijftien jaar geleden kwam er een kentering in de discussie. Er verschenen alarmerende rapporten over grootschalige uitkeringsfraude en laksheid bij sociale diensten. Het belang van betaalde arbeid voor maatschappelijke participatie werd sterker benadrukt. Al snel bleken de geesten rijp voor een aanpak waarin werklozen niet zozeer benaderd werden als slach-

offers van macro-economische omstandigheden, maar als individuen waaraan gesleuteld moest worden om ze geschikter te maken voor een baan. Het eerste paarse 'werk, werk en nog eens werk' kabinet, kwam met een Nieuwe Bijstandswet, waarin uitkeringsgerechtigden werden verplicht aan een 'trajectplan' mee te werken, dat tot doel had de deelnemers zo snel mogelijk op de arbeidsmarkt te krijgen. Er werden duizenden gesubsidieerde werkplekken gecreëerd. Maar voor reguliere banen kwamen langdurig werklozen nauwelijks in aanmerking, ook niet toen er eind jaren negentig een nijpende krapte op de arbeidsmarkt was ontstaan.

Huisbezoeken

En nu is er dus sinds vorig jaar de WWB. Over de effecten van de nieuwe wet is na anderhalf jaar nog niet veel te zeggen. Tot een duidelijke afname van het aantal bijstandsgerechtigden (nu 327.000) is het in ieder geval nog niet gekomen. Ongeveer de helft van hen zal waarschijnlijk ook niet meer aan het werk komen, stond onlangs te lezen in een rapport van Divosa, de vereniging van directeuren van sociale diensten. Wel zijn gemeenten veel effectiever geworden in het opsporen van fraude nu ze zelf voor de gevolgen opdraaien. Divosa-directeur Tof Thissen: "Er is veel meer toezicht aan de poort gekomen. Amsterdam heeft bijvoorbeeld laten zien dat door het afleggen van huisbezoeken ongelofelijk veel potentiële fraude kan worden afgevangen."

Belangrijker nog is volgens Thissen het psychologische effect dat de WWB heeft gehad: "Je kunt spreken van een fundamentele verandering. Tot de wet op 1 januari 2004 in werking trad, waren gemeenten uitvoerders namens de rijksoverheid. Met inachtneming van een bepaalde marge aan eigen risico konden ze het geld dat nodig was om mensen een bijstandsvoorziening te geven volledig declareren bij het rijk. Nu zijn de managers van sociale diensten – en in het verlengde daarvan wethouders en gemeenteraden – maatschappelijke ondernemers geworden. Ze krijgen een budget en moeten maar zien wat ze daarmee doen. Dat vergt veel meer creativiteit en risicovol ondernemen dan voor die tijd. Een tweede fundamentele verandering is dat uitkeringen nu worden gezien als een

investeringsmogelijkheid om de talenten van werklozen te ontplooiën; niet als iets waarin ze gevangen zullen blijven, de rest van hun leven. Mensen uit de uitkering helpen werd natuurlijk ook al voor 2004 van belang geacht, maar nu is verankerd dat elk mens iets kan, talenten en competenties heeft. Uit de WWB spreekt een positief, activerend mensbeeld."

Walhalla

Het enthousiasme van Thissen is opmerkelijk, want behalve directeur van Divosa, is hij ook senator voor GroenLinks, de partij die bij de Kamerbehandeling in 2003 fel van leer trok tegen de nieuwe wet. Woordvoester Ineke van Gent verweet de staatssecretaris van Sociale Zaken een kille sanering van de sociale zekerheid te verkopen als een Walhalla voor mensen die langs de kant staan. "Als hij werkelijk denkt dat al deze mensen over een paar jaar fluitend naar hun werk kunnen, is dat naïef." Volgens Thissen moet je de wet echter niet in een neoconservatief kader plaatsen. "Dat burgers een eigen verantwoordelijkheid hebben om in hun onderhoud te voorzien, ontslaat de overheid niet van de plicht om kansen te creëren op de arbeidsmarkt. Daar zit op dit moment de kern van het probleem. Zonder banen heeft het geen zin om werklozen op te jagen richting arbeidsmarkt. Het idee dat uitkeringsgerechtigden zelf schuld hebben aan hun situatie zit niet in de WWB, maar is een effect van het neoconservatieve denken. Dat ieder mens met zijn talenten iets zou moeten kunnen in de samenleving, is tot nu toe nu toe teveel ideologie gebleven. Met mensen die een lager tempo hebben, bestaat nauwelijks compassie. Het is alsof ze tegen mij zeggen: 'Tof jij moet morgen de marathon van New York rennen.' Iedereen weet dat ik dat niet klaarspeel. Als ik anderhalf jaar train, en het langzaam opbouw, dan misschien wel. Maar misschien is het maximale de halve marathon van Egmond en ook dat zou een fantastisch resultaat zijn. Die nuance missen we volledig als het gaat over de arbeidsmarkt. Daar moet iedereen vanaf de eerste dag volledig aan de bak."

Maar al hoeft het wat Thissen betreft niet meteen voor honderd procent, hij is het volledig eens met het kabinetsbeleid dat werklozen zo snel mogelijk de arbeidsmarkt op moeten: "Betaald werk

WERK! WERK!

is toch nog altijd de beste manier om uit deplorabele sociale omstandigheden te komen. Werk moet passend zijn; het moet worden aangepast aan de mogelijkheden van mensen, niet andersom. Maar als dat goed geregeld is, dan vind ik dat iedereen die kan aan het werk moet. Ook voor hun eigen bestwil, daar ben ik heel paternalistisch in." Thissen is bepaald niet de enige binnen GroenLinks die er zo over denkt. In verschillende gemeenten, waaronder Den Bosch en Tilburg, zijn wethouders van deze partij enthousiast aan de slag gegaan met zogenaamde Work First projecten. Dit houdt in dat werklozen verplicht worden in ruil voor hun uitkering vaak nogal zinloze arbeid te verrichten.

Luiheid

Ooit was GroenLinks (en voor de fusie met name de PPR) een partij waarbinnen het belang van betaald werk flink gerelativeerd werd. Net als de andere groene partijen die in de jaren tachtig overal in Europa opgang maakten, kreeg men het etiket 'postmaterialistisch' opgeplakt. Groenen onderscheidden zich met name van de sociaal-democraten door hun kritische houding tegenover economische groei. Werd dat door de traditionele partijen gezien als een noodzakelijke voorwaarde voor banengroei, de groenen hadden meer oog voor de bijkomende milieuvervuiling. Voor reguliere banen zag men alternatieven. Grote sympathie bestond er voor kleinschalige werk- en leefgemeenschappen, zoals klussendiensten, kringloopwinkels en keuterboerderijen. 'Hou het klein' was de leuze, er werd opgeroepen tot 'consuminderen'. Vrijwilligerswerk met behoud van uitkering werd toegejuicht. Het stond voor een levensstijl die niet alleen het materialisme voorbij was, maar die ook gekenmerkt werd door het vrijgevochten libertijnse waar de groenen van doordrongen waren.

Voor kritiek op het traditionele arbeids-ethos was in bibliotheken meer dan voldoende onderbouwing te vinden. Zo signaleerde Herbert Marcuse in zijn *One dimensional man* (1964) dat er nogal wat onproductieve, parasitaire baantjes waren in de industriële economie, bijvoorbeeld in de p.r. en reclame. Een andere populaire filosoof in de jaren zestig, Bertrand Russell, schreef *In praise of idleness*

(1935), om lucht te geven aan zijn opvatting dat er veel te hard gewerkt werd in de wereld. Paul Lafargue, de schoonzoon van Karl Marx, stelde in het geruchtmakende pamflet *Le droit à la paresse* (1893) dat arbeid pas wanneer het tot een maximum van drie uur per dag beperkt blijft "een kruiding zal worden voor de geneugten der luiheid." Hij verbaasde zich erover dat de mens, naarmate machines volmaakter werden, de neiging had ermee te gaan wedijveren. En Adam Smith, de vader van de vrije markteconomie, had in zijn *The wealth of nations* (1776) al nadrukkelijk gewaarschuwd tegen de afstompende werking van routinearbeid.

In Nederland oogstte de filosoof Hans Achterhuis in 1985 de nodige bijval met zijn boek *Arbeid*, een merkwaardig medicijn. Hij verbaasde zich erover dat werk zo vaak als een doel op zichzelf werd gezien. Ook borduurde hij voort op de maatschappijkritische ideeën van Ivan Illich. Deze besteedde veel aandacht aan wat hij 'schaduwarbeid' noemde: onbetaalde werkzaamheden – vaak verricht door huisvrouwen – waarop economen (en beleidsmakers) vaak hooghartig neerkijken. "Economen begrijpen evenveel van arbeid als alchemisten van goud," aldus Illich.

Basisinkomen

In 1998 constateerde Achterhuis (in *De erfenis van de utopie*) dat de kritiek op het arbeidsethos grotendeels was verstomd, sinds de arbeidsmarkt was aangetrokken. "De ideeën van nog maar zo'n tien jaar geleden bleken meestal meer in de omgeving dan in de aanhangers zelf gesitueerd te zijn." Dat gold ook voor GroenLinks. Werd in het eerste verkiezingsprogramma (1989) nog voorzichtig een lans gebroken voor het recht op een basisinkomen zonder tegenprestatie, tegenwoordig hoor je daar zelden meer over. Een commissie onder leiding van de econoom Paul de Beer publiceerde vorig najaar in opdracht van GroenLinks de studie *Nieuwe tijden, nieuwe zekerheden*, over het sociale zekerheidsstelsel. Hierin wordt met geen woord over een basisinkomen gerept. De Beer: "Ons uitgangspunt is – en volgens mij wordt dat al geruime tijd door GroenLinks onderschreven – dat mensen via betaalde arbeid economische zelfstandigheid moeten verwerven. Niet

eens zozeer omdat een basisinkomen niet gefinancierd zou kunnen worden, hoewel daar veel twijfels over bestaan. Het is in de eerste plaats een principieel punt: tegenover een recht op inkomen moeten bepaalde plichten staan. Mensen moeten zinvol bezig zijn, een bijdrage leveren aan de samenleving. Persoonlijk onderschrijf ik dat, als algemeen principe, al ben ik van mening dat je dat ook in hoge mate zou moeten kunnen doen via allerlei vormen van niet betaalde arbeid. En het is de vraag of je dat formeel als verplichting moet gaan voorschrijven. Zelf vertrouw ik erop, dat als je het systeem op een voldoende aantrekkelijke manier vormgeeft, vrijwel iedereen dat uit zichzelf zal doen." Dat de commissie geen aandacht besteedde aan het basisinkomen had overigens ook pragmatische redenen: "Er is binnen GroenLinks en zeker binnen de PPR heel veel over het basisinkomen gediscussieerd en dat heeft niet echt veel opgeleverd. We wilden die discussie daarom niet opnieuw oprakelen. Wel vinden we dat er allerlei mogelijkheden moeten worden geboden om het belang van betaald werk enigszins te relativeren. Je moet tijdelijk het werk kunnen onderbreken voor zorg- of studieverlof en dat soort zaken."

Mallemlen

Ongetwijfeld wordt binnen GroenLinks het belang van betaald werk nog altijd sterker gerelativeerd dan binnen andere partijen. Maar dat lijkt meer uit pragmatische dan uit idealistische overwegingen te gebeuren. In Tilburg is de GroenLinkse wethouder van Sociale Zaken Gon Mevis enerzijds zeer te spreken over de WWB: "Het feit dat je nu als gemeente beloofd wordt voor inspanningen om mensen aan het werk te helpen, daagt uit om er meer in te investeren. Het ondernemerschap van Sociale Zaken is erdoor gestimuleerd." Maar anderzijds vindt hij dat er op de W van Werk in de WWB wel érg veel nadruk wordt gelegd: "We moeten niet alleen met het enkelvoudige doel 'activering richting werk' bezig zijn. Het gaat erom lokale dynamiek te organiseren. Er is een behoorlijk forse groep die niet op de arbeidsmarkt terecht kan en waarin je, vind ik, wel moet investeren; zowel voor die mensen zelf als vanuit maatschappelijk

WERK! WERK! WERK!

oogpunt. Die mensen moet je gesubsidieerd werk aanbieden, of ze met behoud van uitkering vrijwilligersactiviteiten laten doen, waar je een extraatje voor geeft. Er is heel veel werk dat gedaan moet worden en waarmee je mensen die niet op de arbeidsmarkt terechtkunnen actief kunt krijgen en houden. In Tilburg heeft het bij ongeveer een derde van de vijfduizend bijstandsgerechtigden geen zin om ze in de mallemolen van de reïntegratietrajecten te stoppen."

Ook de Nijmeegse GroenLinks-wethouder van Sociale Zaken, Lenie Scholten, vindt dat er in de WWB te dogmatisch wordt uitgegaan van het 'werk boven inkomen' adagium. Ruim veertig procent van de Nijmeegse bijstandsgerechtigden is ontheven van de sollicitatieplicht, omdat de gemeente voor hen geen reële kans meer ziet op een regulier baan. Scholten: "Daar zijn Kamervragen over gesteld, maar omdat we het steeds individueel getoetst hebben en het formeel om een tijdelijke ontheffing gaat, mag het. Er wordt gezegd dat we geen mensen mogen afschrijven. Maar dat doen wij ook niet, dat gebeurt op de arbeidsmarkt. Als je kijkt naar de Melkertbanen: mensen zaten soms meer dan tien jaar in de bijstand, kregen zo'n baan en bleken prima werk te kunnen verrichten. En hoewel ze er maar een hongerloontje voor kregen, was hun motivatie enorm groot. Maar werkgevers durven het desondanks niet aan. En ze kunnen ze bijna voor niks krijgen! Wie iemand op een werkervaringsplaats in dienst neemt, hoeft niet meer dan dertig procent van het minimumloon voor zo'n werknemer te betalen. Maar we krijgen ze niet weggezet. Heel weinig gemeenten geven toe dat ze met een deel van hun klanten niks meer kunnen op de arbeidsmarkt. Dat is not done. Maar ik vind dat je reëel moet zijn."

Topsport

Wie in Nijmegen van de sollicitatieplicht is ontheven krijgt trajecten voor sociale activering aangeboden, indien nodig. Scholten: "Mensen die al actief zijn, bijvoorbeeld in de mantelzorg, hoef je niet te activeren; die zijn prima bezig. Dat moeten ze vooral blijven doen, liefst met een vrijwilligerspremie." Bepaald geen ideale situatie, benadrukt Tof Thissen:

"Werklozen die vrijwilligerswerk doen zijn soms goud waard voor de samenleving. Alleen, van dat goud krijgen ze zelf niets te zien. Mensen die werk doen dat we met z'n allen goud waard vinden, die moeten in loondienst worden genomen, letterlijk loon naar werken krijgen. Er is in dit land een overwaardering van economisch productieve arbeid en een onderwaardering van sociaal productieve arbeid."

In de nabije toekomst zal er aan die economische productieve arbeid waarschijnlijk alleen maar meer belang gehecht worden. Paul de Beer: "Je mag aannemen dat de economie langzamerhand gaat aantrekken. Bovendien ontstaat er door de demografische ontwikkelingen binnen enkele jaren een behoorlijke, structurele krapte op de arbeidsmarkt." Desondanks zullen velen op een uitkering aangewezen blijven, vreest Lenie Scholten: "Ik denk dat steeds meer arbeidsongeschikten in de bijstand zullen terechtkomen. Er worden steeds hogere eisen aan werknemers gesteld. Niet iedereen kan daaraan voldoen. De internationale concurrentie is groot, er moet voortdurend gesneden worden in de arbeidskosten. Tegelijkertijd maken bedrijven gigantische winsten. Ik zou willen dat een bepaald percentage daarvan in een pot gestopt wordt waar we Melkertbanen uit kunnen betalen. Werk wordt steeds meer topsport. Misschien moeten we ons daarbij neerleggen, maar bedrijven moeten dan wel hun verantwoordelijkheid nemen voor de maatschappelijke gevolgen."

Ondertussen lijkt het vrijetijdsparadijs waarover ooit gedroomd werd verder weg dan ooit. Er zullen altijd mensen zijn die hun draai niet kunnen vinden op de arbeidsmarkt; uit pure onmacht, vanwege hun fundamentele maatschappijkritiek, hardnekkige tegendraadsheid, ondoorringbare luiheid, ontembare levenslust, om wat voor reden dan ook. Voor dit soort afwijkingen is steeds minder ruimte in onze samenleving die er niet toleranter op wordt.

x

WERK!

EWALD ENGELEN

Vragen

aan links

'Wat is links nog?', is een veelgehoorde vraag. Ewald Engelen geeft een historische schets van de aloude ideologische tegenstellingen. En komt met een voorzet voor een nieuwe linkse politieke filosofie.

Ewald Engelen is als financieel geograaf verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en op projectbasis werkzaam bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

De vraag: 'Wat is links?', vaak voorzien van het woordje 'nog', is een steeds terugkerende. Het is de vertwijfelde vraag naar linkse relevantie door de voorstanders ervan en een schampere uitspraak over de irrelevantie van links door haar tegenstanders. Globaal is de linkse irrelevantie een kwestie sinds de geslaagde politieke en sociaal-economische emancipatie van de arbeider in de vorige eeuw. Nu de bijstandspoot van de verzorgingsstaat alleen nog maar wordt gebruikt door allochtonen en bijstandsmoeders helt ook links in de discussie over de grens tussen collectieve en individuele verantwoordelijkheid nadrukkelijk over in de richting van het individu. Daarmee lijken de ideologische tegenstellingen vervaagd en is het niet verwonderlijk dat genoemde vraag opdoemt.

Echter, het onderscheid tussen links en rechts kent meer dimensies dan alleen de sociaal-economische. Grofweg kunnen historisch gezien vier grote politieke kwesties worden onderscheiden die bepalend zijn (geweest) voor de ideologische tegenstellingen. Dat zijn: de kwestie van de maatschappelijke ordening, de kwestie van de economische ordening, de kwestie van het goede leven en de kwestie van de aard van de nationale gemeenschap.

1 / Maatschappelijke ordening

Cruciaal is hier de gebeurtenis van de Franse revolutie van 1789. Met als strijdkreet *Liberté, Égalité, Fraternité* werd in het collectieve mondiale bewustzijn het zaad geplant van sociale en maatschap-

pelijke emancipatie, dat wil zeggen sociale stijging. In de plaats van een premoderne, statische standenmaatschappij waarin ieder het zijne kreeg, kwam een moderne, egalitaire samenleving waarin in beginsel iedereen gelijkwaardig was. Dit idee wordt bevestigd als rond 1848 in de meeste Europese staten een liberaal-democratische constitutie wordt ingevoerd. Anders dan voor de kwesties die hieronder aan bod komen, geldt voor die van de maatschappelijke ordening dat zelfs hedendaagse conservatieven de verworvenheden van de Franse revolutie met betrekking tot de verhouding tussen staat en maatschappij niet zouden willen terugdraaien. Met andere woorden, dit is ruim twee eeuwen na dato geen kwestie meer. Gelijkheid en emancipatie zijn gezonken cultuuroederen. Oftewel, *we are all liberals now!*

2 / Economische ordening

Met het wegvallen van de morele en juridische restricties op economisch verkeer ontstond in de 18de eeuw in een groeiend aantal landen een economische orde die werd gekenmerkt door marktruil. De legitimatie hiervoor is een liberale. De vrijheid van het individu om contractuele relaties aan te gaan waarborgt een efficiënte verdeling van schaarse middelen en draagt zo bij aan materiële welvaart.

Deze liberale revolutie veroorzaakte echter een aantal perverse effecten die een vruchtbare voedingsbodem bleken voor politieke mobilisatie. De stedelijke concentratie van het landloze proletariaat als gevolg van de industrialisatie ging gepaard met toenemende armoede, honger, verpaupering, ziekte, alcoholisme en moreel verval. Het inzicht dat onder het vrijheidsabsolutisme van de liberalen de vrijheid van de een ten koste ging van die van de ander viel onmogelijk te ontlopen, zelfs niet door de liberale elite. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw mobiliseerden sociaal bewogen juristen, pedagogen, voorlieden en letterkundigen — oftewel de Troelstra's, de Polakken, de Wibauts, de De Miranda's en de Roland Holsten van Nederland — steeds grotere groepen arbeiders om te strijden voor gelijke rechten en dus voor beperkingen aan de handelingsvrijheid van de bevoorrechten. Met de uitbreiding van het kiesrecht verloopt deze strijd voornamelijk via de parlementaire arena en mondt zij in de

meeste Europese staten uit in de geleidelijke uitbouw van een verzorgingsstaat.

De Hongaarse politieke econoom Karl Polanyi noemde in 1944 de overgang van een feodale economie naar een markteconomie 'de grote transformatie'. Hij eindigde zijn boek met de aankondiging van een tweede grote transformatie, namelijk die van een markteconomie naar een 'sociale markteconomie'. Anno 2005 kampen we met de naweeën van de derde grote transformatie: die van een sociale markteconomie naar een geïnternationaliseerde neoliberale economie. Hoewel er groeiende kritiek is op de globalisering en haar effecten, beïnvloedt die niet of nauwelijks de agenda van de politieke mainstream. Daar heeft dé markt namelijk het pleit van dé staat gewonnen. Met het verscheiden van de staatsocialistische planning aan gene zijde van het gordijn lijkt het enige alternatieve economische ordeningsmodel te zijn verdwenen.

3 / Het goede leven

De verzorgingsstaat was als compromis tussen christen-democraten, sociaal-democraten en liberalen mogelijk doordat het zich afzijdig hield van het goede leven. In de woorden van de politieke filosoof John Rawls: de verzorgingsstaat ging over *the right* niet over *the good*. Oftewel, de staat had slechts verantwoordelijkheid voor de voorwaarden en diende zich verre te houden van het voorschrijven van een opvatting over het goede.

In die eerste naoorlogse decennia viel veel te zeggen voor een dergelijke neutraliteit, zeker in de Nederlandse context. Het goede leven werd immers in belangrijke mate binnen de eigen zuil geleefd en ten aanzien van die zuilen paste de staat omzichtigheid, neutraliteit en afgewogenheid. Als gevolg van gestegen opleidingspeil en toegenomen welvaart, verslaptte echter allengs de greep van die zuilen op het particuliere bestaan. Aloude bronnen van legitimatie gezag en autoriteit als grotere deskundigheid, Goddelijke benoeming en traditie boetten geleidelijk aan belang in. Daarmee kwam de bepaling van het Goede, het Ware en het Schone op losse schroeven te staan. De eigen identiteit en de eigen levensstijl werden in toenemende mate als het product van eigen keuzes gezien, die zich bovendien aan kritiek onttrokken doordat breed geaccepteerde

maatstaven voor dergelijk kritieken waren komen te vervallen.

In het morele vacuüm dat als gevolg van de ontzuiling ontstaat, zijn libertair socialisten, liberalen en (later) populistten een wonderlijk verbond aangegaan. Voortbouwend op een terechte strijd tegen het paternalisme van de zuil en de staat, verwordt de linkse zelfontplooiingsideologie van de 68-generatie tot het neoliberale egoïsme van het 'lekker je eigen ding doen' van de jaren tachtig en uiteindelijk het 'zeggen-wat-je-denkt'-populisme van de eerste jaren van de 21ste eeuw.

Dit kan worden geïllustreerd door wat zich heeft voorgedaan op het vlak van de media. Voortgekomen uit het subversieve verzet van 'vrije jongens' en progressieve anti-etatisten jegens de bekrompenheid van het verzuilde bestel, zijn de radio- en tv-piraten van weleer in de jaren tachtig en negentig uitgegroeid tot eigenstandige spelers op de Europese mediemarkt en hebben zij zich inmiddels ontpopt tot de voornaamste aanjagers van de populistische revolutie die Nederland nu reeds drie jaar in zijn greep houdt. Een ander voorbeeld is de seksuele bevrijding van de jaren zestig, die behalve een gezonken cultuurgoed meer en meer is getransformeerd in handelswaar. De bevlogen voorvechters van de libertijnse levensstijl van weleer zijn niet zelden de entrepreneurs van de commerciële seks van vandaag. Seksuele zelfbeschikking is geworden tot een plicht tot continue seksuele beschikbaarheid, terwijl het taboe op seksueel expliciete afbeeldingen is vervangen door een vrijwel totale seksualisering van de publieke ruimte.

Tegen deze combinatie van 'zederverwildering', onfatsoenlijkheid, privatisering van geloof en gemeenschap en commercialisering is sedert enige jaren een vooralsnog schroomvallige strijd gaande. Met zijn adviesaanvraag aan de WRR over de noodzaak en mogelijkheid van een ethisch reveil heeft Balkenende een eerste kristallisatiepunt gecreëerd waaromheen zich in de naaste toekomst een neoconservatieve beweging zou kunnen plooiën. Daarbij wordt schaamteloos gesteund op de neoconservatieve en neocommunitaristische bewegingen in de Verenigde Staten. In dit gedachtegoed ligt de nadruk op normgeleid gedrag (*Gesinnungsethik*), fatsoen, preutsheid en repressie. Verrassend genoeg ontbreekt het de neoconservatieve beweging aan een adequate analyse van de

aanjagende rol van het kapitaal, de markt en de commercie bij de verspreiding van geilheid, onfatsoen, egoïsme en corruptie.

4 / De natiestaat

In zowel de liberale, de socialistische als de christen-democratische politieke tradities zijn momenten aan te wijzen waarop het vanzelfsprekende karakter van de natiestaat als lotsgemeenschap in twijfel werd getrokken. In het laatste geval bijvoorbeeld als het gaat om de katholieke loyaliteit aan Rome, in het tweede geval als het gaat om 'de internationale' en in het derde geval als het gaat om vrij verkeer van kapitaal, goederen, diensten en mensen. Niettemin hebben ze zich neergelegd bij de natiestaat als gegeven organisatorische, infrastructurele, juridische en morele eenheid.

De vanzelfsprekendheid van de natiestaat blijkt zowel een kracht als een zwakte. Als gevolg daarvan leek hij het namelijk zonder onderhoud te kunnen stellen. Wie tot de natie behoorde was evident en wat het betekende daar toe te behoren behoefde evenzeer. Met de tweede globaliseringsgolf vanaf de jaren zeventig werd duidelijk dat de natiestaat minder vanzelfsprekend was dan gedacht en dat voor de binding van individuen en organisaties wel degelijk sociaal-cultureel onderhoud nodig was. Momenteel omarmt zowel links als rechts het idee dat solidariteit alleen gestalte kan krijgen binnen de grenzen van de natiestaat, dat om die reden verdergaande migratie moet worden tegengegaan, en dat reeds aanwezige migranten met kracht moeten worden heropgevoed tot goede Nederlanders die 'onze' normen en waarden in woord en daad uitdragen.

Dat nationale solidariteit zwaarder weegt dan internationale solidariteit blijkt ook uit afnemende ontwikkelingshulp, toenemend economisch nationalisme en afnemende aandacht voor internationale milieuakkoorden. Dat politieke voorstanders van een restrictiever migratiebeleid niet inzien dat hun pleidooi voor menselijke immobiliteit haaks staat op de financiële, culturele, industriële en agrarische globalisering die zichzelf met hun dereguleringsbeleid in gang hebben gezet en bovendien botst met de universalistische aannames in hun respectievelijke gedachtegoed ('Wij zijn allen gelijk voor het aangezicht Gods', 'De ontplooiing van de een is voorwaarde

voor de ontplooiing van de ander', 'De vrijheid van de een is voorwaarde voor de vrijheid van de ander') is illustratief voor de mate waarin politieke bewegingen ideologisch gevangen zijn in het model van de natiestaat.

Links alternatief

Met het verdwijnen van het klassenbegrip in de analyses van de linkse beweging is het idee van bescherming via de verzorgingsstaat, de herverdeling via progressieve belastingheffing, de emancipatie via onderwijspolitiek en de aandacht voor internationale solidariteit vervaagd. Links ziet geen alternatief meer voor marktruil en ook links heeft er geen moeite mee om met een beroep op de eigen verzorgingsstaat immigranten buiten te sluiten. Hoewel schoorvoetend belijdt nu ook links de noodzaak van inburgering om migranten 'onze' normen en waarden te leren. Bovendien wordt links gekenmerkt door nieuwe flinkheid ten aanzien van afwijkend gedrag. Net als in de jaren vijftig wordt ingezet op repressie en eigen schuld terwijl sociaal-wetenschappelijke aandacht voor achterliggende oorzaken als vergoelijkend wordt afgedaan. Wat opmerkelijk is aan deze politieke stellingnamen is de grote overeenkomst met rivaliserende ideologische bewegingen. Behalve in retoriek, ritueel en gebaar is links niet te onderscheiden van het neoliberalisme van bijvoorbeeld de VVD. En alleen op het punt van staatspaternalisme en fatsoensrakerij onderscheidt links zich nog van de Christen-democratie. De vraag is hoe lang.

Zo bezien zijn er inderdaad geen ideologische tegenstellingen meer. Maar dat betekent niet dat er geen politieke uitdagingen meer zijn, nieuwe en oude, die het linkse project nieuw leven kunnen inblazen. Dat gaat echter niet vanzelf. De eerste stap die moet worden gezet is een imaginaire. Links moet een grotere denkruimte voor zichzelf opeisen. Mede onder druk van de roep om realisme neigt links ernaar aan zelfcensuur te doen. Voor een deel is dat te herleiden tot naar elkaar toe kruipende coalitiepartners, voor een ander deel heeft dat te maken met een te eenzijdige samenstelling van de deelnemers aan publieke en partij-interne debatten. Met name binnen de PvdA overheersen sociale wetenschappers die hun vorming hebben genoten onder de vleugels van een radicaliserend Marxisme dat zij in de jaren tachtig en negentig al even radicaal hebben afgewor-

pen. Als gevolg daarvan ontbreken binnen de PvdA, en in mindere mate Groen Links, de intellectuele hulpbronnen die nodig zijn voor het construeren van een aantrekkelijk alternatief.

Consumptiedrift

Zo'n alternatief dient zich over ten minste drie van de hierboven besproken politieke kwesties opnieuw uit te spreken. Ten eerste die van de economische ordening. Te lang is het denken daarover getekend door de tegenstelling tussen staat en markt. Uit de vergelijkende politiek-economische literatuur weten wij dat er verschillende vormen van kapitalisme bestaan. Het is zinloos om in Europees verband te streven naar imitatie van de Verenigde Staten en er zijn goede economische redenen om de bestaande beperkingen van economische vrijheden te handhaven. Het is eenvoudig niet waar dat milieुरichtlijnen, cao's, minimumlonen, publieke dienstverlening en ontslagbescherming economische dynamiek in de weg staan. De Duitse arbeids-socioloog Wolfgang Streeck spreekt in dit verband liefkozend van *beneficial constraints*, oftewel: weldadige beperkingen.

Dat wil niet zeggen dat er geen grote uitdagingen zijn. De Nederlandse bevolking vergrijsst en ontgroent, loonmatiging drukt het innovatievermogen, de grotere toegankelijkheid van Nederlandse markten stelt Nederlandse ondernemingen bloot aan de prijsconcurrentie van veel grotere multinationals van buiten – om er een paar te noemen. Zaak is het om te zoeken naar institutionele arrangementen die aansluiten bij de corporatistische aard van de Nederlandse economie en die een betere combinatie van flexibiliteit en zekerheid beloven dan de neoliberale voorkeuren van de huidige elite. Waarom kan er niet een apart pensioenfonds naar Zweeds model worden opgezet voor flexwerkers en zelfstandigen zonder personeel? Waarom kan de band tussen Nederlandse pensioenfonds en Nederlandse woningbouwcorporaties die met de bruteringsoperatie van 1995 is doorgeknipt niet worden hersteld? Waarom kan niet het Duitse voorbeeld worden gevolgd bij het opzetten van een goed, praktisch georiënteerd leerlingstelsel? In principe is de kennis er, nu komt het erop aan haar politiek te gebruiken.

Ten aanzien van het goede leven doet links er goed aan haar te simpele individualisme te laten varen. Emancipatie is meer dan 'je-eigen-ding-doen'. Iedere handeling

heeft een publieke component. Grotere aandacht voor deze publieke dimensie is in dit tijdsgewricht van doorgeslagen consumptiedrift aan de orde. Institutioneel gezien betekent dat een afscheid van vraagsturing in domeinen van het dagelijks leven die door mensen als fundamenteel worden beschouwd, zoals onderwijs, volkshuisvesting, arbeidsbemiddeling, gezondheidszorg en welzijn. Cultureel gezien betekent het dat links zich niet kan onttrekken aan de noodzaak om een aantrekkelijke opvatting van het goede leven te construeren waarin die publieke dimensie een plaats heeft. Verbijsterend is bijvoorbeeld de instrumentalisering van het hedendaagse onderwijs. Vierjarigen worden getoetst op cognitieve vaardigheden en dat gaat de rest van de schoolcarrière door. Doel is het maximaliseren van *human capital* teneinde de economische rentabiliteit van de onderwijsinvesteringen te waarborgen. Een aantrekkelijke opvatting van het goede leven stelt daarentegen het kind centraal en kleedt de schooldag aan met aandacht voor culturele ontwikkeling, burgerschapsvaardigheden en culturele diversiteit naast renderende cognitieve vaardigheden. De koudwatervrees van links op dit gebied heeft ertoe geleid dat er geen weerwerk kon worden geboden tegen de toenemende economisering van het dagelijks leven.

Internationaal

Een ander element van zo'n alternatieve opvatting van het goede leven zou ontleend kunnen worden aan de opkomende consumentenbeweging die kwaliteit in plaats van kwantiteit benadrukt. In die beweging gaat het niet om meer consumptie maar om betere consumptie. De *slow food*-beweging is een goed voorbeeld van hoe een alternatief consumptiepatroon (minder in plaats van meer, beter in plaats van goedkoper) kan samengaan met een kritiek op schaalvergroting (de agro- en voedselindustrie) en economische versnelling ('werk, werk, werk') en toch aantrekkelijk kan zijn. Het 'consuminderen' dat de milieubeweging altijd tegen de kapitalistische consumptiedrang heeft ingebracht, steekt daar zurig bij af.

De derde kwestie tenslotte betreft de aard van de nationale gemeenschap. Is nationale solidariteit nodig voor het realiseren van het gewenste evenwicht tussen zekerheid en flexibiliteit? Zoals gezegd zijn links en rechts het daar over eens. De vraag is hoe dat te rijmen is met het beleid

van ontgrenzing dat de afgelopen decennia op het gebied van kapitaal, goederen en diensten is gevoerd. Onze onderlinge afhankelijkheden houden zich door economische en culturele internationalisering niet meer aan nationale grenzen.

In reactie op deze kwestie doet links er goed aan nader te bezien welke sociale regelingen in welke mate op welk type solidariteit berusten. Alleen regelingen als de AOW, de Bijstand, kinderbijslag en studiefinanciering stoelen op solidariteit tussen individuen die een betrokkenheid bij de natiestaat met elkaar delen. De WW, de WAO en de bedrijfspensioenen, daarentegen, zijn gebaseerd op solidariteit tussen werkenden – soms binnen het bedrijf, soms binnen de sector – die bepaalde risico's delen. Er is weinig nationaal aan deze solidariteit. In het licht van de voortschrijdende internationalisering valt er veel voor te zeggen om het tweede type regelingen open te stellen voor migranten en het eerste type regelingen niet langer als argument te gebruiken om hen van het tweede type regelingen uit te sluiten door ze slechts stapsgewijs toegang te geven tot regelingen van het eerste type. Naast zo'n 'burgerschapstrap' zou onderzocht kunnen worden hoe grensoverschrijdende solidariteit op een niet-statelijke basis vorm kan krijgen. Voorbeelden zijn ondernemingsbrede pensioenregelingen van multinationals, maar ook de overdrachten van arbeidsmigrant naar hun thuisland via migratienetwerken.

Het is niet zo dat de staat er niet meer toe doet. Het is wel zo dat de staat in de wereld van vandaag minder belangrijk aan het worden is, hoezeer het Nederlandse electoraat dat blijkens het luide Neen tegen de 'Europese grondwet' ook betreurt. Links doet er daarom goed aan de conceptuele blokkades van de natiestaat, die zowel aan haar analyses als aan haar politieke strategieën ten grondslag liggen, achter zich te laten en de blik op te slaan naar een wereld waar zekerheid en bescherming niet langer gegarandeerd kunnen worden door nationale overheden. Wie of wat dan? Hoe? Dat zijn de vragen waar het links van morgen voor staat.

×

WB-berichten

36 de Helling zomer 2005

Wetenschappelijk
Bureau
GroenLinks

9-11 september 2005: GROENLINKS·Festival

de Linkse lente

MEDEWERKERS

Bart Snels · DIRECTEUR

Gerrit Pas

Aysel Sabahoglu

BESTUUR

Chrisje Brants

Marli Huijjer

Marco Wilke

Postbus 8008

3503 RA Utrecht

030-23 999 000

www.groenlinks.nl

Veel mensen hebben het koud gekregen na drie jaar Balkenende aan het roer. Het kabinet is liefdeloos, laat mensen aan hun lot over en zorgt voor polarisatie. Hebt u genoeg van deze rechtse winter? Zin in een politieke omwenteling? U kunt niet wachten op de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2006? Kom dan naar het festival 'de Linkse Lente' van GroenLinks op 9, 10 & 11 september op de universiteitscampus van Nijmegen. Drie dagen vol wetenschap, cultuur, workshops, sport en een life style-beurs.

Uiteraard is er volop ruimte voor discussie. Over de toekomst van de verzorgingsstaat, de gevolgen van de klimaatverandering, buitenlandbeleid in een globaliserende wereld en de verharding in de samenleving.

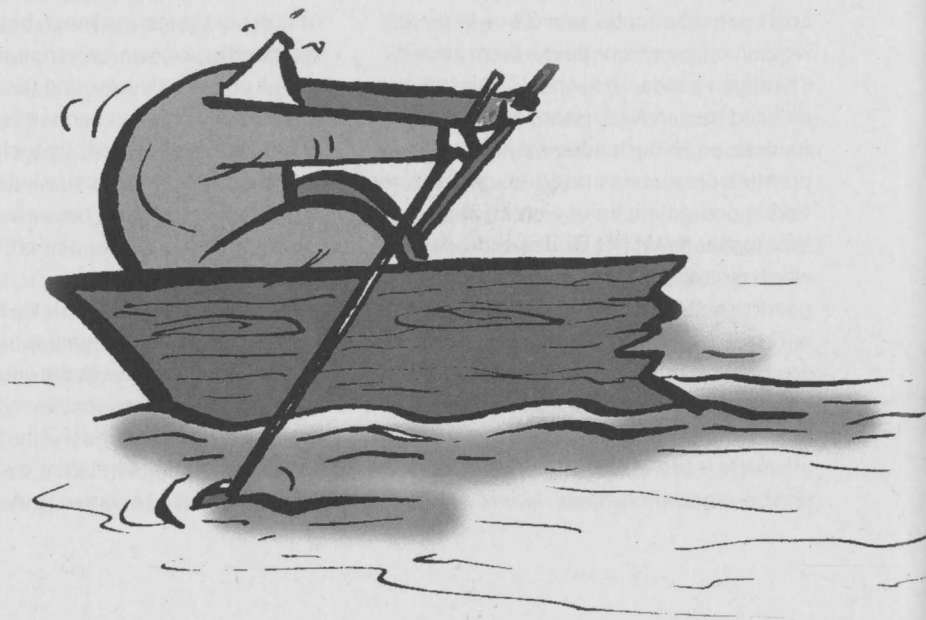
Genoeg van de rechtse winter? Vier de Linkse Lente!

+ Essay wedstrijd

Voor de discussies hebben we je hulp nodig. Daarom dagen we je uit om mee te doen aan de GroenLinks-essaywedstrijd over de toekomst. Schrijf een essay van maximaal 1000 woorden en kies een eigen invalshoek aan de hand van de thema's verzorgingsstaat, klimaatverandering en internationale solidariteit. Hoe ziet ons socialezekerheidsstelsel eruit over 25 jaar? Wie betaalt de gezondheidszorg en de AOW? Hoe overleeft Nederland de zeespiegelstijging? Hoe krijgen we armoede, terrorisme en oorlog uit de wereld? Kortom, wat zijn linkse antwoorden op deze vraagstukken?

Op het festival geven deskundigen een oordeel over de beste essays. Die zullen bovendien worden gepubliceerd door het Wetenschappelijk Bureau.

De deadline is 1 augustus en de essays kunnen worden gestuurd naar het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, Postbus 8008, 3503 RA Utrecht. Meer informatie over het festival en de essaywedstrijd: www.groenlinks.nl

SHERVIN NEKUEE

Egmonds Spiegel Mag ik mij wagen aan uw geschiedenis, mijn hoog geachte Hollandse lezer? Het thema van de boekenweek dit jaar was 'Spiegel van de Lage Landen'. Die boekenweek ligt al maanden achter ons, zult u zeggen, maar toch wil ik dit thema aangrijpen om een cruciale ontstaansmoment van dit land met u door te nemen. Het is een scène uit de geschiedenis, die in mijn hoofd steeds meer aan betekenis en drama wint in het licht van de huidige hetze tegen islam en moslims in de Lage Landen. Het is een stukje polemische geschiedenis, een scherf van de inmiddels kapotgeslagen nationale spiegel van de religieuze tolerantie.

We schrijven april 1565; de woordvoerder van de Raad van State is op audiëntie bij Filips II. Het is Lamoraal, Graaf van Egmond. Het is een wijs besluit van Willem van Oranje en anderen om juist de edele Egmond als hun woordvoerder te kiezen. Ten eerste is Egmond een dappere krijgsheer die zijn loyaliteit aan het Spaanse rijk keer op keer op het strijdveld heeft getoond. Bovendien, gezien de reikwijdte van zijn familiebanden, die strekken van Spanje tot Beieren, is hij meer een burger der Habsburgers dan een typische bewoner der Lage Landen. Egmond vertegenwoordigde een groep trouwe dienaren die enkel wat meer autonomie en religieuze verdraagzaamheid van hun heerser verwachten, en nog geen radicale onafhankelijk in hun gedachten hadden.

Egmond, deze beminnelijke señor, houdt namens de Raad van State een pleidooi voor religieuze tolerantie. Filips II wijst het pleidooi af. Hier stopt mijn historische feitenkennis en begint de verbeelding. Ik schat Egmond veel hoger in dan een eenvoudige boodschapper. In mijn hoofd wordt hij door de felle afwijzing van Filips II polemisch. Ik stel mij voor dat Egmond verder gaat door te wijzen op een ander rijk waar de religieuze tolerantie werkt zonder dat het de macht van de staat ondermijnt. In hedendaagse spreektaal zegt Egmond tegen Filips II: "Ottomanen doen het al een hele tijd!"

Het is een redenering die de pleitbezorgers van tolerantie in die periode in de Lage Landen vaker gebruikten. Egmond legt het argument als laatste troef op de koninklijke tafel.

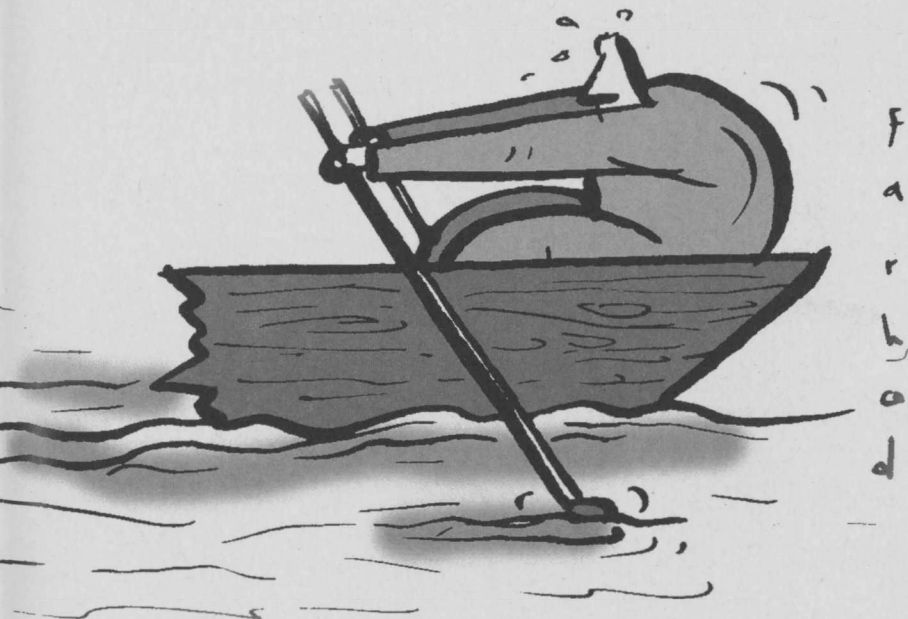
Egmond kende zijn geschiedenis goed, hij wist dat het volk dat vanuit Madrid de dienst uitmaakte in Europa tot voor kort geen nachtrust had, bang als ze waren voor de islamitische macht. Nog geen eeuw geleden zagen de Spaanse prinses geel van nijldige jaloezie op de bloeiende wetenschap, kunst en mystiek van Al-Andulus waar de christenen, joden en moslims leefden onder bescherming van verlichte moslimheersers. Egmonds verwijzing naar dit islamitisch rijk (het Ottomaanse) als een modelstaat tegenover de vorst van het katholieke Spanje, is als het wapperen met een rode lap voor een

Iberische stier. Polemieken van de meest effectieve soort!

Niet lang daarvoor hadden katholieke koningen Spanje 'bevrijd' uit de schaduw van het tot dan toe superieure moslimrijk. De joodse en islamitische wetenschappers, kunstenaars en mystici werden uitgemoord of weggejaagd. De nieuwe heersers hadden hard hun best gedaan om in de preken van hun priesters, in de reconstructie van verleden en met nieuwe ingelaste feesten de bloeiende islamitische periode uit het collectieve bewustzijn van Spanje weg te wassen. Moslims, of liever gezegd de Moren, werden in de nieuwe nationale verhalen gereduceerd tot een bende wrede barbaren, en inderdaad is een van de grootste Spaanse feesten nog altijd de Reconquista.

Garcia Lorca, de meest gevierde Spaanse dichter aller tijden, schreef ooit over de mythevorming rond de 'bevrijding' van moslims door de katholieke koningen: "Een verschrikkelijk moment, al leren ze ons op school het tegenovergestelde. Er ging een bewonderenswaardige beschaving verloren, een poëzie, een astronomie, een architectuur en een verfijning die uniek waren in de wereld." Daar staat de woordvoerder van de Lage Landen, die de vorst van een rijk dat gebouwd is op moslimhaat adviseert om het politieke model van een islamitische staat te volgen. Gedurfd kan het niet. De arrogante macht te lijf gaan met herinneringen die zij liever kwijt is dan rijk. In mijn verbeelding zie ik de elegante Egmond met een glimlach de woede in het gezicht van Filips II aanschouwen.

Hoe het afloopt tussen het Spaanse vorstenhuis en Nederland weten we allemaal. Het ethos van Egmonds boodschap aan Filips II is nog altijd actueel. En misschien meer dan ooit in deze tijden van verdachtmakingen en het verbieden en aan de ketting leggen van religieuze ideeën die de machtige meerderheid niet bevallen. Pluralisme is het logische stelsel in een multi-etnisch en multi-religieuze staat en het onderdrukken van minderheden is vragen om problemen. Noch tolerantie, noch tirannie kennen een culturele of geografische begrenzing; ze kunnen elk moment binnen de islam of christendom, in de West of in de Rest, de kop op steken.

Héél, héél vroeg

in de ochtend,
niet lang voordat de zon
aan de horizon verschijnt,
is de nacht op zijn donkerst.
Donker, koud en vochtig.
Je kunt geen kant op, want de
nacht maakt geen onderscheid.
Beweging is illusie;
iedere plek is gelijk.
Zelfs als je blijft lopen,
staat alles stil.
Je kunt niet zien waar je bent; de
sterren stralen net zo makkelijk
boven de Russische steppe
als boven iedere willekeurige
Nederlandse polder.

Soms kun je het ruiken.
Is daar de vage geur
van appelbloesem?
We draaien ons hoofd naar
boven en snuiven de donkere
lucht voorzichtig in, maar
hoe meer we ons best doen
om de geur te definiëren, hoe
onzekerder we worden.
Zonet, nog geen half uur
geleden, barstte boven
ons hoofd een hels kabaal
los. Twee vogels vlogen
elkaar in de veren. Kreten
klonken. Takken kraakten.
En we voelden ons vreselijk
onthand, omdat we gewoon
geen flauw idee hadden van
wat er gebeurde. (Waren
het buizerds? Uilen?)
Het was zelfs een beetje eng.

Het is bitterkoud.
Stapvoets verkennen we onze
omgeving. Doorns, voelen
we. Een struik, nee, een heg.
Ademloos betasten we de
takken. Een voet zakt weg in
een greppel, zo diep dat het
water de schoen in loopt.
Het zacht-soppende geluid
golft langzaam door de stilte.
We willen onze aanwezigheid
niet graag verraden door teveel
geluid te maken en blijven
een ogenblik stokstijf staan.
Je weet nooit wat er daar op
het land allemaal rondloopt.
'Dààr'.
'Op het land'.
Zo in de eenzaamheid, in
het duister, hou je weinig
zekerheden over.

De angst doet denken aan
een tekst van Sartre. Deze
Franse filosoof beschreef
eens waarom de aanblik
van een kastanjeboom
hem angst aanjoeg:
"Zo-even zat ik dus in het park.
De wortel van de kastanjeboom
groef zich in de aarde, vlak
onder de bank waarop ik zat.
Ik wist niet meer dat het een
wortel was. De woorden waren
verdwenen en, met hen, de
betekenis van de dingen, de
manier waarop je ze moet
gebruiken, de onbeholpen
merktekens die de mensen op
de buitenkant ervan hebben
aangebracht. Ik zat daar, een
beetje ineengedoken en met
gebogen hoofd, alleen tegenover
de donkere, knoestige massa in
oerstaat die me bang maakte."
Sartre schrok terug voor het
overweldigende karakter van
zijn waarnemingen, het stootte
hem af, terwijl je er juist ook
een vertrouwd gevoel van
'werkelijkheid' aan kan ontlener.
Misschien heeft de
werkelijkheid altijd iets engs.
Eng en ontzagwekkend,
mooi, teder, wild, zacht
en hard tegelijk.

Dit zou je voor geen
goud willen missen.

Thomas van Slobbe is auteur en
algemeen directeur van Stichting
wAarde. Onlangs verscheen zijn laatste
boek: "Dagboek van een Lege Plek".
Jack van Mildert is kunstenaar en
initiatiefnemer van onder meer het
Stimuleringsfonds voor avontuurlijk
groen in de polder (S.A.P.) en Hellend
Vlak (de wikkel van De Helling)
Fragmenten uit bovenstaande tekst zijn
eerder gepubliceerd in "De koe en het
Nederlandse Landschap" (Uitgeverij
wAarde / ISBN 90-76661-04-9)

onzicht

De dageraad naakt; vage tinten paars en blauw breken de duisternis. In silhouetten krijgen de struiken en bomen langzaam vorm. Straks zullen de reeën zich weer laten zien, onbevangen in de schemering. De kou houdt aan zolang het land ondergedompeld blijft in een zee van nevel. Een vogel verlaat een boom en verdwijnt laag over het weiland. Nu pas is te zien dat het een buizerd is. Geen kerkuil.

Boven op de neveldeken zijn eilandjes te herkennen in zwart en wit. Ze maken een zacht grazend geluid en golven als bootjes heen en weer. Het duurt even voor we er koeien in herkennen. Ze kijken ons nieuwsgierig aan. Op dit tijdstip is het makkelijk om de koeien als dieren te waarderen. Levende wezens. Je betrapt je er overdag soms op dat je ze bijna als een soort meubelstukken gaat beschouwen. Pionnen in het schaakspel van voedselproductie en landschapsbeheer. Vanochtend, in de schemering, is dat ondenkbaar.

Het land blijft, eventjes nog, ongedefinieerd, en wordt dan verder ingekleurd. Een nieuwe dag verdrijft de duisternis. De vormen en kleuren geven enig houvast. Dit landschap, dat in zijn geheel te alomvattend, te overweldigend is om onder woorden te brengen, wordt in hapklare brokjes opgeknipt: een koe, een boerderij, een natte, natte voet.

Met de zekerheden van de dag, verschijnen overigens ook de vragen. Soms weet je niet meer wat je van het landschap denken moet. Op sommige plaatsen lijkt het gewoon te verbrokkelen, hapklaar, in steeds kleinere stukjes – hier een villawijk, daar een spoorwegemplacement, een viaduct, een bedrijvenpark, een opslagloods – tot er helemaal niets van overblijft. Op andere plaatsen wordt het landschap juist mooier. Knotwilgen, poelen, beekjes, bembloemen en houtwallen, zelfs de kerkuil komt terug. Natuurbeschermers en agrariërs zoeken naar nieuwe wegen om de pracht van het Nederlandse landschap veilig te stellen.

Beleid meandert als een stroompje door ons land; soms als een net ontsprongen bronbeekje dan weer als een buiten haar oevers tredende rivier. Een rivier die voor veel mensen helaas maar al te vaak een onoverbrugbare barrière vormt. Op basis van verstandig, weldoordacht beleid, zijn in bijna ieder natuurgebied bordjes neergezet, hekken geplaatst, regels opgesteld. "Het is verboden de paden te verlaten". "Geen toegang na zonsondergang". "Waag het niet in bomen te klimmen of bessen te plukken". "Pas op! U nadert een natuurgebied!". Ondanks alle goede bedoelingen wordt de mens zo op afstand van dit prachtige land gesteld. Regelneverij viert hoogtij. Overheid en natuurbeschermers zijn betuttelend geworden. Bevoogdend. En dat in een tijd waarin de ontvoogding van de burgers hoogtij viert. Is het gek dat steeds meer mensen afhaken? Jongeren...nieuwe Nederlanders... hele gezinnen komen nooit meer in het bos.

De zon heeft zich inmiddels ruim boven de horizon genesteld en strooit met haar licht ook de eerste warmte over het land. We schudden de weerzin tegen de betutteling van ons af en ademen de warmte met volle teugen in. De eerste vogels zingen zich de slaap uit de veren.

Een torenvalk stijgt op uit het struikgewas. Klimt hoger en hoger om daarna met zijn kop in de wind stil te blijven hangen. Overziet hij een groter geheel of zoomt hij in op een mogelijke prooi? Maakt het luchtruim de vrijheid in ons wakker? Willen we de fragmentatie overstijgen? Het verlangen naar een puzzel waarvan ieder stukje op zijn plaats valt? Vanuit de lucht kan zelfs een industriegebied verwondering oproepen. De hoeveelheid wegen die als bloembladeren het centrum ontsluiten. Terug op aarde bots je letterlijk tegen de begrensde ruimte. Zal een vogel dit beseffen? Of de mol die gewenst of ongewenst van gazon tot gazon kruipt?

Een dauwdruppel valt van een tak in een nek en kruipt langzaam langs de ruggengraat omlaag. Je observeert niet meer, maar resoneert. Dat wat gezien wordt, is dat wat kijkt. We vervolgen onze weg, doorkruizen het landschap als een ree en laten ons meevoeren langs geheime richtingaanwijzers.

Het wordt een dag om de hele tijd buiten te zijn....

baar land

Farah Karimi's levensverhaal

Het GroenLinks-Kamerlid Farah Karimi (1960) is geboren en getogen in Iran. Ze nam enthousiast deel aan de revolutie van 1979, die vervolgens 'gestolen' werd door Khomeini. Karimi sloot zich in 1981 aan bij de Mojahedien Khalq, MKO, een gewelddadige verzetsbeweging tegen het islamitische bewind. Ze kwam in contact met de MKO via haar (latere) echtgenoot Farrokh. In 1983 werd het te gevaarlijk en vluchten Karimi en haar echtgenoot naar Duitsland. Farah Karimi schreef over haar leven het boek *Het geheim van het vuur*, dat in mei uitkwam bij uitgeverij Arena.

Op deze pagina's een passage uit het boek; over de periode dat Karimi en haar echtgenoot (en hun 2-jarige zoon Homam) in Duitsland zitten en daar weer actief worden voor de MKO.

Het regime moest weg, dat was alles waar je aan dacht

Vanwege onze vrienden kozen we voor Hamburg als woonplaats. Toen ik bij de woningbouwvereniging in het Engels onze situatie wilde uitleggen onderbrak de ambtenaar me: 'Wir sind in Deutschland und hier sprechen wir Deutsch.' Uiteindelijk vonden we een flatje op de derde verdieping in een buurt die je zou kunnen vergelijken met de Bijlmer in Amsterdam.

Zodra we een verblijfsvergunning hadden en een eigen huis werden we weer interessant voor de MKO [de militante volks-Mojahedien; red.]. Ze zochten contact en we werden al snel weer ingeschakeld. In eerste instantie was dat vooral voor Farrokh [Karimi's echtgenoot; red.] heel belangrijk. Hij wilde niets liever dan weer politiek actief worden. Net als veel anderen werd hij de straat opgestuurd, om met mappen gruwelijke foto's van martelingen in Iran geld te vragen van het winkelende publiek. Hij sprak alleen een paar woorden Engels, maar was sociaal vaardig genoeg om flinke bedragen in te zamelen.

Zelf besloot ik eerst Duits te leren. 'Wir leben hier in Deutschland', dat wilde ik niet nog eens te horen krijgen. Voor Homam vonden we een plek op een crèche,

1

en zelf ging ik de intensieve taal cursus volgen die de Otto Benecke Stiftung aanbood voor academische vluchtelingen. Acht maanden lang leerde ik vijf dagen per week, acht uur per dag, Duits. Net als vroeger was ik weer heel leergierig. En de docenten vonden me interessant: een vrouw met hoofddoek – want die bleef ik ook na mijn vertrek uit Iran altijd dragen – die in de politieke discussies met de klas vaak heel liberale standpunten innam. Met een van de docenten raakte ik zo goed bevriend dat hij me later hielp aan een uitnodiging om mijn ouders naar Duitsland te laten komen.

Met mijn diploma op zak, vierentwintig jaar oud, kon ik naar de universiteit. Maar ik koos voor de volks-Mojahedien. Net als Farrokh stond ik op straat te collecteren. Het was de belangrijkste bron van inkomsten voor de MKO. In heel Europa stonden mensen zoals wij op straat. In Duitsland alleen schenen het er al duizend te zijn, die elk zeker honderd mark per dag ophaalden. Het werk van de organisatie in Europa stond geheel in dienst van het verzet in Iran. De militaire cellen net over de grens in Irak en die in het land zelf moesten gefinancierd worden, de interne tijdschriften, de internationale lobbygroep, de wapens, dat werd allemaal bekostigd met het geld vanuit Europa.

2

3

De MKO had zijn organisatie in het buitenland met dezelfde discipline en strikt hiërarchische structuur opgebouwd als in Iran en Koerdistan. Ze zorgden ervoor dat het Iraanse regime op internationale fora zoals de VN in New York en de mensenrechtencommissie in Genève werd veroordeeld. Daarnaast bepleitten ze hun zaak via een sterke lobby bij politici in Europa en de Verenigde Staten. Veel politici spraken openlijk hun steun voor het MKO uit. Onder Iraanse studenten en asielzoekers in het buitenland werd systematisch geworven voor de gewapende strijd tegen het regime.

Kort na ons vertrek uit Iran zetten militairen van de islamitische republiek de aanval in op alle gewapende groeperingen die opereerden vanuit de Koerdische provincies: de MKO en de Koerdische peshmerga [strijders; red.] vormden het belangrijkste doelwit. Het regime had nu het gezag over de Koerdische provincies en de MKO vestigde zich definitief in Irak. Van daaruit werden aanslagen uitgevoerd op grensposten en andere militaire doelen. De propagandazender Mujahed spoorde de Iraanse bevolking via de radio aan om in opstand te komen. Kleine autonome cellen binnen Iran pleegden aanslagen op politici, geestelijken en revolutionaire gardisten. Door leiders uit te schakelen en met gewapende

acties het regime te destabiliseren wilde de MKO de sfeer van angst en repressie in Iran doorbreken, zodat mensen tot een nieuwe revolutie zouden overgaan. De oude vijanden, Irak en de Verenigde Staten, werden belangrijke bondgenoten in het uitvoeren van deze strategie.

De leiding in Parijs zorgde voor een strakke, gemotiveerde organisatie. Ze begrepen dat ze met vluchtelingen zoals wij een enorm potentieel hadden. We werden sterk ontmoedigd ons te laten meezuigen in het dagelijkse leven in het Westen. We identificeerden ons volledig met de organisatie, met de cultuur van de groep waarbinnen we werkten. In gedachten leefden we nog steeds in Iran – ik was nog altijd blij dat we waren ontsnapt, maar ik voelde me ook schuldig dat ik de strijd ter plaatse had opgegeven. Die groepsdwang vervreemde je volledig van je omgeving. Ik herinner me hoe we op kerstavond tot aan de sluitingstijd van de winkels op straat stonden te collecteren. Het was koud en de mensen waren al in feeststemming, druk bezig met hun kerstversiering en feestmalen, maar mij zei het allemaal niets. Ik vond de Duitsers toen arrogant, oppervlakkig en ongeïnteresseerd. De foto's van

4 5

gemartelde en opgehangen slachtoffers van het regime, die dreven me voort. Aan die winkelende mensen in hun kerststemming hielden we onze mappen vol gruwelijk verminkte lichamen voor. De foto's zelf waren echt; we vertelden er alleen niet bij dat de opbrengst van onze collecte niet ten goede kwam aan de familie van de slachtoffers, maar aan de gewapende strijd van de MKO.

Juist omdat ik nu Duits sprak werd ik zelf ook belangrijker voor de organisatie. Ik begon binnengekomen leden van de MKO te begeleiden naar de vreemdelingenpolitie en hielp ze bij het zoeken naar een arts, school of huis. Tot dan toe waren vooral Berlijn en Keulen belangrijk, nu ontstond er ook in Hamburg een kritische massa. We organiseerden demonstraties om de massale executies na de 30ste chodad, 20 juni 1981 te herdenken. En ons huis werd opnieuw een verzamel-punt. Al snel woonden er zes of zeven mensen bij ons in. We deelden de huishoudelijke taken en de zorg voor Homam. Vanuit Parijs werden er hogere functionarissen naar ons adres gestuurd om bij ons de lijnen uit te zetten. Met video's en cassettebandjes met toespraken van de leiders werden we ideologisch geschoold. Ik was nu wat gestegen in de lokale hiërarchie, maar op de

beslissingen had ik geen invloed. Ik vormde niet meer dan een schakel in de streng geleide, bijna militaire organisatie. Het zou kunnen dat Farrokh een team leidde, ook weer volgens de richtlijnen vanuit Parijs, maar dat kreeg ik niet te horen. Hij zat hoger in de rangorde, was tenslotte ook regulier lid van de organisatie en werd uiteindelijk ook naar Parijs ontboden om daar op het hoofdkantoor te komen werken.

Ik werd voortgedreven door de verhalen die ik uit Iran hoorde. De afschuwelijke verhalen uit de gevangenis. Een man had net zo lang geblinddoekt in de cel gezeten tot hij blind was. Om te voelen hoe dat geweest moet zijn, liep ik zelf ook een tijd met een lapje voor mijn oog rond. Dat zulke mensen zich niet hadden laten breken inspireerde mij. De verhalen kwamen ook steeds dichterbij. Mijn zwager, de jongere broer van Farrokh, werd opgepakt vanwege zijn werk in een MKO-cel. Omdat mijn jongere broer Farshad bevriend met hem was, werd die ook gearresteerd en pas na een afranseling met een zweep weer losgelaten. Mijn zwager kreeg eerst een gevangenisstraf van acht jaar. In 1988 is hij in de gevangenis geëxecuteerd.

Dat soort gruwelverhalen maakte ons woedend. Het

6 7

regime moest weg, dat was alles waar je aan dacht. De solidariteit binnen de groep was zo dwingend dat je het niet in je hoofd haalde je twijfels over het ideologische doel van de strijd uit te spreken. Binnen de hiërarchische structuur van de organisatie was het mijn taak om op straat te collecteren, niet om na te denken over de toekomst na de machtswisseling. Daar waren anderen voor. De stalinistische orde, die wij centraal democratisch leiderschap noemden, vereiste dat je eerst je opdracht uitvoerde en hooguit daarna vragen stelde. Tussen het belang van de mensen aan de top en ons belang bestond geen verschil, heette het, we waren allemaal even belangrijk en ieder voerde zijn specifieke taak uit.

Ik liet me daarin meevoeren omdat het in Iran de hel op aarde was. Hoe zou ik het me kunnen voorstellen een gewoon leven te gaan leiden in Duitsland, met meer aandacht voor Homam en mijn dagelijkse behoeftes, als er daar nog dagelijks mensen werden vermoord? Ik raakte telkens opnieuw onder de indruk van de mensen die gevangen hadden gezeten, gemarteld waren, familieleden hadden verloren en toch doorgingen met de strijd.

Ons werk kwam in een stroomversnelling met de

Het regime moest weg, dat was alles waar je a

zogeheten ideologische revolutie die ons vanuit Parijs bereikte. Groot nieuws: Marjam, de hoogste vrouw in de organisatie en de echtgenote van tweede man Mehdi Abrishamchi, had besloten van hem te scheiden en te hertrouwen met de grote leider, Massoud Rahjavi. Die had zelf zijn vrouw verloren bij een aanval van het regime op hun huis in Teheran. In Parijs was Rahjavi hertrouwd met de dochter van de uitgeweken voormalige president Bani-Sadr. Maar na de breuk tussen beide heren ging dit politieke huwelijk ook uit elkaar. Zo ontstond de gedachte dat de hoogste vrouw en de hoogste man in de organisatie ook in de echt moesten worden verbonden.

Bovendien werd zo bewezen dat de MKO vrouwen een zichtbare positie bood, ook in de top van de organisatie. De onderdrukking van vrouwen in Iran was zo intens, dat er van zo'n gebaar een wervende werking moest uitgaan op andere vrouwen om zich bij de MKO aan te sluiten. Ook naar de westerse buitenwereld zou het sterk ogen om een vrouw aan de top van de organisatie te plaatsen. Met haar beslissing riep Marjam de ideologische revolutie uit: om de organisatie beter te kunnen dienen maakte ze haar persoonlijke relaties

8 9

ondergeschikt aan het politieke doel. En wij moesten haar voorbeeld volgen.

Ik was nog kritisch genoeg om bij deze cultuuromslag mijn vraagtekens te zetten. Farrokh had meer partijdiscipline en stelde geen vragen. We kregen een hooggeplaatste functionaris uit Parijs op bezoek en werden gesommeerd alle volks-Mojahedien-sympathisanten uit Hamburg en omgeving bij ons thuis uit te nodigen voor een marathonvergadering van drie dagen.

Alle aanwezigen moesten om de beurt opstaan en verklaren welke persoonlijke bindingen hen in weg zaten om zich volledig aan de strijd te wijden. Het werd aan iedereen overgelaten die relaties op te biechten: je familie, je man of vrouw, je kinderen. Had je ze eenmaal benoemd, dan moest je toegeven hoe onwaardig het was je door zulke persoonlijke belangen te laten leiden. Je beloofde er in de toekomst niet zoveel aandacht meer aan te schenken. Het was een ritueel van persoonlijke vernedering en het ophemelen van Marjam, die haar huwelijk en haar kind had opgeofferd voor de organisatie.

Dat was het begin van de sektevorming. Om de mensen die blootgesteld werden aan de verleidingen van

het westerse leven vast te houden werden steeds radicaler methodes gebruikt. Ze mochten niet verzwakken, niet toegeven.

Zelf had ik weer geluk. Een van de kinderen in huis werd doodziek. Ik moest als tolk mee naar het ziekenhuis en miste zodoende het grootste deel van de vergadering, zodat ik ook niets hoefde op te biechten. Het werd me niet aangerekend: ook dit deed ik tenslotte in dienst van de organisatie.

Ons huis was nu definitief het centrum van de MKO in Hamburg. We vingen steeds vaker mensen op die gevlucht waren en op doorreis waren naar Parijs. Farrokh werd naar het hoofdkantoor in Parijs verplaatst, en ik hielp de nieuwkomers, die meestal via Irak in Duitsland waren beland, hun vluchtverhaal voor te bereiden. Onze persoonsdocumenten stelden we ter beschikking, zodat mensen ermee konden reizen. Het Kinderausweis van Homam hoefde zelfs niet eens vervalst te worden om er kinderen mee op de trein te zetten. Bij de grensovergang werden mensen op de nachttrein vaak niet wakker gemaakt. Bij de paspoortcontrole werd alleen gekeken of er een kind in het gezelschap lag, en als dat het geval was werd het niet

10 11

wakker gemaakt.

Ik werd ook een paar keer opgeroepen voor vergaderingen in Parijs. Daar vormde de MKO echt een staat in een staat. In kapitale woonhuizen, dichtbij elkaar gelegen in rustige buurten, woonden en werkten honderden mensen, onopgemerkt door de buitenwereld. Er werd ze opgedragen de regels van het Franse leven volledig te respecteren. Ze maaiden de gazons voor het huis zorgvuldig, deden de luiken voor de ramen dicht op het moment van de dag dat de Fransen dat ook deden, tijdens de vakantieperiode hielden ze zich stil, om de indruk te wekken dat ze net als iedereen de stad verlaten hadden.

Ik denk dat ik toen getest ben op mijn kwaliteiten. Na mijn terugkeer naar Hamburg kreeg ik al snel het bericht dat ik met Homam naar Parijs moest verhuizen, om daar volledig opgenomen te worden in de gemeenschap. Ik liet het huis achter voor de plaatselijke afdeling. Officieel bleef de woning op onze naam staan, maar wij waren geroepen voor het hogere werk.

de Russen

In *Land, land!...* beschrijft Sándor Márai herinneringen aan zijn laatste vier jaar in zijn vaderland Hongarije: de Duitse bezetting, de bevrijding door de Russen en de eerste jaren van de communistische dictatuur, tot aan het moment dat hij in september 1948 het land verlaat. Het is een verslag van zijn zoektocht naar vrijheid, in een land waar het culturele en geestelijk leven totaal zijn vernietigd onder de invasie van het communisme. Márai onderzoekt de Russische ziel die in niets lijkt op de Westerse. (NvdB)

Sándor Márai, *Land, land!...* Wereldbibliotheek, 2002; isbn: 9028419551, 366 p., € 24,90

open

Wie even genoeg heeft van de Nederlandse blik op de wereld moet naar opendemocracy.net. Auteurs van over de hele wereld, bekend en onbekend, geven feiten en meningen en gaan met elkaar in discussie over politiek, cultuur en ecologie. Vooral als er iets groots speelt – revolutie in Oekraïne, een G8-top, crisis in Sudan – toont dit webmagazine zijn kracht door de snelheid waarmee ze lokale en internationale stemmen weet te verzamelen. Goed geïnformeerd, geëngageerd en prikkelend tot nadenken; tijdens de Irak-crisis spatte de emoties van het scherm. Er zijn langlopende discussies over zaken als migratie, globalisering, klimaatverandering, democratie in Iran, Bush-doctrine, islam, schuldenkwijtschelding, Europa, enzovoort. De makers zitten in Groot-Brittannië en dat kan je merken, maar dat is nauwelijks een nadeel. (JvdM)

www.opendemocracy.net

tempel

Over de wereld van de hoofdpersoon wordt in *Een tempel* van blik alleen het hoogst noodzakelijke gezegd. Alle aandacht ligt daarom op de intrigerende verhaallijn die zich even verrassend als onontkoombaar ontrolt. De hoofdpersoon mijdt mensen en woont alleen in een huis van blik op een winderige hoogvlakte. Hij wordt geconfronteerd met een vrouw die zomaar in zijn huis komt wonen, en vervolgens met een charismatische man die talloze mensen een doel geeft in het leven. Hoe de eigen wil en identiteit zich verhouden tot de mensen om ons heen; wanneer is deze vraag niet actueel? (NvdW)

Magnus Mills, *Een tempel* van blik; Podium, isbn 9057590743; € 15,90

liefde

Wat een mooi boek. De harde kaft, de schitterende omslag. Fijne letter ook, en hier en daar in zwart-wit geïllustreerd. Geschreven door een leraar geschiedenis in Zwolle. Dit boek straalt zorg en liefde uit. Daarom blijf ik lezen. Als het een slordig geproduceerde pocket was geweest, had ik het al lang opgegeven. De biografie van Rudolf Thorbecke heeft een negentiende-eeuws tempo. Ik lees nu over de tijd dat Thorbecke hoogleraar in Leiden was. Daarvoor heb ik bijna driehonderd bladzijden lang een wetenschappelijke zoektocht door vooral de Duitse filosofie gelezen. Dat is taaie kost. Pas over honderd bladzijden kom ik bij het deel dat gaat over Thorbecke als staatsman. De honderd bladzijden voetnoten sla ik over, maar verder lees ik dit boek helemaal. Dat verdient het. (BS)

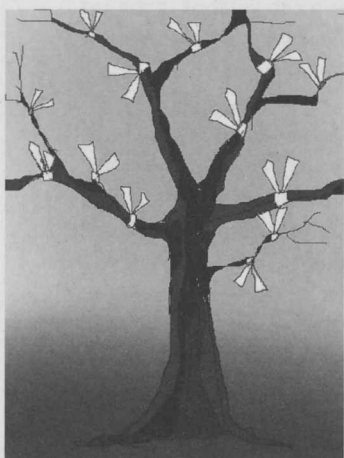
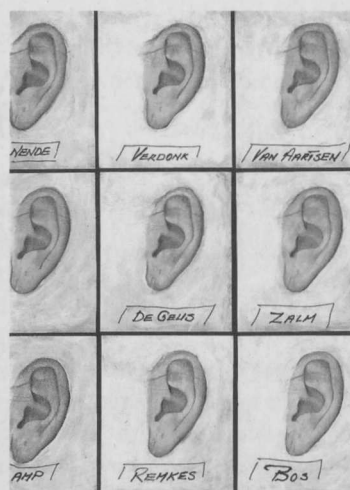
Jan Drentje, *Thorbecke, een filosoof in de politiek*; Boom, 2004; ISBN 9053529853, 671 p., € 35,-

miserabel

De rijkste één miljard mensen hoeven maar heel weinig in te leveren om de bijna drie miljard mensen die onder de armoedegrens leven uit de ellende te helpen. Het is een politieke keuze de armoede in stand te houden, betoogt Thomas Pogge. Volgens hem hebben we niet alleen een positieve verplichting om hulp te bieden als mensen dat nodig hebben maar ook een negatieve: als je maar weinig hoeft in te leveren om mensen in nood te helpen en ook nog door het gemaakte beleid medeverantwoordelijkheid hebt voor de instandhouding van de miserable leefomstandigheden, heb je negatieve verplichting. (NvdB)

Thomas Pogge, *World Poverty and Human Rights*; Cambridge, 2002, \$ 28,-

democratische

"Elke Nederlander kan nu zelf een kunstwerk voorstellen voor de Tweede Kamer. Er worden vooraf geen beperkingen gesteld; tekeningen, schilderijen, breiwerkjes, beeldhouwwerken, (video)installaties, foto's, conceptuele kunst, ... alles kan." Met deze tekst

benadert de Dienst sinds voorjaar 2004 het Nederlandse volk. De oproep heeft 552 kunstwerken opgeleverd. In oktober wordt op basis van een ingewikkelde maar democratische methode een winnaar aangehouden, wiens ontwerp, mits er nog geld over is,

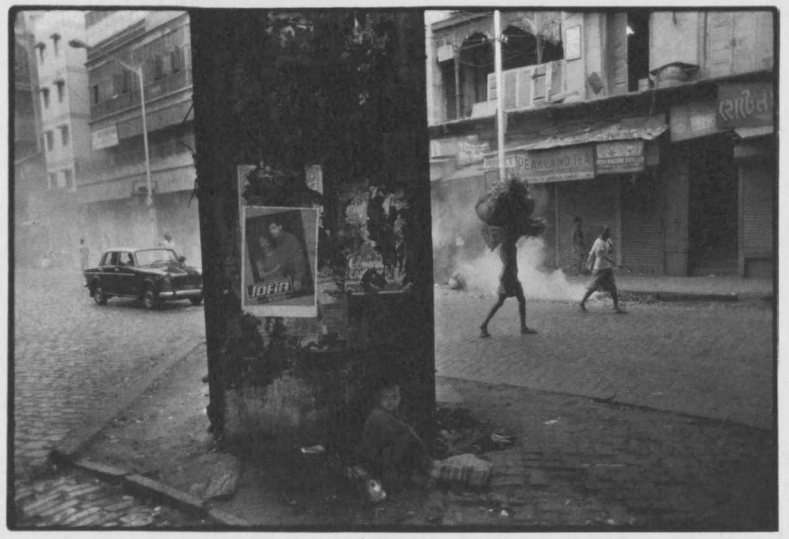
uitgevoerd zal worden. Op deze pagina's staat een kleine selectie van de voorstellen, met op de volgende pagina's de bijbehorende toelichtingen. Achter de Dienst gaat de Amsterdamse kunstenaar Martijn Engelbregt schuil. Hij kreeg 160.000

euro ('elke Nederlander een eurocent') voor een kunstwerk bij een nieuw onderkomen van de Tweede Kamer. Aansluitend bij het onderwerp wilde hij dit bedrag democratisch besteden. Engelbregt maakt kunst in de vorm van onderzoeken, hij daagt

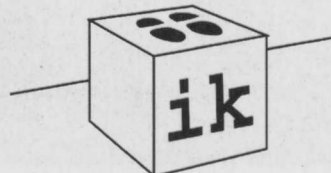
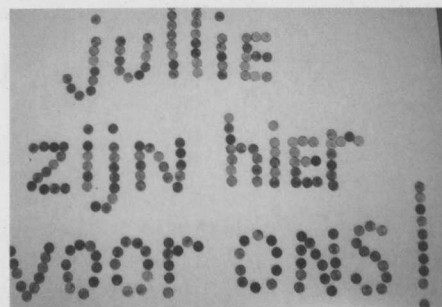
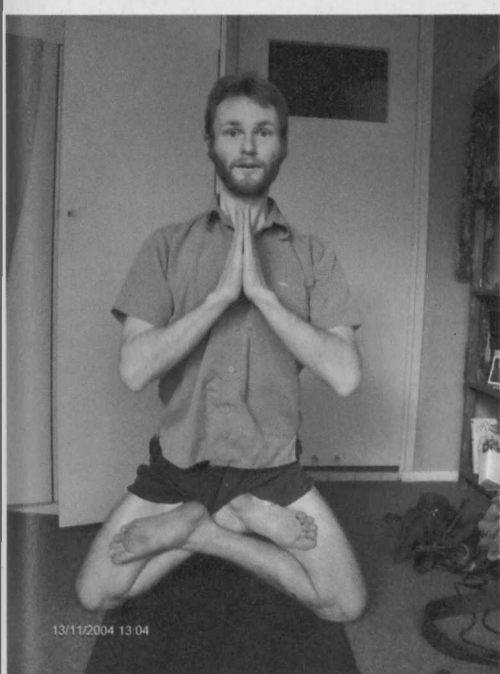
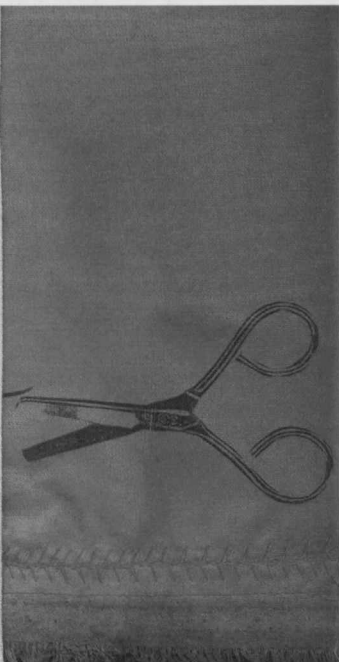
mensen uit te reageren, met officieel aandoende uitingen als verkeersborden, invulformulieren en enquêtes. Meest bekend is zijn enquête naar de bereidheid onder Amsterdammers illegalen aan te geven. Ook voor dit project verschuilt Engelbregt zich

achter allerlei bureaucratische organen. De Dienst heeft een heus kantoor, geeft een krantje uit (de Dienstbode) en heeft een website. Mensen worden uitgedaagd een kunstwerk in te sturen, gevraagd te reageren op de al ingestuurde kunstwerken, op

kuunst

gaat u eens na:
hoeveel lappen stof
die u ooit kocht om iets moois
van te maken, liggen er nog
te wachten in uw kast?

de selectiemethode van de winnaar én op het project zelf. Er staan op de website allerlei enquêtes ('Wat is uw mening over de eurocent?') en mensen kunnen boodschappen achterlaten ('Doe hier uw mededeling voor de Tweede Kamer'). Van al die reacties doet de

Dienst vervolgens op de website weer bloedserieus verslag, in velerlei staattjes en statistiekjes, en lokt zo opnieuw reacties uit. Dit rondzingen, in radiotermen: de Mexicaanse hond, is bij elkaar het kunstwerk. Engelbregt is een meester in het, gewild of

ongewild, provoceren en uitlokken van reacties. Begin juni haalde de Dienst de kranten, toen bleek dat onder de door een deskundigenjury geselecteerde zeven besten, twee voorstellen zaten van Engelbregt zelf. Omdat de selectie anoniem was gebeurd

en de jury niet wist dat er ideeën van Engelbregt bij zaten, voelde ze zich achteraf bij de neus genomen vanwege de schijn van partijdigheid. Het juryrapport is te vinden op de website. De rel is koren op de molen van de Dienst. Ook deze pagina's doen

niet alleen verslag van het kunstwerk maar maken daar inmiddels ook deel van uit. Zie ook: www.de-dienst.nl, voor alle kunstvoorstellen en vele reacties

democratische

NIET JOKKEN

DE ENQUÊTEZAAL •
Een vergader ruimte die ook net af is en waar parlementaire enquêtes eens in de 5 jaar worden gehouden. Desondanks is het wel een belangrijke plek waar heftige zaken worden besproken. De grote ramen van deze zaal worden voor zulke geheimzinnige vergaderingen door luxaflex afgeschermd: luxaflex is een ideale plek om nog eens wat mededelingen te benadrukken. (teksten: Niet jokken; buiten de enquêtezaal: Pittige sessie

He

HET IS NIET ZO • Uit 'Drie rode rozen' van Abel J. Herzberg: "Denk erom, het is niet zo", dat moest het eerste artikel zijn van ieder politiek program, het moest prijken aan de kop van iedere krant, in de vergaderzalen van ieder parlement en iedere vereniging. Daarmee moest ieder wetboek beginnen en ieder vonnis. 'Het is niet zo', dat moest het leidende motief zijn van iedere wetenschap, iedere kunst en elk opvoedingsstelsel en van iedereen die zich daarmee bezighoudt. 'Het is niet zo, het is niet zo, dat is het beginsel van alle wijsheid. Waar of niet?' vroeg Salomon aan Zeitschek. 'Ik kan alleen maar zeggen: het is niet zo,' antwoordde deze.

DE LUISTERENDE GANZEN • Deze voorstelling van luisterende ganzen zal het gemoed van de Tweede Kamer leden opbeuren en daardoor zullen ze de juiste beslissingen nemen voor het Nederlandse volk.

NORMEN- EN WENSEN-BOOM • Het volk kan zijn stem laten horen, door een wens te schrijven op een wit lint. De linten bevinden zich in rieten appelmanden. En kunnen beschreven worden met een watervaste stift. Door de wens (losjes) in de boom te knopen kunnen ze door de wind meegenomen worden. Misschien komt uw wens wel terecht op het bureau van de minister-president. Wat betreft de wensen die niet wegwaaien: De boom zal steeds voller worden met deze witte linten, waardoor het lijkt of hij in bloei staat.

DE MEEKIJKERS • Maak van zoveel mogelijk willekeurige burgers een levensecht wassen beeld in nieuwsgierige poses. Plaats deze beelden op strategische plekken door het hele gebouw. Bijvoorbeeld een vrouw met boodschappentas leunend over de stoel van de voorzitter, een man met hondje dat door een raam naar binnen gluyrt etc. Dit houdt de leden bewust voor wie ze het allemaal doen en werkt prima tegen achterkamertjespolitiek.

HET IS ZÓ • Optimisme:
In goede tijden zeggen we: Het is 'ZÓ' (duim omhoog) in Nederland. Vol optimisme werken onze volksvertegenwoordigers verder aan de toekomst van ons land. In mindere tijden is misschien een aansporing nodig om niet in doemdenken te vervallen. Blijf optimistisch! Dan wordt het weer 'ZÓ' (duim omhoog) in Nederland. Bijgaande sculptuur kan in elke grootte gerealiseerd worden, naar keuze in beton of brons.

LUISTER NOU TOCH EENS! • Een tegelplateau met 150 oren die corresponderen met de volksvertegenwoordigers. Als je aan de desbetreffende oorlel trekt, hoor je de stem van degene aan wiens lel je hebt getrokken, vervolgens kun je je boodschap in zijn/haar oor inspreken. Je boodschap/vraag wordt op een band opgenomen.

DE VERDEDIGING VAN DE DEMOCRATIE •
Mijn driedimensionaal schilderij is een 'kleine Guernica'. Ik maak maatschappelijk betrokken werk (in navolging van de opdracht van madame David) waarbij de Kamer partij is geweest. Graag zou ik 'the pianoplayer of Srebrenica' tentoonstellen of/en 'Een eenvoudig ruitersstandbeeld voor een oorlogsmisdadiger'.

AAN U MIJN GENADE-SLAG • De dreunstoel is een zetel die de kiezer

tussentijds in staat stelt zich ondubbelzinnig uit te drukken over bestuurders die hun verantwoordelijkheden dreigen te ontlopen. Het is een groot formaat stoel die op afstand een dreun kan uitdelen en de gedaagde voorziet van een verlaag. Door de schaalvergroting krijgt de ondervraagde in ieder geval één maal de kans zich klein te voelen en zorgt de onuitwisbare verlaag ervoor dat deze niet onopgemerkt als politiekveelpleger de geschiedenisboeken in kan gaan. Op basis van bestaand design worden er in de enquêtezaal de stoel en tafel, die daar ter ondervraging aanwezig zijn, uitvergroot en voorzien van een dreunen spuitmechanisme. Aan de wand van de enquêtezaal worden er ter informatie en waarschuwing een billboard geplaatst en buiten de zaal bij de ingang een waarschuwingbord. Als het systeem voldoende is ingeburgerd en zijn preventieve werking heeft bewezen kunnen andere bestuurszetels op deze wijze worden aangepast en kunnen er in de toekomst waarschuwingsstickers worden uitgedeeld bij risicovolle situaties.

MIJN BLOTE, HARIGE, WITTE KONT • (Joost Jolijt, pornoster, Den Haag)

DE HOTLINE NAAR HET VOLK • Hotline naar het Volk is een telefoon met slechts één knop. Als er op de knop wordt gedrukt maakt de telefoon via een computer contact met een willekeurige burger. Het kamerlid, of de medewerker van de Tweede Kamer kan vervolgens een vraag stellen, of een kwestie voorleggen aan de gebelde burger.

FACE THE BRUTAL FACTS

• Dit zal onze volksvertegenwoordiging dagelijks confronteren met de harde werkelijkheid. 'Face te brutal facts' is een enorme, continue veranderende staafgrafiek, welke voortdurend 'facts and figures'

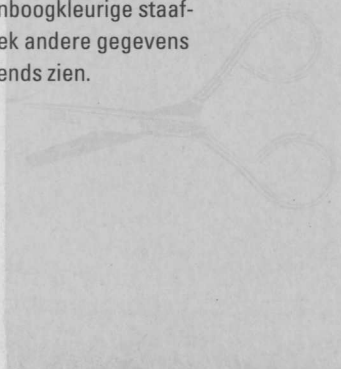
over de Nederland BV presenteert. Trends in criminaliteit, koopkracht, inflatie, WAO, aantal bijstandsmoeders, zelfmoorden, exportcijfers, staatschuld, voortijdige schoolverlaters: elke paar minuten laat de regenboogkleurige staafgrafiek andere gegevens en trends zien.

OVERLEG OP HOOG NIVEAU

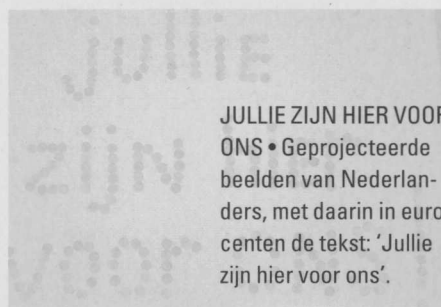
DE MYSTIEK VAN HET ARCHIEF • Ik stel voor, om op de gevel van het archief een enorm doek op te hangen, met de illusie dat zich daarachter een hand bevindt. Dit ter verbeelding van het toch al mysterieuze karakter van dit oude archief en wat er in besloten heeft gelegen.

ARCHIEF VAN NOOIT UITGEVOERDE PLANNEN

• We willen 'een sculptuur' maken van lappen stof die ooit aangeschaft werden met grootste plannen. Die plannen werden helaas nooit uitgevoerd. Op of aan de lappen worden de prachtplannen vermeld. Dit plan, dit concept is uiteraard vastgelegd als geestelijk eigendom van het Peterteam. Het idee heeft de naam archief voor nooit uitgevoerde plannen: afdeling lappen stof meegekregen archief voor nooit uitgevoerde plannen : afdeling lappen stof behelst het op kleurrijke wijze in beeld brengen van nooit uitgevoerde plannen.

BAMBIQUE (spreek uit als bambikjoe) • Bambique vuurplaatsen zijn van oudsher sociale ontmoetingsplaatsen, in de nacht was er licht en warmte. De plek waar mensen samenkomen om te koken en te eten en te praten. Het beeld is een commentaar op de consumptiemaatschappij maar er kan ook tegelijkertijd van geconsumeerd worden. Het voorstel is een diervorm ter grootte van een koe uitgevoerd in brons. Ik wil het bij de Tweede Kamer geplaatst zien omdat dat buiten de zetel der democratie ook een sociale ontmoetingsplek is waar mensen elkaar moeten ontmoeten rond dit beeld.

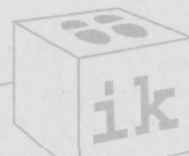

JULLIE ZIJN HIER VOOR ONS • Geprojecteerde beelden van Nederlanders, met daarin in eurocenten de tekst: 'Jullie zijn hier voor ons'.

HET INLEVINGSVERMÖGEN

• Zoals men met kerst soms een levende kerststal ziet, denk ik aan iets dergelijks maar dan van een doorsnee van de Nederlandse bevolking. Laat iedere dag een AOW-er, een bijstandsmoeder en een langdurig zieke plaatsnemen aan een rijkelijk gedekte tafel. Een aardig idee om onze regering te confronteren met het resultaat van hun 'inspanningen'. En wat gaat er boven een levend kunstwerk? En voor de verandering profiteren er ook nog personen van die een goede maaltijd wel kunnen gebruiken.

RUST IN DE TENT • Yogi voor of in het gebouw om rust uit te stralen.

RESPECT VOOR HET INDIVIDU • Eén betonnen kubus --> wit, met daarin uitgespaard aan de bovenkant twee schoenafdrukken; en aan de 'voorkant' het woord "IK" of het woord: "U" Dit object laat zien hoe belangrijk het individu is. Door deze in de nabije omgeving van de Tweede Kamer te plaatsen wordt het een statement over de toenemende individualisering van het politieke klimaat. Waarschijnlijk is het ook een leuk object voor de nodige kodakmomentjes.

INTEGRATIE... EEN STAALTJE CULINAIRE FOLKLORE • Een lappendeken van 200 theedoeken. Op de doeken worden door 200 kinderen in de leeftijd van 5-12 jaar een gerecht geschilderd uit het land van hun ouders. We praten al vele jaren over integratie. Maar er is maar één gebied waar het heel goed gelukt is, namelijk op culinair gebied. Op dat gebied hebben we ons wederzijds zeer goed ingepast. Zonder taal of inburgeringscursussen. We zetten de deur wagenwijd open en zelfs voedselabrikanten doen er aan mee. Denk bijvoorbeeld aan de roti-kip van Honig.

DNPP

de Helling

NR 3 · HERFST 2005 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

V
R
U
H
E
I
D

De Helling
NR 3
HERFST 2005

“Europa is moe en versleten”⁴

Interview met Tom Lanoye — Monique Kremer en Jelle van der Meer

Gezonde Euro-scepsis⁸

Pas op de plaats met Europa — Harmen Binnema

Doe-het-zelvers in ontwikkelingshulp¹²

Ontwikkelingssamenwerking op de schop — Stan Termeer

Van links naar liberal¹⁸

Bert van den Brink

Pleidooi voor cultuurrelativisme²²

Sjoerd de Jong

LINKSE LENTE²⁶

Femke Halsema

1 kritiek Niet alles draait om vrijheid³⁰

Paul Kalma

2 kritiek Lichtzinnig liberaal³²

Luuk van Middelaar

3 kritiek Hoe DOE je vrijheid?³⁴

Evelien Tonkens & Tsjalling Swierstra

Stille revolutie in Latijns-Amerika⁴⁰

Links grijpt de macht — Evert-jan Quak

“De mens is een verwend wezen”⁴⁴

Een interview met Peter Sloterdijk — Willem Schinkel en Liesbeth Noordegraaf-Eelens

THROUGH⁴⁸

Tijl Akkermans fotografeerde de afval-cyclus van Beijing

Shervin Nekuee · 7

Lisa Boersen · 11

Marja Vuijsje · 39

Verder Lezen · 47

De Helling is een links tijdschrift over politiek en cultuur.

Verschijnt viermaal per jaar.

Losse nummers: € 6,50

Jaarabonnement: € 24,50

Jongerenabonnement (1/m 27): € 12,50

Gironummer: 6990899,

t.n.v. Tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd.

HOOFDREDACTEUR
Jelle van der Meer

REDACTIE
Natasja van den Berg
Maarten Brouwer
Tom van der Lee
Annet Lekkerkerker
Harro Maas
Liesbeth Noordegraaf-Eelens
Bart Snels
Farid Tabarki
Kees Vendrik
Nanko van der Wijngaart

ISSN 0922-01 19

CORRECTIE Tjitske Mussche

VORMGEVING
Hennipman + Schalken
(Mark Schalken)

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER
100 % recycled

UITGEVER
Stichting Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks

ADMINISTRATIE
De Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
tel 030-239 99 00
partijbureau@groenlinks.nl

CORRESPONDENTIE
dehelling@groenlinks.nl

OMSLAG
Boven: twee Iraanse jongens van 17 en 18 jaar worden opgehangen vanwege 'homosexuele handelingen', juni 2005.
Onder: eerste ruimtewandeling, juni 1965.

Vrijheid & geluk

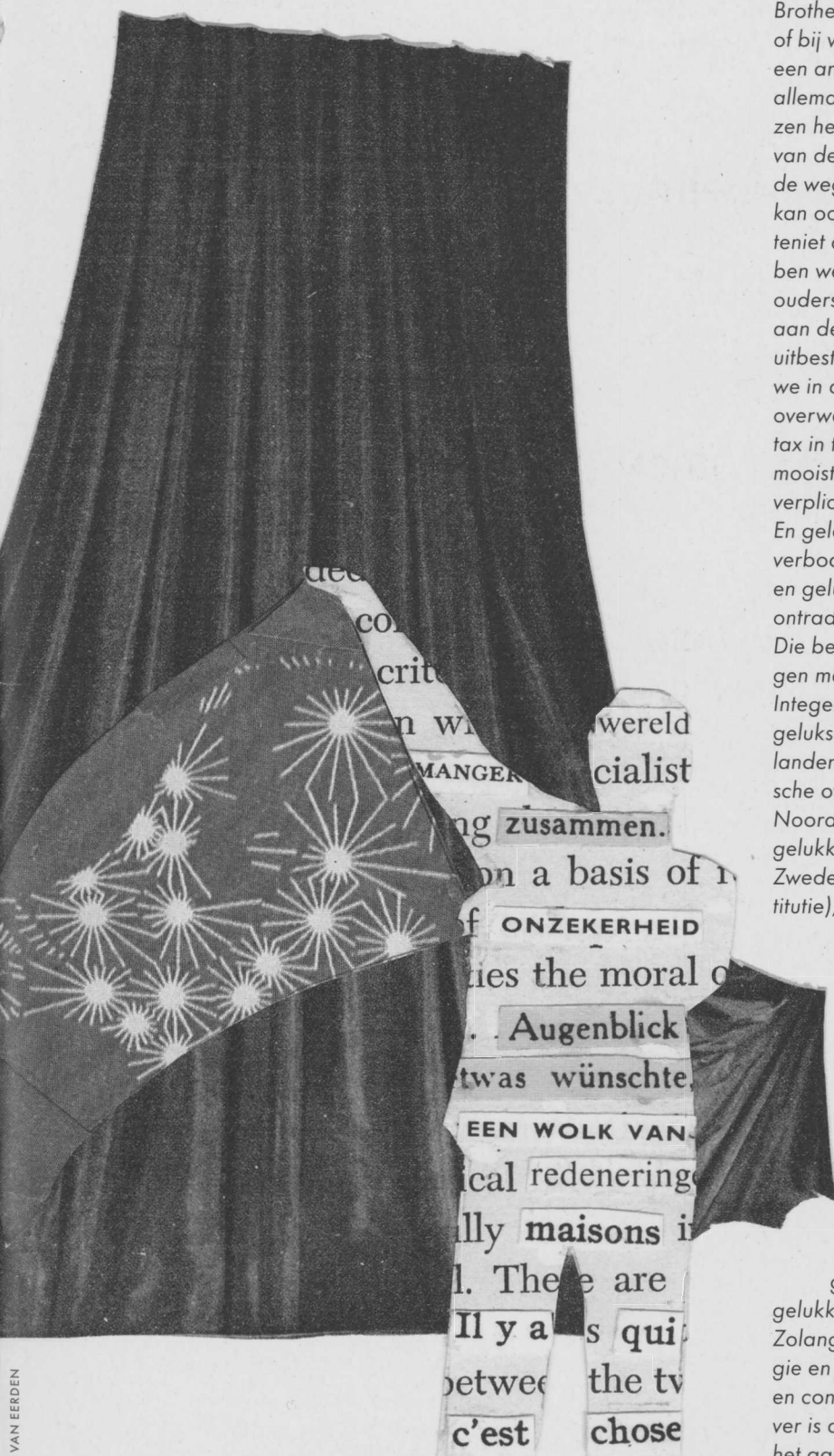
Vrijheid associëren we met geluk, maar is dat wel terecht? Vrijheid is vrij kunnen kiezen, ook voor de dingen die niet goed voor je zijn. Zoals roken, teveel patatjes oorlog, met een burqa rondlopen, baren in Big Brother, vrijen in een darkroom, of bij verkiezingen stemmen op een anti-democraat. We weten allemaal wel dat vrijheid grenzen heeft - waar de vrijheid van de een die van de ander in de weg staat - maar vrijheid kan ook schadelijk zijn, zichzelf teniet doen zelfs. Daarom hebben we opvoeders nodig, van ouders tot overheid en vooral aan de laatste hebben we veel uitbesteed. Zodoende moeten we in de auto een gordel om, overweegt de minister een vet-tax in te stellen, zitten we de mooiste jaren van ons leven verplicht in de schoolbanken. En geldt in België een burqa-verbod. Voor ons eigen bestwil en geluk worden ons vrijheden ontraden of zelfs ontnomen. Die bemoeizuchtige inperkingen maken ons niet ongelukkig. Integendeel, uit internationaal geluksonderzoek blijkt dat landen met een paternalistische overheid, zoals die van Noord-Europese landen, de gelukkigste inwoners hebben. Zweden (fel op alcohol en prostitutie), Zwitserland (normen en waarden!) en Nederland

zitten in de top vijf. Aldous Huxley schetste de utopische samenleving waarin vrijheid zelfs geheel is opgeofferd aan geluk. In de totalitaire Brave New World is alle ongemak en daarmee alle keuze weg-

genomen en is iedereen gelukkig. De ideale wereld! Zolang echter de gentechnologie en de kennis over opvoeden en conditionering nog niet zo ver is als in Huxley's wereld, is het aanmodderen met vrijheid. Enerzijds moeten vrijheden worden bewaakt en anderzijds moeten we er tegen worden beschermd, en dat laatste

wringt natuurlijk met het eerste. De instituties die de meeste bescherming bieden: familie, religie en overheid, zijn ook de grootste bedreiger van die vrijheid. Zodoende smeult er altijd een strijd over de grenzen van vrijheden. Maar nu is die strijd in West-Europa stevig opge-laaid. Burgerlijke vrijheden (privacy) worden ingeperkt ten behoeve van veiligheid, religieuze vrijheden (schoolkeuze) staan onder druk ten behoeve van publieke vrijheden. Het wetenschappelijk bureau van GroenLinks heeft een boek uitgebracht over deze opgelaaide strijd, onder de titel *Vrijheid als ideaal*. Het boek spreekt over een conservatieve wind die vraagt om een progressief antwoord - een linkse lente zelfs. In deze Helling staan een aantal stukken uit deze bundel plus een drietal kritieken. De strijd rond vrijheid komt niet uit de lucht vallen. Er is wel degelijk iets aan de hand als gevolg van immigratie, de komst van een nieuwe religie en terrorisme. Maar een discussie hierover, een debat over de grenzen van vrijheid, vereist kritisch denken en de bereidheid de complexiteit te zien van de problemen. Dat nu, zo zegt de Vlaamse schrijver Tom Lanoye in een interview in dit nummer, ontbreekt op dit moment in Europa. "Europa is moe van datgene waar ze zichzelf als de bakermat van beschouwt: het intellectueel afwegen van dilemma's."

Jelle van der Meer

Tom Lanoye

“Europa is moe

In het toneelstuk *Fort Europa* geeft de Vlaamse auteur Tom Lanoye een vernietigend commentaar op Europa. Het continent dat zich de bakermat noemt van de democratie, heeft het kritisch denken opgegeven. Lanoye voorspelt oorlog.

MONIQUE KREMER
& JELLE VAN DER MEER

Monique Kremer is wetenschappelijk medewerker van de WRR; Jelle van der Meer is redacteur van De Helling

In het zachte rode leder van zijn Alfa Romeo worden we meegetroond naar een etablissement in Antwerpen-Zuid. Tom Lanoye is net terug uit het Ruhrgebied waar het theaterstuk *Fort Europa*, waarvan hij de tekst schreef, de Duitse première had. Het stuk, gespeeld door Zuidelijk Toneel/Hollandia en geregisseerd door Johan Simons, kreeg in Nederland, vlak voor de zomer en vlak na het ‘nee’ tegen de Europese Grondwet, lovende recensies. Lanoye schetst een vermoed en versleten Europa na een eeuw van grote oorlogen, holocaust en een niets ontziend kapitalisme. De Europeanen hebben de oude Europese idealen verkwanseld, is het niet de hoogste tijd dat ze het continent verlaten en het stokje overdragen aan nieuwe bewoners? Misschien zijn de migranten geen bedreiging maar juist een nieuwe hoop.

Lanoye is romanschrijver, dichter, columnist en toneelschrijver. Dat alles, zoals dat heet, heel geëngageerd. Hij schreef rond de eeuwwisseling een romantrilogie over de ‘Belgische toestanden’, hij was twee jaar lang stadsdichter van Antwerpen, en in zijn hoogst vermakelijke columns in het Vlaamse weekblad *Humo* is hij een fel bestrijder van het Vlaams Blok en een gepassioneerd verdediger van de multiculturele samenleving. Ironie is een belangrijk stijlmiddel van Lanoye, maar dat is geen gebrek aan ernst, in tegendeel. In de twee uren op het Antwerpse terras toont hij zich zeer bezorgd over het politiek-culturele klimaat in Europa. “Aan het eind zelfs regelrecht depro”, zoals hij na het interview emailt. “Maar realistisch is het wel: ik verwacht alleen maar meer geweld en polarisatie de komende jaren. Internationaal, Europees, nationaal, en stedelijk. Met een nuffig Europa dat zichzelf de absolutie zal geven om, met het – deels uitgelokte – geweld als excuus, steeds harder en racistischer op te treden. Nog wel om een erfenis te redden die het tegenovergestelde pretendeert.”

In het toneelstuk *Fort Europa* heb je het over Europa als ‘versleten continent’. Wat bedoel je met ‘versleten’?

“Europa roemt zichzelf als uitvinder van de democratie, van de gelijkheid, de vrijhandel, de wetenschap. Men voelt zich superieur: ‘wij zijn beter want wij hebben de gelijkheid uitgevonden’. Ondertussen worden die idealen steeds minder waar gemaakt. Neem het ideaal van de democratie, zie hoe de Europese Unie bestuurd wordt: door commissarissen die benoemd zijn door de regeringen van de lidstaten, dat is Afrikaanse stammenpolitiek. Die Neelie Kroes zou toch nooit door de Nederlanders gekozen worden. Kijk hoe dat referendum in elkaar gestoken is, angstig om een echte stap vooruit te zetten. Kijk naar de Irak-oorlog: het westen gaat daar even de democratie brengen. In België was de instemming met die inval minder, maar in Nederland was die groot. Frankrijk verdedigt bij monde van De Villepin in de Veiligheidsraad opeens anti-koloniale waarden, terwijl het dat land vooral om haar oliebelangen gaat. De Villepin kreeg het applaus, maar was minder geloofwaardig dan Powell. Dat moet je de VS nageven, die zijn tenminste duidelijk over hun politieke bedoelingen.”

Slaat die versletenheid op de politiek of ook op de burgers?

“Op allebei. De burgers van dit continent hebben verworvenheden die niet vanzelfsprekend zijn, maar die wel zo worden gezien. Zo on-ideologisch. Men weigert in te zien dat rechten en principes beperkingen hebben, dat vrijheden kunnen botsen. Europa is te moe om daarover te willen discussiëren. Zie het hysterisch aanroepen van de absolute vrijheid van meningsuiting in Nederland na de moord op Van Gogh. Men verlangt van politici dat men niet meer hoeft na te denken. Dat is het populisme van dit moment, dat is ook het uitrangeren van intellectuelen. Europa is moe van datgene waar ze zichzelf als de bakermat van beschouwt: kritisch denken en het intellectueel afwegen van dilemma’s.”

Geen discussie? Juist heel veel. Iedereen slaat elkaar met opinies om de oren.

“Veel meningen, maar weinig gedachtes. Mensen eisen krachtadig beleid maar bij de geringste vorm van leiding roept men dat ze een pastoor nodig hebben. Er zijn zat mensen die zeggen: ‘we leven niet in een democratie want er wordt niet naar mij geluisterd’. Ik merk geen discussie, het is verbaal machismo. Dat is populisme. Ik ben Mephisto van Klaus Mann aan het herlezen [dat zich afspeelt in de jaren dertig in Duitsland; red] en dan schrik je als je ontdekt dat tegenwoordig dezelfde dingen worden gezegd als toen in Duitsland – waarmee ik niet wil beweren dat het ook op dezelfde manier zal aflopen. Ik doel op het gebrek aan wil om compromissen te sluiten, het gebrek aan erkenning dat soms iets ingewikkeld is, dat soms een probleem niet onmiddellijk oplosbaar is. Dat is gevaarlijk utopisch denken en die verleiding zie je terug in de populariteit van de crimi: binnen 50 minuten of 250 pagina’s is de zaak opgelost.

Een voorbeeld: jullie rapport over de multicul-

turele samenleving van de Commissie Blok. De uitkomst was dat het ingewikkeld is en dat het zeker niet helemaal mislukt is. Maar dat wilde niemand horen. Nee, het sprookje was afgelopen, het was mislukt. Einde discussie. Wat legt dat bloot? De enorme pretentie over onze cultuur waardoor we dachten: ‘migranten worden net als wij’, en waardoor we nu dus woedend zijn, omdat dat niet is gebeurd.”

Heb jij dat niet gedacht?

“Nee, wel gehoopt misschien. Dat is democratisch ongeduld, dat heeft onze generatie. Maar ik verdedig de liberale waarden. Er geldt nu een burqa-verbod in België. Oké, misschien is het een te beargumenteren uitzondering van de fundamentele vrijheid je te kleden zoals je dat wilt – zoals ook de vrijheid van meningsuiting beperkingen heeft. Maar er was geen enkel debat. Niemand durft te zeggen dat het hier gaat om een aantasting van burgerlijke vrijheden. Ik ben de enige die erover heeft geschreven. Die stilte vind ik heel verontrustend, zeker ook als je denkt aan te verwachten maatregelen vanwege veiligheid – met alle mogelijke gevolgen voor vrijheden van dien. Iedereen vindt het zo vanzelfsprekend. In Rotterdam worden woningen toegewezen op basis van inkomen. Dat is toch heel anti-liberaal?”

Er worden vrijheden beperkt uit naam van andere vrijheden.

“Oké, ik kan met dat burqa-verbod leven, maar waar blijft de opvolging? Nu hebben die vrouwen een burqa van bakstenen, want met dit verbod blijven ze thuis. Waar zijn de mensen die links onverschilligheid verwijten? Ik vind: een verbod instellen en verder niets doen, dat is onverschillig.

Ik ben als linksdenkende intellectueel echt niet van plan de factuur te betalen van de zogenaamde mislukte multiculturele samenleving. Ik heb nooit gezegd dat ‘ie mooi zou worden. Het is overigens in België nog een graadje erger dan in Nederland. Dat komt onder andere door het Vlaams Blok. Die partij was tegen taalcursussen, omdat ze die niet wilde betalen en om te kunnen zeggen dat die migranten te lui zijn om een taal te leren. Dus hebben wij in België geen Kader Abdollah, geen Benali, geen Afshin Ellian en zelfs geen Hirsi Ali. Die factuur ga ik niet betalen.”

Als homoseksueel betaal je niettemin een prijs. Tien jaar geleden leek de homo-bevrijding nabij, nu is de homo weer aangeschoten wild.

“Ik heb recht van spreken want ik ben met mijn vriend slachtoffer geweest van gay-bashing. We zijn door een groep Marokkaanse Belgen, Franstalig genoeg om mij niet eens te herkennen, in elkaar geslagen. Overigens zijn we vervolgens geholpen door mensen die zich ‘in naam van hun volk’ kwamen verontschuldigen. Dat vond ik terecht. Maar ik weiger door dat incident alle moslims als homohaters te zien. Er zijn hier zat moslim-parlementsleden die met het homohuwelijk hebben ingestemd,

en versleten”

waaronder ook een imam: Cemal Cavdarli van de Vlaamse Socialisten.”

Terug naar Europa. Je hebt veel kritiek op, bijvoorbeeld, het democratische gehalte van Europa. Maar in de Groene Amsterdammer schreef je dat als je mocht stemmen, je voor de Grondwet zou stemmen.

“Ik ben ontzettend voor meer Europese samenwerking. Op Europees niveau is controle nodig op kapitaalbeslissingen. En ik ben ook voor een Europees leger. Srebrenica alleen al, en de hele toestand op de Balkan, dat maakt Europa onwaardig. Maar wat gebeurt er: een provinciaals terugvallen op de eigen identiteit. Nederlandse, Vlaamse, Britse folklore; daar gaan we ons toch niet aan vastklampen?”

Je bent voor de Grondwet maar tegen een referendum.
“Een referendum is als instrument te grof, het is viool spelen met een kettingzaag. Een referendum geeft geen enkel inzicht in de beweegredenen van burgers. Je krijgt een uitspraak, geen beleid. Als je wilt weten wat de burgers bedoelen met hun antwoord en, bij een ‘nee’, wat ze wél willen, dan moet je een nieuw referendum houden. Bovendien kan een referendum nooit werken, want wie moet het uitvoeren als bestuurders het niet eens zijn met de uitkomst? Wie moet dit Europese ‘nee’ dragen? Balkenende? Die was toch voor? Soms ben ik een echte Machiavellist. Dan denk ik: als ik de macht had, dan schreef ik zestien referenda per maand uit. Dan is iedereen de kluts kwijt en ben ik echt de baas.”

Je hebt zelf ook op een lijst gestaan voor de gemeenteraadsverkiezingen van Antwerpen.

“Ik duwde als onafhankelijke kandidaat de lijst van Agalev, om drie redenen. Uit verzet tegen het Vlaams Blok en uit steun voor het homohuwelijk en het stemrecht van migranten. Dat werd een aardig maar beperkt succes, Agalev haalde 17 procent, hier in het centrum van Antwerpen. Maar zonder mij hadden ze dat ook gehaald hoor.”

Een kunstenaar in de politiek, kan dat?

“Veel collega’s hebben niks met politiek, zijn zelf anti-politiek. Vinden politici vuil en corrupt. Ik vind dat verkeerd, je moet politici niet behandelen als het schuim van de straat, dat is populistisch. Het probleem is dat mensen wel politiek willen, maar geen politici. Maar er zijn ook goede politici. Fischer in Duitsland bijvoorbeeld. En onze premier Verhofstadt is honderd keer beter dan Balkenende.

Ik heb geen enkele spijt van mijn politieke uitstapje. Ik stond daarmee in een lange traditie van kunstenaars die in de politiek gingen, van Louis Paul Boon tot Joseph Beuys. Maar het zou nu niet weer gebeuren want ik heb ruzie met Agalev. Ze kunnen niet onderhandelen. Een probleem van groen-links. Er zitten te veel stadse intellectuelen in de partij; die zijn veel te onhandig en soft voor het harde politieke handwerk. Een handelsmentaliteit ontbreekt. Ik kom uit een middenstandsfamilie, ik zie dat onderhandelen heel belangrijk is. Die groen-linkers

kijken ook neer op de vormentaal van het kapitalisme, dat verwarren ze met het kapitalisme zelf. Als ik een boek beter kan verkopen met een mooie cover, dan doe ik dat.”

Angst voor het Vlaams Blok beheerst de Vlaamse politiek?

“De discussie over de multiculturele samenleving is bij ons heel anders door het Vlaams Blok. In het verleden mochten dingen niet gezegd worden als die het Vlaams Blok in de kaart zouden kunnen spelen. Problemen werden niet benoemd, puur uit angst dat je mening verkeerd werd gebruikt. Het is waar, dat zaken door links en ook door mij zijn verdoezeld; daar ben ik nu doorheen, ik ga dat nu gewoon zeggen.”

Je was altijd fel pleitbezorger van het ‘cordon sanitair’. Het Vlaams Blok blijft groeien. Is het verstandig dat vol te houden? Critici van het cordon wijzen op Nederland, waar extreemrechts door te gaan regeren, juist implodeerde.

“Die vergelijking gaat mank. Vlaams Blok aan de macht zou politiek, cultureel en economisch een ramp zijn. Fortuyn en ook Wilders kan je niet op een lijn zetten met De Winter. En ook verder is geen vergelijk mogelijk. Vlaams Blok is een zeer brede partij met een sterke intellectuele bovenlaag. De Vlamingen zijn in veel dingen minder goed dan de Nederlanders, maar wij hebben betere fascisten. Dat gaat terug naar voor de Wereldoorlog, de separatisten. Dat is een geheel eigen geschiedenis. Het Vlaams Blok pleit voor opgesplitste sociale zekerheid voor Vlamingen en niet-Vlamingen, ze willen de gebedshuizen verplaatsen naar barakken en loodsen aan de randen van de stad. Dat is complete apartheid.”

Vanuit die isolatie haalt Vlaams Blok straks een meerderheid.

“Dat kan. Maar dan moeten ze ook geheel zelf de verantwoordelijkheid dragen voor het beleid. Op het moment dat gevestigde partijen compromissen sluiten met het Blok, delen ze verantwoordelijkheid voor het beleid van het Vlaams Blok. Een fatsoenlijke politieke partij moet dat niet willen. Hun voorstellen zijn te extreem. Sommigen zeggen: als je met ze samenwerkt, moeten ze wel op die punten inleveren. Ik zeg: laat ze eerst maar opschuiven. Misschien doen we daarna ooit nog wel zaken. Voorlopig ben ik voor een potje armworstelen met het Blok.”

Ben je voor een islamitische partij?

“Ik ben als vrijdenker wantrouwig jegens elke confessionele partij, dus ook jegens een islamitische. Maar ik vind het jammer dat Jahjah mislukt is. Hij is een slimme politicus, een goed debater vooral. Maar hij heeft ook tactische fouten gemaakt waardoor hij het bij de verkiezingen niet gehaald heeft. Hij zette in op Arabisch nationalisme en daarmee trek je natuurlijk geen Turken en Marokkanen. En hij ging een stembusverbond aan met een stalinisti-

sche splinter. Dat is natuurlijk niet handig want die mensen zijn van binnen heel xenofob. En de rest van klein links verloor op slag z’n sympathie voor Jahjah. Hij wil nu gemeenteraadslid worden. Dat zou niet slecht zijn. Maar ik zou niet op hem stemmen, daarvoor verschillen hij en ik te veel van mening.”

In Fort Europa schets je een somber toekomstbeeld. Ben je werkelijk zo somber?

“Fort Europa was nog lang niet zwaar genoeg. Ik zie verhardingen, ik zie dat groepen tegen elkaar opgezet worden met gewelddadige conflicten als gevolg. Iedereen kan alleen nog maar denken in stellingen. Zoals Hirsi Ali met haar film. Hafid Bouazza zegt: ‘Een echte moslim kan geen democraat zijn’; alsof dat niet voor elke gelovige geldt. In een hoofdcommentaar van het Vlaamse dagblad De Standaard stond, kritiekloos overgenomen van de populisten: ‘Niet alle moslims zijn terroristen, maar alle terroristen zijn wel moslim.’ Dat is manifest en natrekbaar een leugen. De moslim is de communist van de jaren vijftig, het is Koude Oorlog. Vlaams Blok zegt: via een links complot is het Paard van Troje binnengehaald, en daarmee bedoelen ze de islam. Politici schotelen ons simpele waarheden voor, terwijl de werkelijkheid veel gelaagder is.

Ik heb niet veel hoop, ik weet dat dat niet mag. Ik zat na de moord op Van Gogh in een radioprogramma met Maarten van Rossem en die zei: ‘Er is helemaal geen crisis’. Maar er stonden wel weer gebedshuizen in brand.’ Ontkenning is ook een vorm van crisis’, zei ik, ‘en zeker van hysterie’. Kreeg ik eindelijk zelfs die Van Rossen even stil.”

Wat is het recept tegen de verrotting, tegen de vermoeidheid?

“Volgens Fort Europa leidt dit tot oorlog. Er zijn natuurlijk verschillende soorten oorlogen. We hebben in de vorige eeuw een stellingenoorlog gehad, een bezettingsoorlog en een bewapeningsoorlog. Ik denk dat er nu een nieuw soort oorlog komt, de gongslag heeft geluid in Madrid en Londen. Stedelijke terreur, destabilisatie veroorzaken op elk niveau, bloedig, nietsontziend, achterbaks, uitgevoerd door huurlingen en extatische vrijwilligers. Een manier van vechten die ook officiële regeringen steeds minder uit de weg zullen gaan. En die het vrije, kritische denken steeds meer verdacht zal maken en terugschroeven, mét de steun van het leeuwendeel van de doodsbange bevolking. Je ziet het: vrolijker wordt een mens er niet van.”

x

SHERVIN NEKUEE

Satelliet De ideologische muren rond de Islamitische Republiek Iran zijn als een gatenkaas. Dankzij satelliettelevisie-uitzendingen uit Amerika en Europa en het vrije verkeer van informatie en opinie via het internet, staat een groeiende groep Iraniërs in contact met de wereld. En het zou niet de eerste keer zijn als media en moderne communicatie voor een omwenteling in Iran zorgden. De afgelopen eeuw beleefde Iran al twee van zulke momenten.

Begin 20ste eeuw was het het telegram dat zorgde voor het beslissende contact tussen vrijheidsstrijders in de verschillende grote steden. Het tweede momentum kwam in de jaren zeventig toen de cassette recorder zijn massale intrede deed in Iran. Ayatollah Khomeini, charismatisch leider van de jonge islamisten, was toen in ballingschap in Irak. Het contact met zijn aanhang kreeg een impuls door de gesmokkelde cassettebandjes met zijn opzweepende toespraken.

Wie in die tijd door de stegen van de arme wijken van Teheran liep en het oor aan deuren te luisteren legde, hoorde vaak de latere leider van de

Islamitische Republiek opruiende zinnen uitspreken tegen Amerika en zijn geketende slaaf, de Sjah van Iran. Ze brachten het volk in revolutionaire stemming.

De taferelen van vandaag de dag in een doorsnee Iraanse woonkamer zijn van geheel andere aard. De tv gaat uit zodra Khomeini, de opvolger van Khomeini, aan een lange anti-imperialistische tirade begint. De Islamitische Republiek heeft zijn glans verloren. Het tv-publiek zapt de strenge preken van oude mullahs weg op zoek naar de vrije keuze op de wereldmarkt van satelliet-tv.

Naar schatting vijftien miljoen Iraniërs hebben satellietontvangst. Dat is krap een kwart van de bevolking en dat getal is nog vele malen groter als je bedenkt dat vrienden, burens en familieleden regelmatig uitgenodigd worden, of zich laten uitnodigen, om mee te kijken. Je kunt gerust zeggen dat de satelliet de meerderheid van Iraniërs regelmatig een kijkje op de wereld buiten Iran gunt.

Die wereld is in tegenstelling tot de wereld van de mullahs pluriform. Je kunt het nieuws volgens van CNN, als er iemand is die wat Engels kan, of het nieuws van Al Jazira, als je met wat giswerk het Arabisch in het Farsi kan decoderen. Je kunt luisteren naar de monotone verhalen van oude ballingen van allerlei signatuur; van de grijs geworden bewonderaars van de voormalige Sjah, tot de nog altijd even felle, strijdlustige en militante Mojahedin Khalgh.

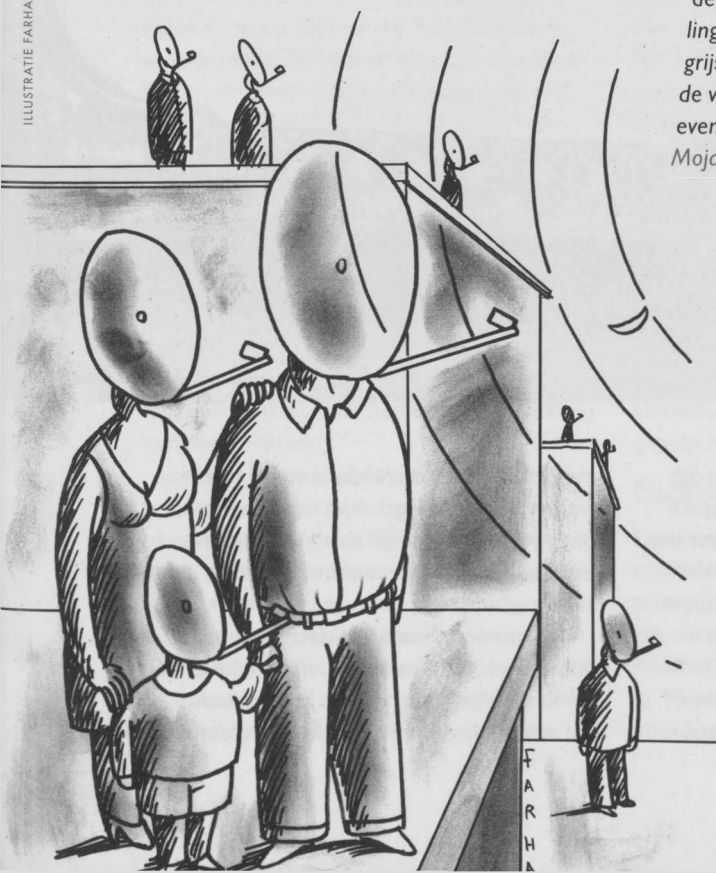
De jongeren zijn vanzelfsprekend gek op de Iraanse en westerse muziekclips en volgen aandachtig de laatste dansspasjes en de nieuwste kledinggras om die te kopiëren op hun volgende illegale feestje. Ze zijn bij de tijd, modern, sexy en flashy dankzij satelliet-tv. De ouderen dromen het liefste weg bij nostalgie-programma's. De dankzij plastische chirurgie opgelapte helden uit hun verleden, de zangers en zangeressen, acteurs en actrices, de presentatoren en presentatrices, komen langs op de vele nostalgie-netten. Ze geven de oudjes de dwaze, maar aangename illusie dat het leven eeuwig is; dat zij en hun tv-helden onsterfelijk zijn.

Jong en oud zappen tussendoor ook naar de politieke zenders om even te genieten van de scheldkanonnades die de rivaliserende groepen op elkaar afvuren. Zelden worden deze propagandistische programma's van de onderling zeer verdeelde oppositie in het buitenland ernstig genomen. Het is hun onderling verkettering en hun dogmatisme – een perfect spiegelbeeld van die van de mullahs – die amuseert.

Het volk is gelukkig met de satelliet. Het is voor velen een extra reden om zich 's avonds naar huis te spoeden en de duffe publieke ruimte, tot stilstand gebracht door de religieuze en politieke dictatuur, achter zich te laten. Thuis is er een opening naar de wijde wereld, een glazenbol die je meeneemt naar de vrije toestanden, een supermarkt voor de ogen. Je kunt je rijk rekenen, vrij en zorgeloos voelen zonder veel moeite.

En daar ligt het perverse effect van satelliet-tv. In een land waar de werkelijke vrijheid opgeëist en bevochten moet worden in het publiek domein, lijkt de Iraniër meer dan ooit tevoren zich terug te trekken in zijn privé-domein. Want de woonkamer heeft hem grote ruimte te bieden. De satelliet heeft de omvang van het privé-domein in één klap zo groot gemaakt als de wereldbol. De zappende Pers voelt zich de gelukkige alleenheerser over zijn kijkgedrag en laat meer dan tevoren het heersen over het land over aan de mullahs. Vooral nog lijkt de satelliet-tv een opium voor het volk te zijn en niet een medium naar vrijheid en democratie.

x

HARMEN BINNEMA

Gezonde

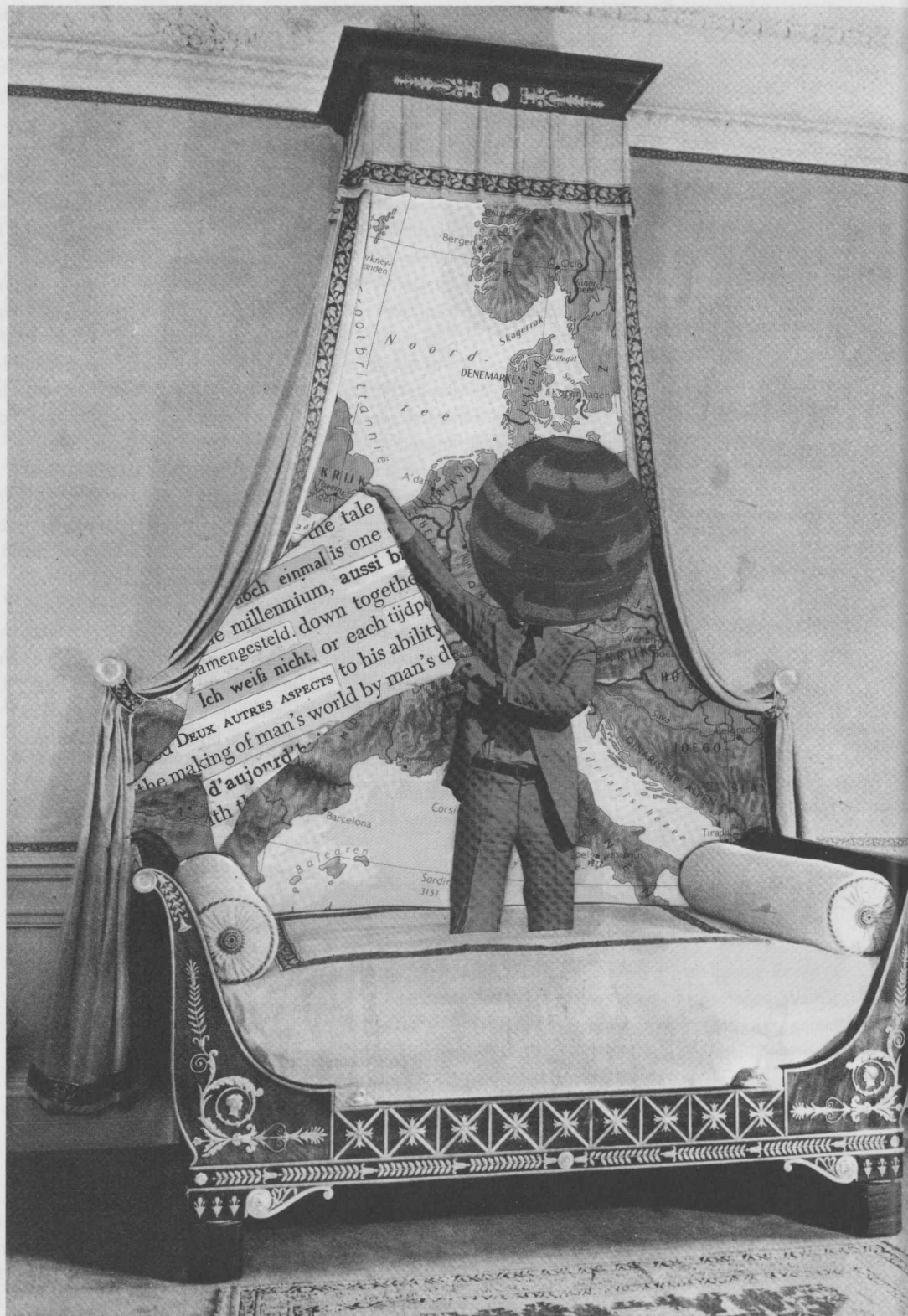
Ondanks het 'nee' tegen de Grondwet zijn er geen aanwijzingen dat Nederland nu tegen Europa is. Wel is er reden om voorlopig kalm aan te doen met een verdere uitbouw van Europa. Ook GroenLinks moet met haar wensen over een socialer en groener Europa even een pas op de plaats maken.

Harmen Binnema is verbonden aan de afdeling Politicologie van de Vrije Universiteit Amsterdam; hij werkt aan een proefschrift over de gevolgen van Europese integratie voor het functioneren van nationale politieke partijen.

Met een meerderheid die zelfs voor de tegenstanders verrassend groot was, wees Nederland op 1 juni het Verdrag tot Vaststelling van een Grondwet af. In één klap leek onze reputatie van eurofiel land aan diggelen. Het nee-kamp, met daarin zowel LPF en Geert Wilders als de SP, vierde feest, als de dwerg die de grote reus had verslagen. De mineurstemming onder de voorstanders, die wekenlang een tot mislukken gedoemde campagne hadden gevoerd, duurde echter niet lang. In de dagen na het referendum trok een stoet van politici voorbij uit het ja-kamp (zowel van links als van rechts) die ons trachtten te doen geloven dat de uitslag precies hun idee over Europa bevestigde.

Het kabinet verengde de discussie meteen tot een centenkwestie: op de Europese top die kort volgde op de afwijzing van de Grondwet werd Thatcheriaans geroepen dat Nederland zijn geld terug wilde. Het algemene gevoel dat klonk vanuit CDA en VVD was dat het tijd werd een 'pas op de plaats' te maken en dat het proces van integratie te snel was gegaan. Het was daarom niet meer dan terecht dat de Nederlandse bevolking aan de rem had getrokken. Het linkse perspectief was geheel anders: de nee-stemmers hadden vooral tegen het huidige Europa van markt en munt gestemd. En niemand had toch tegen meer openheid en democratie gestemd? De linkse kiezer was toch niet tegen een groener en socialer Europa?

Om te beginnen een aantal observaties

over het referendum, daarna ga ik in op de eigenlijk discussie: waarom Europa? Ten eerste was het de allereerste keer dat de bevolking door middel van een referendum de mogelijkheid kreeg zich uit te spreken over Europa. Grote stappen in het integratieproces – de Europese Akte, het verdrag van Maastricht, het verdrag van Amsterdam – waren allemaal geno-

men zonder dat de Nederlanders hierover waren geraadpleegd. Niet verwonderlijk dat alles wat mogelijk aan frustratie over Europa leefde in één keer naar boven kwam.

Ten tweede werd het debat gevoerd door Tweede Kamerleden en ministers die in de afgelopen vijftien jaar vakkundig het onderwerp Europa hadden weten te

Euro-scepsis

vermijden. In bijna geen land was de afgelopen jaren de desinteresse voor Europese zaken zo groot als in Nederland, getuige ook de obligate teksten over Europa die in de meeste nationale verkiezingsprogramma's zijn opgenomen. Het pijnlijke resultaat van dit non-debat was de grote hoeveelheid feitelijke onjuistheden en onbenulligheden die via vele tv-kanalen over ons werd uitgestort. Voor- en tegenstanders deden daarin overigens niet voor elkaar onder. Blijkbaar werden degenen met daadwerkelijk verstand van zaken, de Nederlandse europarlementariërs, ongeschikt geacht mee te doen? Een derde factor, zeker niet onbelangrijk, was de rol van het kabinet. Nog nooit was een naorlogs kabinet zo impopulair. De nee-stem was daarmee ook een proteststem tegen de regering die in zijn grote hervormingsijver grote groepen mensen tegen zich in het harnas jaagt. De pogingen van enkele ministers om donkere visioenen te schetsen van een toekomst zonder Grondwet versterkten dat nog.

Rookwolken

Wie voorbij de waan van de dag kijkt, moet zich de vraag stellen waarom de afgelopen jaren de Europese integratie altijd op zo'n brede steun kon rekenen. Voor de beantwoording van die vraag is het goed een onderscheid in herinnering te brengen dat de Amerikaanse politicoloog David Easton maakt tussen diffuse en specifieke steun (A Re-Assessment of the Concept of Political Support, 1975). Waar diffuse steun wijst op een min of meer passieve en algemene aanvaarding, gaat specifieke steun uit van een actieve en gerichte legitimering. Ter illustratie: iemand kan voorstander zijn van democratie als de meest geschikte staatsvorm. Een ander is niet alleen voorstander van democratie, maar heeft ook nog eens een sterke voorkeur voor een kiessysteem van evenredige vertegenwoordiging. Het eerste is een voorbeeld van diffuse steun (het algemene idee wordt gesteund), het tweede van specifieke steun (concrete institutionele invulling van die opvatting).

Kopecky en Mudde passen dit idee toe op de Europese Unie (in: Two Sides of Euroscepticism, 2002) en maken aldus een onderscheid tussen het 'idee' van Europese integratie en de huidige Europese Unie. Overigens kunnen diffuse en specifieke steun in diverse combinaties voorkomen: zij die zowel het idee als de concrete uitvoering steunen worden

door Kopecky en Mudde euro-enthousiastelingen genoemd. Diametraal daar tegenover staan de euro-afwijzers die niets moeten hebben van de EU en van het Europese idee. Eurosceptici steunen Europese integratie, maar zijn ontevreden met de huidige EU. Voor euro-pragmatici geldt precies het omgekeerde: hoewel zij Europese integratie afwijzen maken zij wel gebruik van de voordelen die de EU biedt. Deze indeling is bedacht om partijposities te definiëren, maar is evenzeer toepasbaar op publieke steun voor de EU.

Het onvermijdelijke aan het referendum is dat een dergelijke nuance verdwijnt en de tegenstelling wordt gereduceerd tot 'ja' of 'nee': enthousiastelingen komen te staan tegenover afwijzers. Partijen die eigenlijk verschillen in hun houding ten opzichte van Europa kwamen in hetzelfde kamp terecht. Zo stonden een euro-pragmatische partij als de VVD – die integratie toch met name steunt vanwege de voordelen van de vrije markt – en een euro-sceptische partij als GroenLinks – die juist ontevreden is met het huidige marktgerichte Europa – zij aan zij de Grondwet te verdedigen. Dat de Grondwet bij uitstek bovendien ook een document was dat de bestaande verhoudingen vastlegde, maakte het voor een sceptische partij niet eenvoudiger op deze tegelijk te verdedigen als instrument op weg naar een andere Europese Unie.

Nu de rookwolken van het referendum zijn opgetrokken, kunnen de politieke partijen ook weer naar hun oorspronkelijke positie terugkeren. Tegelijk dwingt het onverbloemde 'nee' hen allen wel tot herbezinning. Want hoe kon het dat zo'n brede meerderheid in de Tweede Kamer een volstrekt andere opvatting had dan de brede meerderheid onder de bevolking? Zijn we echt zo anti-Europees geworden? Uit de Eurobarometer, het halfjaarlijkse opinie-onderzoek in opdracht van de Europese Commissie, van voorjaar 2005 (kort voor het referendum) is op te maken dat nog altijd ruim driekwart van de Nederlanders het EU-lidmaatschap 'een goede zaak' vindt.

Signaal

Daarmee behoort Nederland samen met Ierland en Luxemburg tot de meest enthousiaste voorstanders. Het is dan ook zeker niet zo dat de bevolking zich volledig heeft afgekeerd van alles wat Europees is. Wel is te constateren dat de steun voor Europa een steeds utilitaristischer

karakter krijgt. Waar een oudere generatie Europese samenwerking nog kon zien als uiting van een gevoel van nie wieder Krieg, is in een tijdperk van calculerende burgers vooral het economisch profijt dat van Europa getrokken kan worden dat telt. De onderlinge solidariteit, die binnenslands al onder druk staat, is ten opzichte van mede-Europeanen helemaal ver te zoeken.

Een tweede gegeven is de opleving van gevoelens van Nederlandse identiteit. Sinds de dagen van Fortuyn is het lang zo raar niet meer om trots op het Nederlanderschap te zijn. Eén van de merkwaardige uitingsvormen daarvan is het inburgeringsfetisjisme dat overtuigend door de huidige minister van Vreemdelingenzaken wordt uitgedragen. Maar ook de SP speelde op dit gevoel in door op zijn anti-Grondwet posters Nederland in zee te laten verdwijnen.

Deze constatering doen niets af aan de diffuse steun voor Europese integratie. Naar mijn idee is het afwijzen van de Grondwet dan ook zeker geen 'nee' tegen Europa als zodanig, maar wel veelzeggend waar het de concrete toekomst van de Europese Unie betreft. Zoals eerder gememoreerd: de ene helft van de voorstanders zag in het 'nee' een roep om 'pas op de plaats' te maken, terwijl de andere helft meende dat de nee-stemmers eigenlijk een heel andere EU wensen. 'Rechts' ziet de wil om terug te keren naar de kern van integratie, namelijk economische samenwerking met daaraan gekoppeld enige vormen van politieke samenwerking. 'Links' stelt daar tegenover dat de Unie juist is doorgeschooten in het marktdenken van liberaliseren en privatiseren en ziet de wil om daar een 'sociaal Europa' naast te ontwikkelen. Wie heeft het signaal juist begrepen?

Inmenging

Opnieuw is het leerzaam om de Eurobarometer te raadplegen. Daarin wordt aan mensen gevraagd om voor een groot aantal beleidsterreinen aan te geven of de nationale overheid daarvoor verantwoordelijk zou moeten zijn of dat een gezamenlijk Europees beleid gewenst is. Een blik op de enquête-uitkomsten leert dat er door de tijd heen een tamelijk constant patroon is van beleidsterreinen die algemeen als nationaal of Europees worden gezien. Aan de ene kant is er een grote meerderheid voor Europese bevoegdheden inzake milieubeleid, aanpak van de georganiseerde misdaad,

Gezonde Eurosceptis

internationaal terrorisme, monetair beleid en buitenlands beleid. Daar tegenover staat dat een grote meerderheid cultuurbeleid, gezondheid en welzijn, onderwijs, (jeugd)criminaliteit en politie/justitie tot de verantwoordelijkheid van de nationale regering vindt horen. De beleidsterreinen die als Europees worden gezien, kunnen vanuit oogpunt van effectiviteit en schaalgrootte beter gezamenlijk geregeld worden. Voor de 'nationale' onderwerpen geldt dat er geen reden is om ze Europees te willen regelen, omdat het binnen de capaciteit van de nationale regering valt. Bovendien zijn deze beleidsterreinen sterk gekoppeld aan de eigen nationale historie, of het nu de overdracht van ideeën betreft (kunst, onderwijs) of de inrichting van de verzorgingsstaat.

Met andere woorden, er zit een onmiskenbare logica achter de verdeling van bevoegdheden zoals Nederlanders die, volgens de Eurobarometer, wensen. Hoewel mensen die zichzelf als links beschouwen vaker voorstander zijn van overheveling van bevoegdheden naar de EU, komt ook bij hen deze kern van nationale onderwerpen niet in het geding. Omgekeerd geldt dat wie zichzelf rechts noemen en daarmee op zich terughoudender tegenover Europees beleid staan, wel de genoemde Europese onderwerpen steunen. Bovenal geeft deze door de jaren heen stabiele opvatting aan dat een grote meerderheid voorstander is van de status quo: de gewenste Europese inmenging komt grotendeels overeen met de feitelijke situatie in de huidige EU. Het voorbehoud daarbij is dat het gaat om de formele bevoegdheden, niet om hoe daar inhoudelijk invulling aan wordt gegeven.

Succesvol

De boodschap voor zowel links als rechts is daarmee dat zij iets te snel hun antwoord klaar hadden: Nederlanders willen niet méér bevoegdheden naar Brussel, maar zien ook geen noodzaak om beleid te renationaliseren. De nee-stem is daarmee inderdaad een signaal van 'pas op de plaats' maar dan vooral om tijd te nemen om te bezinnen op wat een Unie van 25 landen bindt en welke intensiteit van samenwerking daarbij wenselijk is.

Misschien is het voordeel van de huidige impasse dat er tijd en ruimte komt voor het beter integreren van tien nieuwe lidstaten in de huidige Unie. De landen uit Oost-Europa hebben zich in bewonderenswaardig hoog tempo klaargestoomd voor

het lidmaatschap. De EU moet zichzelf de tijd gunnen om de samenwerking met zulke verschillende landen succesvol te maken, zowel wat betreft de formele kant – het aanpassen van de besluitvorming – als de culturele kant – de verscheidenheid aan nationale tradities. Let wel, een 'pas op de plaats' betekent niet dat de EU af is. Verdieping van economische samenwerking, gezamenlijk buitenlands- en veiligheidsbeleid inclusief verdergaande militaire samenwerking is op den duur zeer wel mogelijk en zelfs wenselijk. Maar pas als iedereen er klaar voor is. Het gevaar van kopgroepen of een EU van meerdere snelheden is dat de laatkomers definitief tot achterblijvers verworden.

GroenLinks

Tenslotte nog een aantal opmerkingen over GroenLinks. In een artikel in de Helling in de herfst (nr. 3) van 2003 vroeg ik me af in hoeverre een referendum over de Grondwet tot interne tegenstellingen zou kunnen leiden en hoe GroenLinks zou omgaan met een massale nee-stem, ook vanuit de eigen achterban. De prangende vraag daarbij was hoe lang volgehouden kon worden dat Europa zich inderdaad in de zo gewenste democratische, groene en sociale richting zou gaan ontwikkelen zonder dat daarvoor zichtbare aanwijzingen waren. Wat betreft het eerste: er was inderdaad nogal wat verdeeldheid. Afhankelijk van welke peiling wordt geraadpleegd, was er onder de GroenLinks kiezers een nipte meerderheid of nipte minderheid vóór de Grondwet. Hoewel na rijp beraad binnen de partij werd gekozen voor een ja-campagne, bleek het draagvlak hiervoor achteraf kleiner dan gedacht.

Nu de Grondwet achter de horizon verdwijnt, is het ook moeilijker vol te houden dat Europa groener en socialer wordt. Hoewel de Grondwet door GroenLinks niet werd gezien als de blauwdruk voor een beter Europa, was hij wel nodig als een eerste belangrijke stap in de goede richting. Alvast een beetje democratischer en een beetje groener. Nu die stap uit lijkt te blijven, houden we een EU waarin de politieke integratie ver achter de economische integratie aanhobbelt. De conservatief-liberale wind die door diverse regeringen en ook door de Europese Commissie waait, biedt bovendien weinig hoop voor de nabije toekomst. De boodschap van de linkse nee-stem is dat GroenLinks zijn eigen pas op de plaats zal moeten maken.

In een kritische bezinning over de toekomst van Europa moet vooral nagedacht worden over wát op wélk niveau geregeld moet worden. Voor sommige zaken is europeanisering niet nodig en misschien zelfs onwenselijk. Zo'n houding getuigt van gezonde eurosceptis.

Gevaar

Het pleidooi van ondermeer Kathalijne Buitenweg en Femke Halsema voor een kopgroep van landen die het Europa van 'mens en milieu' verder willen uitbouwen, loopt op de zaken vooruit. Allereerst is de vraag: wie zit daarop te wachten? Niet de linkse kiezers. Zij wezen in grote meerderheid de Grondwet – met een begin van zo'n sociale en groene uitbouw – af. Het zijn de linkse kiezers die, net als de rest van de bevolking, weinig verwachtingen hebben van een Europees sociaal model. Deze linkse kiezers vinden dat problemen van werkloosheid, armoede en vergrijzing geregeld horen te worden binnen de eigen verzorgingsstaat. Het staat een politieke partij natuurlijk vrij om voor de troepen uit te lopen en niet onnadenkend de publieke opinie of de eigen achterban te volgen. Maar er is nog een tweede en fundamentele bezwaar tegen een kopgroep: naast het hierboven al genoemde gevaar van permanente ongelijkheid tussen de verschillende lidstaten, is de grote vraag hoe een Europa van meerdere snelheden aan democratische eisen kan voldoen. Haast onvermijdelijk wordt dat een ingewikkeld netwerk van grotere of kleinere groepen landen die intensiever met elkaar samenwerken en dat leidt tot ondoorzichtigheid en oncontroleerbaarheid. Mogelijk heel efficiënt, maar vanuit democratisch oogpunt een weinig aantrekkelijk toekomstperspectief.

x

de heilige koe ~ LISA BOERSEN

Vriendinnen van mij uit New York kwamen over en zagen voor het eerst van hun leven een Smart. Zo'n klein, stads, tweepersoonsautootje. Een yuppen-auto, een symbool van status en een manier van leven. 'Double income, no kids!', roept het autootje als het voorbij zoeft. Met grote ogen keken mijn vriendinnen naar de Smart die over de grachten reed.

'Oh, my god,' zei vriendin 1, 'is that a car for poor people?'

'Can't be,' zei vriendin 2, 'it must be for the handicapped.'

Vragend keken ze me aan. 'It's actually for the rich,' zei ik.

En ik legde uit: Double Income, No Kids...

'Maar hebben ze dan geen vrienden?' vroeg vriendin 1 verbaasd.

'Nu kan er nooit iemand achterin zitten!'

'Kan hij soms heel hard?' probeerde vriendin 2. 'Zoals een sportauto?'

'Nee,' zei ik, 'hij is vooral handig. Zo'n klein autootje, dat is makkelijk parkeren.'

Ze waren er niet van onder de indruk.

'Het is meer een halve auto,' zei vriendin 2.

'Tja,' zei ik, 'nou...ja.'

En verder kwam ik niet.

Maar koeien vonden mijn New Yorkse vriendinnen geweldig. Op weg naar het Muiderslot kwamen we langs een weiland waar een paar koeien graasde.

'Oh, my god, look at these cows!' riep vriendin 1.

'Stop the car!' riep vriendin 2.

We gingen op de foto, meer dan eens, met de koeien op de achtergrond.

'Are they expensive?' vroeg vriendin 1.

'These cows?' Ik had geen idee. Hoeveel kost een koe?

'They must be,' zei vriendin 2, 'look how beautiful they are.'

Dat was waar. Ik keek naar hun grote ogen, hun lange wimpers. En opeens zag ik het voor me, een koe als statussymbool.

'Helaas,' zou je op een cocktailparty zeggen, 'wij hebben nog steeds geen ruimte voor een koe. Het is zo moeilijk om in Amsterdam een tuin te vinden die groot genoeg is...'

'Niet te betalen...'

'Maar als je eenmaal een koe hebt, laat je hem nooit meer gaan.'

'We worden zo vreselijk relaxed van dat beest.'

'Het is even een investering, maar je krijgt het dubbel en dwars terug.'

'Mijn yoga heb ik al op kunnen zeggen. Een koe brengt zoveel rust in huis.'

'Frans Molenaar heeft er ook één.'

'We sparen nu voor een tweede.'

Het leek me een rustgevend beeld, wandelende yuppen die hun koe uitlaten. 'Kijk ze eens flaneren,' zouden omstanders zeggen, 'ze denken dat ze heel wat zijn.' De jaloezie zou er in doorklinken.

Er zouden natuurlijk goedkope koeien op de markt komen, uit China. 'Maar die gaan veel eerder dood,' zouden de yuppen zeggen, 'en je merkt duidelijk verschil. Die koeien herkauwen nooit een zevende keer en dat voel je toch.'

Er zouden speciale koeien-alarmsystemen komen, want zo'n koebel voldoet al snel niet meer.

Er zouden koeien-uitlaat services komen en het beroep

'kuddehoeder' zou een heel nieuw élan krijgen.

Er zou...

Sloeg ik door? Een koe in de stad is niet erg praktisch. Maar "praktisch" lijkt me geen criterium voor status en luxe. Haute couture, zo praktisch! French cuisine, zo praktisch!

'Would you like to have a cow?' vroeg ik aan mijn vriendinnen.

'I'd love to,' zei vriendin 1.

'They're cute,' zei vriendin 2.

'In the city?'

Ze keken me vreemd aan.

'There's no space.'

'No grass...'

'If you would have the space? A garden and grass?'

Ik zag ze nadenken, heel even, en zag dat er een opening was. Dat 'als' en 'if', en 'if you'd only...'

De koe aan de man brengen. De marketeers van de Smart zou het moeten lukken.

STAN TERMEER

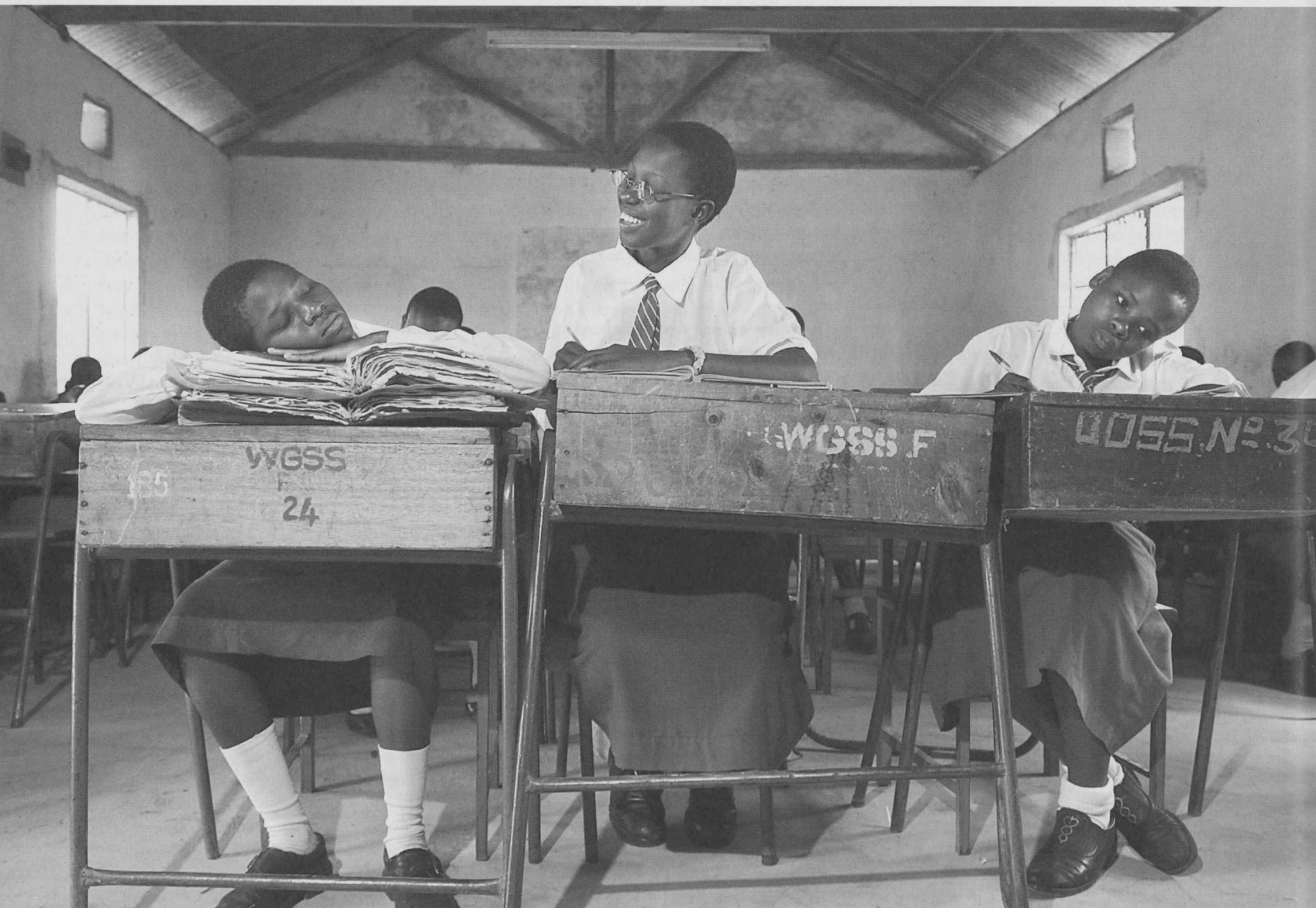
Doe-het-zelvers

Er is toenemend wantrouwen over de klassieke ontwikkelingssamenwerking. Toeristen, ondernemers en migranten beginnen hun eigen kleine projectjes: Venlo voor een school in een Masaai-dorp. De traditionele hulporganisaties zullen moeten vernieuwen.

Stan Termeer is reeds jarenlang actief op het terrein van journalistiek en voorlichting over internationale samenwerking

We hebben het met de paplepel ingegoten gekregen: ontwikkelingssamenwerking is goed; ontwikkelingssamenwerking moet. Via school, kerk, vakbond en Rotary-club zamelen we massaal geld in voor de arme medemens elders – in 2003 voor maar liefst 483 miljoen euro, bijeengebracht door 66 procent van de huishoudens. Daarnaast zijn we al decennialang zonder morren bereid om tachtig cent van iedere honderd euro die we met elkaar verdienen in de vorm van belastinggeld te besteden aan ontwikkelingssamenwerking. Het politieke debat beperkt zich tot de vraag of dit een dubbeltje meer of minder moet zijn.

Ogenschijnlijk niets aan de hand dus. Het 'draagvlak' voor ontwikkelingssamenwerking is groot, zo heet het. Als we ons dat draagvlak voorstellen als een ijslaag, dan is vrijwel de gehele vijver bedekt – tussen de 75 en 80 procent van de Nederlanders is van mening dat de overheid evenveel, of zelfs meer geld aan internationale samenwerking

in ontwikkelingshulp

moet uitgeven (zo blijkt uit onderzoek van het NCDO, een organisatie gericht op het bevorderen van deze publiekssteun). Echter, de rayonhoofden van de ontwikkelingssector meten dat de ijslaag langzaam dunner wordt. Er komen scheuren in het ijs en hier en daar wakken. Als we niet oppassen valt, na het démasqué van de multiculturele samenleving, het poldermodel en de Europese samenwerking, ook ontwikkelingssamenwerking van zijn publieke voetstuk.

Opzweepen

De nasleep van de tsunami die tweede kerstdag van 2004 de kusten van Zuid-Azië teisterde, is een goede illustratie van de mondiale gemoedstoestand van de Nederlandse samenleving. Massaal veerde de Nederlander – groot en klein, arm en rijk – op van de kerstdis om geld in te zamelen voor de slachtoffers. Een recordbedrag van ruim tweehonderd miljoen euro was het resultaat. Dit was oprecht hoopgevend. Voor even schudde het land de depressieve en rellerige stemming die haar na de moord op Theo van Gogh in haar greep hield, van zich af. Uit onderzoek van de Vrije Universiteit bleek dat 10 procent van gulle gevers aan giro 555 bestond uit 'nieuw publiek', dat normaal gesproken geen geld doneert voor internationale hulp.

De vloedgolf van tsunami-mededogen bracht, behalve een herbevestiging van het feit dat de Nederlander begaan is met het lot van de medemens, ook twee andere zaken aan het licht. Eén: een enorm wantrouwen van de burgers tegenover de professionele hulporganisaties. Vrijwel iedere brandweerman, advocate of korfballer die op televisie zijn financiële bijdrage kwam storten, meldde in één adem door dat hij hoopte dat het geld goed besteed zou worden. De lichaamstaal drukte veelal uit dat het vertrouwen hierin niet erg groot was. In de loop van de tsunami-actie werd dan ook een heuse belangenvereniging van donateurs geboren.

Dit publiekelijk beleden wantrouwen toonde wat onderzoekers al een aantal jaren meten: de groep burgers die denkt dat het ontwikkelingsgeld niet goed besteed wordt, groeit. Zo is 58 procent van de burgers die handhaving of verhoging van het overheidsbudget voor ontwikkelingssamenwerking steunen, niet optimistisch over de effectieve besteding van dit geld (volgens onderzoek NCDO in 2004).

Op de tweede plaats toonde de tsunami-actie dat niet alleen popsterren, computerspelletjes en reclamegadgets kunnen

hopen, maar ook een humanitaire ramp. De Tsunami was in de laatste week van 2004 en de daarop volgende maand niet van de buis te branden. De maatschappelijke druk om te geven – én véél – was enorm. Hier speelde meer dan enkel naastenliefde. Publiek en media zweepten elkaar op, de hulporganisaties restten weinig anders dan hun actie voor Darfur te stoppen en de sluizen open te zetten voor de tsunami-euro's. De kerstsfeer, immer getooid met devote gedachten en een lichte gêne over de overdadige luxe, was hier debet aan. Evenals de 'nabijheid' van de ramp. De door toeristen gemaakte amateurbeelden van het aanstormende water deed het besef groeien dat 'ik daar had kunnen staan'. Op de overspoelde stranden van Thailand en Sri Lanka waren ook Nederlanders, Britten en Zweden slachtoffers. Voor het weliswaar zwaarst getroffen maar niet toeristische Atjeh was in die eerste weken veel minder aandacht.

De Tsunami was een hype, nou en? Tel je zegeningen, zonder de overdadige media-aandacht zou er nooit zoveel geld opgehaald zijn. Zeker, maar de schaduwkant van dit alles is dat hypes irrationeel en onvoorspelbaar zijn. Ze komen op, gaan hun eigen weg en verdwijnen weer. De ruim 1,2 miljard mensen die wereldwijd onder de armoedegrens leven kunnen niet bouwen op een dergelijk vluchtig verschijnsel. Bovendien heeft zo'n gehypte inzamelingsactie ook iets oneerlijks. Had de tsunami niet de kust van Thailand en Sri Lanka getroffen maar die van Liberia en Sierra Leone, dan was de beroering in het Westen heel wat minder geweest. De slachtoffers van de genocide in Darfur moesten zich begin 2005 tevreden stellen met een eenkoloms berichtje op pagina vijf.

Gemak

Deze bijverschijnselen van de tsunami-actie zijn geen toeval. Zij staan voor een structurele verschuiving in de publieke opinie ten aanzien van internationale samenwerking. Na de steeds verdergaande professionalisering en institutionalisering van de afgelopen dertig jaar is de ontwikkelingssector nu toe aan een privatisering – of ze het leuk vindt of niet. Het wantrouwen van de burgers in de overheid en daaraan gelieerde professionele organisaties is groot. En dat is een probleem voor de ontwikkelingssector, die voor een belangrijk deel nog via de overheid, kerken en verzuilde organisaties als Cordaid, Novib en Icco is georganiseerd. Nederland is na de ontzuiling ook wat betreft ontwikkelingsamenwerking een 'normaal' land aan het worden. In de ideologie van de oude, nationale zuilen werd via begrippen als naasten-

liefde, missie en internationale solidariteit op natuurlijke wijze een plek ingeruimd voor de armen in de Derde Wereld. Sinds de ontzuiling is deze vanzelfsprekendheid verdwenen. De groep mensen die daadwerkelijk betrokken is bij het ontwikkelingsdebat slinkt, zo blijkt uit een recent onderzoek van het bureau Motivaction. Er tekent zich, aldus het Mentality-onderzoek, een kloof af tussen de 'idealistische' achterban van ontwikkelingssamenwerking en de grote groep 'op zichzelf gerichte, behoudende burgerij'. Draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking is er vooral bij de 'kosmopolieten' en de 'postmaterialisten' (beide 10 procent van de bevolking). De grootste en snelst groeiende groep Nederlanders, de 'moderne burgerij' (22 procent) en 'gemaksgeoriënteerden' (9 procent), zijn niet bij ontwikkelingssamenwerking betrokken.

Deze geïndividualiseerde, op zichzelf en zijn eigen groep georiënteerde burger is echter niet immuun voor de nood van de armen elders op de wereld. Zie de tsunami-actie. Als mondige, kritische burgers geven zij echter wel anders invulling aan hun hulpbereidheid. Zij willen resultaat zien, en wel liefst zo snel en concreet mogelijk. En als de gevestigde organisaties niet in staat blijken om in voldoende mate aan deze eis te voldoen, dan nemen zij het heft in eigen hand. Hierbij geholpen door de voortschrijdende globalisering.

Grillig

Als toerist, mediagebruiker en zakenman komt de gemiddelde Nederlander steeds vaker direct in contact met mensen in wat tot voor kort vreemde, exotische oorden waren. Het aantal burgerinitiatieven op het terrein van ontwikkelingssamenwerking stijgt de laatste jaren gigantisch. Toeristen die tijdens hun vakantie in Kenia in contact komen met een school waarvan het dak lekt en het lesmateriaal de tand des tijds niet heeft doorstaan, richten bij thuiskomst een eigen stichting op en zamelen geld in voor 'hun' school. Ondernemers die tijdens een zakenreis getroffen worden door het gebrek aan alles in het lokale ziekenhuis boren hun netwerk aan en verscheppen een röntgenapparaat. En migranten maken op grote schaal geld over naar de achtergebleven familie in het thuisland. Steeds meer burgers steunen hun eigen doelgroep en hun eigen project. Soms heel tijdelijk, soms langdurig. Soms individueel, soms massaal. Soms met hulp van de professionele ontwikkelingsorganisaties, maar heel vaak ook zonder enige bemoeienis van de gevestigde clubs.

De geïstitutionaliseerde ontwikke-

Doe-het-zelvers in ontwikkelingshulp

lingssector heeft het hier moeilijk mee. Hoewel het geld, via particuliere donaties en de overheid, blijft binnenstromen voelt iedereen die zich er even in verdiept dat het draagvlak is aan het kruien. Steun voor ontwikkelingssamenwerking is niet meer vanzelfsprekend. Het destabiliserende effect van de ontzuiling wordt bovendien nog eens versterkt door de opkomst van de mediocratie. Burgers laten in toenemende mate hun oren hangen naar opinieleiders, die hun meningen en meninkjes via de media uiten. De publieke opinie is een uiterst grillig fenomeen geworden. De mening van grote groepen van de bevolking kan razendsnel fluctueren. Vandaag gemeten steun voor ontwikkelingssamenwerking kan morgen verdampt zijn. Illustratief is de schommeling in de publieke opinie over de Europese Unie. Zes weken voor het referendum over de EU-grondwet steunde 80 procent van de Nederlanders nog de Europese samenwerking. Ander voorbeeld: een half jaar voor de opkomst van het politieke fenomeen Fortuyn leek er in de verschillende opinie-polls voor het Paarse kabinet nog geen vuiltje aan de lucht.

Gotspe

Zoals ook voor andere geïnstitutionaliseerde sociale bewegingen als de vakbeweging en de milieubeweging geldt, zal de ontwikkelingssector zich moeten vernieuwen. Aansluiting zoeken bij de groeiende groep 'doe-het-zelvers' is onontbeerlijk. De sector kan het zich simpelweg niet permitteren om deze groep mensen die zich enthousiast en vaak succesvol inzet voor ontwikkelingshulp te negeren. Dit vraagt nogal wat van de sector. Zij moet haar monopoliepositie, en de daarmee gepaard gaande arrogantie, opgeven. De boodschap: 'Geef ons uw geld en wij doen voor u het werk (want wij hebben er verstand van)', is niet meer van deze tijd. De sector zal ook sterk aan transparantie moeten winnen. Het is natuurlijk een gotspe dat organisaties die op hoge toon van multinationals eisen dat zij zich verantwoorden voor hun handel en wandel in ontwikkelingslanden, zelf geen behoorlijk jaarverslag presenteren. En op de basale vraag: waarom doen we aan ontwikkelingssamenwerking, zal een voor de moderne burgerij aansprekend antwoord moeten volgen. Niet langer kan worden volstaan met een moreel appèl: 'We kunnen die arme drommels toch niet aan hun lot overlaten.' De moderne burger wil ook weten wat hij er zelf aan heeft. Bijvoorbeeld dat het verkleinen van de kloof tussen arm en rijk bijdraagt aan een meer stabiele wereld, waarin de voedingsbodemp voor

terrorisme afneemt, en het handelsklimaat voor Nederlandse ondernemers toeneemt.

De eerste initiatieven om de kloof tussen de ontwikkelings-doe-het-zelvers en de gevestigde orde te dichten zijn al genomen. Zo heeft de NCDO al een aantal jaren het succesvolle programma Kleine Plaatselijke Activiteiten (KPA). Particulieren die projecten uitvoeren in ontwikkelingslanden en zich kwalificeren voor dit programma krijgen het door hen ingezamelde geldbedrag verdubbeld. Dit initiatief slaat aan, zo laten de cijfers zien. Het aantal gehonoreerde aanvragen steeg van 226 in 1999 naar 380 in 2004. Het beschikbare budget groeit mee, tot 7,7 miljoen euro in 2005. Ook de andere grote ontwikkelingsorganisaties hebben inmiddels hun *Front Offices* waar burgers kunnen aankloppen voor steun voor hun particuliere initiatief.

Masaai

Heel voorzichtig worden zo de eerste stappen gezet om de 'gemaksgeoriënteerden' uit het Motivaction-onderzoek te betrekken bij ontwikkelingssamenwerking. Het is echter wel zaak de moderne burger en doe-het-zelvers niet naar de mond te praten. Het genoemde KPA-programma kent een reeks van particuliere projecten die al jarenlang op hoog niveau hulp verlenen. Alle lof voor de fraaie nieuwbouwschool in het Masaai-dorp, goed bezocht door jongens én meisjes uit de hele regio. Maar wat voor effect heeft dit project als er geen onderwijzers beschikbaar zijn vanwege de nietsontziende aidsepidemie? En waar moeten al die kinderen straks naartoe als er geen werk voor hen is? Of geen verharde weg en busverbinding met de grote stad om daar een vervolopleiding te volgen? Met andere woorden: het burgerinitiatief vermag veel, maar voor structurele ontwikkeling is meer nodig. Particulier initiatief - hoe nuttig ook - blijft beperkt tot ontwikkelingshulp. Terwijl de laatste jaren juist het inzicht sterk is gegroeid dat de hulp an sich maar beperkte waarde heeft. Het opheffen van handelsbarrières, het stimuleren van een ondernemingsklimaat, het kwijtschelden van schulden en het bevorderen van vrede, stabiliteit en behoorlijk bestuur, zonder willekeur en corruptie - het is allemaal van wezenlijk belang voor echte ontwikkeling. En het ligt allemaal buiten de macht van de Stichting Een School voor Masaai-dorp uit Venlo.

Dit geldt ook voor die andere vorm van particulier initiatief: het bedrijfsleven. Na een decennialange Koude Oorlog tussen bedrijfsleven en ontwikkelingssector, beginnen beide partijen elkaar heel voor-

zichtig op te zoeken. Er is weinig discussie meer over het belang van particuliere investeringen in ontwikkelingslanden. Wil je de economie aan de praat krijgen en werkgelegenheid creëren dan zijn investeringen, door lokale maar ook door buitenlandse ondernemers, noodzakelijk. En ook hier geldt dat de ontwikkelingssector en particuliere initiatieven elkaar kunnen aanvullen. Geen ondernemer denkt eraan om te investeren in een land waar de eigendomsrechten niet goed geregeld zijn of iedere verdiende dollar wordt afgeroomd door de belasting. Om maar te zwijgen van landen waar politieke onrust en geweld grote instabiliteit veroorzaken. De enige manier om aan dit soort problemen iets te doen is politieke agendering. Goed bestuur als voorwaarde voor ontwikkeling.

Platzak

Hoe begrijpelijk de afkeer van bureaucratie (overheids)organisaties soms ook is, de moderne burger zal ook moeten inzien dat de Verenigde Naties, ministeries en Oxfams van deze wereld, in al hun onvolkomenheid, onontbeerlijk zijn om de armoede uit te bannen. Het is aan de burgers om van deze organisaties resultaat en transparantie te eisen. Dit is niet in de laatste plaats van belang voor de gevestigde organisaties zelf. Zonder publieke steun voor hun werk zijn zij tandoeloes en op termijn platzak. Om deze steun te behouden moeten zij niet alleen efficiënt(er) werken, maar ook ruimte maken voor het particuliere initiatief, in de vorm van hulp én bedrijvigheid. Betrokken burgers hier die samen met burgers en maatschappelijke organisaties daar, werken aan ontwikkeling vormen een stabiele basis voor ontwikkelingssamenwerking. Bovendien is deze burgerbetrokkenheid noodzakelijk om het structurele werk van de overheid en daaraan gelieerde organisaties te legitimeren. De professionals moeten de doe-het-zelvers serieus nemen. De doe-het-zelvers zullen vrijwel automatisch meer begrip krijgen voor de lange en taaie weg van structurele ontwikkeling. Wie zich met hart en ziel inzet voor een school of weeshuis in Afrika, loopt vroeg of laat tegen de grenzen aan van wat hij in zijn eentje vermag. Juist vanwege de eigen betrokkenheid en het directe belang bij het project zal de stap naar maatschappelijke bewustwording en actie - hier én daar - dan klein zijn. Zo gaan burgers (het belang van) de overheid en internationale organisaties opnieuw uitvinden. En vormgeven.

Vrijheid als ideaal

De politieke verhoudingen zijn sinds een paar jaar weer zeer gepolariseerd. Links staat tegenover rechts. Progressief tegenover conservatief. Heel vaak gaat het in die debatten over vrijheid. Zowel bij politiek-culturele onderwerpen (integratie, emancipatie, veiligheid) als bij sociaal-economische thema's (solidariteit, milieu) spelen de opvatting over en waardering van vrijheid een belangrijke rol.

Het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks nodigde een aantal auteurs uit om het nieuwe politiek-ideologische speelveld en de positie daarop van links te onderzoeken. Die auteurs zijn: Dick Pels, Bert van den Brink, Sjaak Koenis, Sjoerd de Jong, Pieter Hilhorst, Baukje Prins, Naïma Azough, Marcel Wissenburg, Herman van Gunsteren, Jantine Oldersma en Bart Snels. Hun bijdragen zijn gebundeld onder de titel *Vrijheid als ideaal*. Femke Halsema schreef een nawoord. Het boek wordt op 11 oktober gepresenteerd in Den Haag (zie ook pag. 38).

Op deze en volgende pagina's zijn als voorpublicatie drie bijdragen in verkorte vorm afgedrukt. Daarachter volgen drie kritieken, van Paul Kalma, Luuk van Middelaar en Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra.

VRIJHEID

V

R

In 1955 verscheen "Wij zijn 17", waarin de scholier Johan van der Keuken zijn leeftijdsgenoten portretteerde. Het kleine fotoboekje riep in het gezagsgetrouwe, hiërarchisch georganiseerde Nederland felle reacties op. Was dit onze jeugd en onze toekomst?

Vijf van de foto's staan in dit thema-gedeelte.

Het boekje is dit voorjaar, vijftig jaar na dato, herdrukt: Johan van der Keuken, "Wij zijn 17".
 Uitgeverij De Verbeelding, ISBN 90 74159 77 X
 € 19,90

E

L

D

Vrijheid als ideaal

De politieke verbindingen zijn anders. Een paar jaar weer zeer gepolariseerd. Links staat tegenover rechts. Progressief tegenover conservatief. Heel vaak gaat het in die debatten over vrijheid. Zowel bij politiek-culturele onderwerpen (integratie, emancipatie, veiligheid) als bij sociale, economische thema's (solidariteit, milieu, spelen de opvoeding over en weerbanding van vrijheid en belangrijke rol).

Het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks nodigde een aantal auteurs uit om het nieuwe politiek-ideologische speelveld en de positie daarop van links te onderzoeken. Die auteurs zijn: Dick Pels, Bert van den Brink, Sjiek Koenis, Stierd de Jong, Pieter Hilhorst, Boukje Prins, Nanna Azouh, Marcel Wisselburg, Herman van Gunsteren, Jantine Oldema en Bart Snels.

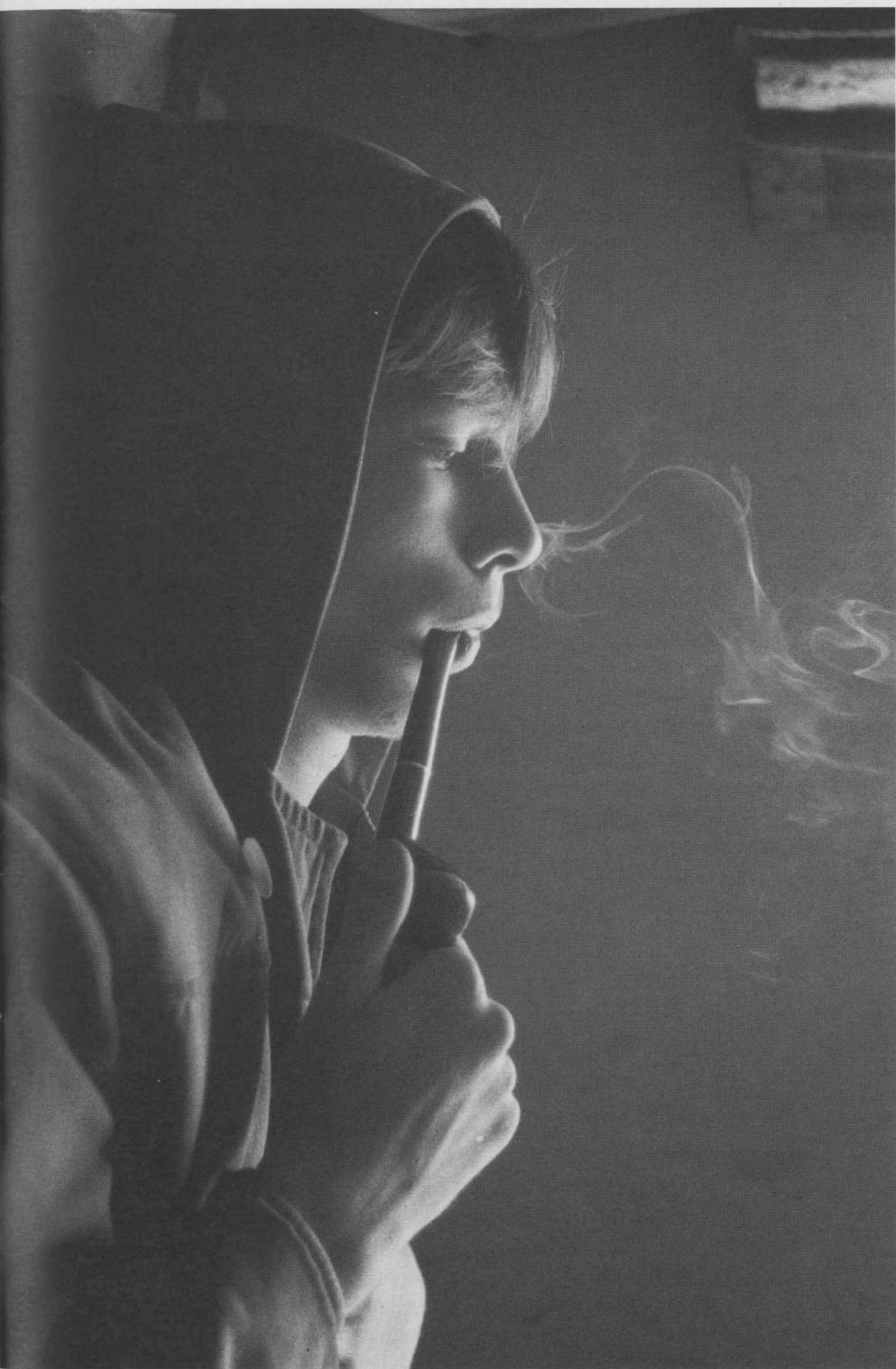
Hun bijdragen zijn gebundeld onder de titel Vrijheid als ideaal. Eenke Holstema schreef een nawoord. Het boek wordt op 11 oktober gepresenteerd in Den Haag (zie ook pag. 38).

Op deze en volgende pagina's zijn als voorpublicatie drie bijdragen in verkorte vorm afgedrukt. Daarachter volgen de kritieken van Paul Kalmou, Luk van Middelbeek en Evelyn Tonkens en Jantling Swierstra.

De kritiek van Paul Kalmou, luk van Middelbeek en Evelyn Tonkens en Jantling Swierstra. Het artikel behandelt het verloop van de discussie over de rol van de Staat in de samenleving. Het artikel behandelt het verloop van de discussie over de rol van de Staat in de samenleving.

De kritiek van Paul Kalmou, luk van Middelbeek en Evelyn Tonkens en Jantling Swierstra. Het artikel behandelt het verloop van de discussie over de rol van de Staat in de samenleving. Het artikel behandelt het verloop van de discussie over de rol van de Staat in de samenleving.

Wahl

Van links

BERT VAN DEN BRINK

Tegenover het opkomend conservatisme moet links zich profileren als beschermer van de politieke en sociale vrijheidsrechten. Het wordt tijd dat in Nederland de term liberaal, net als liberal in de Verenigde Staten, een linkse betekenis krijgt.

Bert van den Brink is als politiek filosoof verbonden aan de Universiteit Utrecht; onderstaande tekst is een inkorting van een hoofdstuk uit de bundel 'Vrijheid als Ideaal'

Het zou een misverstand zijn te geloven dat het begrip 'vrijheid' een eigen politieke kleur heeft. Het is eerder een veelkleurig politiek begrip, dat voor links net zo belangrijk is als voor rechts. De politieke strijd om vrijheid ontvlamt wanneer de vraag rijst hoe vrijheid dient te worden bereikt.

Ik zal om te beginnen ingaan op een aantal bekende, onmisbare vrijheidsnoties. In de geschiedenis van de politieke filosofie zijn drie dominante opvattingen te ontwaren: negatieve, positieve en publieke vrijheid. De begrippen 'negatieve' en 'positieve' vrijheid worden vaak toegeschreven aan Isaiah Berlin, die ze in zijn bekende essay *Two concepts of liberty* (1958) uitvoerig besprak. Maar de begrippen zijn ouder en worden bijvoorbeeld al gebruikt door Jeremy Bentham en Immanuel Kant. De beroemdste definitie van negatieve vrijheid stamt waarschijnlijk van Thomas Hobbes. In zijn *Leviathan* (1651) schrijft hij: "Onder vrijheid verstaan we, in de eigenlijke zin van het woord, de afwezigheid van uitwendige belemmeringen."

Intuïtief is dit een ijzersterk vrijheidsbegrip, vooral waar het gaat om persoonlijke vrijheid. Mijn vrijheid wordt door uitwendige belemmeringen beknot wanneer ik naar mijn werk wil gaan maar ik door een ongelukkig dichtgevalen deur in een kamer thuis wordt ingesloten. Iets dergelijks is het geval wanneer ik door de staat word gehinderd naar mijn werk te gaan. Toch rijst bij deze twee voorbeelden direct de vraag of Hobbes' definitie de bedoelde soort van belemmeringen niet te weinig specificceert. Vanuit sociaal en politiek oogpunt lijkt de toevallig dichtgevalen deur toch een minder groot vrijheidsprobleem dan een moedwillige poging van de overheid om mij te beletten mijn beroep uit te oefenen. Aan het optreden van werkelijke pech is niets te doen, aan moedwillige interventies in mijn handelings- en keuzevrijheid in principe wel. En dat maakt een verschil. De meeste theoretici gaan er vandaag de dag dan ook vanuit dat onder negatieve vrijheid de afwezigheid van bewust opgeworpen uitwendige belemmeringen moet worden verstaan.

Nat pak

Het negatieve vrijheidsbegrip is vooral bekend uit de liberale en individualistische traditie. Waar mijn negatieve vrijheid wordt gewaarborgd, zijn in de eerste plaats mijn civiele vrijheidsrechten beschermd, zoals bijvoorbeeld het recht op bewegingsvrijheid, de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van geweten, ondernemingsvrijheid en de vrijheid van godsdienst. Voorwaarde daarbij is wel dat ik ook aan anderen de negatieve vrijheid van ongewenste en

doelbewuste inmenging in mijn privé-domein toesta. Ik kan klassieke grondrechten niet redelijkerwijze voor mijzelf claimen indien ik anderen die rechten niet toesta.

Negatieve vrijheid van inmenging veronderstelt volgens velen de positieve waarde van autonomie. Die waarde staat voor handelen 'volgens eigen vrije wil'. Zo kan ik de autonome keuze maken met de fiets naar mijn werk te gaan, tenzij het hard regent en ik de auto of de bus neem. Ik maak die keuze op basis van de mij redelijk lijkende regel dat het goed is wat lichaamsbeweging te krijgen en aan het milieu te denken, maar niet ten koste van alles (in dit geval een nat pak). Ik kan ook de autonome keuze maken te gaan stemmen wanneer er democratische verkiezingen zijn, of mijn mond te roeren wanneer het politieke klimaat xenofob wordt. Wat dergelijke keuzes autonoom maakt, is steeds dat ze volgens eigen vrije wil genomen zijn. Autonomie staat tenminste sinds de historische periode van de Verlichting centraal in de notie van positieve vrijheid. Zoals Hans Blokland het in de geest van Berlin samenvat: "Positieve vrijheid is het vermogen zelfstandig richting te geven aan, meester te zijn over, het eigen leven. Deze conceptie komt voort (...) uit de wens om zélf te kunnen kiezen en de gemaakte keuzen te kunnen rechtvaardigen door te verwijzen naar eigen ideeën en doeleinden" (in *Wegen naar vrijheid*, Boom, 1995).

Goelag

In de politieke filosofie is het echter geen uitgemaakte zaak dat negatieve vrijheid uiteindelijk altijd de positieve vrijheid van autonome personen dient. Klassieke verdedigers van negatieve vrijheid stellen dat negatieve vrijheid niet bestaat in het soort van keuzes dat erdoor mogelijk wordt (in dit geval: autonome keuzes), maar omdat mensen van nature het (door God gegeven) recht hebben op vrijheid van inmenging in hun privé-domein. Dit inzicht is afkomstig uit de natuurrechtelijke traditie van de zeventiende eeuw, die tot in recente jaren (in seculiere vorm) voortleeft in het werk van, bijvoorbeeld, Robert Nozick. Een consequentie van deze visie op de onvervreemdbaarheid van liberale grondrechten is dan bijvoorbeeld dat hoewel niemand mij mag voorschrijven welke levensbeschouwing ik moet aanhangen, ik op geen enkele manier verplicht ben iets te doen met mijn recht naar eigen inzicht een levensbeschouwing te kiezen; dat hoewel niemand mij mijn vrijheid van meningsuiting mag afnemen, dit recht nog niet veronderstelt dat ik een plicht heb mijn mening te uiten. Het recht op A wordt niet direct gespiegeld door de plicht tot A.

Voor dit klassiek liberale gezichtspunt is veel te zeggen. Het is praktisch gezien immers uiterst moeilijk om personen te dwingen tot autonoom handelen. Bovendien verstrikt degene die een dwang tot autonomie voorstaat zich meer principieel beschouwd al snel in een pijnlijke tegenspraak: het uitoefenen van externe dwang over een (vermeend) niet autonome persoon schaadt heel dikwijls de capaciteit van die persoon om autonoom, naar eigen inzicht te handelen. Hier stuiten we op een politiek-ideologisch paternalisme-probleem. Dit probleem speelde op grote schaal in het socialisme en in de sociaal-democratie, vandaag de dag steekt het de kop op in het seculier-humanistische liberalisme.

Het communisme en socialisme hebben lang uitgedragen dat de 'eigenlijke' positieve vrijheid van mensen schuilt in een onvervreemde verhouding tot hun arbeid. De bron van deze opvatting lag heel dikwijls in Marx. De vrije mens is een vrije arbeider, wiens autonome keuzes niet tegen zijn 'eigenlijke' belangen als arbeider mogen ingaan. Doen die keuzes dat wel, dan is dat een indicatie van het valse bewustzijn van de persoon in kwestie. Die werd naar de

naar liberal

Goelagarchipel gestuurd, of tenminste toch uit partij of vakbond geweerd.

Het seculier-humanistische liberalisme, dat zich vandaag de dag in grote hernieuwde belangstelling mag verheugen, kent eenzelfde – hoewel vanzelfsprekend minder mensonterende – neiging om de ‘eigenlijke’ autonomiebehoeften van personen te kennen. Het verstrikt zich in Nederland recentelijk in vormen van godsdienst- en cultuurkritiek op ‘achterlijke’ culturen die een assimilatie van grote groepen burgers aan een seculier-liberale *Leitkultur* nodig zou maken (zie Hirsi Ali, Cliteur, Philipse). De eis tot ‘assimilatie’ – zich aanpassen aan een standaard die men zelf niet heeft geformuleerd en geaccepteerd – staat echter per definitie op gespannen voet met de liberale waarde van autonomie. Gedwongen assimilatie sluit autonomie uit.

De verhouding tussen negatieve en positieve vrijheid schuilt mijns inziens niet in een paternalistisch aan personen op te leggen plicht tot autonoom handelen op basis van liberale grondrechten. De waarde van autonomie wordt in een werkelijk liberale samenleving niet opgelegd, maar met veel geduld en tolerantie met argumenten en in praktijken geïllustreerd. Dat is de prijs die voor een werkelijk liberale omarming van autonomie moet worden betaald.

Slaaf

Met publieke vrijheid duid ik tenslotte op een republikeins vrijheidsbegrip met wortels in het Romeinse politieke denken en het politieke denken van de Renaissance. Het wil een alternatief bieden voor de tegenstelling tussen negatieve en positieve vrijheid. Met republikeins is hier overigens niet de bekende antimonarchistische positie bedoeld, maar de politieke theorie die burgers een grote verantwoordelijkheid toeschrijft bij het onderhouden van wetten en civiele deugden. Centraal staat de *res publica*, de publieke zaak.

Het publieke vrijheidsbegrip stelt dat aan vrijheid niet (het negatieve aspect) essentieel is dat we met rust worden gelaten. Heel dikwijls immers ervaren we onze vrijheid juist in sociale activiteiten waarin we van harte toestaan dat mensen onze negatieve vrijheidsruimte ‘betreden’. Ik ben vrij om op het scherp van de snede gebruik te maken van mijn vrijheid van meningsuiting, maar het kan zeer in mijn voordeel zijn wanneer iemand mij dat met het oog op de gevolgen voor mij of geadresseerden afraadt. Ik ben vrij om te menen dat de overheid zich niet met mijn levensonderhoud heeft in te laten, maar ik kan als ik dat wens gebruik maken van het door de overheid aangeboden stelsel van sociale voorzieningen. Een goed advies en een goede vorm van zorg worden zelden als vrijheidsbeperking ervaren. Daarvan is pas sprake wanneer het niet langer aan mij is om te beslissen of ik dat advies ook opvolg. Waar het een vrije persoon om zou moeten gaan is kennelijk niet de vrijheid van interventie als zodanig, maar de macht om zelf te kunnen bepalen welke vormen van inmenging in ons privé-domein we wel dulden, en welke niet. Die macht is de publieke macht – en vrijheid – van de burger die zich idealiter vertegenwoordigd weet in wetgevende, politiek uitvoerende en rechtsprekende macht. De hoogste vorm van vrijheid is de vrijheid de condities waaronder we leven te kunnen controleren en, voor zover mogelijk, vorm te geven. Wie niet beschikt over die vorm van vrijheid, is vanuit republikeins gezichtspunt een horige of een slaaf.

Migranten

Drie vrijheidsbegrippen dus: ‘negatieve’, ‘positieve’ en ‘publieke vrijheid’, en ik zou nu willen stellen dat geen van drieën op zichzelf kan staan. Ze moeten worden begrepen als noodzakelijke aspecten

van iedere verdedigbare politieke vrijheidsopvatting. De negatieve vrijheid om met rust gelaten te worden, de positieve vrijheid om voor zover mogelijk meester te zijn over het eigen leven én de publieke vrijheid om de politieke condities van persoonlijke vrijheid te kunnen controleren, keren terug in iedere vrijheidsopvatting voor een liberaal-democratische samenleving. Echter, over de betekenis en onderlinge verhouding van deze aspecten van vrijheid bestaan in Nederland momenteel grote verschillen van mening. Wie die verschillen in kaart wil brengen moet in ieder geval de volgende twee vraagstukken onderscheiden.

Als eerste bestaan er grote meningsverschillen over de vraag welke invullingen van persoonlijke vrijheid zich verdragen met de uitoefening van de politieke vrijheid van de burger. Hier zien we in de hedendaagse politiek twee dominante posities: de ene positie stelt dat de invulling van onze persoonlijke vrijheid zich dient te oriënteren op gedeelde waarden en normen uit de westerse, in ons geval de Nederlandse cultuur. Dit neemt dan wel de vorm aan van seculier-humanistisch liberalisme (Hirsi Ali, Cliteur, Philipse), dan wel de vorm van conservatief gemeenschapsdenken (Balkenende, de Edmund Burke Stichting). Opmerkelijk is dat beide posities het niet zo nauw nemen met de scheiding tussen waarden uit de publieke en de private aspecten van ‘onze’ cultuur. De consequent uitgedragen idee is immers dat de goede burger dan wel een seculier humanist is, dan wel een conservatief maar door en door rechtstatelijk georiënteerd lid van de gemeenschap. Het nauwelijks verholen doel van deze visies op burgerschap lijkt te zijn de maatschappelijke integratie van met name islamitische migranten te bespoedigen door middel van de eis van culturele assimilatie. Men is bang dat wanneer die eis niet wordt gesteld, met name migranten zich te zeer zullen overgeven aan een waardering van bijvoorbeeld hun etnische of religieuze identiteit.

Halsema

Degenen die zich hiertegen verzetten benadrukken dat de scheiding tussen private en publieke waarden ook in tijden van dreigende maatschappelijke desintegratie in het oog gehouden dient te worden. Zij zien instemming met ‘private’ waarden en normen niet als voorwaarde van acceptabele vormen van persoonlijke vrijheid. In deze hoek vinden we de politiek-liberale posities van Femke Halsema en Wouter Bos. Dergelijke posities kenmerken zich door een verdediging van een liberaal-democratische politiek zonder fundamentele in seculier humanisme of de joods-christelijke traditie. Burgers worden geacht om eigen redenen te kunnen instemmen met de uitgangspunten van de politieke en rechtscultuur, om het even of het daarbij nu handelt om atheïsten, christenen, islamieten, joden, humanisten, of aanhangers van welke andere levensbeschouwing dan ook. Wat niet kan, is dat om het even welke burger een democratisch uitgevaardigde wet overtreedt. Het is opmerkelijk dat het vandaag de dag niet de traditionele liberale partijen – VVD en D66 – maar de steeds vaker als links-liberaal aangemerkte partijen – PvdA en GroenLinks – zijn, die zich opwerpen als beschermers van de individuele vrijheid van meningsuiting, van geweten, van godsdienst van alle burgers. De van oudsher conservatieve bezorgdheid over de tirannie van de meerderheid in democratische samenlevingen lijkt vandaag de dag bij links hoger op de agenda te staan dan bij rechts.

Naast dit ethisch-politieke vraagstuk is er een tweede kwestie: de aloude sociaal-economische vraag over de voorwaarden voor het kunnen realiseren van onze persoonlijke en politieke vrijheden. Dit is het gebied van de klassieke tegenstelling tussen rechts en

links, tussen markt-liberalisme en sociaal-democratie. Het is van belang in te zien dat het een misvatting is dat politiek rechts niet in de vormgeving van sociaal-economische voorwaarden van vrijheid geïnteresseerd is. Ook rechts gaat er niet vanuit dat er werkelijk vrije markten bestaan en dat elke ingreep in markten misplaatst zou zijn. Op markten en in ongelijke toegang tot markten kan een overheid ingrijpen, ter bevordering van de vrijheid van haar burgers. Zowel rechtse als linkse politiek houden zich daarmee bezig.

De centrale vraag voor links en rechts luidt dus niet: wie is er voor een vrije markt en wie voor een gecontroleerde? De vraag is veel eerder: wie is er voor de grootst mogelijke aandacht voor de vrijheid van op de markt relatief goed gepositioneerden, en wie voor de vrijheid van hen die sociaal-economisch in de verdrukking zitten. Zo zwart-wit als deze tegenstelling is geformuleerd, denk ik dat ze de werkelijke politieke verhouding tamelijk goed weergeeft. Op de achtergrond speelt hier de vraag van verdienste en de wenselijkheid van een meritocratie.

Politiek rechts gaat er uiteindelijk vanuit dat degenen die goed geïnteresseerd zijn op de markt – en dat zijn op eigen merites – niet mogen lijden onder de gebrekkige verdiensten van diegenen die op de markt slecht geïnteresseerd zijn – en dat over zichzelf hebben afgeroepen. Politiek links heeft er lang over gedaan om te begrijpen dat politiek rechts met dit principe in hoofdlijnen gelijk heeft (en nog is niet iedereen overtuigd). Hierdoor zijn de politieke tegenstellingen op sociaal-economisch terrein kleiner geworden. Ze betreffen nu: ten eerste de vraag welke kansenongelijkheden het gevolg zijn van verwijtbare gebrekkige verdienste en welke buiten de invloedssfeer van het individu liggen; ten tweede de noodzaak en de feitelijke vormgeving van strategieën ter herverdeling van economische kansen; ten derde de criteria voor financiële ondersteuning van op de markt gewenste capaciteiten (onderwijs, gezondheidszorg, sociale voorzieningen); en als vierde de meer fundamentele kwestie of het principe van economische verdienste niet te dominant is geworden als principe van maatschappelijke erkenning.

Liberals

Wanneer we nu ten slotte de vraag stellen welke politieke vrijheidsconceptie links zou kunnen hanteren, hebben we het meeste werk al gedaan. Een linkse vrijheidsconceptie wordt samengesteld door negatieve, positieve en publieke vrijheidsaspecten te combineren tegen de achtergrond van keuzes in de net besproken ethisch-politieke en sociaal-economische vraagstukken. Het is eenvoudig noch wenselijk om politici voor te schrijven hoe die combinatie en detail moet worden gemaakt. Wel kan ik afsluiten door te wijzen op een aantal voor de hand liggende en een aantal meer verrassende vaststellingen. Ik beperk me daarbij tot vragen die spelen op het politiek-ethische speelveld, omdat dit vandaag het belangrijkste speelveld lijkt, waarop de meest principiële verschillen van mening optreden. Laat ik voor de aardigheid met de wellicht meest verrassende beginnen.

We kunnen vaststellen dat links vandaag de dag een groter respect aan de dag legt voor de klassieke liberale vrijheidsrechten dan rechts. We hebben gezien dat rechts op het politiek-ethische vlak eisen stelt aan private levensbeschouwingen die niet of nauwelijks in evenwicht te brengen zijn met respect voor klassieke vrijheden en grondrechten. Niet rechts maar links waakt vandaag de dag over negatieve vrijheden en de betrouwbaarheid van de rechtsstaat. Wat hier ontbreekt is een politieke profilering van linkse partijen als de hoeders over negatieve vrijheden. Ongehinderd door een

aandrag tot seculier evangelisme of verdediging van eigen land, ongehinderd door de oude socialistische idee dat het bestaande rechtssysteem uiteindelijk slechts de gefortuneerden ten goede komt, ligt hier een profileringsopdracht voor links. Zoals liberals in de Verenigde Staten juist waar het gaat om de bescherming van klassieke grondrechten het meest principiële jongetje van de klas zijn, is het bij de opkomst van het nieuwe conservatisme tijd dat de term liberaal in Nederland een dergelijke linkse betekenis krijgt.

Handdruk

Waar de beperking van de macht van de overheid over onze negatieve vrijheidsruimtes ter discussie staat, moet gesproken worden over de democratische rechtstaat, en daarmee over onze publieke vrijheid. Conservatief gemeenschapsdenken en seculier humanisme bedreigen de publieke vrijheid van burgers. Niet het algemeen belang, maar het belang van cultureel dominante groeperingen lijkt voorop te staan in rechts-liberaal denken. De publieke, op televisie vertoonde, reactie van minister Verdonk op de niet tot stand gekomen handdruk met een imam die hiervoor op beleefde toon religieuze redenen aanvoerde, spreekt hier boekdelen. Liberaal rechts heeft het geduld en het respect voor liberale principes verloren om zich in te zetten voor de zware praktijk van het uithouden van maatschappelijke verwarringen en conflicten vanuit de idee dat een oplossing van problemen niet ten koste mag gaan van respect voor eenieder die zich aan de wet houdt. Zoals bleek in de weken na de moord op Theo van Gogh kan dat leiden tot een situatie waarin burgers worden ingedeeld in categorieën die niets met burgerschap te maken hebben: religie, etniciteit, cultuur, etc. Hoewel het op dit gebied onmogelijk is causale verbanden aan te wijzen, lijkt het zeer waarschijnlijk dat juist die vermenging van levensbeschouwing, cultuur en burgerschap heeft bijgedragen aan een klimaat waarin inperkingen van de publieke vrijheid van vele burgers mogelijk is geworden. Immers, wie in politieke debatten niet als burger wordt beschouwd, maar als gelovige of behorend tot een bepaalde cultuur, wordt uit de kring van hoeders van de publieke vrijheid gestoten.

Zowel uitsluiting als assimilatie schaden de negatieve en positieve vrijheidsrechten van burgers. Links staat voor de keuze voor een duidelijk minder dogmatische, liberalere lezing van de positieve vrijheidswaarde van autonomie dan die van rechts. Autonomie is een universele en geen exclusief westerse waarde. Wie bij een principieel respect voor de democratische rechtstaat en een adequate scheiding tussen burgerschap en andere identiteiten autonomie als uitgangspunt van positieve vrijheid begrijpt, heeft behoefte aan een samenhangend verhaal over pluralisme, tolerantie en publieke vrijheid in een open samenleving. Hoe een dergelijk verhaal in de huidige samenleving dient te worden vormgegeven, is een constante vraag voor publiek debat en wetgeving. Dat wil zeggen: het wordt vormgegeven waar burgers gebruik maken van hun publieke, democratische vrijheden en de integriteit van de democratische rechtstaat bewaken. In de publieke vrijheid schuilt vandaag de dag misschien wel sterker dan in de twee andere vrijheidsaspecten de kern van het vrijheidsdebat: wie wordt in staat gesteld de condities van zijn vrijheid te bewaken, wie wordt langs formele dan wel informele weg van die vrijheid uitgesloten – en wordt aldus van zijn vrijheid beroofd, een moderne horige? Die vraag is in Nederland opnieuw actueel.

SJOERD DE JONG

Modern cult

Fortuyn wees Nederland de weg: 'Wij zijn van de Verlichting en dus superieur; zij zijn religieus en dus achterlijk.' Cultuurrelativisten die dat niet willen weten, zijn onpatriottisch. Sjoerd de Jong verzet zich daartegen en houdt een pleidooi voor relativisme dat trots op de eigen cultuur niet uitsluit.

Sjoerd de Jong is chef van de Boekenredactie van NRC Handelsblad; hij schreef dit stuk op persoonlijke titel; onderstaande tekst is een inkorting van een hoofdstuk uit de bundel 'Vrijheid als ideaal'

Elke dag een blokje om. Van Immanuel Kant is bekend dat hij regelmatig een vaste route wandelde door zijn woonplaats Koningsbergen. Straatje om, laan in, laan uit – en dat was het dan wel weer, voor deze marathonloper van het kritische denken. Tegenwoordig nemen herkauwers van de Verlichting geen genoegen meer met een contemplatief straatje om. Een lange stoet van feestverlichters trekt in permanente opwinding door de media om de lof van de westerse cultuur te zingen en deze te waarschuwen tegen gevaar en decadentie. Zij weten hoe het moet: wij zijn immers de cultuur van de Verlichting, de rede en de scheiding van kerk en staat. Maar ook in onszelf schuilt een gevaar: relativisme dat waarheid vulgariseert, standaarden verwerpt en universele normen en waarden afwijst.

Inmiddels worden deze feestverlichters op de hielen gezeten door een aanmerkelijk somberdere processie, een zwaarmoedige mars van cultuurcritici die elke bezieling vervlogen weten uit onze samenleving die hopeloos ten prooi gevallen is aan conformistische genotzucht en consumptisme. Ook zij weten precies hoe het er met ons voorstaat, en ook zij wijzen op de gevaren: we zijn van ons geloof gevallen, van ons geloof in God, in onze cultuur en in onszelf. En ook zij zien de vijand in onszelf, in de morele en culturele kaalslag van het relativisme – alleen is de Verlichting volgens hen niet het tegendeel daarvan, maar juist de bron van alle ellende. Een bezieling van onze gehavende en spiritueel uitgeputte cultuur moet dan ook eerder worden verwacht van een moreel of religieus reveil dan van Verlichtingswerk.

Tussen die filosofische marketing van een Verlichting lite en een heavy (althans, zwaarmoedig) conservatisme, slingert het Nederlandse debat over identiteit en cultuur. Samen vormen die twee een introverte, defensieve reactie op de globalisering die ons omspoelt, die alle tradities en culturen op losse schroeven zet. Lang geleden, toen de tijden nog fris en vrolijk waren, vertelden trendy Franse filosofen goedmoedig dat het einde van 'de grote verhalen' was gekomen. In de multifocale, postmoderne tijden die nu zouden aanbreken, hadden grand narratives over het Westen, het rationalisme of het christendom, geen zin meer. De wereld was voortaan kleurrijk verbrokken en gefragmenteerd, en dat was maar goed ook. Elk groot verhaal was immers, uiteindelijk, een vorm van geweld. Zulke Franse filosofen zouden nu raar opkijken in een Nederlandse stationskiosk of boekwinkel. Grote verhalen liggen er weer hoog opgestapeld. Biespiegelingen over de Verlichting (en wat er goed aan is), de islam (en wat er mis mee ging), de Europese traditie en de westerse filosofie, stralen de klant tegemoet, bevrijd uit het keurslijf

van die Franse deconstructionisten die alles maar klein wilden houden.

De terugkeer van de grote woorden is het meest markante intellectuele gevolg van de traumatische en mobiliserende schokken die sinds 11 september 2001 ook Nederland uit balans hebben gebracht. Sinds de klap van '9/11' is er alle aanleiding voor discussies over 'botsende beschavingen' en onverenigbare culturen die lange tijd niet meer salonfähig waren. Maar de religieuze terroristen gaven niet meer dan een laatste stoot aan een culturele herbezinning die al onderweg was. Pim Fortuyn markeerde voor Nederland de ideologische cultuurbreuk die in Amerika al langer was waar te nemen, tussen 'oud-links' en 'nieuw-rechts'. Fortuyn nam zonder aarzeling afscheid van een tijdperk dat in intellectueel opzicht altijd maar weer vraagtekens had geplaatst bij de eigen cultuur. De jaren zestig en zeventig, ze waren de tijd geweest van Europese zelfkritiek, van een bijna-missionaire aanbidding van de Derde Wereld als uitgebuite schandvlek van het Westen, van fascinatie voor niet-westerse religie (India!) en premoderne culturen (de Amerikaanse indianen!). Fortuyn, een kind van dat tijdperk, sprak nu vrijmoedig en onbekommerd over de Verlichting, de superioriteit van het Westen (zonder ironiserende aanhalingstekens), de achterlijkheid van de islam.

De geestdrift voor Pim Fortuyn was enthousiasme voor een levenslustige outsider die in zijn ambities net zo werd gefrustreerd als de burgerij zich voelde, maar die hen in plaats van alleen een 'rancune-leer', ook een hoopvolle en zeer overzichtelijke boodschap bracht van nationale trots en eigenwaarde. Zo ontoegankelijk en elitair als de lessen van het linkse postmodernisme in de jaren tachtig waren geweest – met hun jargon over 'machtsvertogen' en de kritische 'deconstructie' van 'beelden' van vrouwen en etnische minderheden – zo opbeurend ongecompliceerd en direct was de boodschap van Fortuyn: "wij zijn de besten, en wel hierom". Het cultuurrelativisme dat de jaren zeventig had beheerst, moest wijken voor een hervonden gevoel van nationale bestemming.

Dorpsplein

Maar over welke natie hebben we het dan? Fortuyn had een ambivalent beeld van Nederland. Het was in zijn beleving het land van fatsoenlijke, hardwerkende en ruimdenkende mensen die het nu wel even helemaal gehad hadden met de overheid en de politiek-correcte elite, en die mad as hell eisten dat de problemen met buitenlanders, veiligheid en de wachtlijsten in de zorg, in een klap zouden worden opgelost. Dan zou een nieuw Nederland verrijzen dat niet meer chagrijnig, ongelukkig en 'verveest' was, maar waarin de prikkels van de moderne prestatie maatschappij zouden worden gecombineerd met de kleinschaligheid en bescherming van de jaren vijftig. Fortuyns Nederland was met andere woorden een hybride: het kende zowel de individuele en rationele rechten die de Verlichting ons had gebracht, als de warme, organische gemeenschapszin die de Romantiek beloofd had. Zijn Nederland was een tegenstrijdige, persoonlijke constructie, een stadsstaat-met-dorpsplein die niet was geworteld in de concrete Nederlandse geschiedenis, maar opgebouwd met slogans en formules over de 'westerse kernwaarden', ontleend aan zowel de Verlichting als de Romantiek. Fortuyns Nederland was een gedroomd Nederland.

Wat kunnen we daaruit opmaken? De herleving van 'grote woorden', sinds Fortuyn ze in Nederland democratiseerde, is geen teken dat we terugkeren naar een authentieke culturele situatie zoals die hier ooit bestond, voor het postmodernisme ons zelfvertrouwen aan het wankelen bracht. Integendeel, het handzame knip-en-plakwerk met allerlei grote woorden over Verlichting en moderniteit is zelf een

uurrelativisme

postmodern verschijnsel. En het is een teken des tijds. Het duidt op de behoefte aan simpele codes en kaders in een dynamische, globaliserende wereld, aan handzame slogans en leuzen die in een klap duidelijk maken 'wie we zijn'. Wij? 'Wij' hebben een rationele cultuur, 'zij' een religieuze, of een achterlijke.

Die constructie van een nieuwe, persoonlijke identiteit die is aangepast aan de eisen van de moderne prikkel- en spektakelmaatschappij, valt ook op bij de jonge radicale moslims. Zoals Nederland met Fortuyn een nieuwe zelfdefinitie heeft gekregen als een cultuur die moderniteit en Verlichting tot kern heeft – een zelfdefinitie die niet zozeer onwaar is, als wel versimpeld – zo wenden ontwortelde moslims zich tot een rudimentaire, moralistische 'neo-islam' waarin het louter gaat om de praktische 'kern' van het geloof. In beide gevallen triomfeert de slagzin boven de subtiliteit, de behoefte aan houvast en zekerheid boven de nuances van waarachtige zelfkennis. Naarmate de wereld zich minder aantrekt van culturele grenzen, willen wij die juist steeds scherper trekken.

Ironisch

Wie Fortuyn typeert als louter een rancuneprofeet die de onlusten van het volk mobiliseerde en losliet op de zittende regenten, ziet zijn grootste bijdrage aan het publieke klimaat in Nederland, over het hoofd: de democratisering van een discours over nationale en culturele identiteit dat lange tijd voorbehouden was gebleven aan een academische en intellectuele elite. Die democratisering van grote ideeën is op zichzelf een waardevol goed: er is geen reden om het culturele kapitaal van een samenleving onbepaald voor een kleine elite te houden.

Maar er is een keerzijde, zoals het verhitte en toch vaak lichtzinnige publieke debat in Nederland de afgelopen jaren heeft duidelijk gemaakt. De Verlichting die op televisie-format door nieuwe conservatieven en secularisten aan de man wordt gebracht, is vooral een verschaalde Verlichting, een fletse feestverlichting. Wij westerlingen zijn niet ongeneeslijk romantisch én verlicht, nee, we zijn alleen verlicht. We zijn niet helder rationeel én hopeloos irrationeel, humanistisch en onderdrukkend, nee, alleen rationeel en humanistisch. Het Westen is geen complex samenspel van Verlichting, Romantiek, godsdienstoorlogen, liberalisme en holocaust, nee, het is alleen maar Verlichting. En een cultuur die zo overdadig gezegend is, luidt dan de onvermijdelijke conclusie, die moet wel uniek zijn. Wij zijn de besten. Hetzij in 'harde' zin (dat wil zeggen essentieel, omdat de aard van onze cultuur zo is, dat die alle andere ver achter zich laat), hetzij in 'zachte' zin (dat wil zeggen toevallig, omdat wij nu eenmaal als eersten in de geschiedenis de universele succesformule hebben ontdekt waar de rest van de mensheid nog steeds strompelend naar op zoek is).

Het is een heilloze tegenstelling. De Verlichting is een rijkere en veel minder eenduidige cultuurhistorische traditie dan filosofische sloganeering doet vermoeden. Sterker, we zien een opnieuw post-moderne omkering van posities: het hameren op de Verlichting als kern van het Westen leidt tot een romantische verheerlijking van de eigen samenleving of cultuurkring, terwijl de relativistische critici van die romantisering uit naam van een humanistisch universalisme, worden afgedaan als zelfhaters en anti-Verlichters. Dat is ironisch, want de doorbraak van de Verlichting betekende in de achttiende eeuw ook het begin van Europese zelfkritiek. Kritiek op de christelijke religie, maar ook op het kolonialisme en de vermeende culturele superioriteit van Europa. Het plaatsen van gedrag, moraal en samenlevingsvormen in een historische context, de sterke nadruk op empirie en niet op dogma, het seculariseren van sacrale motieven en

verklaringen: het zijn allemaal methodes die behoren tot de nalatenschap van de Verlichting. En het zijn ook, stuk voor stuk, belangrijke eigenschappen van de intellectuele houding die nu wel misprijzend wordt genoemd: cultuurrelativisme.

Versnelling

Met de terugkeer van de grote woorden heeft cultuurrelativisme een nog slechtere naam gekregen dan het al had. Het werd al langer gezien als een synoniem voor intellectuele slapete, een typische uiting van een nivellerende massamaatschappij die geen hiërarchie of oordelen meer kan verdragen. Maar zoals de Verlichting sinds '11/9' een steekwoord is geworden voor alles wat er goed is aan ons, zo is cultuurrelativisme inmiddels een synopsis voor alles wat er fout is aan ons: het onvermogen trots te zijn op de eigen cultuur (een romantisch motief), de verheerlijking van alles wat 'anders', exotisch en het liefst zo primitief mogelijk is, maar ook de knechting van het eigen volk door een politiek-correcte elite die de rok altijd nader vindt dan het hemd, en het intellectuele afscheid van elke aanspraak op universalisme en rationaliteit.

In Nederland begon die afkeer van cultuurrelativisme zich af te tekenen kort voor de opkomst van Fortuyn. De filosoof Paul Cliteur hekelde het cultuurrelativisme als de 'publieke religie van deze tijd' die volgens hem morele vooruitgang ondermijnt, omdat ze leidt tot moreel nihilisme. Na de moord op Fortuyn raakte de kritiek op het cultuurrelativisme in een hogere, minder vrijblijvende versnelling. In zijn 'onafhankelijkheidsverklaring' van maart 2005 keerde de rechts-liberale 'patriot' en oud-VVD-er Geert Wilders zich fel tegen "de zelfvoldane politieke elite die allang de weg kwijt is en op het punt staat de eeuwenoude Nederlandse wortels vaarwel te zeggen en deze in te ruilen voor multiculturalisme, cultuurrelativisme en een Europese Superstaat". Daarmee was de zaak beklonken: cultuurrelativisme was van een omstreden doctrine een scheldwoord geworden, een brevet van moreel onvermogen, en een teken van onpatriottisch gedrag.

Opvallend is dat in aanklachten tegen 'het cultuurrelativisme' onderhuids de veronderstellingen van datzelfde relativisme vaak worden overgenomen. De liefde voor een concrete, eigen cultuur, het idee dat culturele factoren doorslaggevend zijn voor het gedrag van individuen (cultureel determinisme), dat 'onze' cultuur de beste is: een traditionele cultuurrelativist zal zulke ideeën moeiteloos herkennen. Als er immers een menselijke overtuiging is die antropologen van relativistische snit hebben leren herkennen, is het die dat de eigen cultuur de beste wordt gevonden, de superieure, die van de 'ware mensen', zoals veel Noord-Amerikaanse indianenstammen zichzelf bijvoorbeeld noemden.

Dit is de paradox van de backlash tegen het cultuurrelativisme: de kritiek is gegoten in de culturalistische termen die het nu juist wordt verondersteld te bestrijden. Het verschil is natuurlijk dat anti-cultuurrelativisten de conclusie verwerpen dat we niet zouden kunnen of 'mogen' zeggen dat de ene cultuur – namelijk de onze – beter is dan de rest, of dat we daarmee alleen maar een vooroordeel uitdrukken. Zulke anti-relativisten bestrijden met andere woorden niet het idee dat culturele factoren cruciaal zijn in het begrijpen van menselijk gedrag, of dat die factoren verschillen per samenleving, ze verzetten zich tegen het idee dat er geen maatstaf zou zijn om uit te maken welke cultuur slechter of beter is. Cultuurrelativisme, luidt een wijdverbreide kritiek, leidt door die ontkenning van universele maatstaven tot morele en intellectuele zelfmoord, en tot verlies van geloof in de eigen cultuur.

Maar is dat een logische conclusie? Eerst het verlies van geloof in

de eigen cultuur. Op zichzelf is het merkwaardig dit te zien als noodzakelijke consequentie van het idee dat er geen objectieve maatstaf is om hele culturen te beoordelen. Het idee dat elke cultuur zijn eigen unieke waarde heeft, en dat niemand aan die alomvattende achtergrond kan ontsnappen, lijkt op de keper beschouwd eerder een garantie voor onvoorwaardelijke culturele loyaliteit. Als we onze overtuigingen inderdaad ingeprent krijgen door onze cultuur, zou je eerder verwachten dat het cultuurrelativisme automatisch trouw en conformisme bevordert dan afvalligheid en dissidentie. Dat is ook precies de kritiek die Cliteur en geestverwanten elders op het cultuurrelativisme hebben: het bevestigt de status quo in plaats van die te ondermijnen; Adolf Eichmann handelde geheel in de geest van het cultuurrelativisme, hij gedroeg zich immers volgens de normen en waarden van zijn eigen tijd. Hier zien we dus een tweede paradox van de kritiek op het cultuurrelativisme: het wordt gehekeld als conformistisch en systeembevestigend – dat was in het recente verleden ook altijd de linkse kritiek erop – maar tegelijk als subversief en ondermijnend. In een klap is het cultuurrelativisme zowel een bedreiging van de nationale cohesie, omdat het die ‘wegrelatieveert’, als een moreel gevaar omdat het de status quo al te zeer ondersteunt.

Lappendeken

De dubbelzinnigheid van die kritiek wijst op een zwakte in het cultuurrelativisme zelf, zoals dat in de twintigste eeuw vorm kreeg in de antropologie en later in de populaire cultuur. Voor de aartsvader van de Amerikaanse culturele antropologie, Franz Boas, was cultuurrelativisme nog vooral een correctie op Europees ethnocentrisme en op de dominante rol van het begrip ‘ras’ in de antropologie. Dankzij hem, en de energie waarmee hij het begrip ‘cultuur’ aan de man bracht als universele (sic) verklaringcontext voor menselijke verschillen, werd de houdgreep doorbroken waarin het rassendenken de ‘volkenkunde’ hield sinds de negentiende eeuw. Voor Boas hield zijn benadering in de erkenning dat leden van andere (premoderne) culturen gelijkwaardige mensen zijn, niet voorzover ze op ons lijken maar juist in zoverre ze op het eerste gezicht niet op ons lijken, als dragers van voor ons onbegrijpelijke, inferieure of afschrikwekkende culturen. Dat is geen romantisch of antiquarisch exotisme, maar een onderschrijving van een gedeelde humaniteit, namelijk die van vrije, creatieve, cultuurscheppende wezens. Boas was ook geen morele relativist: hij was er – tegenover evolutionisten die in hen een soort tussenstadium tussen dieren en mensen zagen – van overtuigd dat ‘primitieve’ mensen dezelfde morele intuïties hebben als moderne. Zijn bekendste boek, *The mind of primitive man* (1911), werd in de jaren dertig niet voor niets door de nazi's verbrand.

Boas en anderen wilden de eigen westerse cultuur even ‘objectief’ bekijken als die van primitieve stammen; of dat mogelijk is (en echte relativisten zullen dat ontkennen), is een heel andere kwestie, die pas later in de antropologie uitgebreid is behandeld. Daarnaast waren Boas en zijn aanhangers, heimelijk of openlijk, moralisten. Kennis van niet-westerse culturen – en scholing van het grote publiek daarin – zou een humanere, rechtvaardiger wereld dichterbij brengen. Hoe meer we zouden weten van andere culturen, hoe meer respect we voor hen zouden opbrengen, en hoe toleranter we zouden worden, dat was de heimelijke agenda van antropologen zoals Ruth Benedict. Ondanks hun relativisme liep er bij deze vroege relativisten dus toch nog een Platoons lijntje van kennis naar deugd.

Maar Boas hanteerde in zijn strijd tegen rassendenken en sociaal-darwinisme een cultuurbegrip dat steeds problematischer werd: culturen waren bij hem en zijn leerlingen (Margaret Mead, Ruth

Benedict) geïntegreerde, afgeronde gehelen, elk met een eigen onvervreemdbaar karakter. Naarmate dat holistische cultuurbegrip theoretisch werd uitgewerkt, doemden de problemen op: als culturen allemaal hun eigen, unieke karakter hebben, en alleen op hun eigen merites kunnen worden beoordeeld, hoe is dan interculturele communicatie, en kritiek, nog mogelijk? Met dat argument, en vele andere, werd cultuurrelativisme in Nederland in de jaren zeventig door de antropoloog J.J. Tennekes (1971) en door Ton Lemaire (1976) al scherp bekritiseerd als een uiteindelijk mislukte correctie op het koloniale denken.

Moderne antropologen hebben afscheid genomen van het homogene en afgeronde cultuurbegrip van de Boasianen. Culturen zijn niet monolithisch en statisch met een transparant eigen karakter, maar veranderlijk, open en dynamisch. Geen rimpelloze vijvers of perfecte bollen, maar lappendekens, veranderlijke en vaak ook imaginaire constructies met sociale, politieke en economische aspecten, die op wisselende manieren op elkaar inwerken.

Wereldraadsel

Ironisch genoeg leeft dat traditioneel romantische beeld van wat een cultuur is, momenteel vooral voort bij de huidige critici van het cultuurrelativisme, die het ervan beschuldigen geen oog te hebben voor culturele verschillen tussen ‘ons’ en ‘de rest’. Terwijl antropologen steeds voorzichtiger omspringen met de globale term ‘cultuur’, wordt er in het publieke debat inmiddels volop mee gejongleerd. Werkelijk alles wordt ermee verklaard, van het probleemgedrag van Antilliaanse jongeren tot het Japanse economische mirakel, en van de Japanse economische malaise tot het probleemgedrag van Marokkaanse jongeren. Van een breekijzer om de houdgreep van het rassendenken in de wetenschap los te wrikken, werd het eerst in handen van de postmoderne politics of identity en daarna in de polemieken van anti-relativisten een vehikel voor precies de generalisaties en stereotypen waarmee het ooit wilde afrekenen. Ieder individu is in deze culturalistische opvatting eerst en vooral lid van een groep, en dus behept met een culturele identiteit waaraan hij niet kan ontsnappen en die door de samenleving moet worden erkend (dan wel bestreden).

Dat is de slechte kant van het ouderwetse cultuurrelativisme én van de polemieken ertegen: de gevolgtrekking dat culturen breuklijnen zijn tussen groepen mensen, die maar twee opties openlaten: morele afzijdigheid, die ons de argumenten uit handen neemt om over elkaar te oordelen, of onbeschaamd imperialisme dat de toevlucht neemt tot een politiek van ‘geen woorden maar daden’ omdat argumenten er toch niet toe doen. Een hedendaags relativisme zou daarom, in de geest van Franz Boas, ook het begrip cultuur moeten ontdoen van alle romantische, holistische en reactionaire kalklagen. Want er is ook een goede kant aan zijn cultuurrelativisme: de aandacht en belangstelling voor de culturele diversiteit van de mensheid, de intuïtie dat daarachter een universele creativiteit schuilgaat, een die zich pluralistisch uit en die niet te reduceren is tot een mars der geschiedenis waarin een Favoritvolk de oplossing voor het wereldraadsel kent, en de rest in het duister rondtast. Cultuurrelativisme in die vorm is een humanistisch-moreel pluralisme.

Trots

Dat heeft praktische gevolgen. Bijvoorbeeld bij de interculturele vraagstukken waar Europa nu mee wordt geconfronteerd en die mogelijk nog maar een voorbode zijn van de veranderingen die de oude wereld te wachten staan. Bij het oplossen van interculturele

kwesties en vraagstukken is niet alleen de politie nodig, of een duidelijk idee van de rechtsstaat, maar ook een niet-dwingend model van rationele communicatie. Dat wil zeggen: een model dat partijen tot elkaar brengt of weet te overtuigen, zonder het voorgeschreven idee dat een van de partijen gelijk moet hebben. Morele en maatschappelijke kwesties zijn geen rekensommen, maar onderwerp van menselijke afweging en afstemming. Dat besef wordt bevorderd door een gematigd cultuurrelativisme dat culturele verschillen erkent, de gelijkwaardigheid van partijen onderschrijft, niet streeft naar het delegitimeren van andermans standpunt, maar dat ook beseft dat niet altijd iedereen gelijk kan krijgen.

Juist hard liners die bijvoorbeeld hoofddoekjes willen verbieden omdat die niet passen in onze cultuur of (voor ons) een symbool zijn van vrouwenonderdrukking, maken gebruik van ouderwets cultuurrelativisme dat de eigen positie interessanter vindt dan interculturele argumenten. Dat wil niet zeggen dat een goed cultuurrelativisme het dragen van hoofddoekjes altijd moet goedkeuren; wel dat het open oog moet houden voor de verklaarde motieven van moslima's, voor hun culturele agency en handelingsbekwaamheid. Integratie van nieuwkomers in 'onze cultuur' is geen zero sum game van het opgeven en aanmeten van complete 'identiteiten', maar een proces

van aanpassing en vernieuwing, dat complexer is dan de verhalen die ook de direct betrokkenen en kritische waarnemers erover vertellen. Zodra het statische cultuurbegrip van het ouderwetse relativisme is verlaten, door aanhangers en critici ervan, kan ruimte ontstaan voor een erkenning van verschillen zonder dat die ofwel worden verheerlijkt als parels van niet-westerse noblesse, ofwel worden gereduceerd tot lachwekkende – of gevaarlijke – restjes achterlijkheid.

Kunnen we dan nog 'trots' zijn op onze cultuur? De vraag is eerder: waarom niet? Er is geen reden waarom een erkenning van legitieme culturele verschillen in de weg zou staan dat mensen zich verbonden voelen met hun concrete culturele omgeving, hoe gevarieerd die ook is. Cultuurrelativisme dat de verschillen tussen mensen niet totaal maakt, sluit trots op de eigen cultuur of samenleving niet uit, maar geeft die juist een extra dynamiek; een trots die gepaard gaat met het besef van culturele verandering en transcendentie. We liggen niet verpletterd onder onze eigen cultuur, en staan ook niet in massieve formatie tegenover een andere; we zijn allang sociaal, economisch en intellectueel – dus cultureel – 'in elkaar verward', for better or for worse.

Om het rechtse tij te keren moet links haar eigen opvattingen onder de loep nemen. Als eerste het ideaal van individualisering en emancipatie.

Femke Halsema is fractievoorzitter van GroenLinks in de Tweede Kamer; onderstaande tekst is een inkorting van een hoofdstuk uit de bundel 'Vrijheid als ideaal'

Eind mei 2005 zakte ik op een zeldzaam mooie lenteavond door met Ayaan Hirsi Ali. Bij alle diepgaande meningsverschillen over de politieke route leken wij die avond verbazingwekkend eensgezind in onze overtuiging over de gewenste bestemming: het ideaal van een vrijzinnige Nederlandse samenleving. Halverwege het gesprek noemde Hirsi Ali plotseling de legendarische verkiezingsposter van de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) uit 1971 een icoon van het Nederland dat zij bewondert en idealiseert. In eerste instantie moest ik er om lachen dat uitgerekend zij, wiens stijlmiddelen polarisatie en confrontatie zijn, de afbeelding kiest van de euforisch uitgerekte, naakte vrouw voor een koe in de wei met als onderschrift 'ontwapenend'. Met haar uitleg verdween de verbazing omdat zij de poster vooral beschouwt als cultureel anti-gif tegen religieuze wereldbeelden en oprukkende hoofddoeken in het bijzonder: 'dit laten we ons toch niet afpakken'.

Het gesprek en haar voorbeeld bleven me bij, om er geleidelijk ook geërgerd over te raken. Uiteindelijk is Hirsi Ali niet geïnteresseerd in het gedachtegoed dat achter de poster schuilgaat, maar is het een van haar vele wapenen in de strijd tegen religieuze, islamitische benauwdheid. De poster is voor haar vooral een contrapunt en niet een toekomstvisioen.

De PSP-poster is legendarisch geworden allereerst, vanzelfsprekend, vanwege de naakte vrouw, destijds woedend geparodieerd door Dolle Mina met een alternatieve poster van een (langharige) naakte man met als onderschrift 'onthullend'. Maar uiteindelijk ook omdat de naakte vrouw twee kernbegrippen uit het progressieve gedachtegoed ontwapenend symboliseert: vrijheid en verbeelding. Vrijheid door het letterlijk afwerpen van alle overtollige kledingstukken; verbeelding door de verleidelijke suggestie dat naaktheid een andere, vreedzamere samenleving zal brengen.

In zijn bijdrage aan het boek *Vrijheid als ideaal* analyseert Pieter Hilhorst terecht dat bevrijding als 'de vreugde om gewonnen ruimte', 'als loskomen van de wereld', leeg is en misleidend. Vrijheid krijgt pas betekenis als zij gepaard gaat met een politieke conceptie van het goede leven en met verantwoordelijkheidsbesef bij het bevrijde individu. De poster was en is als zinnebeeld voor vrijzinnig links dan ook problematisch. Niet omdat deze seksistisch zou zijn, maar omdat de idealisering van 'bevrijding' in antwoord op oorlog, onderdrukking en ongelijkheid simplistisch en eenzijdig is (zie ook mijn artikel 'Vrijzinnig links, in de Helling nr. 2:2004).

Criminaliteit

De sterke nadruk op bevrijding van het individu heeft linkse en progressieve politici de afgelopen decennia ook kwetsbaar gemaakt. In de eerste plaats is individualisering na de jaren zeventig als politiek ideaal in een ander daglicht komen te staan. In de no-nonsense kabinetten van Ruud Lubbers versmalde het geëmancipeerde individu tot een economisch, calculerend burger.

Tegelijkertijd werden de snel stijgende criminaliteit, het toenemende free riders-gedrag door werkgevers en werknemers in de sociale zekerheid en de groeiende maar vage onrust over algehele normvervaging geweten aan de individualisering.

Veel linkse en progressieve politici worstelden met de kritiek op de individualisering. Sommigen diskwalificeerden de eigen idealen als vorm van 'doorgeschoten individualisme'; anderen omarmden juist de tijdsgeest van het stimuleren van marktliberalisme en het versterken van de materiële belangen van burgers. Met name in de jaren negentig had dit een waterscheiding binnen links tot gevolg. Aangezien individualisering in toenemende mate gold als een rechts en paars project, reageerden veel linkse, oppositionele politici door in collectivisme en pleidooien voor overheidsingrijpen te vluchten. GroenLinks, de SP en het linkerdeel van de PvdA bepleitten verstatelijking van de solidariteit, terwijl sociaal-democraten die de paarse regeringsmacht mede vormgaven, vooral de individuele welvaart leken te willen bevorderen.

Terugkijkend is het toenemende staatspaternalisme vooral voor GroenLinks en haar vrijzinnige voorlopers (PSP en PPR) problematisch. Ofschoon GroenLinks altijd sterk verbonden is gebleven met het individualisme van de jaren zeventig, heeft de partij in de afgelopen jaren nagelaten een tweede stap in haar emancipatiestrijd te zetten: het ontwikkelen van een soevereine opvatting over sociaal-economische vrijheid. In plaats daarvan is leentjebuur gespeeld bij de sociaal-democraten die een grote voorkeur aan de dag legden voor bevoogdende staatsarrangementen.

Identiteit

De kwetsbaarheid van de bevrijdingsideologie van de jaren zeventig heeft zich, in de tweede plaats, nog sterker gemanifesteerd op het culturele vlak. In het kielzog van de geslaagde emancipatie van vrouwen, homoseksuelen en religieuzen, werd het snel groeiende aantal migranten een aanlokkelijk perspectief van autonomie en zelfstandigheid voorgehouden. Niet de sociaal-economische emancipatie kwam centraal te staan, maar ruimte 'voor de eigen identiteit'. De nefaste uitwerking van 'het beleid voor behoud van eigen identiteit' is inmiddels tot in den treure uitgemeten. Terwijl in de jaren tachtig de werkloosheid snel steeg, zijn de sociaal-economische achterstanden bij migranten te lang genegeerd. Tegelijkertijd is het juist voor links zo belangrijke ideaal van emancipatie door allochtone gemeenschappen en groeperingen gebrekkig overgenomen. Als een gevolg daarvan verminderde de tolerantie onder, met name, kansarme autochtonen die met allochtonen samenleefden of van nabij werden geconfronteerd met de stijgende criminaliteit van allochtone jongeren. Anders dan vaak wordt gesuggereerd beperkte het defaitisme zich niet tot links: tot ver in de jaren negentig werd het gehele politieke establishment beheerst door de gedachte dat respect voor de individuele autonomie van migranten gelijkstond aan non-interventie.

De afgelopen jaren hebben zowel de linkse als rechtse politieke partijen hun opvattingen bijgesteld. Ook GroenLinks heeft haar statische opvatting over 'integratie met behoud van eigen identiteit' verruild voor het meer dynamische 'integratie door emancipatie'. Anders dan haar linkse bondgenoten, blijft GroenLinks echter de individuele en culturele vrijheden van migranten en allochtonen benadrukken, zij het dat zij sterker dan in het verleden hamert op de rechtsstatelijke grenzen ervan.

Door verschillende auteurs in *Vrijheid als ideaal* wordt opgemerkt dat er inmiddels een politieke strijd woedt om het begrip 'vrijheid'. Die strijd laat GroenLinks, met haar historie van vrij-

heids- en emancipatiestreven, niet aan zich voorbijgaan. Hirsi Ali mag dan oppervlakkig flirten met de PSP-poster en het ideaal van individuele bevrijding, de politieke retoriek en de maatregelen die daarmee gepaard gaan, zijn hiermee – op zijn zachtst gezegd – in strijd. Uit een aantal tendensen blijkt dat de regeringspartijen zich juist ver verwijderen van de recente, Nederlandse emancipatiegeschiedenis. Ik noem de volgende:

1 — Emancipatienihilisme. Zowel in de conservatief-liberale opvattingen van de VVD, als in de normen- en waarden campagne van premier Balkenende regeert een nihilistische visie op het individu. Geïndividualiseerde burgers functioneren in deze visie zonder gemeenschappen en worden beoordeeld op hun maatschappelijke en economische succes. Onderscheid tussen burgers naar kwetsbaarheid en emancipatiemogelijkheden wordt nauwelijks gemaakt, omdat in de rechts-conservatieve filosofie (het gebrek aan) 'de eigen verantwoordelijkheid' de verschillen verklaart. De klassieke notie van emancipatie als het mogelijk maken van sociaal-economische en culturele keuzevrijheid, verdwijnt uit het politieke zicht. Daar tegenover werpen rechts-conservatieve politici zich op als de hoeders van de goede zeden en de bewakers van de dominante cultuur. Volgens het CDA zijn gedeelde waarden de norm, terwijl de VVD om patriotisme vraagt en vindt dat juichen voor het Nederlands elftal van iedereen mag worden verlangd. 'Onze' cultuur wordt beschouwd als een vaststaand gegeven en tolerantie ten opzichte van onze onderlinge verschillen als een bedreiging. De PSP-poster is voor Hirsi Ali een dwingende oproep aan moslimvrouwen om hun hoofddoekjes af te gooien en zich te voegen naar de dominante, seculiere cultuur.

2 — Economisch reductionisme. Niet alleen zijn sociaal-economische emancipatie en culturele keuzevrijheid naar de achtergrond gedrongen, de individuele burger wordt eenzijdig beoordeeld op zijn bijdrage aan de economische groei. Vrije tijd is een kostenpost, welzijn een privé-aangelegenheid, de veertigjarige werkweek een zogenaamde economische noodzaak. De ontspannen samenleving en een rechtvaardigere verdeling van arbeid en zorg staan onder zware druk, bijvoorbeeld omdat de mogelijkheden voor kinderopvang, tussen- en naschoolse opvang en mantelzorg ronduit armeterig zijn. Een treurige illustratie van economisch reductionisme zijn ook de verwaarlozing van het milieubeleid en de verloederende van de cultuurpolitiek. Waar van oudsher subsidies werden verleend aan instellingen en gezelschappen die hun culturele waarde bewezen zonder dat ze op de markt konden renderen, worden geldstromen nu hoofdzakelijk aangewend als prikkels voor marktconform optreden. Logischerwijs worden kleine, non-conformistische en dwarse (maar subsidie-afhankelijke) cultuuruitingen als eerste in hun voortbestaan bedreigd.

3 — Angstpolitiek. De regering-Balkenende tracht steun te vinden voor een grootscheepse saneringsoperatie onder verwijzing naar beangstigende en pessimistische toekomstscenario's: internationale concurrentie, vergrijzing, oplopende culturele spanningen en terroristische dreigingen. Bovendien wordt telkenmale een harde en dikwijls vernederende confrontatie gezocht met migranten en hun vertegenwoordigers. De doembeelden vergroten de al bestaande onzekerheid over de identiteit van het land, terwijl de angst voor terrorisme, immigratie, falende integratie en islam hand over hand toeneemt.

4 — Autoritarisme. Met de groeiende angst voor de toekomst neemt ook de roep om een sterke man toe. Anders dan voorgaande kabinetten maakt de regering-Balkenende van 'sterk leiderschap' een doel. De plotselinge populariteit van de rechtstreeks

gekozen formateur en burgemeester bij een conservatieve partij als de VVD, heeft weinig te maken met democratisering van de macht. Veeleer wenst men een machtsverschuiving te bewerkstelligen van de volksvertegenwoordiging naar de gekozen bestuurder die met een groot en eigen mandaat parlementaire bezwaren tegen politieke maatregelen terzijde kan schuiven. Daarmee komt een van de beginselen van de moderne democratie onder druk te staan, namelijk dat niet macht, maar publiek gezag het kenmerk is van de democratische leider. Bij gebrek aan publiek gezag, lijkt dit kabinet te bezwijken voor de lokroep van machtstoe-eigening.

Lente

Tegenover het regerende economisch liberalisme, het assimilatie-offensief dat een toenemend aantal (allochtone) burgers uitsluit en vernedert en tegenover de 'handelaren in angst' (zie Geert Mak) die de bange burgerij disciplineren, is het voor links belangrijk om het spoor terug te volgen naar de jaren zeventig. Zonder de schaduwzijden van gewelddadig extremisme en al te revolutionair activisme te bagatelliseren, hebben vooral in die jaren burgerlijke vrijheid en emancipatie hun maatschappelijke en politieke beslag gekregen. Om Jos van der Lans en Antoine Verbij te citeren in hun Manifest voor de jaren zeventig: "De jaren zeventig vormen een unieke periode in de naoorlogse geschiedenis van ons land, een periode die wezenlijk verschilt van wat eraan voorafging en wat erna kwam. Het was de bloeitijd van actiegroepen, politieke organisaties, solidariteitscomités, basisbewegingen, bedrijfsorganisaties, overlegorganen, buurtcomités en praatgroepen. Vrijheid en verantwoordelijkheid gingen hand in hand. De zorg om het eigen ik viel samen met de zorg om de gemeenschap. Nederland was in de jaren zeventig een morele proeftuin waarin burgers met vallen en opstaan op zoek gingen naar de optimale balans tussen de grootst mogelijke vrijheid en het grootst mogelijke engagement."

Het zou naïef zijn om te veronderstellen dat de herleving van praatgroepen het conflictueuze gehalte van de moderne Nederlandse samenleving zou verminderen. Maar voor vrijzinnig-linkse politici die, zoals ik, zich geïnspireerd voelen door de emancipatiebewegingen uit de jaren zeventig, is de notie van moreel of sociaal-individualisme (zie Dick Pels in *Vrijheid als ideaal*) onverminderd actueel. Of het nu gaat om moslimvrouwen die de deur nauwelijks uitkomen, bijstandsgerechtigden die met hoge schulden kampen, autochtone middengroepen die uit verkleurende wijken naar witte suburbane enclaves vluchten, topmanagers die zichzelf exorbitant verrijken of bedrijven die hun milieukosten op de gemeenschap afwentelen, in al deze gevallen is er geen balans tussen vrijheid en verantwoordelijkheid. In het ene geval is vrijheid zo goed als afwezig, in het andere geval verantwoordelijkheid of sociaal engagement.

Sociaal-individualisme betekent een ferm, politiek verzet tegen de heersende uitleg van individualisme als consumentisme en egoïsme. Maar ook de onevenredig zware nadruk die linkse partijen de afgelopen decennia hebben gelegd op verstatelijking van de solidariteit, komt onder vuur te liggen. Individuele autonomie vereist dat de overheid sociaal-economische belemmeringen voor zelfontplooiing zo veel mogelijk opruimt. Daarvoor zijn staatsinterventies onontbeerlijk, maar de aantrekkelijkheid van vrijzinnig links is niet gelegen in restauratie van de verzorgingsstaat of enkel in de bescherming van 'de verworven (pensioen)rechten' van oudere werknemers. De huidige verzorgingsstaat kweekt afhankelijkheid en inactiviteit door de traditionele nadruk op inkomenssteun. Veel te weinig wordt een beroep gedaan op het sociale engagement

van mensen, op hun behoefte zichzelf en de samenleving te ontwikkelen. Onterecht worden in de bestaande regelingen ouderen bevoorrecht boven jongeren. Pensioenvoorzieningen, de AOW en de WW zijn alle gericht op arbeidsduur en leeftijd, waardoor ouderen ook dikwijls voortijdig worden afgeschreven voor de arbeidsmarkt. In een moderne en geïndividualiseerde samenleving moeten – juist voor jonge en kwetsbare mensen – de arbeidsmarkt en de werktijden verregaand worden geflexibiliseerd, de verhouding tussen arbeid en zorg grondig worden herzien en ondersteunende faciliteiten als persoonsgebonden budgetten voor bijvoorbeeld de kinderopvang worden uitgebreid. Voor ouderen worden de mogelijkheden voor langere arbeidsparticipatie vergroot, door bijvoorbeeld een flexibele AOW-leeftijd te introduceren.

Vies

Voor alle burgers geldt dat het leven in gemeenschapsverband niet alleen hun welzijn verhoogt, maar ook (in hoge mate) bepalend is voor hun individuele keuzes. De crux van sociale individualisering is evenwel dat niet 'de zwerm bepaalt wat goed is voor de bij'. In 'lichte gemeenschappen' behoudt het individu zijn keuzevrijheid, maar ontwikkelt hij tegelijk zijn sociale engagement (zie ook Duyvendak en Hurenkamp, *Kiezen voor de kudde*).

Respect voor het sociale individu veronderstelt dat de overheid niet nodeloos moraliseert. Vooral in groene politiek zou het praktisch idealisme moeten regeren. Zo is het bijvoorbeeld alleszins redelijk om met praktische maatregelen het gebruik van grote, gevaarlijke en milieuvervuilende auto's (de zogenaamde SUV's) in de buurt van scholen te ontmoedigen. Maar het geeft geen pas, noch is het effectief om de bezitters ervan af te schilderen als 'a-sociaal' of 'rijke tweeverdieners'. Veel beter dan het veroordelen van consumentistische leefstijlen of het milieuvervuilende bedrijfsleven, is het hanteren van het principe dat de vervuiler betaalt door radicale 'vergroening' van het belastingstelsel en het goedkoper maken van milieuvriendelijk gedrag (goedkoop en goed openbaar vervoer, het stimuleren van groene energie, etc.).

In een vrije en geïndividualiseerde samenleving zijn verschillen tussen mensen geen bedreiging maar een groot goed. Niet elk verschil kent echter dezelfde waardering. Mondigheid van burgers verdient lof, 'grote-mondigheid' schaadt de vrijheid van anderen. Religieuze tradities en gebruiken, jongerenculturen en subculturen kleuren de samenleving; vernedering, uitsluiting en geweld zetten die veelkleurigheid juist onder druk. Respect voor verschil is niet hetzelfde als onverschilligheid jegens intolerantie en intimidatie. Werkelijke tolerantie komt niet zonder slag of stoot tot stand, maar vereist debat en onderhandeling. Tegelijkertijd wordt elke individuele burger zijn eigenaardigheden gegund om te voorkomen dat hij opgesloten raakt in een van bovenaf opgelegde, benauwende groepsnormaal. Of in de woorden van Ilja Leonard Pfeijffer: "Wie tolerant is, begrijpt dat de anderen anders zijn, zou misschien zelf nooit zo willen zijn, heeft misschien zelfs nare gevoelens bij die anderen, vindt ze misschien zelfs vies en verkeerd, maar heeft het intellectuele besef dat het beter is voor de samenleving om dergelijke gevoelens te onderdrukken en er niet naar te handelen."

Een vrije en geïndividualiseerde samenleving vergt zelfbeperking van politici. Niet in hun idealen maar wel in de instrumenten die zij gebruiken om hun politieke agenda aan burgers op te leggen. Bert van den Brink laat in *Vrijheid als ideaal* zien dat het conservatieve liberalisme een allesbehalve liberale overredingsstrategie hanteert. De wens van Hirsi Ali dat moslimvrouwen geen hoofddoeken dragen, leidt in de politieke retoriek tot vernedering

van die vrouwen, en heeft als praktische consequentie dat verregaande beperkingen aan hen worden opgelegd in het openbare leven. Volgens Van den Brink berust publieke vrijheid op het in samenwerking met andere burgers bepalen welke vormen van inmenging in ons privé-domein we dulden en welke niet. Grote groepen (met name allochtone) burgers wordt echter geen politieke definitiemacht gegund, terwijl ze in toenemende mate het object zijn van autoritaire beslissingen. De 'vertrouwensvraag' tussen burger en politiek gaat uiteindelijk veel minder over het kiezen van de macht (de gekozen burgemeester en minister-president) maar over het medebeslissingsrecht van burgers over zaken die hen wezenlijk aangaan. Migrantenkiesrecht is geen cadeautje, maar een harde voorwaarde voor betrokkenheid van allochtone burgers bij de politieke maatregelen die hun vrijheid raken. Respect voor burgerlijke autonomie en emancipatie veronderstelt met andere woorden ook een politieke etiquette. Tot het tafelzilver behoren een principieel ontzag voor de democratische rechtsstaat en het besef daaraan dienstbaar te zijn. In plaats van macht te verzamelen, wordt het publieke gezag dan ontleend aan een maximale beperking van de eigen macht ten gunste van democratisering en medezeggenschap.

Passie

Je hoeft niet, zoals ik, verslaafd te zijn aan politieke peilingen, om ervan overtuigd te zijn dat een groot deel van de Nederlandse bevolking zijn bekomst heeft van het conservatisme en de angstpolitiek van de regerende politieke partijen. De demonstratiebereidheid groeit, hoopgevende maatschappelijke initiatieven (zoals het filmproject 26.000 Gezichten over uitgeprocedeerde asielzoekers, of de gekleurde armbandenrage als protest tegen bijvoorbeeld armoede, geweld en discriminatie) ontstaan elke dag. Het 21-minuten-onderzoek onder 150.000 Nederlanders laat zien dat een meerderheid verlangt naar een meer ontspannen en sociale samenleving (www.21minuten.nl, voorjaar 2005). Voor veel linkse politici is passie een vies woord geworden, nu vooral rechts gepassioneerd inspeelt op burgerlijke angsten, en culturele tegenstellingen aanwakkert. In reactie verdedigt links liever de kalme consensus van de overlegdemocratie. Bovendien ijlt de Fortuyn-revolte na in de voortdurende ridiculisering van progressieve en vrijzinnige idealen. Gevoelig voor de rechtse verwijten van politieke correctheid, dompelen sociaal-democratische politici zich met graagte onder in koffiehuisen, en mijden zij het politieke conflict. Maar politiek en passie horen onverbrekkelijk bij elkaar en juist in het huidige tijdsgewricht, waarin angst en onzekerheid het toekomstperspectief van veel mensen in ons land beperken, is er behoefte aan de hartstochtelijke en optimistische verdediging van burgerlijke vrijheid en emancipatie. Als de voortekenen niet bedriegen, kan dan een linkse lente doorbreken. Terugkeer naar het vrolijke maar ook vrijblijvende idealisme van de jaren zeventig is geen optie. Maar *sadder and wiser*, en in de wetenschap deel uit te maken van een rijke traditie van emancipatie en bevrijding, is er geen beletsel voor een nieuw links en vrijzinnig hervormingsproject. De doorslaggevende voorwaarde is wel dat linkse politici zich bevrijden, misschien niet van hun kleren, maar wel van de ballast van onterecht berouw en valse bescheidenheid.

×

PAUL
KALMA

Het libera

Niet alles in de wereld draait om vrijheid, aldus Paul Kalma. De omarming door links van het liberalisme mist de overeenkomsten die links heeft met het christelijke-sociale denken en het sociaal-conservatisme.

Paul Kalma is directeur van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de Partij van de Arbeid

"Het nieuwe conflict tussen links en rechts", zo schrijft Dick Pels in *Vrijheid als ideaal*, "is in hoge mate een slag om de inhoud van het liberale erfgoed: tussen degenen die het liberalisme naar rechts willen laten afbuigen, en degenen die het juist willen redden van rechts." Ter linkerzijde zoekt men daarbij "naar nieuwe vormen van progressief liberalisme of sociaal-individualisme. De inzet is om een zodanige verdeling van culturele, politieke en materiële levenskansen te bewerkstelligen dat zoveel mogelijk mensen hun recht op keuzevrijheid en zelfontplooiing ook daadwerkelijk gestalte kunnen geven."

Daarmee vat Pels niet alleen zijn eigen politieke programma goed samen, maar ook de strekking van het boek waaraan hij een bijdrage leverde. *Vrijheid als ideaal* leest als een vervolg op en een uitwerking van eerdere pleidooien van Femke Halsema om 'linkse vrijzinnigheid' en 'sociale individualisering' tot kern van het denken en handelen van GroenLinks te maken. Daarbij heeft de redactie, het wetenschappelijk bureau van die partij, overigens nadrukkelijk over de grenzen van de eigen organisatie heengekeken. "Naar de politieke voorkeuren van de auteurs", schrijft directeur Bart Snels, "heb ik niet gevraagd."

Het boek is in veel opzichten een geslaagde poging om het links- of sociaal-liberalisme nader gestalte te geven. Daar staat een tweetal bezwaren tegenover. In de eerste plaats gaan enkele schrijvers wel erg ver in hun relativering van de staat en in hun waardering van de markt. In de tweede plaats roept de bundel vragen op over de verhouding tussen liberalisme en linkse politiek in het algemeen. Wie de strijd tussen links en rechts alleen om het liberale erfgoed laat gaan, vergeet behal-

ve de gelijkheid ook de gerechtigheid en de solidariteit.

Skateboard

Waar draaien de bijdragen in *Vrijheid als ideaal* om? Enkele auteurs zoeken hun inspiratie in het 'republikeinse' ideaal van politiek burgerschap. Sjaak Koenis keert zich tegen de neiging om met normen en waarden en culturele identiteit maatschappelijke samenhang te willen bewerkstelligen. Die samenhang, stelt hij daar tegenover, moet worden gezocht in onze traditie om conflicterende belangen, voorkeuren en meningen te verzoenen; om onze verschillen te organiseren. Het artikel van Herman van Gunsteren (burgerschap wordt steeds meer gereduceerd tot "een verplichting om 'normaal' te zijn") gaat in dezelfde richting, net als dat van Jantine Oldersma (die de autoritaire kanten van de 'kiezersdemocratie' belicht) en van Bert van den Brink (die een krachtig pleidooi voor 'publieke vrijheid' houdt).

In andere bijdragen staat niet de politiek als georganiseerd conflict centraal, maar de maatschappelijke context van individuele vrijheid. Emancipatie doe je niet alleen, zo valt de strekking van deze artikelen te omschrijven. Naïma Azough kritiseert het assimilatie-denken en Sjoerd de Jong betreft de stelling dat trots op en relativering van de eigen cultuur zeer wel samengaan. En Pieter Hilhorst wijst in een fraai betoog op de beperkingen van de skateboarder-vrijheid ("Hij is ongebonden. Hij zweeft door de lucht. Alles is mogelijk") en stelt daar zijn eigen links-liberale interpretatie tegenover: "Je hebt anderen nodig om te worden wie je zijn wilt".

Die bemoeienis van en met anderen heeft echter ook negatieve kanten. Tegenover het gevaar van een onverschillige, op non-interventie gefixeerde cultuur ('bemoei je met je eigen zaken') staat het gevaar van keuzevrijheid als dekmantel voor conformisme. "Hoe vrij", schrijft Hilhorst, "is iemand die besluit om zich te conformeren aan groepsdwang?" Baukje Prins gaat in haar bijdrage hier nader op in. Ze betuigt voorwaardelijk steun aan Ayaan Hirsi Ali die de vrije keuze van moslim-vrouwen om een hoofddoek te dragen, om niet te werken, etc. met 'meelevend wantrouwen' benadert. Aldus legt Prins duidelijk andere accenten dan Azough (voor wie het dragen van een hoofddoek door een groeiend aantal hoogopgeleide vrouwen in Turkije een teken van assertiviteit is).

lisme voorbij

Femke Halsema formuleert in haar nawoord, op basis van de verzamelde teksten, zeer steekhoudende kritiek op de conservatief-liberale opvattingen van het huidige kabinet. Een rigide interpretatie van 'eigen verantwoordelijkheid', zoals uitgedragen door Balkenende c.s., doet "de klassieke notie van emancipatie als het mogelijk maken van sociaal-economische en culturele keuzevrijheid" uit het zicht verdwijnen. Verder spreekt ze, met Prins, van economisch reductionisme en verwijt ze de centrum-rechtse coalitie het bedrijven van 'angstpolitiek', die burgers uit elkaar drijft en die ook autoritaire implicaties heeft.

Minder overtuigend vind ik de kritiek die Halsema vervolgens op de traditionele socialistische c.q. sociaal-democratische ideologie formuleert. Zo keert ze zich nadrukkelijk tegen het "geheven vingerje", bijvoorbeeld op milieugebied. Mensen, schrijft ze, herzien hun dagelijkse beslissingen heus wel "als zij praktische, milieuvriendelijke en groene handelingsalternatieven krijgen aangereikt". De praktijk leert al anders, lijkt me. Zakelijkheid in de politiek – ook op milieugebied – is een groot goed, maar dat een ambitieus en effectief milieubeleid het zonder een sterk appèl op het geweten van diezelfde burgers zal kunnen stellen, lijkt me onwaarschijnlijk.

Doodgraver

Verder neemt Halsema een wel erg anti-étatistische positie in. Dat socialisten 'het sturend vermogen van de overheid hebben overschat (en de nadelen van overheidssturing hebben miskend) wil niet zeggen dat 'de' overheid dan maar terug zou moeten treden. Halsema suggereert dat wel als zij "restauratie van de verzorgingsstaat" van de hand wijst, overheidsingrijpen wil toespitsen op "het (opruimen) van sociaal-economische belemmeringen voor zelfontplooiing", en Groenlinks verwijt in het verleden 'leentjebuur' te hebben gespeeld bij de sociaal-democratie, met haar "grote voorkeur voor bevoogdende staatsarrangementen". Op z'n minst rijst de vraag op welke delen van de publieke sector ze precies doelt.

Ook in de twee artikelen die specifiek aan ecologische respectievelijk economische kwesties zijn gewijd, valt de liberale toonzetting op. Marcel Wisselburg zet wel heel sterk in op 'vrijemarktoplossingen' voor de milieuproblematiek. Bart Snels gaat eveneens (in een overigens helder en

prettig-provocerend betoog) nogal hard door de liberale bocht. Zo voert hij marktwerking in de publieke sector als een puur instrumentele kwestie op ("Waarom moet de commercie buiten de zorg blijven, maar zijn bakkers private bedrijven?") en verklaart hij het debat over de economische orde definitief voor gesloten.

Nu heeft het socialisme als vijand en doodgraver van 'de' markteconomie inderdaad geen bestaansrecht meer. Maar de verschillen tussen soorten markteconomieën (het harde, ongebreidelde vs. het sociaal en ecologisch ingebedde kapitalisme) lijken me nog altijd van wezenlijk belang – net als de verschillen in economische ordening die daarmee samenhangen.

Solidariteit

Bovenstaande kritische kanttekeningen zijn zeer wel verenigbaar met het uitgangspunt van de bundel. Elke sociaal-liberaal zou ze kunnen maken. Maar er is ook een meer fundamentele kritiek op het boek mogelijk. Men kan zich afvragen of vrijheid wel het allerbelangrijkste, alles-overkoepelende ideaal is – en of de strijd tussen links en rechts zich op de interpretatie van dat vrijheidsbeginsel moet concentreren.

Het antwoord luidt wat mij betreft ontkennend. En dat niet alleen omdat het gelijkheidsbeginsel op die manier al gauw naar de achtergrond verdwijnt. De 'liberalisering' van links, waarvan Vrijheid als ideaal getuigt, miskent misschien wel vooral de overeenkomsten en de controverses van linkse partijen met hele andere politieke tradities: in het bijzonder die van het christelijk-sociale denken, dat op de naoorlogse christen-democratie een sterk stempel heeft gedrukt; en die van het sociaal-conservatisme, dat onder Britse Conservatieven en Amerikaanse Republikeinen invloedrijk is geweest.

Van die politieke invloed is tegenwoordig weinig meer over, maar de uitgangspunten en intuïties van beide stromingen, die tot op zekere hoogte met die van links overlappen, zijn actueler dan ooit. Daarbij kan men denken aan beginselen als gerechtigheid, sociale verantwoordelijkheid en solidariteit; aan de vrees voor sociale desintegratie en tweedeling; en aan de kritiek op commercialisering en technocratisering van de samenleving. Bij alle bezwaren die men tegen de diagnoses en oplossingen uit deze hoek kan hebben: in de christelijk-sociale en sociaal-conservatieve traditie worden belangrijke

vraagstukken aangesneden die slecht in het liberale paradigma passen.

Den Uyl

Maar, zo kan men tegenwerpen, waar blijft dan het 'primaat van de vrijheid', waarop velen ter linkerzijde (ook ikzelf) zich beroepen? Vrijheid gaat in bepaald opzicht inderdaad boven andere waarden. Die voorrang is indertijd mooi omschreven door J.M. den Uyl, die, onder meer doelend op de wankelmoedige houding van sommige sociaal-democraten tegenover het communisme, opmerkte: "De vrijheid en de strijd voor een politieke ruimte, waarin al het andere kan groeien, dus ook (de) gerechtigheid, zijn primair". Geen duurzame sociale vooruitgang, met andere woorden, zonder vrijheid en democratie. Maar in de strijd om het gebruik dat we van die vrijheid willen maken, herkent men links toch vooral aan de gelijkheid en de solidariteit; aan compassie met het lot van anderen als kern van de eigen visie op het 'goede leven'.

Dick Pels pleit in zijn bijdrage nadrukkelijk voor een verbreding van het debat in de richting van het christelijk-sociaal of anderszins geïnspireerde gemeenschapsdenken ('communitarisme'). "Niet alleen het liberale individualisme maar ook het gemeenschapsdenken moet van rechts worden gered", aldus Pels. "Net zoals er een nieuw zacht en sociaal liberalisme moet worden uitgevonden, moet er een zacht communitarisme worden veiliggesteld tegenover de harde, autoritaire en asociale variant die wordt belichaamd door het huidige neo-conservatisme." Ik ben dat hartgrondig met hem eens. Maar het botst wel met zijn stelling dat de strijd tussen links en rechts eigenlijk om de inhoud van het liberale erfgoed draait; en dat het "grote experiment van de verzoening tussen liberalisme en socialisme" als "de eigenlijke leidraad in de historische evolutie van de sociaal-democratie" moet worden beschouwd.

Wat meer communitarisme als van Willem Banning en wat minder liberalisme als van Jacques de Kadt (om twee theoretische zwaargewichten uit de naoorlogse PvdA te noemen die Pels tegenover elkaar stelt) zou het debat binnen en tussen de linkse partijen in Nederland goed doen. In die zin geldt: het liberalisme voorbij.

x

LUUK VAN MIDDELAAR

Vrijheid Lichtzinnig

De auteurs van *Vrijheid als ideaal* betogen dat de vvd burgers de vrijheid met dwang wil opleggen. Ten onrechte. De vvd streeft naar een door iedereen gedeelde publieke ruimte. Dat links over het hoofd ziet dat die publieke vrijheid wordt bedreigd, is lichtzinnig.

Luuk van Middelaar is politiek filosoof. Hij is sinds april 2004 werkzaam als politiek secretaris van de VVD-Tweede-Kamerfractie.

In december 2004, bij een symposium ter gelegenheid van het vijftigjarige bestaan van de Teldersstichting, het wetenschappelijke bureau van de VVD, hield SP-senator Ronald van Raak een feestrede. Hij constateerde dat Nederland de afgelopen decennia "een door en door liberaal land" is geworden. Ten tijde van Paars stelde Bolkestein al: de PvdA de premier, wij het beleid. Inmiddels wordt de PvdA door Wouter Bos omgevormd tot sociaal-liberale partij. "En het virus gaat nog verder", aldus van Raak, "Femke Halsema wil van GroenLinks een vrijzinnig-liberale partij maken. Hier passen opnieuw mijn felicitaties aan u." Aldus de socialistische senator tot de liberalen.

Van Raaks ironie was niet misplaatst. GroenLinks is onder Femke Halsema bezig zich de waarde 'vrijheid' toe te eigenen, onder de vrolijke vlag van de 'vrijzinnigheid'. Ruim een jaar geleden publiceerde Halsema in de Helling (nr 2-2004) een essay over 'Vrijzinnig links'. Aansluitend bij Isaiah Berlin formuleerde ze een politieke agenda in termen van negatieve en positieve vrijheid. De breuk is groot met haar meer collectivistische voorganger Paul Rosenmöller – die qua bijbanen inmiddels is uitgegroeid tot een soort Commissaris van de Koningin zonder provincie.

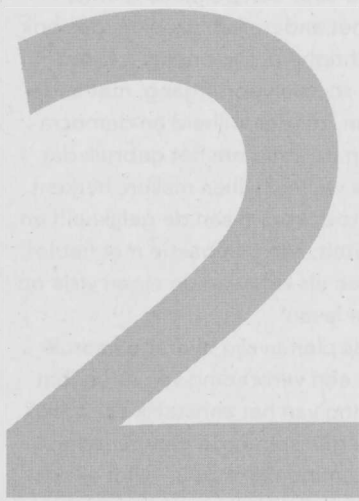
Dat Halsema's essay geen eenmalige oprisping was blijkt uit de bundel die het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks nu uitbrengt onder de titel *Vrijheid als ideaal*. Een dozijn linkse auteurs reflecteert daarin op de waarde vrijheid in de politiek. Hoewel

de samensteller preuts opmerkt "naar de politieke voorkeuren van de auteurs heb ik niet gevraagd" ziet een geïnformeerde lezer dat zij niet willekeurig zijn gekozen. Naast Halsema en haar fractiegenote Azough vindt men onder meer Herman van Gunsteren, Sjoerd de Jong, Pieter Hilhorst, Dick Pels en Baukje Prins. De sfeer, kortom, is intellectueel-Amsterdams. Gedeelde vijand is het koppel CDA en VVD, dat als convergerend rechts blok wordt neergezet, gedeelde horizon de hoop op een "links-liberale lente". Interessant is de liberale partij die bijna wordt vergeten: D66. Over die omissie verderop meer.

Huwelijk

De prikkelende inleiding is van politiek-filosoof Bert van den Brink. Met 'Vrijheid heeft geen politieke kleur' schreef deze een sterke, analytische bijdrage over drie vrijheidsconcepten: negatieve, positieve en publieke vrijheid. Negatieve vrijheid, vrij te zijn van dwang, wordt vanouds geassocieerd met de klassiek-liberale nachtwakersstaat die interventies in het privé-domein zo veel mogelijk beperkt. Positieve vrijheid, de mogelijkheid tot autonomie, nodigt de staat juist uit persoonlijke levensdoelen te helpen verwezenlijken (middels onderwijs, basisinkomen enz.). Het is een appel dat het socialisme niet weerstond en dat Van den Brink tegenwoordig terugziet in het Verlichtingsliberalisme van Hirsi Ali of de filosoof Herman Philipse. Tussen negatieve en positieve vrijheid bestaat een spanning. Het is namelijk moeilijk en wellicht onwenselijk personen te dwingen tot autonoom handelen. Hier ligt voor de auteur de "tragiek van het liberalisme". De publieke vrijheid, ten derde, is de macht mee te kunnen bepalen welke inmening we in ons privé-leven dulden en welke niet. Deze democratische vrijheid, die een *Res publica* veronderstelt, is voor 'republikeinen' de hoogste. Sinds Pericles beseffen dezen dat de vrijheid van het individu niet kan zonder de vrijheid van de staat. We moeten deze drie noties volgens Van den Brink niet gemakkelijk tegen elkaar uitspelen: "Iedere houdbare politieke vrijheidsnotie bergt deze drie concepten als aspecten van vrijheid in zich."

Deze conceptuele triade werpt licht op het belangrijkste debat dat woedt in *Vrijheid als ideaal*: dat over integratie. Filosoof Baukje Prins lijkt van haar multiculturalisme teruggekomen en een eind opgeschoven in de richting van Hirsi Ali c.s. Zonder rookgordijnen schetst zij de tragische spanning die ook zij voelt tussen een 'politiek-liberale' en een 'Verlichtingsliberale' positie, tussen de erkenning van ieders autonomie (negatief)

liberaal

en de verleiding van paternalisme (positief). Wat te doen als een meerderjarige vrouw blind instemt met een door haar ouders gearrangeerd huwelijk? Mogen we twijfels hebben aan haar morele autonomie? Prins: "Tegenover de (...) politiek-liberale houding van onvoorwaardelijk respect stelt de Verlichtingsliberaal een houding van wat ik meelevend wantrouwen zou willen noemen." Wanneer is dat wantrouwen terecht, wanneer misplaatst? Waar ligt de grens? De uitweg vindt Prins knap in een utilistisch criterium: traditionele, niet-liberale praktijken verdienen respect voor zover ze "niet per se schadelijk zijn voor anderen, noch per se schadelijk voor de betrokkenen zelf". Intreden in een klooster of als maagd het huwelijk in kan wel, besnijdenis niet.

Offensief

De GroenLinks-parlementariërs Azough en Halsema zoeken het beiden in de nieuwe mantra "integratie door emancipatie" maar blijven daarbij "individuele en culturele vrijheden" van migranten en allochtonen benadrukken. Zulke zoekende formuleringen lijken meer gericht op (intern) politiek compromis dan op filosofische synthese. Behendig is ook Sjoerd de Jong, als chef Boeken van NRC Handelsblad een belangrijke pion in het cultuurpolitieke veld. Hij breekt een lans voor een gemoderniseerd, "dynamisch" cultuurrelativisme dat oog heeft voor motieven en veranderingen. Daarbij beticht hij de tegenstanders van zijn oude zonden: "Juist hard liners die bijvoorbeeld hoofddoekjes willen verbieden omdat die niet passen in onze cultuur of een symbool zijn (voor ons) van vrouwenonderdrukking, maken gebruik van ouderwets cultuurrelativisme dat de eigen positie interessanter vindt dat interculturele argumenten." Na zulke interessante zinnen zou men graag eens een kritiek lezen op hard liners die hoofddoekjes met geweld herinvoerden, zoals de ayatollahs deden in 1979 in Iran. Daartoe schijnt De Jong niet in staat.

Inzake integratie wordt dus meer of minder intelligent gelaveerd tusseh positieve en negatieve vrijheid, tussen de dwang vrij te zijn en de vrijheid jezelf te blijven. De derde positie, die van de publieke vrijheid, blijft in dit verband onderbelicht. Typerend is De Jongs onzinnige weergave van de motieven voor het hoofddoekjesverbod. Geen Frans minister van onderwijs zal om culturele redenen de hoofddoek uit de klas bannen; in de wetten inzake laïcité gaat het om het waarborgen van de publieke ruimte op de plek waar de staat burgers maakt. Halsema c.s. zien in al zulke pogingen een "assimilatie-

offensief". Idem met de beroemde 'hand van Verdonk'. Waarom kunnen zij die situatie niet anders lezen? In die daad werd niet de positieve vrijheid afgedwongen (zoals de auteurs menen), maar stond de publieke vrijheid op het spel. Inzet was de formele gelijkheid van man en vrouw in de publieke ruimte, waarvan te onzent de handreiking de bekrachtiging is.

Oranje

Steeds schrijven de auteurs het opkomen voor publieke vrijheid, voor het bewerkstelligen van een door alle burgers gedeelde – en dus ook deelbare! – openbare ruimte, toe aan een bepaalde opvatting van positieve vrijheid. Ten onrechte. Typerend is de onzorgvuldigheid waarmee Halsema beweert dat de VVD vindt "dat juichen voor het Nederlands elftal van iedereen mag worden verwacht". In de Integratienotitie van de VVD, de tekst waar Halsema waarschijnlijk aan refereert, staat echter iets heel anders. Ik citeer uitgebreid uit die nota, want het punt is belangrijk. "De Britse Tory-parlementariër Lord Tebbit bedacht in 1990 (...) de cricket loyalty test. Hij stelde: 'wij weten pas zeker dat Pakistaanse, Indiase en andere minderheden in Groot-Brittannië zijn geïntegreerd, als ze voor Engeland juichen in een cricket-finale waarin Engeland speelt tegen hun land van herkomst'. In Nederland zou dat zijn: juichen voor Oranje als 'onze jongens' een voetbalfinale tegen bijvoorbeeld Turkije of Marokko spelen. Het is een interessant gedachte-experiment. De VVD streeft zonder meer naar een grotere loyaliteit van immigranten bij de Nederlandse staat. (...) Maar liberalen vinden niet dat wij mensen kunnen verplichten tot het hebben van nationale sentimenten voor Rembrandt, Lobith of Oranje." Hier blijft de (negatieve) gewetensvrijheid intact, wordt geen (positieve) levensinvulling opgedrongen, maar wordt wel erkend dat de democratische ruimte bestaat bij gratie van meer dan wetten alleen.

In Vrijheid als ideaal is weinig aandacht voor de bedreiging ervan door de politieke islam. De terroristische aanslag in Amsterdam, een nieuw antisemitisme, de toename van geweld tegen homo's – deze fenomenen, die elke liberaal zorgen zouden moeten baren, zijn afwezig. De veronachtzaming van de publieke vrijheid op een moment dat de vrijheden van burgers onder druk staan, geeft reden te spreken van 'lichtzinnig liberalisme'.

Dat het cultuurpolitieke debat in Nederland nu de voornaamste politieke scheidslijn is, blijkt eens te meer uit de

afwezigheid van een onderscheidende, links-liberale visie op de economie. Opvallend is dat de meeste auteurs in Vrijheid als ideaal de waarde van de markt erkennen als plek waar individuele keuzen tot stand komen. Ze begrijpen ook dat de tegenstelling niet die is tussen staat en markt: elke markt vereist een ordenende hand. Dat weten overigens ook diegenen die in deze bundel als rechts-liberale marktfundamentalisten verschijnen. Het nieuwe VVD-Manifest Om de vrijheid spreekt pregnant van "de vrije – en dus goed gereguleerde – markt".

Hoefsmid

Ten slotte, vanwaar die omissie van D66 in Vrijheid als ideaal? Daar schijnen mij twee redenen voor. Al dan niet in opdracht denken de auteurs in termen van links en rechts. Het gaat hun om 'linkse vrijheid' tegenover 'rechtse vrijheid'. Daarin is simpelweg geen plaats voor het midden. Deze politieke polariteit doortrekt elk artikel, nota bene tot en met het pleidooi van Jantine Oldersma voor consensusdemocratie. Het bontst maakt nog socioloog Dick Pels het. Als politicologische hoefsmid buigt hij het politieke spectrum op langs twee assen: links-rechts en liberaal-communitair. Maar die tweede as blijkt niet zelfstandig. Pels: "Zowel de liberale als de communautaire grondwaarden zijn per saldo beter in handen bij links dan rechts." Liberalisme is mooi, maar de God van links blijft toch de beste.

Er is een tweede reden. Stelling: dit boek is onderdeel van een geregisseerde operatie waarin mensen in en rond GroenLinks een claim leggen op het speelterrein dat voorheen aan D66 toebehoorde: individualisme, rechtsstatelijkheid, ontplooiing. Het is een zet in de electorale slag om de kosmopolitische elite in de grote steden. Deze manoeuvre geeft aan dat GroenLinks, vijftien jaar na oprichting, in het nauw is gekomen tussen de PvdA en de SP. Het label 'Groen' volstaat dezer dagen niet om eruit te komen. Dat voorheen-klein-links het nu met 'vrijheid' probeert, is een goed teken voor de staat van het liberalisme in het land.

x

TSJALLING SWIERSTRA
& EVELIEN TONKENS

Hoe DOE

Wat heeft het wetenschappelijke bureau van Groenlinks bezield om een bundel te schrijven waarin de vrijheid wordt bejubeld? Iedereen is in principe voor vrijheid. Pas in de praktijk doen zich pijnlijke keuzes voor en daar gaat het boek niet op in.

Tsjalling Swierstra is docent techniekfilosofie aan de Universiteit Twente, Evelien Tonkens was van 2002 tot 2005 Tweede-Kamerlid voor GroenLinks en sinds 1 augustus bijzonder hoogleraar actief burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam.

Iedereen, van Balkenende, Hirsi Ali en Wilders tot en met Marijnissen werpt zich tegenwoordig op als verdediger van de vrijheid. Liberalen verdedigen de vrijheid van de markt en de consument; fiere Verlichters verdedigen het vrije Westen; christelijk rechts verdedigt de vrijheid van onderwijs; orthodoxe moslims staan pal voor hun vrijheid van godsdienst; socialisten willen iedereen bevrijden van armoede. En Veronica staat op de bres voor de vrijheid om 'deze zomer gewoon jezelf te zijn'.

Wat heeft het wetenschappelijke bureau van Groenlinks bezield om zich middels de bundel *Vrijheid* als ideaal aan te melden voor dit jubelkoor? Was dat vrije keuze? Of voelde ze zich daartoe gedwongen – je hebt momenteel immers alleen spreekrecht als je je mening kunt verpakken als een verdediging van vrijheid.

Wanneer mensen met hevig conflicterende opvattingen allemaal de vrijheid verdedigen, is het waarschijnlijk dat iedereen er iets anders onder verstaat. Een links verhaal over vrijheid zou ons moeten helpen bepalen wanneer welke vrijheidsclaim gerechtvaardigd is, welke niet, en waarom. De schrijvers van dit verhaal kunnen putten uit een rijke traditie. Isaiah Berlin onderscheidde in 1958 (onder de enigszins misleidende noemer positieve versus negatieve vrijheid) een drietal begrippenparen die de spanning tussen verschillende vrijheidsidealen helpen begrijpen. Ten eerste: formele vrijheid – dat niemand je tegenhoudt om te leren, bijvoorbeeld – versus effectieve vrijheid – dat je ook werkelijk de mogelijkheid hebt om dat te doen. Ten tweede wijst Berlin op de tegenstelling Veronica-vrijheid versus autonomie: tussen vrijheid in de betekenis van doen wat je wilt, versus doen wat je zou willen als je autonoom was. Autonomie betekent dan: redelijk, met voldoende kennis, en niet onder invloed van irrationele emoties, driften en begeerten. Ten derde staat vrijheid in de betekenis van politieke participatie op gespannen voet met de vrijheid om gevrijwaard te zijn van politiek (je kunnen terugtrekken in de privé-sfeer of je eigen belangen kunnen najagen op de markt).

Spelletje

Al die soms tegengestelde opvattingen van vrijheid hebben wel iets aantrekkelijks. Ooit iemand ontmoet die boos werd van de gedachte dat mensen hun leven zo veel mogelijk moeten kunnen vorm geven naar eigen inzicht, die explodeerde bij de uitspraak dat diversiteit een mooi ding is?

je vrijheid?

Of die vindt dat intolerant dogmatisme of fundamentalisme de grootste vrienden van de vrijheid zijn? Kent U iemand die vindt dat je alleen maar mens bent wanneer je voortdurend met de politiek bezig bent? Of die omgekeerd vindt dat het "hartstikke oké" is wanneer grote groepen mensen zich geheel afwenden van de politiek?

Als er voor al die opvattingen van vrijheid wel iets te zeggen valt, dan is het de vraag of er in de huidige omstandigheden nog wel een algemeen ideologisch debat over vrijheid gevoerd kan worden. Dat zou veronderstellen dat we op zoek zijn naar een algemeen antwoord op de vraag welk van de genoemde vrijheidsopvattingen altijd de voorrang zou moeten krijgen.

Vroeger hadden rechts en links daar uitgesproken heldere ideeën over. Van oudsher hamerde links op de effectieve vrijheid (sociaal-economische rechten) en rechts op de formele vrijheid (politieke rechten, rechtsstaat) – door links veelal snerend afgedaan als 'burgerlijke' vrijheid. Van oudsher was Veronica-vrijheid voor (marktgeoriënteerd) rechts voldoende, terwijl dit type vrijheid voor links juist lange tijd het probleem was. Arbeiders kwamen niet in opstand tegen hun onvrijheid maar gedroegen zich als 'gelukkige slaven', en dat zijn – in de woorden van de beroemde graffiti-spuitser uit mei 1968 – 'de grootste vijanden van de vrijheid'. Deze arbeiders waren Veronica-vrij, maar niet autonoom, en moesten daarom door links bevrijd worden. Desnoods met harde hand, voor hun eigen bestwil. En tenslotte: links vindt politieke participatie van oudsher belangrijker dan de vrijheid je daarvan af te sluiten. Rechts hechtte daarentegen meer aan de vrijheid om lekker op de markt te rommelen of thuis een spelletje te doen.

Hoofddoek

Waar vroeger misschien nog sprake was van een boedelscheiding tussen links en rechts, daar eist links nu gewoon alle opvattingen voor zichzelf op, zo blijkt uit de bijdragen in de bundel. Links is niet meer alleen de natuurlijke verdediger van de aloude linkse vrijheidsopvattingen, maar ook nog van de oude rechtse. Maar wie zich positioneert als verdediger van de hele vrijheid, impliceert dat anderen daarvan wel een bedreiging moeten zijn. Volgens inleider Bart Snels verschillen links en rechts fundamenteel van mening over de 'condities voor vrijheid'. De rechtsstaat zou tegenwoordig alleen bij links in veilige handen zijn. Maar is het werkelijk geloofwaardig dat rechtse men-

sen maling hebben aan de klassieke grondrechten? Zelfs als het waar is dat zij vooral hameren op de noodzaak van veiligheid, is veiligheid dan niet ook een klassiek grondrecht, en een belangrijke voorwaarde voor effectieve vrijheid. (Uit onderzoek blijkt dat veel mensen zich door extra politie op straat vrijer, want veiliger, voelen.)

En natuurlijk is het heel links om je te verzetten tegen reactionaire nationalisten die patriottisch hameren op integratie in de Nederlandse gemeenschap en cultuur. Maar hoeveel stelt dat meningsverschil voor wanneer die Nederlandse gemeenschap en cultuur bij enig doorvragen altijd weer wordt uitgelegd als de liberale rechtstaat, waar links toch ook juist zo voor is? En zou rechts werkelijk tegen hoofddoeken zijn, of alleen maar tegen de dwang om zo'n hoofddoek te dragen? Het is gemakkelijk om tegen rechtse xenofobie te zijn, maar hoeveel mensen ter rechterzijde van het politieke spectrum zouden zichzelf als zodanig aanmerken? Natuurlijk, links is tegen assimilatie en voor integratie. Alleen is nooit duidelijk waar de grens tussen beide ligt. En links is natuurlijk tegen gemeenschappelijke normen en waarden en voor tolerantie en pluralisme, maar wat nu als die laatste twee behoren tot die gemeenschappelijke normen en waarden?

Kwetsend

Kortom, door de vrijheid in al zijn facetten voor links op te eisen, suggereert links ten onrechte dat rechts tegen de vrijheid is. De stukken in de bundel gaan nu vooral over de algemene spelregels voor maatschappelijke omgang en debat. De bundel lijdt met andere woorden onder een verwarring tussen democratische en linkse politiek.

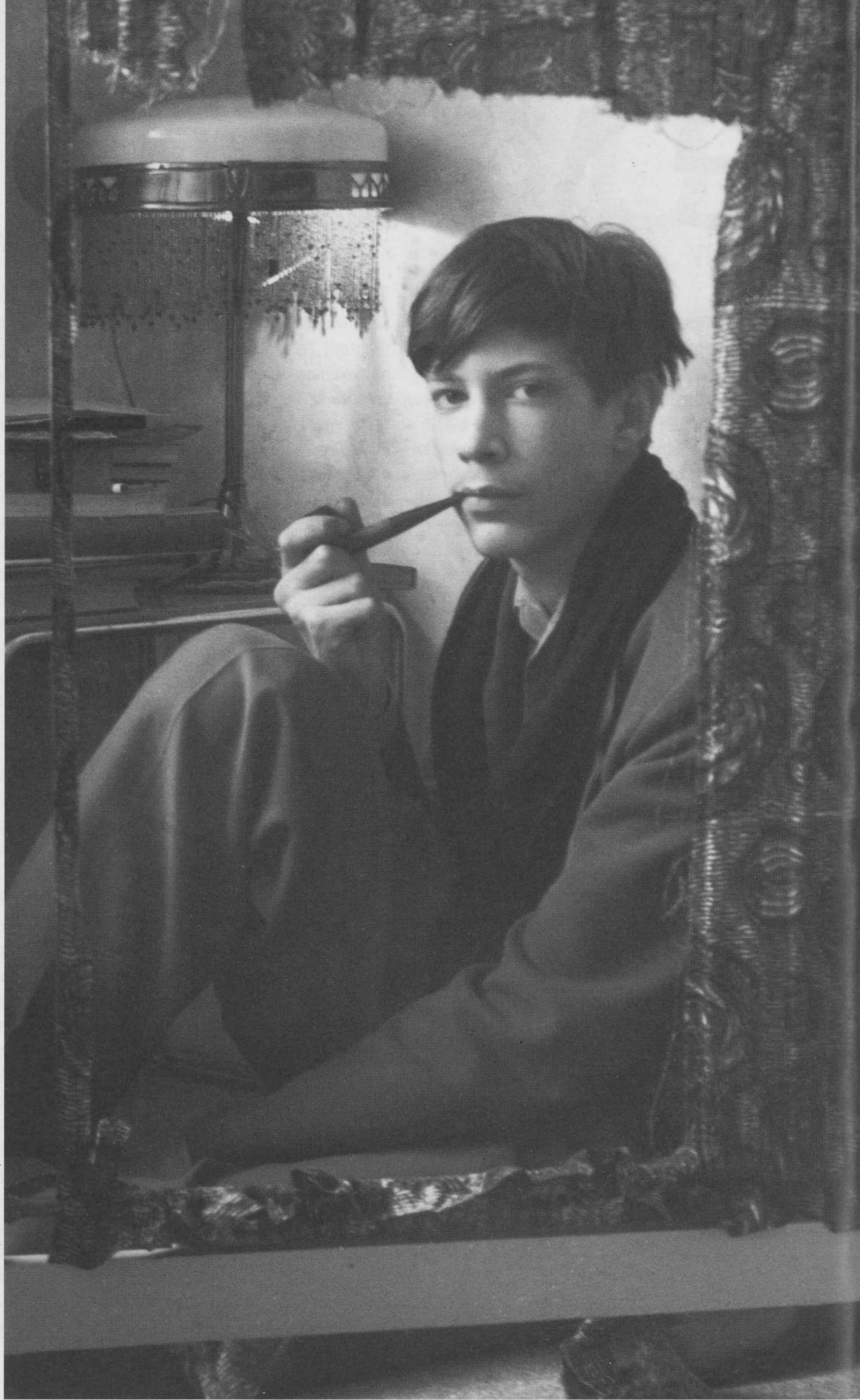
Dit betekent niet dat er vanuit links perspectief geen zinnige dingen over vrijheid kunnen worden gezegd. Als de woorden hun onderscheidende vermogen hebben verloren, komt het erop aan naar de daden te kijken. De vraag is niet: wat is vrijheid? maar: hoe doe je vrijheid? Die laatste vraag is veel ingewikkelder omdat zich in de praktijk allerlei spanningen voordoen tussen de verschillende aspecten van vrijheid die in abstracto allemaal heel aantrekkelijk waren. Iedereen vindt tolerantie prachtig. Probleem is alleen dat iedereen ook vindt dat niet alles moet worden getolereerd. De vraag is dus: wat wel en wat niet? Andere kwestie: moeten we tegen de leerplicht zijn omdat deze de formele vrijheid beperkt van ouders die toch heus mondig genoeg zijn om zelf te bepalen wat goed is voor

hun kinderen? Of moeten we voor de leerplicht zijn omdat deze de effectieve vrijheid van de kinderen bevordert? Wanneer is het legitiem de vrijheid van een bepaalde groep burgers te beperken om die van een andere groep te beschermen? Als een vrouw zich schikt in een ondergeschikte rol, hoe bepaal je dan of zij dat vrijwillig doet? Welke vaardigheden moeten mensen hebben om in een pluralistische, dynamische samenleving om te gaan met meningen en gedragingen van anderen die als zeer kwetsend kunnen worden ervaren? En mag de overheid mensen dwingen zich die vaardigheden eigen te maken? Bevordert zij daarmee de vrijheid, of pleegt zij daarop dan een inbreuk?

Links en rechts verschillen nauwelijks qua ideaal. Links en rechts kunnen zich wel van elkaar onderscheiden in de pijnlijke keuzes tussen de verschillende aspecten van vrijheid. Daarvoor volstaat het echter niet de vrijheid in algemene bewoordingen te vieren, daarvoor moet je de dilemma's opzoeken. Een goed voorbeeld is het stuk van Baukje Prins in de bundel, waarin zij ervoor pleit het gesprek op te zoeken met slachtoffers die zelf niet zien hoezeer ze onderdrukt worden. Dat is een duidelijke stellingname in een tijd waarin links vooral bang is om over anderen te moraliseren. In de bundel als geheel wordt echter veel te weinig geworsteld met zulke praktische conflicten. Een wetenschappelijk bureau heeft de taak de kritische reflectie op het gedachtegoed van een partij te stimuleren, opdat dat gedachtegoed sterker en interessanter wordt. Deze bundel nodigt echter vooral uit tot het zich wentelen in eigen, te gemakkelijk gelijk. Een gemiste kans.

x

db?

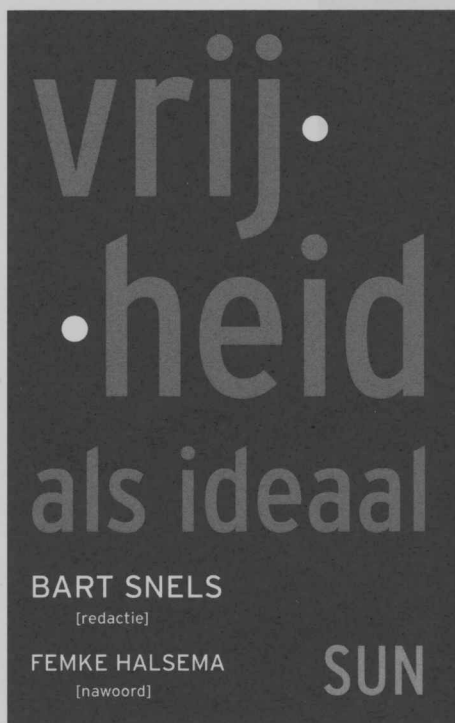

Faded, illegible text at the bottom of the page, likely bleed-through from the reverse side.

'Vrijheid als ideaal'

Bart Snels (redactie)
Met een nawoord van Femke Halsema
ISBN 90 8506 146 6
Ca. 224 blz. € 15,90
Verschijnt 10 oktober

Het ideologiedebat is terug in de politiek. Links staat tegenover rechts. Progressief tegenover conservatief. Hoofdonderwerp: vrijheid. Of het nu gaat over integratie, veiligheid, markt of milieu, de politieke keuzes worden bepaald door de principiële opvatting over vrijheid.

Onder de noemer Vrijheid als ideaal vroeg het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks een aantal auteurs het ideologische speelveld en de positie daarop van links te verkennen. Die auteurs zijn: Dick Pels, Bert van den Brink, Sjaak Koenis, Sjoerd de Jong, Pieter Hilhorst, Baukje Prins, Naïma Azough, Marcel Wissenburg, Herman van Gunsteren, Jantine Oldersma en Bart Snels. Femke Halsema schreef een nawoord. Vrijheid als ideaal stelt vragen en biedt analyse: ondogmatisch, kritisch en met een scherp politiek-filosofisch oog.

PRESENTATIE

Het boek Vrijheid als ideaal wordt op 11 oktober om 16.00 uur gepresenteerd in café Het Binnenhof (Lange Houtstraat 15, Den Haag). Met gesproken columns en kritieken van journalisten en politici.

CONFERENTIE

Vrijdag 11 november organiseert het Wetenschappelijk Bureau met de Eerste-Kamerfractie een conferentie: over de spanning tussen vrijzinnigheid en paternalisme en vrijheid en solidariteit.

Lokatie: Eerste Kamer, Den Haag.

Tijd: 13.30-16.30 uur

Deelnemers: Femke Halsema, Dominic Schrijer en auteurs van het boek; en een debat tussen de directeurs van de linkse wetenschappelijke bureaus.

Voorzitter: Diana de Wolff

Meer informatie, zowel over presentatie als over de conferentie, verschijnt op de website: www.groenlinks.nl

**Aanbieding:
€ 2,50 korting**

Nu tijdelijk € 2,50 korting voor lezers van De Helling. U betaalt € 13,40 in plaats van € 15,90. Bij inlevering van deze bon in de boekhandel.

U kunt het boek ook thuisgestuurd krijgen. Stuur u deze bon met uw adres naar Uitgeverij Boom, Antwoordnr. 10618, 1000 RA Amsterdam. (extra verzendkosten € 1,89) Actienr. 900-96341 Gebdigg: 10 okt. 1/m 31 dec. 2005

MARJA VUIJSJE

Wortels in omloop

Mijn Israëlische neefje is met grote verwachtingen naar Amsterdam gekomen. Hij is op zoek naar zijn Europese wortels en denkt ze bij mij aan de keukentafel te kunnen opgraven. Het leven in Israël is hij even helemaal zat en hij vraagt zich af waarom zijn vader (mijn broer) ooit heeft besloten het land van zijn voorouders te verlaten. Ja hoor, hij weet het wel, zijn vader was aangeraakt door de gedachte in Israël meer thuis te zijn dan in Nederland. Dat deel van het verhaal heeft hij tot vervelens toe gehoord. "Er is niet veel fantasie voor nodig om te begrijpen dat joodse jongens en meisjes die kind waren in de Tweede Wereldoorlog weg wilden uit Europa," zegt hij. Maar het was wel fijn geweest als zijn vader wat spraakzamer was geweest over de familiegeschiedenis die hij achter zich liet. En: zou het niet zo zijn dat het voor joodse jongens anno 2005 in Amsterdam stukken prettiger toeven is dan in Jeruzalem?

Mijn grote broer was negentien toen hij in 1962 naar Israël vertrok om een handje te helpen bij de opbouw en verdediging van het joodse land. Voordat hij daadwerkelijk afreisde werd daarover bij ons thuis heel wat afgeruzied. Onze vader zag het helemaal niet zitten dat zijn enige zoon zich tot het zionisme had bekeerd. Bij hem zat er geen enkele haar op het hoofd die erover dacht Amsterdam te verruilen voor Jeruzalem. Ook al had hij het na de Tweede Wereldoorlog moeilijk gevonden opnieuw zijn draai te vinden in de stad waaruit het joodse hart was verdwenen; hij was, zoals hijzelf zei, een 'echte Mokumer' en wilde dat graag zo houden.

In de ogen van onze vader was Israël een soort levensverzekering; een land waar je zonder asielpcedure opgenomen zou worden als het hier opnieuw tot een jodenvervolging zou komen. Hij ging er echter van uit dat hij zoiets niet nog eens zou meemaken. Ook het idee dat hij als jood een nazaat zou zijn van mannen en vrouwen die eeuwen geleden in Israël rondscharrelden, zei hem weinig. Voor zover hij nadacht over

zijn roots ging hij nooit verder terug dan zijn eigen jeugd die hij doorbracht in de oude jodenbuurt. Daarover was hij trouwens nooit erg nostalgisch, want het was armoe troef geweest daar in de Tweede Batavierdwaarsstraat. Niet voor niets behoorden mijn grootouders en hun kinderen tot de grote groep Amsterdamse joden die hogere verwachtingen hadden van het socialisme dan van een gang naar Zion.

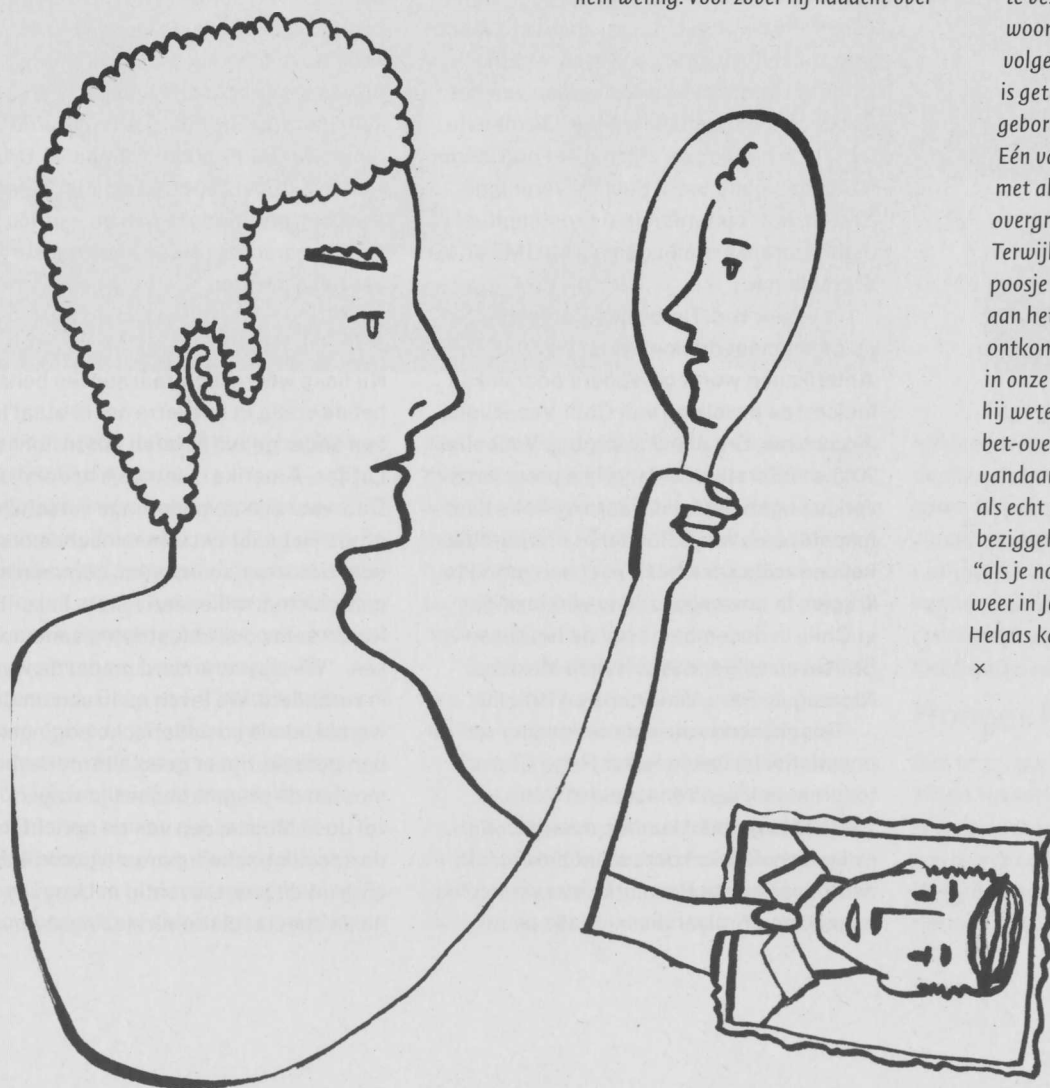
Terwijl mijn vader de gedachte koesterde dat zijn kinderen het in het welvarender wordende Amsterdam heel wat beter zouden krijgen dan zijn vader en moeder ooit hadden kunnen dromen, koos zijn zoon voor een onzeker leven in het wat al te vaak beloofde land.

Mijn broer hebben we niet vaak teruggezien in Nederland. Over de mate waarin hij zijn emigratie naar Israël daadwerkelijk ervoer als een terugkeer uit de diaspora is hij nooit erg spraakzaam geweest, maar er is geen haar op zijn hoofd die er ooit over heeft gepiekerd zich opnieuw in Amsterdam te vestigen. Al meer dan veertig jaar woont hij in Jeruzalem, de stad waar volgens hem zijn wortels liggen, waar hij is getrouwd en waar zijn kinderen zijn geboren.

Eén van die kinderen valt mij nu lastig met allerlei vragen over grootouders, overgrootouders en betovergrootouders. Terwijl ik denk dat hij eropuit is een poosje in Nederland te blijven om aan het gestreste bestaan in Israël te ontkomen, graaft hij steeds dieper in onze familiegeschiedenis. Nu wil hij weten waar onze bet-bet-bet-bet-overgrootouders oorspronkelijk vandaan kwamen. Een vraag die mij als echt vaderskindje nooit erg heeft beziggehouden. "Ja hoor eens," zeg ik. "als je nog verder teruggaat, zit je zo weer in Jeruzalem."

Helaas kan hij daar niet om lachen.

x

EVERT-JAN QUAK

Nieuw links

In een stille revolutie heeft links de macht gegrepen in veel Latijns-Amerikaanse landen. Het eeuwige probleem is de spanning tussen de sociale beloftes en de economische spelregels. Ondertussen zijn de verwachtingen van de arme bevolking hoog en is het ongeduld groot.

Evert-Jan Quak is freelance journalist; hij werkt o.m. voor Noticias, het digitale platform over Latijns Amerika in Nederland

“En nu was hij daar, de krachtige Christus waarop was gewacht, die Guadalajara zou reinigen van den aankele van onreine elementen, die het volk zou doen herleven en herstellen in den ouden...voorspoed...” In het boek *De opstand van Guadalajara* van Jan Jacob Slauerhoff zien de Indiaanse arbeiders van Guadalajara een bevrijder in een langs reizende glazenmaker. Maar zoals zo vaak in Latijns-Amerika loopt de aangewakkerde revolutie uit op een mislukking. De glazenmaker ontkomt daarna nauwelijks aan de volkswoede.

Het thema van het boek – uitgegeven in 1937 – is nog steeds actueel. Geef de glazenmaker de naam Lucio Gutiérrez (Ecuador), Carlos Mesa (Bolivia) of Fernando de la Rúa (Argentinië); allen waren presidenten waarop de bevolking hun hoop had gevestigd. Maar na een mislukte regeerperiode werden ze recentelijk door een woedende volksmassa gedwongen op te stappen.

Deze protesten vallen samen met een heropleving van links in Latijns-Amerika. Bij de verkiezingen van de laatste jaren zat links flink in de lift; volgens sommigen een ‘stille revolutie’. Langs democratische weg zoekt links naar een eigen, onafhankelijk antwoord om de problemen van het continent het hoofd te bieden. De meeste Latijns-Amerikanen zijn het zat nog langer te worden gedictieerd door de Verenigde Staten, het (buitenlandse) grootkapitaal en multilaterale instellingen als het IMF en de Wereldbank.

The New York Times becijferde dat op dit moment driekwart van de Zuid-Amerikanen wordt geregeerd door linkse leiders: de bevolking van Chili, Venezuela, Argentinië, Brazilië en Uruguay. Voor eind 2005 en 2006 staan belangrijke presidentsverkiezingen gepland waarmee links haar machtsbasis wil prolongeren of waarmee het een reële kans heeft voet aan grond te krijgen. In november zijn er verkiezingen in Chili, in december is het de beurt aan Bolivia en volgend jaar volgen Mexico, Nicaragua, Peru, Venezuela en Brazilië.

Terugkijkend zou je de verkiezing van de populistische linkse leider Hugo Chávez tot president van Venezuela in februari 1999 het beginpunt kunnen noemen. Zijn radicale politieke koers staat bekend als de Bolivariaanse Revolutie, een verwijzing naar Simon Bolívar die in de 19e eeuw

Latijns-Amerika bevrijdde van imperialistische machten. Chávez' beleid is sterk anti-Amerikaans en anti-kapitalistisch. De verschijning van deze beroepsprovocateur op het politieke toneel heeft met name arme bevolkingsgroepen op het hele continent het bewustzijn gegeven dat een ander politiek geluid mogelijk is naast het gangbare adagium van privatiseren en bezuinigen op de sociale voorzieningen.

Op 16 januari 2000 was het de beurt aan Chili. Daar koos de bevolking na een historische en felle verkiezingsstrijd de gematigde socialist Ricardo Lagos tot president. Lagos, lid van de regering van Salvador Allende (1970-1973), werd daarmee de eerste socialistische president van Chili sinds de val van Allende. En nog een jaar later in oktober 2002 kwam de socialist Luiz Inacio da Silva, bijgenaamd Lula, in Brazilië aan de macht. Deze verkiezingswinst van Lula droeg ook sterk bij aan het zelfbewustzijn van links in omliggende landen. Tegelijkertijd zagen mensen uit de midden- en hoge inkomensklasse, die eerst sceptisch waren over de linkse tendensen, dat links niet de fouten uit het verleden herhaalde en eerder pragmatisch dan dogmatisch handelde en de vrije marktwerking respecteerde. Mede hierdoor kon bij de presidentsverkiezingen van mei 2003 in Argentinië de links georiënteerde peronist Nestor Kirchner winnen. In Uruguay wist in oktober 2004 de socialist Tabaré Vázquez een einde te maken aan 150 jaar alleenheerschappij van twee conservatieve politieke partijen.

Desastreus

Nu links weer electoraal succes behaalt, is het de vraag in hoeverre het in staat is echt een ander geluid te laten horen. Links in Latijns-Amerika is moeilijk te definiëren. Daarvoor zijn de onderlinge verschillen te groot. Het gaat om uiteenlopende brede coalities waar socialisten, communisten, anarchisten, milieuactivisten, links-liberalen en soms ook industriëlen samenwerken. “We zijn veranderd omdat de wereld is veranderd. We leven nu in een unipolaire wereld, sinds socialistische pogingen hebben gefaald zijn er geen alternatieven. We moeten de pragmatische lijn volgen.” Dat zei José Mujica, een van de oprichters van de socialistische Tupamaro guerrillabeweging uit de jaren zeventig in Uruguay, vlak na de spectaculaire verkiezingsoverwin-

in Latijns-Amerika

FOTO: STEPHEN FERRY, VENEZUELA/HH

ning van het brede linkse front in het kleine Zuid-Amerikaanse land.

De nieuwe linkse bewegingen staan voor een moeilijke taak: ze moeten een alternatief ontwikkelen voor de neoliberale koers die de Latijns-Amerikaanse landen de afgelopen decennia werden gedwongen te volgen, in ruil voor leningen uit het buitenland. Deze koers heeft tot een algemene onvrede geleid omdat ze desastreus uitpakte voor het grootste deel van de bevolking inclusief de middenklasse. De kloof tussen arm en rijk is nooit zo groot geweest. Nieuwe belastingen voor de armen kwamen in de plaats van inflatie. Staatsmonopolies werden vervangen door

particuliere monopolies die de instemming hadden van de overheid. De rechtbanken werden onderworpen aan de grillen van de machthebbers. Daarmee groeide de kloof tussen de instellingen en het gewone volk en raakten mensen teleurgesteld in de democratie.

"Deze teleurstelling heeft de deuren naar de macht geopend voor links", schreef Alvaro Vargas Llosa, verbonden aan het Independent Institute onlangs in *The New York Times*. "Met een enkele uitzondering, zoals Venezuela, probeert dit nieuwe links de fouten van het oude links uit de jaren tachtig te vermijden, met name de hyperinflatie en de openlijke oorlog tegen buiten-

landse investeerders. Toch is het onjuist te denken dat deze regeringen alleen maar op koers hoeven te blijven. Als ze niet bereid zijn tot nog grondigere hervormingen, zal Latijns-Amerika zich waarschijnlijk niet kunnen ontworstelen aan zijn herhaalde cyclus van economische stagnatie en politieke ontgoocheling."

Honger Nul

Om te zorgen dat links niet klem komt te zitten tussen de internationale economische principes en de uitvoering van haar sociale programma's moet links volgens Vargas Llosa het mes zetten in de corporatistische staat. Deze hindert ondernemin-

Nieuw links in Latijns-Amerika

gen die geen nauwe banden hebben met de overheid en belet door wettelijke privileges elke vorm van rechtsgelijkheid. "Veel bedrijven die in de jaren negentig werden geprivatiseerd, hebben in feite nog altijd een monopolie en spelen onder een hoedje met de regelgevers. Afschaffing van deze privileges zou kunnen helpen de armen over te halen het idee van economische vrijheid te omarmen," aldus Vargas Llosa. "Door de mensenrechten te verzoenen met de vrije markt – twee begrippen die in Latijns-Amerika altijd op gespannen voet hebben gestaan – zouden miljoenen mensen meer bij de maatschappij betrokken kunnen worden. De werkelijke uitdaging voor links zal uiteindelijk zijn de verleiding te weerstaan om te conservatief te zijn."

Dat geldt zeker voor de Arbeiderspartij (PT) in Brazilië. Als regeringspartij had ze een vliegende start, maar nu beleeft ze een absolute existentiële crisis. Door recente grote corruptiezaken binnen de partij en door kritiek op het pragmatische economische beleid staat de PT onder zware druk. Na drie jaar regeringsmacht weet de partij nog niet welke rol het wil vervullen: regeringspartij, oppositiepartij of beiden tegelijk.

Een van de grootste binnenlandse projecten van Lula is het Honger Nul programma. Hierop wil de regering bij de volgende verkiezingen eind volgend jaar worden afgerekend. Ondanks veel bureaucratie en startproblemen op lokaal niveau, ontvangen grote delen van de arme bevolkingsgroepen tegenwoordig een maandelijks extra uitkering van twintig euro. Er is veel kritiek over dat de invoering te langzaam gaat en dat niet iedereen die de uitkering moet ontvangen het geld daadwerkelijk krijgt, maar elk jaar laat een verbetering zien. Het voordeel is dat de koopkracht in de arme gebieden toeneemt, waardoor ook in de dorpen de winkels kunnen groeien en er bijvoorbeeld internetmogelijkheden ontstaan. De aloude patronen kenmerkend voor armoede zijn hierdoor op enkele plaatsen doorbroken. Maar het echte succes kan de PT nog niet claimen, omdat er nog te veel geld aan de strijdstok blijft hangen van lokale functionarissen.

Een ander wapenfeit van de linkse regering onder Lula is de hervorming van het pensioenstelsel. Hierdoor werd de pensioengerechtigde leeftijd met vijf jaar verhoogd naar 55 jaar voor vrouwen en 60 jaar

voor mannen. De PT heeft deze hervorming in haar oppositietijd altijd met kracht tegengehouden, maar Lula legt zijn actie als volgt uit: "Of we hervormen de pensioenen nu, of er is binnen vijf tot tien jaar geen geld meer voor mensen die met pensioen gaan." Voor Lula's trouwe aanhang zijn dit soort besluiten moeilijk te begrijpen, maar Lula weet dat hij moet bezuinigen om uit de financiële wantoestand te komen die hij overnam van de vorige regering onder president Cardoso. Het geld dat beschikbaar komt door gerichte bezuinigingen, bijvoorbeeld door de afschaffing van de algehele studiebeurs en door deze alleen te laten gelden voor arme studenten, heeft hij nodig voor zijn sociale programma's, zoals het genoemde Honger Nul.

Spierballen

Een andere teleurstelling voor PT-aanhangers is dat de linkse regering burgerparticipatie niet langer als prioriteit ziet. De aandacht voor burgerparticipatie heeft de partij in het verleden geen windeieren gelegd. Hoewel niet altijd succesvol, kreeg de bevolking op lokaal niveau meer stem onder PT-bestuur. Het boek *The Left in the city: Participatory Local Governments in Latin America* (2004), van Daniel Chavez en Benjamin Goldfrank (redactie) geeft hiervan een uitgebreide analyse. Het succesverhaal van de stad Porto Alegre is het meest bekend. De mensen beslissen er zelf in open buurtvergaderingen over de prioriteiten van sociale investeringen, zoals drinkwatervoorziening, straatverlichting, vuilnis ophalen, onderwijs en gezondheidszorg. Dit noemt men 'het systeem van participatief budgetteren'. Hoewel de kritiek vaak is dat het botst met de representatieve democratie, omdat het de gekozen leden van de gemeenteraad passeert, beantwoordt het systeem wel degelijk aan het verlangen van de bevolking om betrokken te worden bij lokale besluitvorming. De resultaten zijn, volgens het genoemde boek, betere voorzieningen in de armere wijken en minder corruptie door toenemende transparantie.

In Argentinië en Chili is de situatie anders, omdat daar met de verkiezing van Kirchner en Lagos niet een nieuwe politieke beweging aan de macht kwam, zoals wel met de PT in Brazilië en het Frente Amplio in Uruguay. Lagos en Kirchner komen uit de radicale linkse vleugel van een politieke

beweging met een lange staat van dienst in de nationale politiek. Voor Kirchner is dat de perronistische partij en voor Lagos is dat de Concertación, de centrum-linkse coalitie die vanaf het einde van de militaire dictatuur van Pinochet in 1990 ononderbroken aan de macht is.

Van beiden is het programma duidelijk meer links georiënteerd dan de partijgenoten die hen voorgingen. Dat komt onder andere tot uitdrukking in het beleid ten aanzien van de mensenrechtenschendingen uit het verleden. Zowel voor Kirchner als voor Lagos geldt dat zij de donkere jaren van de dictatuur niet als een gesloten boek beschouwen. Er is sprake van nieuw justitieel onderzoek naar de verdachten, de onschendbaarheid van oud-militairen wordt opgeheven en musea over het bloedige recente verleden openen de poorten dankzij overheids subsidies. Maar, zo verklaart cultureel antropologe Marieke Denissen van de Universiteit Utrecht, er is groot onderscheid tussen oude en nieuwe mensenrechtenschendingen. "President Kirchner van Argentinië heeft twee gezichten. Hij verricht goed werk bij het onderzoek naar de oude mensenrechtenschendingen in het land, maar onder zijn leiderschap neemt het politiegeweld toe. Er wordt nog steeds gemarteld en de gevangenen zitten vol met mensen die zonder proces vastzitten omdat ze meededen aan demonstraties." Dezelfde kritiek krijgt president Lagos in Chili, vooral door het onophoudelijke geweld tegen de inheemse Mapuche-indianen in hun strijd voor meer rechten.

De pot op

Terwijl linkse regeringen in Latijns-Amerika met hun binnenlandse beleid op moeilijkheden stuiten, laten ze internationaal de spierballen zien. Dit tot groot ongenoegen van de Verenigde Staten. Zo steunden de Latijns-Amerikaanse landen eerder dit jaar voor het eerst in de geschiedenis niet de door de VS naar voren geschoven kandidaat als nieuwe voorzitter van de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS). Deze functie ging naar de Chileense socialist José Miguel Insulza. Vervolgens weigerden de meeste Latijns-Amerikaanse landen een door de VS voorgesteld verdrag te ondertekenen over de interventie in landen die een bedreiging vormen voor de democratie in de regio.

Ook het ambitieuze plan van de VS voor een vrijhandelszone op het Amerikaanse continent is met grote scepsis ontvangen. Omdat de grote landen als Brazilië en Argentinië tegen de plannen zijn, hebben de Verenigde Staten de bakens inmiddels verzet en mikken nu op vrijhandel met alleen Midden-Amerika, waar tot op heden nog rechtse regeringen aan de macht zijn. President Bush noemt het vrijhandelsakkoord de "vital link for prosperity". Chávez aan de andere kant noemt het "het medicijn van de dood".

Links Latijns-Amerika lijkt de onderlinge internationale banden aan te trekken om een ander geluid te laten horen. Vaak is Venezuela daarbij betrokken. Het land kan dure projecten bekostigen waar omliggende landen van kunnen profiteren, door de enorme oliereserve en de hoge olieprijs. Zo gaat Brazilië in Venezuela meehelpen met irrigatieprojecten en de bouw van metrolijnen. Venezuela wil ook een fabriek in Cuba neerzetten om olie te verwerken tot smeermiddelen voor de auto-industrie. Verder heeft Chávez 24 Braziliaanse vliegtuigen aangeschaft onder het motto "het mag wat meer kosten voor het goede doel".

Daarnaast werken Venezuela, Uruguay en Argentinië samen aan de door de Verenigde Staten verfoeide satelliet-nieuwszender Telesur, dat een alternatief moet worden voor CNN en andere buitenlandse nieuwszenders. Ook heeft Chávez het initiatief genomen tot oprichting van de Gemeenschap van Zuid-Amerikaanse landen. Het lijkt alsof er een continentale kloof ontstaat tussen de conservatieve Verenigde Staten en de progressievere Zuid-Amerikaanse landen, maar dat is misschien een te snelle conclusie. Chili heeft onder Lagos als enige Zuid-Amerikaanse land wél een vrijhandelsakkoord gesloten met de Verenigde Staten omwille van de exportbelangen. Toch loopt ook Chili niet aan de leiband van de Verenigde Staten, zoals het vaak wordt verweten. Het land weigerde als lid van de Veiligheidsraad de oorlog tegen Irak te steunen en bij de topconferentie van de landen aan de Stille Oceaan in Santiago zei Lagos dat Bush "de pot op kan" toen die laatste bij een diner aandrang op detectiepoortjes voor alle gasten.

Als er al sprake is van een continentale kloof tussen de Verenigde Staten en Zuid-Amerika, dan is de vraag van belang welke

positie de landen in Midden-Amerika innemen. Heel voorzichtig zijn ook daar de eerste tendensen van een linkse heropleving zichtbaar. Hierbij is vooral de situatie in Mexico van belang. Het linkse front onder leiding van de Revolutionaire Democratische Partij (PRD) in Mexico heeft goede papieren om de verkiezingen van juli 2006 te winnen. De PRD-kandidaat, de populaire burgemeester van Mexico Stad Andrés Manuel López Obrador, staat in betrouwbare polls op ruim veertig procent en houdt de andere kandidaten ver achter zich.

Haantje

Dat leidde in april van dit jaar tot een fantastische Mexicaanse klucht. López Obrador werd uit zijn functie gezet door de twee grootste conservatieve partijen PRI en PAN, die zijn immuniteit na een parlementaire ingreep ophieven. Hierdoor kon hij worden aangeklaagd wegens fraude bij de aanleg van een weg naar een ziekenhuis. Zijn politieke tegenstanders dachten hem hiermee onschadelijk te maken voor de aanstaande presidentsverkiezingen. Deze actie pikten vele Mexicanen niet. De populaire burgemeester moest voor de rechter verschijnen voor een betrekkelijk kleine corruptiezaak, terwijl juist de PRI en PAN verweven zijn in grote corruptiezaken, waar ze elkaar altijd de hand boven het hoofd houden. Het ongenoegen resulteerde in een megabetoging op 24 april van meer dan een miljoen personen. Zelfs voor Mexicaanse begrippen een ongeëvenaard aantal. Een paar dagen later zei president Vincent Fox tijdens een televisietoespraak dat López Obrador zijn werkzaamheden als burgemeester weer kon oppakken.

De linkse PRD staat er dus goed voor. Toch roept de persoon van López Obrador veel weerstand op, ook binnen zijn eigen partij. De oud-mensenrechtenactivist uit het zuiden van Mexico is in alles een populist. Hij geeft veel geld uit aan sociale programma's en werkgelegenheid, is verantwoordelijk voor de aanleg van grote dubbeldekssnelwegen in zijn stad en praat graag over het beteugelen van de vrijhandelspolitiek. Hierdoor en door zijn autoritaire trekjes zien velen hem als een nieuwe Hugo Chávez, de links populistische president van Venezuela. Mexico-deskundige Wil Pansters van de Universiteit Utrecht: "López Obrador is absoluut een haantje.

Net als Venezuela zou López Obrador er voor kunnen kiezen het vele Mexicaanse oliegeld te besteden aan sociale programma's ten behoeve van zijn binnenlandse reputatie, maar de vraag is of hij dat zal doen. Je ziet nu al dat López Obrador probeert rijkere industriëlen aan zich te binden."

Voor alle regerende linkse politieke partijen in Latijns-Amerika is het grote probleem hoe de binding met de achterban in stand te houden. Een te groot pragmatisme ten aanzien van de markteconomie en te goede banden met het bedrijfsleven maken het moeilijk de gelederen binnen de eigen beweging gesloten te houden. De eerste signalen van verbrokkeling binnen de coalitie om deze redenen zijn al zichtbaar in Chili en Brazilië. De Mexicaanse sociologe Beatriz Stolowicz schrijft in haar essay *The Latin American Left - Between governability and change* (opgenomen in het eerder genoemde boek *The Left in the city*) dat er voor een daadwerkelijke verandering meer nodig is dan alleen "links aan de macht." De linkse politieke partijen moeten een langdurig strategisch bondgenootschap aangaan met de volksbewegingen en protestorganisaties. Probleem is alleen dat dát makkelijker is te realiseren in een oppositionele rol. "Als niet de onafhankelijke krachten als katalysator functioneren voor politieke hervormingen maar de bureaucratische instellingen, dan zal dit leiden tot een uitgebluste overheid", schrijft Stolowicz.

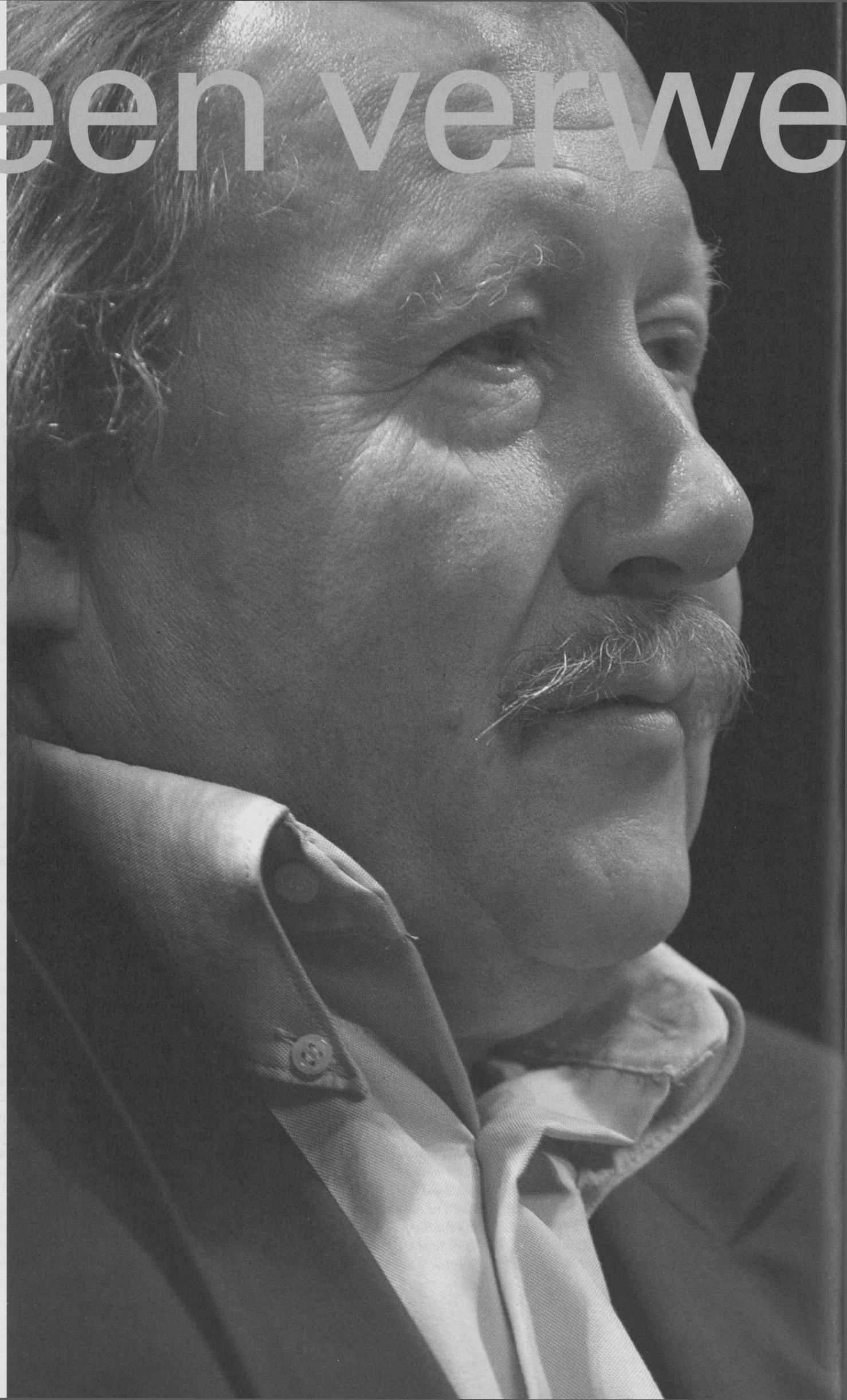
De aankomende verkiezingen in Latijns-Amerika zijn daarom een belangrijke graadmeter. Houden de kiezers in Chili, Venezuela en Brazilië het linkse front aan de macht en kiest de bevolking van Bolivia, Peru, Nicaragua en Mexico voor het linkse alternatief? Belangrijk is om meer dan tot nu toe gebeurt eerlijk te zijn tegen de kiezers – geen valse beloften te doen. Anders bezorgt het de bevolking de zoveelste teleurstelling. In de woorden van de Uruguyaanse politicus en oud-guerrillaleider José Mujica: "De kiezers zullen het niet pikken dat je ze voor de gek houdt. Ze zullen niet accepteren dat je de fouten niet erkent en niet probeert te herstellen."

×

een verwe

de Helling
44
herfst 2005

FOTO: HERMAN WOUTERS/HH

nd wezen"

WILLEM SCHINKEL & LIESBETH NOORDEGRAAF-EELENS

Peter Sloterdijk is een van de grootste hedendaagse filosofen. De Duitse denker beschrijft de mens als een 'verwend wezen'. Een interview.

Liesbeth Noordegraaf-Eelens is redacteur van de Helling en als promovenda economie-filosofie verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam; Willem Schinkel is als universitair docent theoretische sociologie verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Peter Sloterdijk (1947) is een spraakmakend filosoof. In de jaren negentig maakte hij furore met zijn boek *Regels voor het mensenpark* (1999). Het boek leidde tot een heftige, in de media gevoerde, discussie over genetische manipulatie, waarbij Sloterdijk zich tegenover die andere spraakmakende Duitse filosoof Habermas bevond. Nadat hij eerder het best verkochte Duitse filosofieboek van na de Tweede Wereld Oorlog had geschreven, *Kritiek van de cynische rede* (1983), komt Sloterdijk nu ook steeds meer in de internationale schijnwerpers te staan. In zijn recente trilogie onder de titel *Sferen*, een letterlijk en figuurlijk groots werk, gaat hij op zoek naar een filosofie van de ruimte. Niet de ruimte in mathematische of geografische, maar in extatische zin, dat wil zeggen over de vraag: waar verhouden de mensen zich toe? In *Sferen 1* (1998) beschrijft Sloterdijk onder andere hoe deze ruimte lange tijd werd bepaald door de relatie tot God. De mens werd gedefinieerd ten opzichte van God. Sloterdijk lijkt in *Sferen 3* (2004) te beweren dat de mens wordt bepaald door de overvloed – in de persoon van de moeder – waarmee hij geconfronteerd wordt als hij ter wereld komt. Dat maakt de mens tot een 'verwend mens'.

Om meer inzicht te krijgen in deze 'ruimtefilosofie' en in de verwende wezens die erin leven, spreken we op een zomerse dag met Peter Sloterdijk in het Ambassadehotel te Amsterdam. Nadat we enige tijd hebben moeten wachten – de filosoof zit nog aan zijn ontbijt – maakt de fysiek imposante Sloterdijk entree, steekt een grote sigaar op, en laat het gesprek beginnen.

In uw ogen is de mens een verwend wezen. Kunt u dat toelichten?

"De waarheid is dat mensen wezens zijn die uit een alles vormende luxe voortkomen: ze zijn vanaf de eerste dag luxewezens. Dat heeft ermee te maken dat ze als vroeg geboren in de wereld komen in de armen van familie, in de armen van een moeder waarvan we de existentiële betekenis moeten interpreteren als een schat. Dat is interessant: het kind komt ter wereld, het eerste dat het ontdekt, is een schat. De moeder is niet de moeder, maar voor het kind is de primaire ervaring van de moeder als persoon – er zijn eigenlijk nog geen woorden voor deze situatie – dat er een schat is die het vinden kan. Hierin zit de ervaring van verwening die leidend is voor het verdere bestaan. Later zoekt men een equivalent van de moederschat, maar alleen in het begin vindt men die. De mensen veranderen zo gezegd door de tijd op de een of andere manier van schatvinders (bij de conceptie en de geboorte) in schatzoekers (de rest van het leven). Dat heeft ermee te maken dat de schat zich steeds verder terugtrekt. Terwijl het kind groter wordt, wordt de schat steeds onzichtbaarder. Dan heeft men op een gegeven moment een echte moeder, maar men begrijpt niet meer dat het eerste wat men in de wereld ontdekt heeft rijkdom is. Een moeder is niets anders dan het principe rijkdom als persoon, want zij heeft altijd iets, ze komt nooit met lege handen, ze is meer bron dan mens. Ze is een soort van tovenares, de fee, de nimf van haar kind. Het vervelende is alleen dat het schateiland, de wereld waarin men geboren wordt, een plaats van waanzin kan worden. Het ergste is: de schatzoekers vinden niets op hun schateiland. Dan is de wanhoop dubbel zo sterk. Mensen worden daardoor vanaf het begin af aan gekwetst, worden wantrouwend en 'komen niet graag ter wereld'."

Wat voor consequenties heeft dit verwende mensbeeld op maatschappelijk vlak?

"De moderne maatschappij is op een bepaalde manier een poging het collectieve schateiland te construeren. En om de belofte te doen dat er in ons systeem bij het schatzoeken uiteindelijk niemand met lege handen blijft staan."

In uw werk staat de ruimte centraal. Wat is de plaats van uw eigen filosofie? Is dit

een westerse filosofie of een mondiale filosofie?

"Ik denk dat de tijd van de wereldfilosofie voorbij is. Mondiale filosofie gaat gepaard met metafysica, dat wil zeggen: veronderstelt universele waarheden. Een niet metafysische filosofie, zoals de mijne, zal dus niet mondiaal zijn. De metafysica was namelijk een poging de mens in een kosmopoliet te veranderen. Letterlijk betekent het begrip 'kosmopolitisme' dat de mens een excentrische waarnemer van de wereld wordt en met een hemelse blik het oog van God imiteert. Dat is het filosofisch kosmopolitisme van de klassieke metafysica [zoals van Plato, Hegel, Kant; red.]: de wereld zien zoals God haar zien zou wanneer hij menselijke ogen had. Ik denk dat voor de mens die hier en nu leeft die poging voorbij is. Wij moeten onze plaatsgebondenheid radicaal accepteren, dus zeggen waar wij zijn."

Wat moeten we ons voorstellen bij die plaatsgebondenheid?

"De mensen zijn eigenlijk nakomelingen van savanneapen, die tegenwoordig in de stad leven. Wat betekent dat? Wat doet een savanneap in de stad? Dat is de vraag die hedendaagse ruimtefilosofie, ruimteantropologie, beantwoorden moet. Allereerst: hoe komen savanneapen erbij steden te bouwen? En hoe kunnen ze daarin leven? En hoe kunnen ze de ecologische en de psychologische absurditeit van die plaatsgebondenheid verdragen? Daarop zijn vele antwoorden mogelijk, die ik beschrijf in *Sferen 3* waar het moderne individualisme aan bod komt. Mensen bouwen in hun appartementen een soort van kleine vestingen en tegelijkertijd leven ze op verschillende manieren in connected isolations, zoals ik dat noem." Volgens Sloterdijk leven mensen in hun appartementen aan de ene kant individueel en plaatsgebonden (isolation) maar anderzijds ook verbonden met elkaar (connected): je hoort de burens, je kijkt bij de overburen naar binnen, et cetera. Iedereen zit in zijn eigen cel, heeft zijn eigen blik op de wereld, maar men is niet geheel los van elkaar.

In *Sferen* beschrijft u uitgebreid dat dit de situatie is waarin stedelingen leven. Nu heeft u niet als doel een politiek werk te schrijven, maar deze situatie roept toch politieke vragen op. Schept het leven in 'connected isolation' bij

Peter Sloterdijk

voorbeeld ruimte voor een democratie? Misschien zelfs een mondiale democratie?

"Iedereen weet dat er geen mondiale democratie bestaat, om de simpele reden dat de democratie een systeem is waarin de taal heerst. In de democratie is de taal aan de macht. De politicus is slechts iemand die de taal op een bijzondere manier gebruikt. De goede politicus is diegene die de stemming van het collectief met taal interpreteert en met argumenten, met spreken, met verleiding of met geruststelling de collectieve psyche dirigeert. Democratie is een puur verbale dynamiek om een gemeenschap te leiden en het is algemeen bekend dat de grote gemeenschappen tegenwoordig niet door middel van een taal gestuurd worden. Ze worden gevormd door geldstromen en beelden, de grote vitale illusiesystemen voor de beheersing van de behoeften van de massa's. De taal wordt steeds meer gemarginaliseerd. Het heeft dus simpelweg een medialogische reden dat zoiets als een mondiale democratie niet bestaat noch kan bestaan. Er is geen mondiale taal."

Uw voorlaatste boek 'Binnenruimte van het kapitalisme' (2005) gaat deels over wat tegenwoordig 'globalisering' heet. Op welke manier verschilt wat u de 'binnenwereld van het kapitaal' noemt van de neoliberale globaliseringsutopie? "Hoewel het kapitalisme ongelofelijk inclusief is – het heeft misschien een miljard of anderhalf miljard leden en is daarmee het grootste inclusiesysteem dat de wereld ooit gekend heeft – is het nog steeds exclusief, want er zijn veel mensen die er niet bij horen. Negri en Hardt, de auteurs van het spraakmakende boeken *Empire* en *Multitude*, hebben naar mijn gevoel het kapitalistisch fenomeen verkeerd beschreven. Door gebruik van het begrip 'empire' geven ze mijns inziens een volledig verkeerd beeld van die mondiale structuur. Ze zijn in mijn ogen in de neoliberale propaganda getrapt en geloven werkelijk dat het kapitalisme een systeem is dat geen exclusiviteit meer kent. Maar dat klopt niet. Globalisering is een thema in het zelfgesprek van de rijke wereld. De inclusieve ruimte van het kapitaal is een zeer duidelijk te onderscheiden sfeer, hetgeen men simpelweg merkt aan het feit dat men op bepaalde plaatsen in de wereld met een creditcard iets kan doen, maar

op zeer veel plaatsen niets. Dat betekent wellicht een inclusie van een vierde van de mensheid en sluit vanzelfsprekend drie vierde uit. Ik zou simpelweg zeggen: wie tegenwoordig beweert dat de totale inclusie van de mensheid in de mensheid mogelijk is, is een charlatan."

In wat voor sfeer, in welke ruimtelijkheid, leeft men in de uitsluiting van het kapitalisme?

"Men kan buiten het kapitalisme leven en een authentiek leven leiden, maar dan met andere – niet kapitalistische – vormen: andere culturen, andere culturele containers waarbinnen geleefd wordt. Daaraan is niets verkeerd, omdat mensen altijd in zulke vormen geleefd hebben. De ruimte die door het kapitaal gevormd wordt, is een relatief moderne constructie die niet ouder dan 200 jaar is. Er is een 'buiten', dat is volkomen duidelijk, maar de mensen die buiten de ruimte van het kapitaal leven, leven daarom nog niet 'buiten', maar in een ander 'binnen'. Daarmee is duidelijk dat voor die mensen de religie zo ontzettend belangrijk is. Het kapitalisme heeft de religies geëlimineerd of vervangen door de sociale zekerheid. Men had eenvoudigweg geen behoefte meer aan de symbolische immuniteit van de religie toen de grote solidariteitssystemen opkwamen. Wie een ziektekostenverzekering heeft, heeft God nog maar half zo hard nodig. En wie een levensverzekering heeft, heeft hem vrijwel helemaal niet meer nodig. Inmiddels heeft men in het Westen ontdekt dat God nog andere gebruikswaarden heeft en daarom wordt hij hier gereanimeerd."

Het neoliberale denken bevat de vooronderstelling dat het kapitalisme de hele wereld kan omvatten en geen 'buiten' heeft. Is dat een vorm van imperialisme? "Ja, het is een imaginair imperialisme, zoals ook het – altijd missionair ingestelde – communisme dat was. Het communisme was, zo men wil, een tweede katholicisme. Een katholicisme zonder God dat zich tot iedereen richtte. Dat is overigens de reden waarom Johannes Paulus II na de val van het communisme zo verbazingwekkend makkelijk de eeuwige waarheden van het communisme voor het Vaticaan claimen kon. Toen het er zeker van was dat het monster overwonnen was, begon het Vaticaan communistisch te spreken, om de katholieke

inclusie te vergroten. Het katholicisme is weliswaar de grootste religie van de wereld, maar is even exclusief als het kapitalisme. Dat wil zeggen: een miljard binnen, vijf miljard buiten."

Laat dit inclusief-exclusief denken ruimte voor kritische filosofie? Immers, een kritische filosofie heeft altijd gestreefd naar emancipatie van het buiten, dat wil zeggen: heeft gepoogd om het 'buiten' binnen te halen, om het exclusieve inclusief te maken.

"Wat is kritiek? De enige vorm van kritiek die voor mij geldt, is dat men een betere theorie biedt of een betere beschrijving van de wereld. Het is de taak van de lezer zich een beeld te vormen van wat de betere beschrijvingen zijn. Mijn kritische ambitie ligt in het schrijven van 'betere' boeken. Ik gebruik daarin niet de gangbare globaliseringstheorie maar ga op zoek naar een veelvoud van taalspelen, discoursen, die aansluiten bij mijn denkbeelden. Voor het overige denk ik inderdaad dat het tijdperk van de kritiek voorbij is. Vele vormen van kritiek zijn eigenlijk alleen maar een productie van illusies. Door kritisch, dat wil zeggen negatief te zijn, gelooft men dat men soeverein is. Ik zie dat als een romantische overdrijving, want de ervaring is dat dergelijke kritiek eigenlijk hulpeloosheid met zich meebrengt. In plaats van de mensen soeverein te maken, maakt de kritiek of het kriticisme de mensen eerder nog hulpelozener dan ze al zijn. Het negativisme moet vervangen worden door een kritiek die wel zinvol is, een die bouwt op associaties, organisaties, solidariserings, collectieve acties: allemaal dingen die operatief zijn."

x

Recent verschenen in vertaling:

Peter Sloterdijk, Alain Finkielkraut, *Hartslag van de wereld*, SUN 2005.

Binnenkort te verschijnen:

Peter Sloterdijk, *Het kristalpaleis. Filosofie van de globalisering*, SUN 2006

Duizend stukjes

“Het allesomvattende boek over verslaving voor de generatie van nu”. Dit citaat van Bret Easton Ellis pronkt op de omslag van het boek *In Duizend stukjes* van de Amerikaanse schrijver James Frey. Frey belandde op 23-jarige leeftijd in een ontwenningkliniek. Hij toont ons dat dit een plaats is waar de standaard maatschappelijke classificeringen niet langer bestaan en hoe hij niet alleen vecht tegen de drugs, maar ook tegen de (religieus geïnspireerde) technieken van de kliniek om af te kicken. Het liefdesverhaal dat door het boek speelt, is een kwetsbare variant op de romantiek. Dit alles geschreven in een intense *Trainspotting*-achtige stijl. Gus van Sant gaat naar verluid het boek verfilmen; benieuwd hoe hij de stukjes aan elkaar monteert. (LN)

James Frey, *A million little pieces*;
vertaling: *In Duizend stukjes*; uitgever Bert Bakker
(2003), 383 p., € 25,-, isbn: 90 351 2585 1

Bush

Wie op de hoogte wil blijven van de populariteit van Bush en van de politieke strijd in Amerika vindt zijn walhalla op de website van Democracy Corps. Een van de initiatiefnemers is Stanley Greenberg, auteur van het uitstekende boek *The Two America's* waarin hij ontrafelt hoe in Amerika de strijd tussen de Republikeinen en Democraten allesoverheersend is geworden. Omdat de twee blokken elkaar in electorale omvang nauwelijks ontlopen, worden tal van inhoudelijke – met name culturele – kwesties (homohuwelijk, abortus, euthanasie) enorm gepolitiseerd. De website volgt met actuele polls deze machtsstrijd op de voet, en geeft adviezen en strategieën (aan Democraten) om aan die culturele botsingen te ontsnappen en de voor burgers echt urgente verdelingsvraagstukken – zoals het slechte zorgstelsel – aan de orde te stellen. (TvdL)

www.democracycorps.com

Linkse sprakeloosheid

Voor het eerst in decennia lijkt een links meerderheidskabinet mogelijk te gaan worden. Toch is er geen sprake van opgewonden verwachting. Als links de verkiezingen wint, zal dat niet te danken zijn aan een zelfverzekerd en aansprekend ideologisch programma. Links wint vooral als tegenpartij. Links kan inmiddels ‘luisteren’, maar wat heeft het nog te vertellen? Het herfstnummer van *Krisis* verkent de oorzaken van de linkse sprakeloosheid en reikt woorden aan voor een nieuw links verhaal. Filosofische bijdragen van Lolle Nauta, Herman van Gunsteren, Dick Pels, Ewald Engelen, Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra.

Krisis, Tijdschrift voor empirische filosofie, nr.3 2005; bij de betere boekhandel

Rebels

Voor de hippies was de Kever een symbool van de tegencultuur. Voor Volkswagen een aantrekkelijk commercieel product. Diezelfde hippies uit de jaren zestig rijden nu met dezelfde vrijheidsgedachte in een SUV. Naomi Klein is er trots op niet in een gewoon huis te wonen, maar in een appartement in een oude fabriek. Zo wonen is een hype geworden, omdat afwijken van de massa statusverhogend werkt en dus de massa aantrekt. Kurt Cobain was het symbool van de alternatieve popscene. En werd een gigantisch commercieel succes. Twee linkse politiek-filosofen uit Canada laten zien dat het streven van antiglobalisten en radicale milieuactivisten naar een tegencultuur exact werkt volgens de principes van het kapitalistische consumentisme. Vanuit progressief politiek opzicht dus volstrekt ineffectief om de wereld te verbeteren. Lekker rebels boek.

Joseph Heath & Andrew Potter, *The Rebel Sell*.
How the counterculture became consumer culture,
Capstone, 352 p., € 26,80

Globaliseringsgids

Altijd willen weten wat precies het verschil is tussen de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds? Waarom andersglobalisten beginnen te glimmen als je de naam Cochabamba laat vallen? Of de verschillen tussen culturen wereldwijd aflakken door McDonaldisering? Freelance-journalist Evert Nieuwenhuis schreef een fris boek over globalisering. Het proces waarin landen, culturen en mensen steeds verder met elkaar vervlochten raken komt in tientallen lemma's aan bod, opgedeeld in vijf kernthema's (economie, milieu, politiek, cultuur, migratie). Deze grote globaliseringsgids is geschreven als naslagwerk, maar kan ook prima als leesboek worden gebruikt: veel lemma's zijn lang en interessant genoeg, al is het maar omdat de argumenten van voor- en tegenstanders fraai in balans zijn.

Evert Nieuwenhuis, *Handboek globalisering*; van Aandeelhouder tot Zapatista; Van Gennep, 366 p., € 19,90

48 THROUGH

"Tijdens mijn verblijf in Beijing wordt mijn aandacht getrokken door al die mensen die dag in dag uit rond sjouwen, fietsen en rijden met enorme hoeveelheden recyclebaar afval. Ik besluit uit te gaan zoeken waar dit afval naar toe wordt gebracht. Wat gebeurt er mee? Wie zijn deze mensen en hoe leven ze?" Zo begint Through, een tijdschrift op tabloidformaat van Tijn Akkermans, dat hij maakte als afstudeerproject voor de opleiding grafisch ontwerpen in Utrecht.

Akkermans was in maart van dit jaar op goed geluk naar Beijing gereisd toen hij gefas-

cineerd raakte door de afvalverzamelaars. Hij heeft ze enkele weken gevolgd, samen met Xian Xiao Yuan, een Chinees meisje dat hij bij toeval ontmoette op de China Academy of Fine Arts. Lopend, per fiets, in taxi's en bussen doorkruisten ze Beijing, om de economie van het recyclebare afval te doorgronden. De kleine verzamelaars zijn het beginpunt van een goed werkende keten: zij gaan langs de deuren en leveren het afval af bij buurtdepots vanwaar het verder gaat naar grotere depots, gescheiden wordt en vervolgens naar recyclingbedrijven gaat.

Afvalverzamelen blijkt een normale baan, het is hard werken maar de verzamelaars zijn tevreden omdat ze eigen baas zijn.

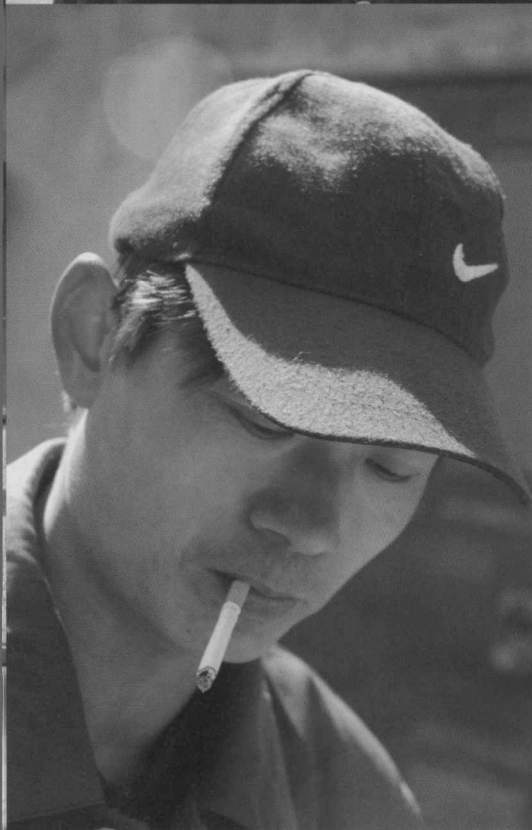
In Through doet Akkermans verslag van zijn ontdekkingstocht middels foto's, interviews en impressies. Het prachtig vormgegeven boekwerk is genomineerd voor de Prins Bernhard Cultuurfonds Kunstanjer. Op deze pagina's een selectie foto's en enkele passages uit de interviews (vertaling en bewerking door de Helling).

Through, Mijn weg door het recycle-netwerk van Beijing; Tijn Akkermans, 27,5 x 38,5 cm, 34 p., € 10; informatie en bestellen: www.autresdirections.nl
Through is 28-30 oktober te zien als onderdeel van de tentoonstelling HKU Art Attack 2005 in Utrecht; www.hku.nl/artattack

Zhang Feng Lian
37 jaar, getrouwd, twee kinderen
"We wonen aan de rand van Beijing, in een woning van 7,5 m². Ik was boer in de Henan-provincie maar vanwege het geld zijn we vier maanden geleden naar Beijing gekomen. Mijn man doet hetzelfde werk. We staan vroeg op, hebben een simpel ontbijt en gaan dan afval verzamelen. Ik ga langs de deuren voor papier, kranten, ijzer, meubels maar vooral blik en plastic flessen. Wat ik inzamel verkoop ik bij een klein depot en die verkoopt het aan een groter station. Zo verdien ik elke dag 20-30 yuan, 1000 yuan per maand (100 euro). Aan ander werk denk ik niet. Zonder opleiding heb ik toch niet veel kans op een andere baan. Ik verdien geld en ik heb tijd over om voor mijn kinderen te zorgen. Voor hen werk ik, mijn droom is dat zij een opleiding kunnen krijgen. De Chinese regering is goed voor mij, omdat ik hier naar toe kon komen en zodoende kansen heb gekregen."

Ye Xian Wu
26 jaar
"Ik ben ongetrouwd, maar ik hoop dat ik mijn eigen vriendin mag kiezen. Ik wil een vrouw vinden die van mij houdt en die mij en mijn carrière begrijpt. Mijn ouders willen kleinkinderen, maar ik wil wachten op de juiste vrouw.
Mijn broer en ik zijn vijf jaar geleden uit de Henan-provincie naar Beijing gekomen voor werk. Ik vind het geweldig hier, er zijn veel kansen om vooruit te komen. Dat ik eigen baas ben geeft me onbeperkte vrijheid. Overigens heb ik ook geen kans om bij een bedrijf aangenomen te worden want ik heb geen opleiding. Mijn doel is mijn eigen bedrijf te beginnen. Geld is de belangrijkste factor, daarom werk ik elke dag heel hard. Met het afval verzamelen verdien ik per maand ongeveer 1500 yuan (150 euro). Daarvan stuur ik 300 yuan naar mijn ouders."

Yu Chao Feng
55 jaar, getrouwd, twee kinderen
"Zes jaar geleden ben ik naar Beijing gekomen. Jammer genoeg heb ik daarvoor altijd op het platteland gewoond, ik hou zo van Beijing.
Ik ben blij dat ik eigen baas ben, ook al verdien ik niet veel. Per dag werk ik ongeveer tien uur, ook als het regent, terwijl ik al een oude man ben. Zo verdien ik ongeveer 500 yuan per maand (50 euro). Mijn vrouw woont sinds een paar maanden bij me, ze heeft geen baan. Ze werkt op mijn boerderij.
Ik verzamel afval bij de mensen hier in de buurt. Dat verkoop ik, geen idee wat er daarna mee gebeurt. Vrije tijd heb ik bijna niet, als arbeider en boer, maar als ik het heb ga ik uit of ik nodig mijn beste vriend thuis uit te eten. Als ik geld had zou ik een fabriek willen beginnen. Maar met een of twee extra hectare boerenland zou ik ook heel tevreden zijn."

de Hellinor

R 4 · WINTER 2005 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

De Helling

NR 4

WINTER 2005

“Afrikanen zijn geen slachtoffer”⁴

Interview met documentairemaker Sorious Samura – Jelle van der Meer

Scheiding van moskee en Franse staat⁸

Laïcité, 100 jaar na invoering ter discussie – Sylvester Hoogmoed

Winst en verlies na vier jaar dualisme¹²

Gemeenteraadsverkiezingen — Ivo Hartman

Opkomst moslimpartij in Indonesië¹⁶

Tussen vrees en hoop — Annie van de Pas

mondigheid vs gezag

Mondige burger, wijkende elite²⁰

Afstand tussen volk en elite groter dan ooit — Jos van der Lans

Ouders willen aandacht van de school²⁴

Onderwijs — Robert Sikkes

Democratie in de spreekkamer²⁶

Zorg — Paulus Lips

Rechtbank onder vuur²⁸

Strafrecht — Bart Stapert

Iedereen is journalist³²

Media — Mark Deuze

Het Haagse theater³⁴

Politiek — Jelle van der Meer

Angst voor het volk³⁸

Tocqueville — Marijn Kruk

Zeven jaar rood-groen in Duitsland⁴⁴

De balans van generatie '68 aan de macht — Maarten Davelaar

Vrijheid is doel en middel⁴⁸

Een essay over vooruitgang — Amartya Sen

Vrijheid en de last van identiteit⁵²

De actualiteit van Jean-Paul Sartre — Meike Oosterwijk en Léonne van der Weegen

Portretten⁵⁶

Schape, geit en lammetje — Philippe McIntyre

Marja Vuijsje — 7

Lisa Boersen — 18

Shervin Nekuee — 43

Wetenschappelijk Bureau — 54

Verder Lezen — 55

De Helling is een links tijdschrift over politiek en cultuur.

Verschijnt viermaal per jaar.
Losse nummers: € 6,50
Jaarabonnement: € 24,50
Jongerenabonnement (1/1m 27): € 12,50
Gironummer: 6990899,
t.n.v. Tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd.

HOOFDREDACTEUR
Jelle van der Meer

REDACTIE
Natasja van den Berg
Maarten Brouwer
Tom van der Lee
Annet Lekkerkerker
Harro Maas
Liesbeth Noordegraaf-Eelens
Bart Snels
Farid Tabarki
Kees Vendrik
Nanko van der Wijngaart

ISSN 0922-0119

CORRECTIE Tim Manders
VORMGEVING
Hennipman + Schalken
(Mark Schalken)

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER
100 % recycled

UITGEVER
Stichting Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks

ADMINISTRATIE
De Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
tel 030-239 99 00
partijbureau@groenlinks.nl

CORRESPONDENTIE
dehelling@groenlinks.nl

WIKKEL
'Hellend Vlak' is een productie
van Jack Mildert

OMSLAG
Philippe McIntyre

De moeder van Desi

Basisscholen bieden prachtige inkijkjes in de Nederlandse werkelijkheid. Een kennis van mij is onderwijzeres in groep 8. Op een ochtend zat een van haar leerlingen, Desi, enorm te klieren en toen ook herhaalde waarschuwingen niet hielpen, was ze het zat: Desi kreeg te horen dat ze aan het eind van de dag moest nablijven. Dat werkte. Maar na de middagpauze ging onder de rekenles opeens het mobieltje van Desi, die tegen alle afspraken in aanstond. Voordat de juffrouw de kans had daar iets van te zeggen had Desi al opgenomen en stond op uit haar bank: "Juf, het is voor u: mijn moeder, ze is het er niet mee eens dat ik moet nablijven."

Nee, Nederlanders laat zich niet ringeloren - 'wie denkt die juffrouw wel niet dat ze is?'. We zijn misschien niet allemaal even brutaal als deze moeder, maar niet minder assertief. We geloven de specialist niet op voorhand en willen een second opinion, we gaan in beroep tegen een geweigerde vergunning van de gemeente, we gaan in discussie met de agent over de bekeuring en we vinden al die politici dom en zouden het zelf veel beter doen. Nederlanders zijn mondig, goed opgeleid en voelen zich niets minder dan een ander. Vooral dat laatste: we zijn gelijk!

Nou hoor je ook enorm veel gemopper over die grote mondigheid - 'wie denkt die burger wel niet dat hij is?' Dat gemopper, soms regelrecht cultuurpessimisme, komt vooral van degenen die hun gezag door die assertiviteit ondermijnd zien: de onderwijzer, dokter, rechter, journalist, kunstenaar, politicus. Het zijn de professionele elites van het publieke domein wier machtspositie hier in het geding is. Ze vrezen verplattung, vervlakking, vermarkting, ze vrezen kortom: het volk. Die angst is niet nieuw.

De geschiedenis kent vele emancipatiegolven en misschien beleven we er weer een. Na de emancipatie van groepen - de arbeiders, de kleine luyden, de vrouwen, de katholieken en in de jaren zestig en zeventig de bevrijding van de middengroepen uit de zuilen - beleven we nu de definitieve emancipatie

van het individu. Hij verschijnt als klant op de markt en vooral als burger in het publieke domein.

Aangezien elke emancipatiegolf pijn doet omdat er immers een machtsverschuiving plaatsvindt - van kapitaal naar arbeid, van mannen naar vrouwen - is dat ook nu het geval. Nu zijn het de genoemde professionals in de publieke sector die ruimte moeten maken. Ze hebben het niet langer meer vanzelfsprekend voor het zeggen.

Het meeste pijn doet dat in de politiek. In de jaren tachtig was de kiezer al gaan zweven, maar hij uitte dat toen slechts een keer per vier jaar; sinds Fortuyn is de burger geheel losgeslagen. Dagelijks geeft hij zijn mening: protesteert, scheldt, prijst, juicht, klaagt en dreigt.

Politici die gewend waren tussen de verkiezingen door het onderling te kunnen regelen, verkeren nu in permanente vertwijfeling: hun legitimatie is nooit zeker. In het onderwijs, de zorg, het maatschappelijk werk, kunsten, strafrecht, media heerst een soortgelijke vertrouwenscrisis, zij het iets minder scherp. Voor alle publieke sectoren geldt dat door de opkomst van de burger de oude regels en omgangsvormen ter discussie staan. Noem het democratisering, of misschien popularisering.

In deze Helling onderzoeken we de opkomst van de mondige burger en de wijkende elite. We nemen een kijkje in het onderwijs, de zorg, het strafrecht, de media en natuurlijk de politiek. En we keren terug naar Alexis de Tocqueville en de twijfel bij de 19de eeuwse elite over democratie uit angst voor het volk. Zijn wij bang voor Desi's moeder?

JELLE VAN DER MEER

“Afrikanen zijn

geen slachtoffer”

De veel bekroonde documentairemaker Sorious Samura uit Sierra Leone velt harde oordelen over de Afrikaanse leiders: 'Ze behandelen hun land als een prostituee'. Maar ook over de Westerse hulp: 'Geld geven maakt afhankelijk'.

JELLE VAN DER MEER
M.M.V. MONIQUE KREMER

Monique Kremer is wetenschappelijk medewerker van de WRR; Jelle van der Meer is redacteur van De Helling

Tijdens het kleine stukje lopen van het Amsterdamse Centraal Station naar zijn hotel wordt hij tot tweemaal toe staande gehouden door Afrikanen die hem herkennen, hem enthousiast begroeten en hem bedanken voor zijn werk. Documentairemaker Sorious Samura (42) is in korte tijd uitgegroeid tot een stem van de Afrikanen. Zijn films geven een indringend beeld van de grote problemen op het continent. De documentaire *Cry Freetown* (1999) over het gruwelijke geweld van de burgeroorlog in Sierra Leone, uitgezonden op BBC en CNN, zorgde voor een schok en leidde ertoe dat de VN tot ingrijpen overging. Daarna baarde hij opzien met *Living with hunger* waarvoor hij vijf weken bij een familie in een Ethiopisch dorp verbleef en met hen mee hongerde, en voor *Living with refugees* trok hij op met een op de vlucht gedreven Sudanees gezin. In november was de première van zijn nieuwe documentaire over aids (*Living with aids*). Hiervoor bivakkeerde hij een maand lang in een klein ziekenhuis in Zambia.

Samura is geboren en getogen in Sierra Leone maar woont en werkt sinds een aantal jaren in London en was even in Nederland voor de Globaliseringslezing. Want hij heeft uitgesproken opvattingen over de hulp aan zijn continent: al dat geld maakt alleen maar afhankelijk.

De meeste beelden die we krijgen van Afrika zijn gemaakt door Westerse ogen. U bent Afrikaan, krijgen we dan iets anders te zien?

Samura: 'De Westerse tv-reportages over Afrika zijn meestal 5-daagse haastklussen waarin Afrikanen altijd worden afgebeeld als 'anderen', meestal ook als slachtoffer, mensen die hulp nodig hebben. Ik ga voor mijn reportages ergens weken lang zitten, zodat mensen karakters worden, met hun goede en slechte kanten, hun

emoties. De hoofdpersonen worden door de kijkers als mens herkend.'

Maar u toont ook weer vooral ellende. Ook bij u staat Afrika gelijk aan rampspoed.

'Maar dat is de realiteit. En tussen de ellende laat ik mensen zien, de hoofdrolspelers zijn geen slachtoffer, ze zijn helden. Journalistiek is selecteren en dan kies je voor het opzienbarende. Maar mijn verhalen zijn geen uitzonderingen, ze representeren miljoenen andere verhalen. Dit zijn nog niet de excessen.'

U hongert met de hongerenden, vlucht met de vluchtelingen, woont bij hen, leeft met hen. Het is een soort van Big Brother-tv.

'Dat is ook een goed format, maar mijn kritiek op al die reality-shows op de westerse tv is dat ze niet de realiteit laten zien. Die mensen spelen, het gaat niet over hun leven. Mijn films zijn real-reality. Ik volg ze de hele dag op de voet, tot op de wc. Ik laat mensen zien als een individu. Vaak gaat het bij honger over getallen: door aids sterven in Afrika elke dag 6000 mensen, ik laat individuen zien, mensen met een naam en een adres. Zodat de kijker zich er mee verbonden kan voelen en met hun problemen.'

Hoewel niet heel groot is hij een forse verschijning en ik vertel hem dat ik ondanks alle drama heb moeten glimlachen tijdens het kijken naar *Living with hunger*: hoe hij daar als grote, dikke man, honger lag te lijden tussen die magere Ethiopische boontjes.

Samura grinnikt. 'Ik zal je vertellen, het was helemaal niet grappig, want dat ik zo fors ben was een groot probleem voor die dorpelingen. Ze beschuldigen mij er namelijk van dat ik, omdat ik zo dik was, een duivel was; ik was gevaarlijk want die dikke wees op begerigheid, ik was iemand die alles voor zichzelf houdt. Het heeft me heel veel moeite gekost hen op dit punt gerust te stellen. En nu ik dat zo vertel, realiseer ik mij dat deze botsing veel zegt over Afrika. De Afrikanen zijn te begerig, als ze de kans krijgen nemen ze alles. Ik bedoel niet dat Afrikanen egoïsten zijn. Als er iemand aanklopt, wordt er gedeeld. Maar dat is delen op basis-niveau, onderling. Als het gaat over politiek en bestuur is er niks meer over van dat delen. Op het moment dat mensen politicus worden of zakenman, zodra ze die brug overgaan, veranderen ze. De leiders op alle niveaus in heel Afrika zijn alleen bezig zichzelf te verrijken. Dat is het grote probleem en de grote vraag is waar het door komt.'

Probeer die vraag eens te beantwoorden.

'De gewone Afrikaan kijkt enorm op tegen de elite: politici, chiefs, zakenmensen, onderwijzers zijn big men. Die kijk je niet in de ogen, je buigt

voor ze. En daar gedraagt die elite zich ook naar. In plaats van dat gekozen vertegenwoordigers lopen voor hun kiezers, draaien ze het om: kiezers zijn slaven. Een big men heeft meer vrouwen, meer auto's, meer huizen en dwingen zo bewondering af en wil iedereen worden als zij.' *Je praat over 'Afrika' en 'Afrikanen', alsof je dat hele continent op een hoop kan gooien.*

'Ik haat het generaliseren over Afrika, maar het is vaak wel terecht. Veel problemen zijn dezelfde voor heel sub-Sahara-Afrika. Corruptie, aids, wat aan de hand is in Nigeria, gebeurt ook in Zambia of Ghana. In al die landen is het gat tussen de leiders en de gewone man heel groot. Ik heb vroeger ook geleerd om te buigen. Je ziet nu dat er door westerse invloeden een kleine verandering komt, maar stel je er niet teveel bij voor. Het grootste deel van de elite heeft gestudeerd in het Westen, komt dan terug, neemt de posities in, stelt vrienden aan, en leeft onder het motto: let's have a good time. Ze behandelen hun land als een prostituee: ze gebruiken het voor hun eigen behoeften. Het is moeilijk het te doorbreken. Wie niet meedoet is een rebel en wordt uitgesloten.'

Hebben we hier de verklaring voor de hele en halve zogenaamde 'falende staten' in Afrika?

'Falende staten? Ik ben geneigd te zeggen: falend continent. Kijk naar de feiten, hoeveel landen hebben leiders en regeringen die echt om hun mensen geven, en die niet afhankelijk zijn van hulp van het Westen? Kan je tellen op vingers van een hand. Botswana is de enige echte uitzondering, dat land doet het goed. Ghana gaat redelijk, Mauretanië ook en dan heb je het wel gehad. Ook Zuid-Afrika glijdt weg. Ik was hoopvol, maar de zaken gaan fout – het is spijtig om te zeggen.'

Hoe kan het anders?

'Het is makkelijk om vanuit een comfortabele stoel dingen te gaan roepen. Oplossingen zijn altijd moeilijk. Maar in alle bescheidenheid. Afrikanen moeten willen gaan investeren in hun eigen land. Een vereiste daarvoor is vertrouwen en daarvoor is het nodig dat leiders rekenschap leren geven en verantwoording afleggen. 'Kijk naar Zuid-Korea of Taiwan, die landen waren niks veertig jaar geleden, maar ze hebben een lift gebouwd naar de wereldmarkt. Door hun bevolking op te leiden. Dat is het vertrekpunt. En dan niet alleen taal en rekenen, maar kinderen ook leren wat mag en niet mag. Dat Westerse bedrijven zwart betalen zal je in die landen niet zien. Leer mensen verantwoordelijkheid en respect voor de wet, zodat ze niet durven zeggen tegen corruptie en oneerlijke verrijking. Leer mensen het belang van het land

6 ... geen slachtoffer

voorop te stellen. Dan kunnen we beginnen die ladder te beklimmen.'

Met vele anderen zegt u dus: het begint met onderwijs?

'Maar niet alleen alfabetiseren. Wat we nodig hebben is agressieve basis-educatie: over wat een samenleving is, wat hun rechten als burger zijn. In Europa zie je dat zelfs de laagst opgeleide mensen precies weten wat hun rechten zijn en niet over zich heen laten lopen. Dit is niet het geval in Afrika. Mensen zijn totaal niet geïnformeerd, weten niet wat verkiezingen precies betekenen. De Afrikaanse journalistiek mag zich dat ook aanrekenen. Informeer mensen dat stemmen iets anders is dan een zak suiker verdienen door een bepaalde naam aan te kruisen.'

U hebt geen hoge pet op van de huidige westerse hulp?

'Ik haat die hulp. De manier waarop ze gegeven wordt. Het Westen ziet Afrika als een bedelaarschaaltje waar je geld in kan gooien. Afrika krijgt hulp die niet helpt om op eigen benen te staan. Dat moet je toch vaststellen na tientallen jaren hulp in deze vorm. Dus verander het. Er wordt geld gegeven, veel geld, maar dat helpt alleen voor de korte termijn, het maakt afhankelijk en het berooft Afrikanen van hun zelfrespect en maakt slachtoffers van ze. Geef hulp die krachtig maakt.'

Wat voor hulp is dat?

'Een langdurig commitment in educatie en onderwijs.'

Westerse ngo's betalen zich suf aan schooltjes.

'Maar wie beheren die schooltjes? De overheid. En die zijn niet geïnteresseerd. Politici, bestuurders, autoriteiten, ik zei het eerder al: ze geven er echt niks om. Wat zijn de meest succesvolle scholen in Afrika geweest? De katholieke missiescholen. Die stuurden niet alleen geld, ze waren er bij, ze bestuurden die scholen, en voelden zich er verantwoordelijk voor. Dat is wat met hulp moet veranderen: niet alleen geld sturen maar ook meedoen, partnerschap, lange-termijnbetrokkenheid.

'In 1996 stuurde Groot-Brittannië politiemensen naar Sierra Leone om te helpen bij het opzetten van een politiemacht. Op dat moment was driekwart van de politiemensen analfabeet, die konden hun eigen voorschriften niet lezen. Nu geldt dat nog maar voor een kwart, dankzij die langdurige Britse betrokkenheid. Vergelijk het met de Marshallhulp na de Tweede Wereldoorlog toen Europa in puin lag en de VS zich langdurig committeerde en niet alleen financieel. Ik zou er ook voor pleiten dat in sommige situaties de VN een team samenstelt die in falende staten als Liberia of Somalië de boel overnemen en een

flinke tijd lang de zaak beheren.'

Dat is een vorm van herkolonisatie.

'Nee. Jij denkt meteen aan witte mensen die dan de baas worden, maar waarom zouden het geen zwarten kunnen zijn? Jullie journalisten zijn zo bang voor politieke incorrectheid. Wij hebben hulp nodig, maar goede hulp, blijvende betrokkenheid. Zoek daarbij deskundige Afrikanen. Natuurlijk kan dat alleen als je daarvoor steun hebt van de lokale bevolking. In mijn documentaire *Cry Freetown* hoor je de mensen roepen: *'Bring back the English'*.

Ik ken mensen in Sierra Leone die betrokken waren bij een groot financieel schandaal, *vulture gate*, en die hebben heel wat geld in hun zak gestoken. Een paar jaar later waren ze in dienst van de VN-macht die toen de zaak overnam. Deze mensen hebben geen cent verspild. Omdat ze deel uitmaakten van een organisatie met regels en verantwoordingsplicht. Ze durfden niet eens. Mensen hebben een structuur nodig, dan leveren ze goed werk af.

'Het liefst zou ik ook willen zeggen: we doen het zelf, maar dat kunnen we niet. We hebben steun nodig, maar respectvolle steun. Ik haat de Afrikanen die het Westen de schuld geven – we zijn zelf verantwoordelijk.'

Is er reden voor het Westen zich schuldig te voelen?

'De kolonisatie was een vorm van uitbuiting, maar hoeveel generaties zijn we nu verder? We moeten het achter ons laten. Er is een Brits spreekwoord dat zegt: *'A fool at forty is a fool forever'*, welnu, de meeste Afrikaanse landen zijn ongeveer 40 jaar oud, dus ...'

Zou het ook goed zijn voor het Westen als ze haar schuldgevoel kwijt zou raken?

'Het Westen heeft fouten gemaakt, maar jij was daar niet bij. Schuldgevoel is improductief. Het maakt van Afrika een slachtoffer en van hulp een afkoopsom. Weg ermee. Europa heeft een buur en die heeft steun nodig, en die steun moet Europa geven omdat ze zelf ook van die buur afhankelijk is.'

De directeur van de VN-Millenniumdoelen, Jeffrey Sachs, maakt van onderontwikkeling een praktisch probleem dat je ook praktisch op kunt lossen, en die oplossingen zijn voorhanden. Het is alleen een kwestie van uitvoeren: malaria bestrijden door klamboes uit te delen.

'Als Sachs en zijn kornuiten het over aids hebben roepen ze *'condoms, condoms, condoms'*. Word wakker, zou ik zeggen. Sachs heeft niet in de hitte van de problemen gestaan. Ik heb nu net een nieuwe documentaire gemaakt over aids: *Living with aids*. We hebben vijf weken in een dorp in Zambia gezeten, midden in de aids-problematiek. Het is verbonden met cultuur.

Die jongens hebben hun eerste seks op acht-, negen- of tienjarige leeftijd. Dat is in heel Afrika zo. Ik zal eerlijk zijn, het geldt voor mij ook. Ik had mijn eerste seks vóór mijn tiende en ik ben er niet trots op. Maar hoe gaat dat. Je leeft met de hele familie in een kamer, overdag en 's nachts, dus je ziet wat je vader en moeder doen. Dat doe je na. Waar ben je dan als je condooms wilt gaan uitdelen aan 17-jarigen? Ik heb wel eens voor de grap gezegd: 'bouw een slaapkamer voor alle ouders'. Hulp is veel moeilijker dan de VN en Sachs nu voorspiegelen. Ik ga niet zeggen dat de Afrikaanse man promiscuer is dan de Europese, wel dat de Afrikaanse vrouw minder *empowered* is dan de Europese vrouw. Daar ligt een antwoord. Dat vraagt om langdurig engagement. Je moet diep die samenlevingen in, dicht op families zitten, met agressieve educatie. Het heeft ons drie jaar voorbereiding gekost om te kunnen gaan film in dit dorp, om toestemming en vertrouwen te winnen, en dan zijn wij alleen maar een filmploeg.

'Hetzelfde geldt voor armoede en honger. Dat is geen kwestie van voedsel of zaaigoed sturen. Je moet naar al die dorpen en oplossingen bedenken voor velerlei lokale obstakels. Er is geen *quick fix*. Die millenniumdoelen is typisch iets dat is bedacht door buitenstaanders. Ik denk niet dat er veel Afrikanen zijn die daar ooit van gehoord hebben.'

x

De documentaires van Sorious Samura zijn te verkrijgen via www.insightnewstv.com

de symbolische Verdonk

Dat ik na de brand bij Schiphol niet meteen reageerde op de uitnodiging van Marion Bloem om aangifte te doen tegen Rita Verdonk en Piet Hein Donner wegens dood door nalatigheid was iets waar ik zelf ook even over moest nadenken. Argumenten vóór waren er genoeg. Het wás onder verantwoordelijkheid van beide ministers dat uitgeprocedeerde asielzoekers in brandgevaarlijke cellen waren opgesloten. Het wás een gevolg van die slordigheid dat elf mensen levend zijn gecremeerd. De vlammen waarin zij omkwamen kún je zien als een angstaanjagend symbool voor de hedendaagse omgang met niet-Europeanen die hier wettelijk niet mogen zijn. Het is belangrijk zo nu en dan iets te ondernemen tegen de navrante vorm van apartheid die is ontstaan tussen mensen met en zonder persoonsbewijs dat recht geeft op verblijf in onze verzorgingsstaat. En het duo Verdonk/Donner gééft leiding aan de uitvoering van het meest cynische vreemdelingbeleid van Europa, waarvan de brand een indirect gevolg

was. Waarom zat ik dan toch te aarzelen over het idee naar de rechter te stappen om die twee met regeringsmacht omklede deportatiefunctionarissen aan de schandpaal te nagelen?

Ik geloof dat mijn twijfel werd ingegeven door een gevoel van onbehagen met het gemak waarmee door critici van het asielbeleid telkens weer wordt prijs geschoten op de persoon van de toevallig zittende minister of staatssecretaris van Vreemdelingenzaken. Het debat over de harde manier waarop er in Nederland wordt omgegaan met niet-Europeanen die hier een goed heenkomen dachten te vinden, concentreert zich steeds vaker op de vraag of de zittende bewindspersoon al dan niet in het bezit is van een warm kloppend hart. Actievoerders die zich vandaag de dag ontfermen over 'illegalen' wekken voortdurend de indruk dat er geen vaders, moeders en kinderen uitgezet zouden worden als Rita Verdonk geen minister was geweest.

Hoewel Verdonk haar best doet de geschiedenis in te gaan als de meest botte bewindspersoon van Vreemdelingenzaken aller tijden, is het onwaarschijnlijk

dat een andere minister op haar post iets wezenlijk anders zou doen. Op zichzelf doet ze niet veel meer of minder dan vlijtig uitvoeren wat onder haar voorganger Job Cohen in gang is gezet met het aannemen van de huidige vreemdelingenwet. Overigens deed ook Job Cohen wat bijna elke minister of staatssecretaris zou hebben gedaan: zich schikken naar het kabinetsbeleid en de wensen van het parlement (dat zich weer beroept op de wil van Het Volk). Was hij vanwege gewetensbezwaren afgetreden dan was er wel iemand anders gekomen die zijn of haar handtekening onder die wet had gezet. Had Verdonk laten weten dat zij er niet voor in was mannen, vrouwen en kinderen zonder verblijfsrecht op te sluiten en af te voeren dan was er wel een andere Verdonk geïnstalleerd.

De meeste Nederlanders stemmen in met het idee dat de komst van mensen uit warme landen moet worden tegengaan. Weliswaar worden velen van hen bevangen door medelijden als ze op tv zien dat ook heel erg lieve en goed geïntegreerde kinderen worden teruggestuurd naar nare landen, maar dat zijn slechts sentimentele oprispingen. Het gros is ervan overtuigd dat niet-Europese migranten beter kunnen gaan dan komen, en leeft in de illusie dat illegale migratie kan worden bestreden met een robuust uitzettingsbeleid.

Het is trouwens precies daarom dat ik de aangifte tegen Verdonk en Donner wél heb ondertekend. Die gruwelijke brand in dat cellencomplex bij Schiphol is niet veroorzaakt door de inborst van die twee ministers, maar het gevolg van de haast waarmee zij gehoor wilden geven aan de anti-migranten-stemming in dit land. Pas als die stemming omslaat, komt er ruimte voor een nieuwe vreemdelingenwet. Wie weet zal de juridische procedure die gaat volgen daartoe bijdragen.

x

de scheiding

SYLVESTER HOOGMOED

de Halting
6
winter 2005

Sinds de rellen in de banlieues staat het Franse integratiebeleid ter discussie, inclusief de strikte scheiding van kerk en staat. Deze *laïcité* werd honderd jaar geleden in een wet vastgelegd om de macht van de katholieke kerk in te dammen, maar nu belemmert het volgens sommigen de ontwikkeling van een 'Franse' islam en daarmee de integratie.

Sylvester Hoogmoed is freelance journalist

Charles de Gaulle had het over de 'verdwazing' die Fransen zo nu en dan overvalt. Eens in de zoveel tijd trekken ze en masse de straat op en steken de symbolen van de gevestigde orde in de fik, of het nu de Bastille is of de auto van de buurman. Dat deden ze in 1789, 1830, 1871, 1968... enfin, de lijst is lang. Past het zwoele najaar van 2005 in dit rijtje? Zijn de ongeregelheden in de banlieues een aanwijzing dat de vele (nakomelingen van) immigranten die daar wonen zich voorbeeldig hebben aangepast aan 's lands folklore? De wijze waarop in november jongstleden plotseling de vlam in de pan sloeg past binnen de beste Franse tradities, zou je bijna zeggen.

Alleen waren er dit keer geen demonstraties of openbare discussiebijeenkomsten met vurige debatten; de opstand beperkte zich voornamelijk tot het stiekem in brand steken van auto's. De fikkiestokers wekken niet de indruk dat ze gedreven worden door enig gedachtegoed. Wel zijn er de afgelopen jaren regelmatig berichten geweest over brute onderdrukking en gewelddadigheden tegenover vrouwen, waarbij de daders zich beriepen op de Koran. Maar het lijkt toch vooral te gaan om gefrustreerde jongemannen met een migrantenafkomst, die nogal eens worden geconfronteerd met discriminatie en al snel op het verkeerde pad raken in hun deprimerende betonnen banlieues. De politie bestaat er uit jonge, onervaren en onderbetaalde gendarmes, die zich niet zelden te buiten gaan aan mishandelingen en racistische uitlatingen. *La douce France* is hier wel heel erg ver weg. Ook qua reistijd: de verbindingen tussen

de voorsteden en het centrum van het door stadsmuurachtige randwegen omcirkelde Parijs zijn slecht.

Al eerder waren er in 1981, 1990 en 1994 grootschalige geweldsuitbarstingen. In reactie daarop is er telkens flink in de banlieues geïnvesteerd: flatgebouwen werden opgeknapt en soms afgebroken, er kwamen werkgelegenheidsprojecten en sociaal-culturele centra. Tot structurele verbeteringen van de leefsituatie heeft dat echter niet geleid.

Dreyfus-affaire

Menigeen ziet in de recente rellen het bewijs dat 'het Franse integratiemodel' niet werkt. Waar Nederland vanouds de verzuiling en het multiculturalisme koesterde, zweerde Frankrijk bij het republikeinse 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'. In het openbare leven is geen ruimte voor andere identiteiten dan de Franse. Zelfs vakbonden of politieke partijen zijn er veel minder hecht georganiseerd dan in Nederland. Er is nauwelijks sprake van een maatschappelijk middenveld tussen enerzijds de overheid en anderzijds de individuele burger.

Van immigranten wordt verwacht dat ze zo snel mogelijk volwaardige Fransen worden, ongeacht hun persoonlijke achtergrond of levensovertuiging. In feite verschilt het Franse systeem niet zoveel van de smeltkroes in de Verenigde Staten. Er zijn echter twee belangrijke verschillen. Ten eerste is de Franse overheid traditioneel veel bemoeizuchtiger dan die in het land van de onbegrensde mogelijkheden. Ten tweede is in *God's own country* het christelijke geloof onverbreekbaar met de natie verbonden, terwijl men in Frankrijk uiterst argwanend staat tegenover iedere band tussen geloof en overheid. De strikte scheiding die er bestaat tussen kerk en staat, wordt aangeduid met het begrip *laïcité* (lekendom).

In december 2005 is het een eeuw geleden dat de wet waarin die scheiding formeel werd vastgelegd, werd aangenomen. Daarmee kwam er een einde aan de politieke strijd tussen aanhangers van het door de katholieke kerk gedomineerde *Ancien régime* en de voorstanders van een seculiere republiek op basis van de verlichtingsidealen van de Franse Revolutie. Men ontdeed klaslokalen en rechtszalen van kruizen, de diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel werden verbroken en veel gemeenten verboden zelfs het gebeier van de kerkklokken.

Volgens sommigen wortelt de *laïcité* diep in de Franse geschiedenis. Ze wijzen op

de onderwerping van de Franse bisschoppen aan de kroon in de Middeleeuwen. Ook was er het Edict van Nantes (1598) waarmee Frankrijk als eerste Europese land het protestantisme toestond, al werd dit in 1685 herroepen, waarna de protestante Hugenoten op grote schaal het land ontvluchtten. De oorsprong van de *laïcité* kan ook gezocht worden in de rationalistische idealen van de Verlichting en de Revolutie van 1789. De ontkerstening in die periode was echter vaak dermate fanatiek dat je nauwelijks van een inzake religie neutrale staat kon spreken, terwijl het daar nu juist bij de *laïcité* om draait, al wordt het nogal eens verward met antiklerikalisme.

De directe aanleiding voor de wet uit 1905 was de strijd tussen de twee 'Frankrijken', die plaatsvond sinds de koninklijke Bourbonfamilie in 1815 was teruggekeerd op de troon. Het land werd verscheurd door een conflict tussen aan de ene kant conservatieve katholieke monarchisten en aan de andere kant een coalitie van republikeinen, socialisten, vrijmetselaars, joden en protestanten. Tegen het einde van de negentiende eeuw laaide de strijd op, onder meer door de Dreyfus-affaire die het wijdverbreide antisemitisme binnen de Franse overheid aan het licht bracht. Een joodse officier was onterecht beschuldigd van spionage en werd levenslang verbannen. Nadat de schrijver Emile Zola het in een open brief voor hem had opgenomen, stonden de twee Frankrijken in deze kwestie lijnrecht tegenover elkaar.

Marianne

De strikte scheiding tussen kerk en staat, die in 1905 bij wet werd vastgelegd, kan worden gezien als een pragmatische poging om te voorkomen dat religieuze strijd in de toekomst opnieuw het politieke toneel zou gaan beheersen. Met minstens evenveel recht kan echter worden gesteld dat het simpelweg de bezegeling betekende van de overwinning van het ene (anti-katholieke) Frankrijk op het andere. Dat verklaart de felheid waarmee de kerk werd aangepakt. Zo werden vele bezittingen van de kerk door de staat geconfisqueerd. En het merendeel van de katholieke scholen werd gesloten en veel congregaties, die voorheen in veel plaatsen het lager onderwijs hadden verzorgd, werden verboden. Foto's waarop politiemannen kerkdeuren inbeuken en geestelijken uit hun kloosters wegleden, versterken de indruk van een oorlogssituatie.

Socioloog en historicus Jean Baubérot,

van moskee &

dé expert op het gebied van de *laïcité*, relateert het belang van zijn studieobject enigszins. In de praktijk is de scheiding tussen kerk en staat in Frankrijk niet zoveel strikter dan in andere Westerse landen, schrijft hij in zijn boek *Laïcité 1905-2005: Entre passion et raison*. Ook merkt hij op dat de kerk ironisch genoeg voordeel had bij de nationalisering van kerkgebouwen, aangezien de gemeenten daardoor verantwoordelijk werden voor de kosten van het onderhoud en de restauratie ervan, terwijl ze voor kerkdiensten gebruikt mochten blijven worden. Ondertussen bleef er in de koloniën een hecht verbond bestaan tussen 'Marianne en Maria'. De missie werd over het algemeen gezien als een prima manier om de Franse beschaving over de wereld te verspreiden.

Baubérot waarschuwt dat het systeem van *laïcité* in de praktijk nogal eens negatief uitwerkt voor kleinere geloofsgemeenschappen. Enerzijds verwacht men van bijvoorbeeld joden en moslims dat ze hun geloof in de privé-sfeer beleven, anderzijds worden zij geacht zich te voegen naar de dominante normen in de Franse samenleving, die bepaald worden door de (katholieke) meerderheid van de bevolking. De *laïcité* lijkt soms verdacht veel op een alternatieve staatsgodsdienst met katholieke trekjes, door Baubérot spottend *Catholaïcité* genoemd.

Hoofddoeken

Met name rechtse regeringen hebben het de afgelopen vijftien jaar niet altijd even nauw genomen met de regels van de *laïcité* wanneer het de katholieke kerk betrof. Zo wilde de regering-Balladur in 1994 de (hoofdzakelijk rooms-katholieke) privé-scholen gaan subsidiëren. Pas na veel protesten, demonstraties en een uitspraak van het Constitutionele Hof zag de regering hiervan af. Het door de overheid gefinancierde openbaar onderwijs blijft het paradepaardje van de *laïcité*. In 1996 betaalde de staat fors mee aan een bezoek van de paus aan Reims waar herdacht werd dat de eerste Frankische koning Clovis zich hier 1500 jaar eerder had laten dopen. Een jaar eerder had president Chirac tijdens een staatsbezoek aan Vaticaanstad naar Frankrijk verwezen als de oudste dochter van de Moederkerk.

In 2002 besloot de president om een commissie in te stellen die zich moest gaan buigen over de hedendaagse betekenis van de *laïcité*. Directe aanleiding was de toenemende maatschappelijke discussie over het

dragen van hoofddoeken op scholen en in overheidsinstellingen. Onder leiding van de Franse ombudsman Bernard Stasi toog deze commissie aan het werk. Er kwam een reeks hoorzittingen met (ervarings)deskundigen, waaronder jonge vrouwen uit de *banlieues* die getuigden van de druk waaraan zij blootstaan wanneer ze geen hoofddoek dragen. Een van hen was Fadela Amara, voorzitter van de emancipatiebeweging *Ni putes, ni soumises* (noch hoeren, noch onderworpenen).

Eind 2003 publiceerde de commissie-Stasi haar eindrapport, waarin het belang van de *laïcité* benadrukt werd: "De onkerkelijke staat, die garant staat voor de gewetensvrijheid en de vrijheid van geloof en van meningsuiting, beschermt het individu; staat iedereen toe om al dan niet een geestelijke of religieuze keuze te doen, van keuze te veranderen of ervan af te zien; zorgt ervoor dat geen enkele groep, geen enkele gemeenschap aan wie dan ook, met name met het oog op zijn oorsprong, een confessioneel lidmaatschap of identiteit kan opleggen. Deze eis betreft allereerst de school. De leerlingen moeten, om tot een zelfstandig oordeel te komen, leren en zich ontwikkelen in een klimaat van geestelijke rust." Er werd gepleit voor een verbod op het dragen van "opzichtige religieuze tekenen" in scholen en overheidsinstellingen, zoals een groot kruis, een keppeltje of een sluier. Daarnaast pleitte de commissie onder meer voor godsdienstonderwijs op openbare scholen en het vervangen van twee christelijke vrije dagen door een joodse en een islamitische feestdag.

Deze laatste aanbeveling besloot de president niet over te nemen, de meeste andere wel. Zo kwam er godsdienstonderwijs en ook een wet tegen het dragen van 'opzichtige' religieuze tekens. Na felle discussies werd deze begin 2004 door een grote parlementaire meerderheid aangenomen. Jean Baubérot, die deel uitmaakte van de commissie-Stasi, was tegen het verbod. Ook de Franse minister van Binnenlandse Zaken, Nicolas Sarkozy, was er niet gelukkig mee. Hij vreesde dat de wet door veel moslims als een vernederende provocatie zou worden ervaren.

Strijd

In zijn vorig jaar verschenen boek *La République, les Religions, l'Espérance* stelt Sarkozy dat het hoofddoekjesverbod niet in overeenstemming is met de achterliggende doelstelling van de *laïcité*: voorkomen dat religie onderwerp wordt van politieke strijd,

zoals in de negentiende eeuw gebeurde. In 1905 was het om die reden nodig de invloed van de machtige (katholieke) kerk aan banden te leggen. Een eeuw later is het volgens Sarkozy echter om dezelfde reden juist zaak dat de staat gematigde moslims ondersteunt. Bijvoorbeeld door indirect de bouw van moskeeën te helpen financieren en zo te voorkomen dat fundamentalistische geldschieters dat doen, of dat moslims noodgedwongen in garages en kelders bijeenkomen en daar radicaliseren. Ook zette hij zich in voor het opzetten van een imamoopleiding en sprak zich uit voor positieve discriminatie om moslims meer rolmodellen te geven.

Daarnaast wist de minister eind 2002 de belangrijkste islamitische belangenorganisaties te bundelen in één overkoepelend orgaan, de CFCM, dat voortaan als aanspreekpunt kon dienen voor de regering. Er kwam veel kritiek op deze moslimraad. Er zou onderling teveel gebakkeleid worden over procedures en fundamentalistische moslims maakten er naar verluidt teveel de dienst uit. Maar toen in september 2004 twee Franse journalisten in Irak gegijzeld werden, kweekte de raad de nodige goodwill. De gijzeling was bedoeld als protest tegen het hoofddoekjesverbod op Franse scholen. De raad sprak zich duidelijk tegen deze actie uit en riep op om de wet te respecteren, waarna de gevreesde spanningen rond de invoering ervan uitbleven. De rellen in de *banlieues* werden het afgelopen najaar ondubbelzinnig door de belangrijkste moslimorganisaties veroordeeld.

Explosief

Hoewel Sarkozy geen tegenstander is van de *laïcité* voorziet hij grote problemen wanneer de overheid daar te krampachtig aan vasthoudt en zich daardoor onvoldoende bekommert om de naar schatting vijf miljoen moslims die in Frankrijk leven. Sarkozy: "Er is een antiklerikale kern in onze samenleving. Als dit antiklerikalisme kan samengaan met een vorm van anti-moslim racisme, dan worden we geconfronteerd met een explosief mengsel." Tegelijkertijd hoopt hij dat het (islamitische) geloof kan voorkomen dat jongeren in de *banlieues* volkomen losgeslagen raken en de maatschappij de rug toekeren. "Wat is een gelovige anders dan iemand die hoopt? In de collectieve dynamiek van een samenleving kan dat een perspectief bieden op mobilisatie voor het gemeenschappelijke goed en richting geven aan het leven."

Zijn betrokkenheid bij de *banlieues* kop-

Franse staat

pelt Sarkozy, die over twee jaar president Chirac wil opvolgen en stemmen hoopt weg te kapen bij het machtige Front National van Jean-Marie Le Pen, aan een rigoureuze law and order-beleid. Onder zijn ministerschap zijn de bevoegdheden van de politie uitgebreid, is er meer blauw op straat gekomen en wordt drugsgebruik harder aangepakt, ook als het gaat om cannabis. Wanneer het weer eens flink mis is in de banlieues komt Sarkozy niet zelden hoogstpersoonlijk naar de plaats des onheils, om zijn medeleven te betonen met de bewoners, maar ook om de groep jongeren die er het leefklimaat bederft de mantel uit te vegen. Toen hij in november het woord *racaille* (rapalje) in de mond nam, werd hem verweten olie op het vuur te hebben gegooid, maar hij weigerde het terug te nemen. De noodtoestand werd uitgeroepen en een aantal reischoppers is zonder pardon het land uitgezet.

Islamisering

Kunnen we in Nederland met het oog op onze integratieproblemen iets leren van de Franse opstelling tegenover religie en de islam in het bijzonder? Volgens de socioloog Laurent Chambon, die opgroeide in een van de voorsteden van Parijs, maar al jarenlang in Nederland woont, wel. Hij is niet blij met het optreden van Sarkozy. "Die probeert de problemen te islamiseren. Maar wat nu in de voorsteden is gebeurd, heeft niets te maken met de islam. In de kern gaat het om een economisch probleem: het gebrek aan sociale mobiliteit. Wie arm is geboren, blijft dat meestal ook. Dat Sarkozy nu de imams heeft gevraagd om daarover iets te zeggen vind ik een grote fout." Chambon, die promoveerde op onderzoek naar de toegankelijkheid van de politieke macht voor minderheden in Frankrijk en Nederland, verdedigt het Franse systeem van de *laïcité*. Volgens hem zijn de (nakomelingen van) immigranten in Frankrijk over het algemeen beter geïntegreerd dan in Nederland. Minister Sarkozy is één van hen, zijn vader was een Hongaar. "Bijna iedereen gaat naar hetzelfde soort scholen. Daardoor ontwikkelen jongeren geen sterk afwijkende identiteit; ze voelen zich Frans, ook al zijn ze misschien van Algerijnse of Noord-Afrikaanse afkomst. Ze hebben Franse vrienden – van alle kleuren – het is allemaal veel minder etnisch bepaald dan in Nederland. Het probleem is alleen dat een deel van de Franse samenleving, in de eerste plaats de politici en de politie, ze niet als zodanig behandelt."

Over het multiculturalisme zoals dat in Nederland tot de moord op Fortuyn door veel politici werd omarmd, is Chambon niet erg te spreken. "De vrijheid om je eigen cultuur te behouden is belangrijk. Ik ben een Fransman en dat zal ik waarschijnlijk mijn hele leven lang blijven. Maar het multiculturalisme in Nederland betekende soevereiniteit in eigen kring, in ruil voor sociale rust. Dat is een soort apartheid. Mensen werden gevangenen van hun gemeenschap, ze kregen niet de gelegenheid om Nederlanders te worden. Er bestaat hier een collectieve vrijheid, geen individuele en integratie is vooral een individualistisch proces."

Debat

Ondanks de *laïcité* in zijn geboorteland heeft het debat over de islam volgens Chambon een hoger niveau dan in Nederland. "Wanneer een land een ander kolonialeert, wordt het op cultureel niveau 'teruggekoloniseerd'. Dat is gebeurd met Frankrijk, zodat we nu veel kennis hebben over de islam en de Arabische wereld. In Nederland is dat veel minder het geval, waardoor mensen er veel kritischer tegenover staan. Indonesië was weliswaar een Nederlandse kolonie, maar Nederlanders hebben zich nooit zo bemoeid met de Indonesische cultuur, zoals de Fransen dat wel deden met hun koloniën."

Complicerende factor bij het integratieproces in ons land is volgens de socioloog dat niet duidelijk is hoe mensen Nederlander kunnen worden. "Dat is een groot verschil met Frankrijk. Daar heeft altijd een debat plaatsgevonden over wat het is om Frans te zijn. Het antwoord is: Frans spreken en deelnemen aan een soort collectief avontuur. Wie lang genoeg in Frankrijk woont en de taal goed spreekt, wordt gezien als Frans. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor iemand als Vincent van Gogh. In Nederland heeft zo'n debat nooit plaatsgevonden, waardoor niemand precies weet op welke condities je Nederlander kunt worden. Nu moeten inburgeraars ineens precies de geschiedenis van het land kennen, terwijl Nederlanders daar zelf vaak niets van afweten! Ik weet niet eens zeker of het wel mogelijk is om Nederlander te worden. Misschien op papier, maar niet in het hart. Dat vind ik problematisch. Daarop loopt het denk ik fout, de komende jaren."

x

vier jaar

Dualisering van het gemeentebestuur moest de politieke verhoudingen verduidelijken, en op die manier, zo hoopte men, de betrokkenheid van burgers vergroten. De operatie heeft bestuurders, raadsleden en ambtenaren flink bezig gehouden, maar de burger lijkt er niet veel mee te zijn opgeschoten.

Ivo Hartman is projectleider bij het Instituut voor Publiek en Politiek; deze bijdrage schreef hij op persoonlijke titel

Tenzij u beroepsmatig of politiek veel met lokaal bestuur van doen heeft, is de kans groot dat de belangrijkste bestuurlijke vernieuwing in Nederland van de laatste dertig jaar – sommigen zullen zeggen sinds de Tweede Wereldoorlog – grotendeels aan u voorbij is gegaan. Aan deze vernieuwing, de dualisering van het gemeentebestuur, heeft de Helling in het voorjaarsnummer (nr. 1) van 2000 voor het laatst aandacht besteed. Toen ging het nog over de voorstellen van de Commissie Elzinga voor invoering ervan. Na de raadsverkiezingen van maart 2002 werd de Wet dualisering van het gemeentebestuur van kracht. U hebt dus bijna vier jaar de tijd gehad om vertrouwd te raken met termen als vernieuwingsimpuls, raadsgriffier, rekenkamerfunctie, burgerinitiatief, raadsprogramma of kaderstellende rol van de raad. Valt dat tegen? Eén troost, u bent de enige niet. Het nieuws- en vakblad voor lokaal en regionaal bestuur, *Binnenlands Bestuur*, vatte dit voorjaar de conclusies van een onderzoek naar de effecten van dualisering voor burgers samen onder de kop: "Dualisme onttaardt in navelstaren" en de eerste regels waren: "In het gemeentehuis is iedereen erg druk met dualisme, maar de buitenwereld merkt er weinig van. Voor burgers heeft het dualisme weinig betekenis. Als er al veranderingen worden waargenomen zijn dat volgens burgers verslechtingen ..."

Volle tribune

Even vooraf: dat zegt niet alleen iets over dualisme. Het zegt vooral iets over de gemeente als democratisch politiek systeem. Vooral dat deel van de politieke elite dat direct betrokken is bij lokaal bestuur houdt graag het rozige beeld in stand van de lokale democratie als wieg voor democratisch burgerschap, als bestuur dat het dichtst bij de mensen staat, als 'politiek waar de burgers nog sterk bij betrokken zijn'. Dit, wil men maar zeggen, in sterke tegenstelling met de 'Haagse politiek waar de burger juist zo de buik vol van heeft'. Hoe spijtig ook voor lokaal bestuurders en kleinschaligheidsadepten, alle onderzoek en alle evidentie wijst op het tegendeel – zie de relatief lage opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen, de onbekendheid van raadsleden en wethouders bij hun

eigen burgers en de onwetendheid van inwoners over de grote politieke issues in hun eigen gemeente. Voor grondig empirisch onderzoek naar betrokkenheid van burgers bij lokale politiek verwijst ik naar Peter Castenmillers proefschrift *De levende werkzaamheid. Politieke betrokkenheid van burgers bij het lokaal bestuur* (VNG-uitgeverij, 2001). Enkele op dat onderzoek gebaseerde stellingen bij deze dissertatie zijn hier van belang. Bijvoorbeeld: "1. Ten onrechte wordt in het publieke debat politieke participatie als een synoniem voor politieke betrokkenheid gehanteerd." En "2. Bestuurlijke vernieuwing die zich louter richt op het functioneren van het bestuur, zal de betrokkenheid van burgers bij lokale politiek niet vergroten." Maar vooral: "6. Geklaag van lokale politici over lege publieke tribunes doet vermoeden dat zij een volle tribune beschouwen als een blijk van waardering. Een volle tribune is echter bijna altijd een teken van ontevredenheid over door de raad voorgenomen besluitvorming."

Kiezersonderzoekers en politicologen spreken van gemeenteraadsverkiezingen als *second order* verkiezingen. Een ken-

dualisme

IVO HARTMAN

Gemeenteraad Almere (2001) FOTO: JEAN-PIERRE JANS/HH

merk daarvan is dat de meeste kiezers wat frivoler met hun stem omspringen dan bij verkiezingen die ze belangrijker vinden, zoals die voor de Tweede Kamer. Veel kiezers gebruiken *second order* verkiezingen om een signaal af te geven aan het landsbestuur: 'Denk erom, we kunnen je electoraal straffen als je het niet beter doet'. Ook de aanhang van de grote landelijke partijen maakt dan makkelijk een sprong naar links of rechts of probeert eens wat met een lokale lijst.

Vuilophaler

Onder meer daarom is spreiding van gemeenteraadsverkiezingen, waarvoor onlangs weer werd gepleit door de Vereniging van Griffiers (raadsgriffiers zijn ambtelijke ondersteuners van de gemeenteraad), zo'n slecht idee. Kiezers verliezen immers een mogelijkheid om de eigen partij of de regering een por te geven. Dat zal resulteren in een nog veel lagere opkomst en verdere marginalisering van gemeentepolitiek. Landelijke en lokale politiek hangen op veel manieren samen en het is goed om iets van die samenhang in landelijke gemeenteraadsverkiezingen vast te houden. Waarom

zouden kiezers het voorstel van Zalm om het gebruikersdeel van de OZB af te schaffen, en daarmee een aanslag te plegen op de autonomie van gemeenten, bij gemeenteraadsverkiezingen niet mogen afstraffen dan wel belonen?

Burgers vinden de gemeente belangrijk als leverancier van noodzakelijke en gewenste diensten: informatie over hun woonomgeving, verstrekker van benodigde papieren en vergunningen, onderhouder van de openbare ruimte en vuilophaler. Waar de gemeente wordt gewaardeerd, is dat juist om haar a-politieke functies, net zoals de burgemeester gekend en gewaardeerd wordt om zijn a-politieke rol. Als zich in een gemeente (en dus niet alleen binnen het gemeentebestuur) politieke conflicten voordoen over belangrijke keuzen en burgers in het geweer komen om plannen tegen te houden of iets voor elkaar te krijgen, dan gaat het ze om hun zaak, niet om uiting te geven aan hun 'diepe betrokkenheid bij lokale democratie'. Politieke conflicten in een gemeente leiden eerder tot minder dan tot meer betrokkenheid. Voor burgers zijn die conflicten een signaal dat zij voor hun belangen kennelijk niet

(meer) op de gemeente kunnen rekenen, maar dat ze voor zichzelf moeten opkomen. Het gaat bijna alle mensen nu eenmaal om de knikkers, niet om het besluitvormingsspel. In het geweer komen om je eigen belangen te verdedigen heeft niets te maken met wat gewoonlijk onder betrokkenheid verstaan wordt.

40.000 besluiten

Voor politieke elites en veel anderen die wel sterk politiek betrokken zijn, is dit moeilijk te verteren. Landelijke partijen zijn voor hun voeding (nieuwe leden, bestuurlijk ervaren kader, netwerken) sterk afhankelijk van hun lokale afdelingen. Bovendien demonstreren landelijke politici graag hun vernieuwingsdrang door vooral elders – in dit geval lokaal – met bestuur te experimenteren. Ze vinden 'dat de burger iets te kiezen moet hebben' in de lokale politiek en dat politieke partijen 'zich moeten profileren'. Ze zijn ervan overtuigd – in weerwil van alle evidentie – dat politisering van het lokaal bestuur tot meer waardering ervan zal leiden. Dat was dan ook de inzet van de dualisering, naast de behoefte om de gegroeide bestuurlijke praktijk staatsrechtelijk vast te leggen. De raad was immers al lang alleen nog in naam hoofd van de gemeente. In feite werd de gemeente bestuurd door het college; de raad stuurde hooguit incidenteel en controleerde, en menig raad zelfs dat alleen marginaal.

Ter opfrissing van het geheugen: dualisering is bedoeld om taken en bevoegdheden van raad en college te 'ontvlechten'. Het college bestuurt en voert medebewindstaken uit. De raad stelt beleidskaders vast, de grote lijnen waarbinnen het bestuur plaatsvindt; controleert of het bestuur zich daaraan houdt en maakt meer werk van zijn volksvertegenwoordigende rol. En dat moet betrokkenheid en deelname van burgers vergroten, zo is de onuitgesproken hoop.

In het genoemde nummer van de Helling bleek eerder onze scepsis over de werkbaarheid van de typische staatsrechtelijke tekentafel-wijsheden over de scheiding van bestuur en beleid. We veronderstelden toen ook dat de gemeenteraad het gevaar liep om in de bestuurlijke marge terecht te komen. De vraagtekens bij de strikte scheiding van bestuurstaken (voor het college) en kaderstellend

vier jaar dualisme

beleid maken (voor de raad) blijken terecht. Bijna vier jaar na invoering van de dualisering zijn er tal van aanwezigingen dat die taakverdeling nog steeds problemen geeft. Veel gemeenteraden kampen met de vraag hoe zij, naast gebruik van grote en grove instrumenten als programmabegrotingen en bestemmingsplannen, voor tientallen beleidsgebieden kaders moeten vaststellen.

Bestuurskundige en raadslid in Delft (toevallig voor GroenLinks) Saskia Bolten deed onderzoek naar die kaderstellende rol van de raad. Ze begrijpt heel goed dat een raad in gebreke moet blijven. "Het ambtelijk apparaat in Delft bijvoorbeeld neemt jaarlijks veertigduizend besluiten, het college van B&W vierduizend en de raad vierhonderd. Bij dergelijke aantallen kan een raad het niet behappen om goed kaders te stellen. (...) daar komt bij dat raadsleden parttimers zijn en lang niet alle benodigde informatie hebben. De raad kan richting proberen te geven aan het collegebeleid, daarmee houdt het wel op." (VNG-magazine 15 juli 2005)

Raden mogen dan misschien veel moeite hebben met die kaderstellende rol, de verwachting dat ze bestuurlijk veel invloed zouden verliezen, is vooralsnog niet uitgekomen. Integendeel.

Profileren

Uit het wettelijk verplichte evaluatieonderzoek naar de werking van de Wet dualisering gemeentebestuur, uitgevoerd door Berenschot in 2004, bleek dat de een meerderheid van raadsleden en ambtelijk ondersteuners van de raad, de raadsgriffiers, overwegend positief zijn over de effecten van de dualisering. De afstand tussen de raad en het college is vergroot en dat heeft, menen zij, de raad onafhankelijker gemaakt van het college en daarmee ook zijn invloed op het college vergroot. De prijs daarvoor, nog steeds volgens dit evaluatie-onderzoek, was een vermindering van de politieke stabiliteit van het gemeentebestuur. Misschien verklaart dit de toename van conflicten tussen raad en college en het relatief grote aantal wethouders en burgemeesters dat de afgelopen drie jaar het veld heeft moeten ruimen, dan wel serieus in de problemen kwam.

Grote winnaars van het dualiseringsspel zijn de raadsgriffiers. Hun nieuwe functie kunnen zij in hoge mate zelf invul-

len en hun positie in het gemeentebestuur is hoe dan ook potentieel invloedrijk. De grote verliezers, en dus ook het meest negatief over de gevolgen van de dualisering, zijn de wethouders. Zij zijn hun oude positie en steun in hun fractie kwijt, ze hebben geen bijna-monopolie meer op informatie naar hun raadscommissie, ze zijn vaak in onzekerheid over de steun die ze in de raad krijgen voor hun plannen en bestuurlijke besluiten. De uiterste technocratische consequentie van de scheiding tussen bestuur en kaderstelling voor de positie van wethouders, werd onlangs getrokken door de raad van het Friese Littenseradiel. Die diende een initiatiefvoorstel in om voortaan wethouders te laten werven en benoemen, volkomen ongeacht hun band met een partij, door een selectiecommissie uit de raad, de griffier en de burgemeester. "We hebben capabele bestuurders nodig. Hun politieke voorkeur moet van ondergeschikt belang zijn." (Lokaal Bestuur, november 2005)

Burgemeesters lijken in het algemeen iets positiever maar ook hun positie is moeilijker geworden. Een burgemeester vat dat in Binnenland Bestuur treffend samen: 'Er zit een ongelooflijke weeffout in de wet op het duaal bestuur. Want hoe kan ik nu en voorzitter zijn van het college en voorzitter van de raad? Stel je eens voor dat Balkenende ook voorzitter van de Tweede Kamer zou zijn. Ik wil niet al te pretentius overkomen, maar door het dualisme is de burgemeester een soort lokale regeringsleider geworden. Hij kan zich nu veel beter profileren. Ik vind dat prima. Maar op het moment dat ik een duidelijk standpunt inneem, wordt ik direct in de raad afgeschoten.(...) Ik vind daarom dat de wet zo snel mogelijk moet worden veranderd zodat de raad een eigen voorzitter kan krijgen.'

Spannend

Gevolgen van beleid worden wel ingedeeld in gewenst en ongewenst, en in bedoeld en onbedoeld. Tot de gewenste en bedoelde effecten van dualisering kunnen we zeker de impuls rekenen die ze heeft gegeven aan het zelfvertrouwen van veel gemeenteraden. Dat blijkt zowel uit die veelal wat kritischer houding tegenover het college, maar ook uit de experimenten die een aantal gemeenteraden zijn begonnen met hun

werkwijze. Sommige raden van grotere gemeenten, Almere met 'de politieke markt' voorop, hebben een geheel nieuwe manier van vergaderen ontwikkeld. Commissievergaderingen, die toch al niet meer worden geleid door wethouders, zijn vaak afgeschaft. In wekelijkse, open en laagdrempelige bijeenkomsten in het gemeentehuis wordt de mogelijkheid tot informele ontmoetingen tussen burgers, raadsleden en wethouders gecombineerd met thematische voorvergaderingen waarin ook burgers spreekrecht hebben en met als afsluiting een plenaire, formele raadsvergadering.

Veel gemeenten hebben ook het recht van burgerinitiatief ingevoerd. Burgers krijgen daarmee de mogelijkheid om een onderwerp voor de raad te agenderen, dus ook om de raad te dwingen zich over een burgerplan of voorstel uit te spreken. Sommige raden hebben een raadspreekuur ingesteld of vergaderen afwisselend in verschillende wijken of kernen. Natuurlijk hadden dit soort experimenten op zich ook zonder zo'n structuurverandering kunnen worden uitgevoerd. Het is alleen niet gebeurd. Gemeentebesturen hadden kennelijk zo'n krachtige, externe prikkel nodig om tot nieuwe werkwijzen te komen. Kennelijk is dat deel van Elzinga's hoop: structuurverandering moet leiden tot cultuuromslag, in een aantal gemeenten gelukt. Spannend om te volgen of in maart die externe, 'burgergerichte' opstelling van een aantal gemeenten, ook tot een hogere opkomst bij de raadsverkiezingen leidt.

De voortekenen zijn niet erg bemoedigend. Eerder dit jaar verscheen een verslag van het onderzoek *Effecten van dualisering voor burgers: Beweging naar buiten?* als derde jaarbericht van de begeleidingscommissie Vernieuwingsimpuls. Daaruit blijkt dat burgers van gemeenten die experimenteren met dergelijke democratische vernieuwingen, iets vaker tevreden zijn over de lokale democratie en wat meer betrokken zijn bij plaatselijke politiek dan burgers van gemeenten die zulke experimenten (nog) niet zijn begonnen. Het verschil is echter klein en het algemene beeld is dat burgers na de invoering van het lokale dualisme eerder een verslechtering dan verbetering van hun gemeentebestuur constateren. Zo vindt bijna 20 procent van de burgers dat

responsiviteit en toegankelijkheid van de lokale politiek na 2002 is afgenomen, terwijl maar iets meer dan 6 procent een verbetering ziet. Ruim 20 procent rapporteert dat de eigen politieke betrokkenheid bij het lokaal bestuur in de laatste jaren is afgenomen, terwijl maar 6 procent daarin een toename ziet. Nu is het een terechte vraag in hoeverre de dualisering hier debet aan is. Er is immers in deze periode wel meer gebeurd dat een teruglopend enthousiasme voor politiek kan verklaren, maar geholpen heeft die dualisering evident niet.

Dans

Dat geringe effect op betrokkenheid van burgers, zelfs in sterk burgergerichte gemeenten, zal vernieuwingsgezinden tegenvallen. Maar op tenminste drie andere punten baren de effecten van bijna vier jaar dualisering meer zorgen. Ten eerste lijkt de centrale positie van raadsgriffiers sommigen van hen naar het hoofd te stijgen. Dat geldt zeker voor gemeenten waar de raad gekozen heeft voor een sterke griffie. Onlangs gaf de voorzitter van de Vereniging van Griffiers daarvan een staaltje weg. Op het derde congres van zijn club betoogde hij dat griffiers de taak hebben ervoor te zorgen dat de profielen van raadsleden beter aansluiten bij de behoeften en de wensen van de kiezers. "Zodat het niet meer gaat om kennis en ervaringen, maar om deugden en vaardigheden. Deugden als wijsheid, rechtvaardigheid en moed; vaardigheden als vragen kunnen stellen, kunnen luisteren en niet bang zijn om verantwoording af te leggen." Bovendien zou het goed zijn, liet hij de Vereniging weten, om het aantal raadsleden uit te breiden, bijvoorbeeld door steunfractieleiden of lijstvolgelingen de bevoegdheden van een gekozen raadslid te geven, met een vergoeding. Tenslotte moeten de collega-griffiers "ervoor zorgen dat het debat in de raad weer ergens echt over gaat. Nu is er vaak sprake van een rituele dans, bedoeld voor publiek en media. Griffiers kunnen dat veranderen door 'voorkoken' te ontmoedigen en door ervoor te zorgen dat het niet meer gaat over punten en komma's, maar over de echte problemen en de aanpak daarvan." (VNG-magazine van 14 oktober 2005.) Afgezien van die voorgerekte punten en komma's: zijn er in uw gemeente grif-

fier-verkiezingen geweest? Hebt u zich als kiezer kunnen uitspreken over welke kandidaat-griffier het beste zicht had op de echte problemen en hun aanpak? Ambtelijk ondersteuners die de gekozen volksvertegenwoordigers gaan sturen: we mogen hopen dat gemeenteraden en griffiers zo'n ondemocratische ontwikkeling zelf corrigeren.

Ten tweede blijkt dat een aantal gemeenteraden de neiging te hebben om zich als geheel, tegenover het college, te profileren. Zij doen dat bijvoorbeeld door een eigen politiek raadsprogramma te maken dat tegenover het collegeprogramma wordt gezet. Dat is een invulling van het kaders stellen: de fracties komen onderling een politiek programma overeen, desnoods met wisselende meerderheden. Zo kan de raad zich als orgaan krachtig profileren tegenover het college. Het gevaar is duidelijk: de tegenstellingen tussen de fracties kunnen voor burgers zo wel eens minder duidelijk worden. Kiezers stemmen nu eenmaal niet op een raad maar op een partij. Dualisering leidt dan tot minder in plaats van tot meer partijprofilering. Waar onvruchtbare tegenstellingen tussen college- en oppositiepartijen plaats maken voor loopgravenoorlogen tussen raad en college zijn we niet veel opgeschoten.

Lakmoesproef

Ten derde blijkt uit het onderzoek naar externe effecten dat organisaties en burgers die bij de gemeente iets voor elkaar willen krijgen, het aanmerkelijk lastiger hebben gekregen. Konden ze in het pre-dualisme tijdperk direct zaken doen met de wethouder en de juiste ambtenaren, nu moeten ze ook nog eens langs de gemeenteraad. Het lobby-kanaal is een lobby-labyrint geworden. Het effectenonderzoek concludeert: "Het collegebeleid waarop de ene organisatie meende te kunnen rekenen, kan in een raadsvergadering na druk vanaf de publieke tribune gemakkelijk in het voordeel van een andere organisatie worden gewijzigd. Dit geeft organisaties wel eens het gevoel overgeleverd te zijn aan de politieke waan van de dag. Zoals een directeur van een woningbouwcorporatie het verwoordde: 'De raad stuurt niet op visie, maar op wie het best lobbyt'."

Als verkiezingsopkomst een indicatie

is voor politieke betrokkenheid dan zal de verkiezingsdag van maart 2006 laten zien of het dualisme inderdaad vooral een intern-bestuurlijke operatie is gebleven. Hebben de afgelopen vier jaar lokale bestuurders, ambtenaren en raadsleden voornamelijk elkaar bezig gehouden? Of zullen burgers zich uiteindelijk toch meer betrokken tonen dan het onderzoek naar externe effecten doet verwachten?

Veel kiezers zullen in maart de eerste gevolgen hebben ondervonden van de nieuwe zorgverzekeringswet en het is niet onmogelijk dat dit hun kiesgedrag beïnvloedt.

Op iets langere termijn zal de invoering van de Wet op de maatschappelijke ondersteuning (Wmo) – die voorziet in de decentralisatie van veel welzijns- en zorgtaken en die naar verwachting in juli 2006 zal worden ingevoerd – een lakmoesproef zijn voor de houdbaarheid van de dualistische taakverdeling tussen college en raad, dus van het onderscheid tussen besturen en beleid maken. Kunnen gemeenteraden straks beleidskaders vaststellen op zo'n zeven of acht beleidsterreinen, van zorg voor hulpbehoevende ouderen tot begeleiding van problematische jongeren en hun ouders, van zorg en hulp voor chronisch zieken en gehandicapten tot ondersteunen van mantelzorgers en vrijwilligers en van zorg voor mensen met chronisch psychische problemen tot het vaststellen van beleid voor indicatiestelling? Kunnen colleges de Wmo uitvoeren, met ongetwijfeld te krappe budgetten, veelal een gebrek aan expertise en veel beperkende rijksregels? Hoe die majeure afschuifoperatie van probleembeleid door de landelijke overheid uitpakt, bepaalt straks de betrokkenheid van burgers bij lokaal bestuur aanzienlijk sterker dan de vraag of het burgerinitiatief dan wel de rekenkamerfunctie goed geregeld zijn.

x

Moslim

ANNIE VAN DE PAS

indonesië

Gaan islam en democratie samen? In verschillende islamitische landen steken moslimpartijen de kop op die zeggen de democratische weg te willen bewandelen. Onder andere in Indonesië. Er is argwaan, maar ook hoop.

Annie van de Pas is medewerker buitenland op het partijbureau van GroenLinks

Het is een nieuw fenomeen in Turkije, Marokko, Egypte en Indonesië. Jonge moslimpartijen die langs democratische weg snel populair worden, of moslimbewegingen die zich klaarmaken voor een parlementaire weg in de toekomst. Deze partijen worden in het Westen en in eigen land met hoop en argwaan bekeken. Argwaan vanwege mogelijk fundamentalisme waaronder invoering van sharia. Hoop vanwege de potentiële democratiserende krachten van deze partijen die de ondemocratische of scheve machtsverhoudingen in hun land aan de kaak stellen.

In Indonesië is de nieuwe moslimpartij PKS sinds de val van het Soeharto-regime in 1999 bezig met een gestage opmars. In 1999 behaalde de PKS (*Partai Keadilan Sejahtera*: de Partij voor Welvaart en Rechtvaardigheid) slechts een procent van de stemmen, in 2004 scoorde ze 7,5 procent nationaal en werd ze de grootste partij in Jakarta. Peilingen over 2005 ontbreken, maar de PKS is populairder dan ooit. In een land waar de traditionele partijen al decennia het politieke landschap domineren, is die snelle opkomst bijzonder te noemen.

De PKS is volgens PKS-parlementslid Zulkieflimansyah onder meer populair geworden vanwege haar concrete beleid in o.a. Jakarta. "De kiezers zien dat we niet alleen beloftes doen, maar die ook daadwerkelijk waarmaken, zoals met voorzieningen voor armen." Maar de *zero-tolerance* ten aanzien van corruptie is verreweg de belangrijkste verklaring voor het succes van de partij. "Wij zijn niet perfect, maar we hebben strikte partijregels en sancties betreffende corruptie, die we zonder aarzelen

toepassen," schreef voormalig partijvoorzitter Hidayat Nur Wahid onlangs over dit stringente partijbeleid in de *Jakarta Post*. Indonesië staat hoog op de wereldcorruptie-ranglijst. Gezien die context zijn vriend en vijand onder de indruk van de betrouwbaarheid van de PKS. Zodra een partijlid van de PKS van corruptie is beschuldigd wordt hij publiekelijk, op de website, met naam en toenaam genoemd en uit de partij verwijderd. Een strategie die consequent wordt toegepast en goed uitwerkt.

Knokploeg

Door haar 'schone' imago, haar rechtsstatelijke en anti-corruptie agenda, gecombineerd met een heldere politieke boodschap, wordt de PKS door sommige analisten zelfs gezien als een belangrijke potentiële motor achter de democratisering van Indonesië. Maar de PKS, nu nog een urbane partij met grote aanhang onder studenten en hoogopgeleiden, kan volgens anderen ook leiden tot islamisering van de Indonesische samenleving. Die dubbele gedachte hoor je bij buitenlandse waarnemers maar bestaat ook in Indonesië zelf. De PKS is populair, maar een groot deel van de bevolking beschouwt de PKS als een wolf in schaapskleren, als een partij met een verborgen agenda met een verregaande islamisering van Indonesië als einddoel.

"De PKS heeft de sharia officieel afgezworen, maar zodra de partij aan de macht komt, zal ze die toch proberen door te drukken. Daar vrees ik voor," vertelt Benny Subianto. Subianto is consultant in Jakarta voor het Instituut voor Meerpartijdemocratie IMD, een instituut waarin zes Nederlandse politieke partijen,

waaronder GroenLinks, samenwerken om het democratiseringsproces te ondersteunen in jonge democratieën zoals Indonesië. Subianto staat in zijn analyse niet alleen. Volgens schrijfster Ayu Utami zijn er sinds de val van Suharto steeds meer botsingen tussen christelijke minderheden en moslims. De opkomst van een partij als de PKS is de uitdrukking van die polarisatie. Utami voelt zich als katholiek meer en meer in een hoek geduwd. "Ik merk nu veel meer dan vroeger dat ik tot een minderheid behoor." Subianto en Utami vrezen voor een teruggang van vrijheden voor minderheden.

Tegenstanders van de PKS bevinden zich ook onder de moslims zelf. Een van de bestuursleden van het KID, een ngo die met financiële hulp van het Instituut voor Meerpartijdemocratie die bezig is met het opzetten van democratiescholen in diverse regio's, ziet een verband tussen de PKS en verschillende islamitische knokploegen. "De PKS zal het niet toegeven, maar er is een relatie tussen delen van de *grass roots* van de PKS en de gewelddadige islamitische groepen."

Een organisatie die specifiek last heeft gehad van deze knokploegen is het *Liberal Islam Network*. Deze jonge beweging heeft zichzelf vooral in het leven geroepen om de orthodoxe islam te betwisten en het liberale karakter van de islam te benadrukken. Dat leverde hun recentelijk een onaangenaam bezoek van zo'n knokploeg op. "We schrokken enorm," vertelt Liberal Islam-coördinator Hamid Basyaib. "Maar we hebben het op weten te lossen door goede gesprekken te voeren met de buurt waar sommige leden van

partij

de groep vandaan komen." Of deze knokploeg in contact stond met de PKS is moeilijk te achterhalen. Maar of de snel groeiende PKS in het enorme Indonesië haar groeiende achterban van sympathisanten goed in de gaten kan houden, is de vraag.

Boze tongen

De Liberal Islam staat volgens Basyaib niet lijnrecht tegenover de PKS en hij praat zelfs met het partij kader van de PKS. Maar geheel eens zullen ze niet snel worden. "Ik vind dat je de Koran in een historische context moet plaatsten. De Koran biedt ethiek, daar kan je indirect wetten op baseren, en dat is iets heel anders dan sharia die direct uit de Koran is afgeleid." De PKS is jarenlang voorstander van de invoering van de sharia geweest en heeft deze strategie volgens boze tongen slechts opgegeven omdat een imago als anti-corruptiepartij meer stemmen zou opleveren.

Parlements lid Zulkiefli-mansyah staat perplex van de beschuldigingen aan het adres van zijn partij. "De PKS heeft geen verborgen agenda. We geloven in fundamentele principes die afgeleid zijn van de islam, maar die kun je niet geforceerd inzetten om een rechtvaardige maatschappij te creëren." Hij is van mening dat de tegenstanders van de PKS bevooroordeeld zijn en partijen zoals de PKS geen eerlijke kans in de politieke arena gunnen. Tegelijk geeft Zulkiefli-mansyah aan dat hij islamitische wetgeving wel van belang vindt. "Islam levert ons een morele code voor het individu, maar aangezien we niet alleen op de wereld zijn is die code er ook voor het realiseren van een rechtvaardige wereld.

Islamitische wetgeving, sharia, is belangrijk voor ons. Maar we hebben geen geheime agenda om sharia aan anderen op te leggen. Zeker niet als de samenleving daar niet op is voorbereid of niet goed begrijpt wat daar mee wordt bedoeld."

Wat sharia moet inhouden is inderdaad onduidelijk in Indonesië, beaamt Arif Zulkiefli, journalist bij het Indonesische tijdschrift *Tempo*. "Ik denk dat de PKS sharia wil invoeren, maar wat voor sharia? Eentje waarbij de handen van dieven worden afgehakt, stening bij illegale relaties wordt uitgevoerd en ga zo maar door? Over wat sharia is en zou moeten zijn, bestaat helemaal geen overeenstemming in Indonesië – en ook niet binnen de PKS. Die discussie is nog lang niet afgerond."

Bolwerk

Als de partij er inderdaad een geheime agenda op zou nahouden, hoeft dit geen ramp te zijn. Zodra de PKS rijp is voor regeringsdeelname heeft ze te maken met de andere grote partijen in Indonesië. Partijen zoals Golkar, PDI-P en traditionele moslimpartijen zoals de PPP en de PAN hebben een stevige machtsbasis in Jakarta en op het platteland. De PKS zal samen moeten werken met deze partijen. *Tempo*-journalist Zulkiefli denkt dat de PKS bij de verkiezingen van 2009 tussen de 15 en 20 procent van de stemmen kan halen. "Met 20 procent ben je er niet in Indonesië, ze zullen moeten onderhandelen met de andere partijen. Om dan sharia in te voeren in het plurale Indonesië is nog niet zo eenvoudig." Zulkiefli is vooral benieuwd of de partij in staat is om haar anti-corruptie imago hoog te

houden, iets wat andere partijen tot dusver nooit is gelukt. Daar zal de populariteit van de PKS volgens hem vooral door worden bepaald.

De partijtop van de PKS is zich ervan bewust dat ze met andersdenkenden zal moeten omgaan. Hidayat Nur Wahid gaf in het eerder genoemde artikel in de *Jakarta Post* aan dat een dialoog met andere partijen en religies noodzakelijk is. Journalist Zulkiefli doet daar nog een schepje bovenop. De PKS is volgens hem voor de verkiezingen van 2009 druk bezig om de stemmen niet alleen uit de *Tarbiya*-gemeenschap, de orthodoxe moslims, te halen, maar probeert ook liberale moslims en andere religies aan zich te binden. Een bewijs daarvan is te vinden op Papua, waar de PKS-Chef de Bureau van katholieke huize is.

Bovendien is de PKS een partij in ontwikkeling. Ze heeft haar koers al meerdere malen verlegd, kan van fouten leren of gaandeweg een meer gematigde koers ontwikkelen. Dat laatste is moeilijker te vermijden naarmate de parlementaire weg en coalitievorming de partij sterker zullen gaan bepalen. Ervaring in andere landen leert dat moslimpartijen hun radicale of orthodoxe zienswijze aanpassen aan de mores van de democratie naarmate ze langer de parlementaire weg bewandelen, zoals bijvoorbeeld te zien is in Turkije bij de moslimpartij AKP. Tien jaar geleden was deze partij nog een bolwerk van Grijze Wolven, inmiddels is iedereen het over eens dat de sinds een aantal jaren regerende AKP een respectabele en democratische partij is. Een dergelijk scenario is voor de PKS niet bij voorbaat uitgesloten.

x

Annie van de Pas reisde namens GroenLinks voor het Instituut voor Meerpartijendemocratie (IMD) onlangs af naar Jakarta. Voor meer informatie over de activiteiten van het IMD in o.a. Indonesië kunt u terecht op www.nimd.org

Schoonheidsspecialist

LISA BOERSEN

Tevreden lag ik in een witte badjas op de schoonheidsspecialistenstoel. Met mijn ogen dicht luisterde ik naar rustgevende new age muziek. Op aanraden van de damesbladen zou ik mezelf eens flink verwennen.

'Goedemiddag!'

Ik deed mijn ogen open en keek ik in het gezicht van de schoonheidsspecialiste, een wat oudere, zwaar opgemaakte dame. Het type dat in de Bijenkorf achter de parfumstandjes staat en waar mijn vader altijd zo bang voor is.

Ze greep naar een felle lamp, zo één die de tandarts ook heeft en scheen hem in mijn gezicht. Met haar hand streek ze over mijn wang. 'We reinigen eerst je huid met de allerbeste producten. Daarna beginnen we met de dieptereiniging. Je wenkbrauwen moeten ook nodig worden bijgewerkt, zie ik.' Ze kneep haar ogen tot spleetjes. 'Waarmee reinig je je huid nu?'

'Reinigingsmelk van Clarence.'

'En verder?'

'Dagcrème van Nivea.'

'Twéé verschillende producten?' vroeg ze geschokt. Ze fronste haar getekende wenkbrauwen.

'Als je twee verschillende producten gebruikt, kun je net zo goed niets gebruiken. Dan ondersteunen ze elkaar niet.'

'Oh,' zei ik verbluft. 'Dat wist ik niet.'

Ze schudde meewarig haar hoofd. 'Clarence. Dure crème, maar niet erg effectief.' Haar ogen gleden weer over mijn gezicht. 'Je reinigt zeker maar 1 keer per dag?' Nu haalde ze er een spiegel bij die ze bij mijn gezicht hield en die, legde ze me uit, voor haar als een soort vergrootglas werkte. 'Ik zie nu elke porie,' zei ze voldaan.

Ongemakkelijk verschoof ik in mijn stoel.

'Je huid is vreselijk verontreinigd. Maar daar gaan we wat aan doen!' Ze pakte een groen flesje.

'Dit is het beste dat er is. Hier heb je wat aan. Voordat je weggaat, zal ik je onze producten laten zien.' Ze begon me in te smeren met crème. Daarna liet ze me alleen achter om mijn masker in te laten werken.

Ik staarde naar het plafond en dacht aan mijn verontreinigde huid, totdat een jong meisje de kamer in kwam.

'Goedemiddag!' Met een doekje veegde ze mijn masker af. 'Ik ben Janneke. Nog heel even je gezicht stomen,' zei ze, terwijl ze met getuite lippen mijn gezicht bestudeerde. Ze haalde een apparaatje tevoorschijn waar stoom uitkwam. 'Daarna kunnen we aan de dieptereiniging beginnen.'

Bij dieptereiniging dacht ik aan een sterke crème of een soort superzeep, maar het meisje begon mee-eters uit te knijpen, gewoon met haar handen. 'Laat maar weten als het pijn doet,' zei ze. 'Auw!' zei ik geschrokken.

'Sorry,' zei het meisje, maar ze ging gewoon door.

'Heb je de behandeling De Luxe?' vroeg ze, terwijl ze geconcentreerd naar mijn gezicht keek en door bleef knijpen. 'Nee,' antwoordde ik met een van pijn vertrokken gezicht, 'de standaardbehandeling. Van een uur.'

'Oh, maar dan haal ik het nóóit om al je mee-eters weg te krijgen!' Het meisje ging rechtop zitten en liet haar armen hangen. 'Daar moet je écht een andere keer voor terugkomen!'

'Mijn huid is vreselijk verontreinigd,' vertelde ik die avond aan twee vriendinnen die langs waren gekomen. Ik liet ze de producten zien die ik die middag bij de schoonheidsspecialiste had gekocht.

Geïnteresseerd keken ze naar de groene flesjes, het potje en het tubetje.

'Dit ken ik niet,' zei vriendin 1, terwijl ze één van de flesjes oppakte. 'Ik heb iets anders. Mijn schoonheidsspecialiste heeft me iets gegeven om mijn huid sterker te maken. Ik schijn een heel dunne huid te hebben. "Je huid ziet er wel goed uit," zei ze, "maar als je niet nú ingrijpt, heb je over 10 jaar een gezicht vol coupereuse." Mijn hele gezicht vol rode adertjes! Ze rilde bij het idee.

'Ik vraag me af wat voor huid ik heb,' vroeg vriendin 2 een beetje ongerust. 'Misschien heb ik ook wel een dunne huid. Had jij geen dunne huid?'

Ik schudde van nee. 'Volgens mij alleen een vieze. Wat voor crème gebruik je dan?'

'Reinigingsgel van Nivea en nachtcrème van Yves Rocher.'

'Nooit doen!' zei ik. 'Twéé verschillende merken kun je niet door elkaar gebruiken.'

'Hoezo niet?' vroeg vriendin 2 verbaasd.

'Dan ondersteunen ze elkaar niet,' zei ik. 'Dan werken ze tegen elkaar in.'

Het was even stil. We keken naar het rijtje groene producten. Mijn totaalpakket. Ik vroeg me af hoe reinigingsgel en nachtcrème van twee verschillende merken tegen elkaar in zouden werken.

'Met huideigen Q10 energiecomplex,' stond er op alle groene producten geschreven, en ik vroeg me af wat huideigen Q10 energiecomplex was. De week daarop had ik een vervolgspraak voor mijn dieptereiniging, dan zou ik het vragen.

gezag
VS mondigheid

Mondige burgers eisen voortdurend uitleg en verantwoording van politici, onderwijzers, dokters, rechters, journalisten. De professionele elite is haar gezag kwijt. Hiërarchie heeft plaatsgemaakt voor gelijkheid, tegelijk is vertrouwen verdrongen door wantrouwen. De oude regels en afspraken bezwijken onder deze nieuwe egalitaire verhoudingen. Met als gevolg een publieke sector, de politiek voorop, in grote twijfel.

Hoeveel gelijkheid kunnen we aan?

Democratisering van verhoudingen was altijd een links ideaal. Is dat nog steeds zo? Zo ja, hoe passen we de publieke instellingen en de publieke omgangsvormen daarbij aan. Op deze pagina's een zoektocht langs onderwijs, zorg, strafrecht, media en politiek.

mondigheid vs beza66

In het themadeel een fotoserie van kinderen die verbeelden wat ze later willen worden. Hierboven: badmeester, verderop: dirigent, dierenarts, juf en dominee. De serie is gemaakt door Sabine Joosten.

Mondige burgers eisen voortdurend uitleg en verantwoording van politici, onderwijzers, dokters, rechters, journalisten. De professionele elite is haar gezag kwijt. Hiërarchie heeft plaatsgemaakt voor gelijkheid, tegelijk is vertrouwen verdrongen door wantrouwen. De oude regels en afspraken bezwijken onder deze nieuwe egalitaire verhoudingen. Met als gevolg een publieke sector, de politiek voorop, in grote twijfel.

Hoeveel gelijkheid kunnen we aan?

Democratisering van verhoudingen was altijd een links ideaal. Is dat nog steeds zo? Zo ja, hoe passen we de publieke instellingen en de publieke omgangsvormen daarbij aan. Op deze pagina's een zoektocht langs onderwijs, zorg, strafrecht, media en politiek.

mondigheid vs 6e2a6

In het themadeel een fotoserie van kinderen die verbeelden wat ze later willen worden. Hierboven: badmeester, verderop: dirigent, dierenarts, juf en dominee. De serie is gemaakt door Sabine Joosten.

mondige burger,

JOS VAN DER LANS

De treurige vaststelling is dat de emancipatie van burgers niet geleid heeft tot een democratische omgang met professionele elites. De afstand tussen burger en dokter, onderwijzer, maatschappelijk werker, politicus, is groter dan ooit. Tijd voor een nieuw ontwerp voor de publieke sector

Jos van der Lans is cultuurpsycholoog en publicist; voor GroenLinks is hij lid van de Eerste Kamer

Eén van de meest hilarische herinneringen aan mijn studie psychologie was de vertoning van een film met de psycholoog/therapeut Carl Rogers als hoofdpersoon. Het moet ergens in het midden van de jaren zeventig zijn geweest. Rogers was wereldwijd beroemd geworden met zijn *client-centered therapy*. In deze vorm van de psychotherapie staat het inzicht van de patiënt ('cliënt') in zichzelf centraal. De rol van de therapeut is het op 'non-directieve wijze' aan het licht brengen van gevoelens, zonder vastgestelde therapeutische richting op te leggen. Met zijn empathisch vermogen zorgde de therapeut dat de therapie voor de cliënt een zelfontdekkingsreis werd.

In de film zagen zo'n tweehonderdvijftig studenten een kale vijftiger uitleggen hoe de *client-centered therapy* in zijn werk ging. De gesprekstechniek van de therapeut bestond vooral uit het zogenaamde 'spiegelen'. Dat wil zeggen: het – in andere woorden – herhalen en teruggeven van wat de cliënt zelf gezegd heeft. Door korte samenvattingen, door veel dus-vraagjes ('dus je vindt dat je dat niet goed gedaan hebt?'), door kleine abstracties, maar altijd in de vorm van een spiegel, de cliënt moet zichzelf er in kunnen 'terugvinden/herkennen'.

We zagen Rogers in hemdsmouwen in een sessie waarin we meekeken over de schouders van een cliënt. We zagen Rogers begrijpend kijken, uitnodigend knikken en verbaal aanmoedigen. Elke opmerking van de cliënt kaatste hij stimulerend terug: Vind je dat echt? Kan je er nog iets meer over vertellen? Wat voelde je toen? Zelden een professional gezien die de kunst van het begrip tonen zo perfect beheerste als Carl Rogers.

De film duurde ongeveer twintig minuten. En naarmate de tijd verstreek verschenen er steeds meer zweetdruppels op het kale hoofd van de psycholoog. Echt hilarisch werd het in de slotscène toen een totaal bezweet hoofd van de therapeut close in beeld kwam, alsof hij – in plaats van wat gehum, geknik en subtiele herformuleringen – zojuist een bovenmenselijke prestatie had geleverd. Bij mij werkte het beeld van de zo goed als uitgewoende therapeut onmiddellijk op mijn lachspieren, tot grote ergernis van mijn medestudenten die vol bewondering naar het doek starden.

De herinnering kwam onlangs bij mij boven toen ik met mijn zoontje bij de orthodontist was om te kijken of hij niet – zoals bijna al zijn leeftijdgenoten – aan de beugel moet. Dat leek mij op zichzelf niet zo'n ingewikkelde vraag, maar de dienstdoende orthodontist legde mij vier mogelijke behandelopties voor. Ik staarde haar wanhopig aan. Hoe kan ik daar uit kiezen, vroeg ik haar. Zij antwoordde dat ik de voor- en nadelen tegen over

elkaar moet afwegen. Maar daar bent u toch voor, zei ik verbaasd. Maar ik kan niet voor u kiezen, zei ze, dat moet u doen. Uiteindelijk vroeg ik haar: wat zou u in mijn geval kiezen? Even aarzelde ze, maar toen zei ze ferm: dat kan ik u niet zeggen.

Wat ik maar wil zeggen: Carl Rogers is inmiddels overal. Niet in zijn hilarisch-empathische vorm, maar wel als basisidee, als grondregel van de moderne omgangsvormen tussen burgers en professionals: dokters, onderwijzers, maatschappelijk werkers, journalisten, politici, enzovoort. Wat midden jaren zeventig nog bewerkstelligd moest worden, zijn neerslag moest krijgen in professionele praktijken, is inmiddels gewoon geworden: de norm. Met een knipoog naar Rogers zou je kunnen zeggen: we leven in een *client-centered society*.

Dat is een ingrijpende culturele revolutie geweest, waarvan de betekenis nog maar nauwelijks op zijn waarde is geschat. Want de verandering die zich – uit verzet tegen de hooghartige psychoanalyse, de betweterige psychiatrie en de dehumane gedragspsychologie – in de spreekkamer van Rogers voltrok, en die door die honderden psychologiestudenten in de jaren daarna navolging kreeg, voltrok zich welbeschouwd over een breed front in de samenleving. Het ja-knikken van de burgers was voorbij, zij werden niet alleen geacht hun mondje te roeren, zij werden daar in toenemende mate door professionals toe uitgenodigd.

Overall werd er geschud aan de boom van professionele autoriteiten. Of het nu de psychiater was (zie: Jan Foudraïne, *Wie is van hout?* dat door dezelfde generatie psychologiestudenten verslonden werd), de hoogleraar (denk aan de affaire Daudt, een Amsterdamse hoogleraar politicologie die zijn ouderwetse poot stijf hield en dus het veld moest ruimen), de politieagent (die zich halverwege de jaren zeventig presenteerde als 'je beste kameraad'), de dokter of de onderwijzer – de professe gaf de persoon in kwestie niet langer een vanzelfsprekend gezag mee. Het professionele oordeel was niet langer wet, maar eerder een kwestie van overleg, van inspraak, ja...inderdaad: van zelfinzicht. De zin – wat denkt u er zelf van? – is (in een oneindig aantal varianten) standaardonderdeel gaan uitmaken van de openingsceremonie van nogal wat professionele contacten. Sterker, zelfhulpgroepen schoten als paddestoelen uit de grond. Genezen deed je zelf, net als de wereld verbeteren.

Spijkerbroek

We hebben deze verandering geboekstaafd als zijnde de anti-autoritaire revolutie. En terecht: het was een bevrijding van nodeloze bevoogding, van bestuurlijke arrogantie, van (toen wel) achterkamertjes, van de verhevenheid van de elites. Zo was Nederland zo ongeveer vanaf het begin van de Republiek bestuurd, en de verzuijing had deze vorm van elitaire bedisseling nog eens geperfectioneerd. Het land werd bestierd door een omvattend hiërarchisch netwerk waarin professionele elites met onzichtbare verbindingen aan elkaar geschakeld waren en waar er scherp gewaakt werd op de grens tussen insiders en outsiders.

De jaren zestig en zeventig bliezen dit bouwwerk op. Radicaal. Nergens ter wereld pakte de culturele revolte zo hardhandig uit als in de lage landen. Het omhulsel paste niet meer op de nieuwe middenklasse-in-aantocht en de dienstverleningseconomie-in-ontwikkeling. Met de opkomst van de media en de verspreiding van de sociale wetenschappen kwam een heel ander mensbeeld in omloop. Het beproefde elitaire skelet van de verzuijing kon geen thuis bieden aan deze mentale moderniteit. Het was niet bestand tegen buitenlandse invloeden, zoals die van de humanistische psychologie, of de popmuziek waarin niet de hiërarchie, maar de dynamiek, niet de autoriteit maar de zelfontdekking centraal stond.

aanbieding:
€ 2,50 korting
"Koning Burger" van Jos van der Lans.
Lezers van de Helling betalen
tot 1 feb. 2005 € 12,50 ipv € 15,00.
Bij inlevering van deze bon
in de boekhandel.
Actienr.: 501-53828

wijkende elite

Het verhaal is bekend. De taferelen en beelden van de jaren zestig en zeventig staan nog op ons netvlies. Bezettende studenten, chefs die hun baard lieten staan en een spijkerbroek aantrokken, Dennedal waar verstandelijk gehandicapten meer menselijkheid werd geboden, Dolle Mina's die dolden met mannenbolwerken, krakers, kabouters, actiegroepen; alles wat klein gehouden werd, onderdrukt, in zijn vrijheid beknot of in zijn mens-zijn belemmerd, kon meesurfen op de golf van warme solidariteit die deze bevrijdingsbeweging voortbracht. Alles wat klein gehouden was en kon opstaan kon op sympathie van de beweging rekenen. Van arbeider tot gehandicapte, van gastarbeider tot kunstenaar, van scholier tot bejaarde, overall gloeide de vonk van emancipatie en mondigheid.

Gelijkheid

Het domste wat je in die jaren kon doen was je elitair gedragen. De studentencorpora (de klassieke leerschool van de elites) beleefden zware tijden. Elitair werd een scheldwoord, elite een gezelschap waarin het fout toeven was. Alles wat op afstand stond, verheven was, of zich verheven voelde, alles dat niet voor iedereen toegankelijk, niet aanspreekbaar, niet controleerbaar was, was elitair. Letterlijk werd er maar in een paar schouwburgen met tomaten gesmeten: figuurlijk gebeurde het overal, op alle plekken waar professionals aan het werk waren. Want wat elitair was stond al snel in een kwaad daglicht, al was het maar omdat het herinnerde aan de tijd dat de verzuilde elites zich onbereikbaar toonden. De nieuwe wind maakte alles – letterlijk – met de grond gelijk. En op die grond stond de burger, de zelfontdekkende burger van Rogers, de gelijke kansen burger van Den Uyl, van god los en zonder aanzien des persoons. Op de vloer van de samenleving heerste gelijkheid.

Natuurlijk was dat een droom. Maar wel een droom die de werkelijkheid behoorlijk wist te tekenen. De in de jaren zeventig ingezette 'lange mars door de instituties' zorgde ervoor dat de moderne, op gelijkwaardigheid gebaseerde omgangsvormen zich tot in de haartvaten van de samenleving verspreidde. De deuren van de politiek gingen open via alle mogelijke inspraakvoorzieningen, alles wat ook maar zweemde naar een besluit dat over de hoofden van burgers was genomen kon op een kritische pers, een actiecomité en burgerlijke ongehoorzaamheid rekenen. Paternalisme van professionals werd het nieuwe taboe.

En de professionele cultuur begon zich daaraan aan te passen. Was het tot aan de jaren zestig heel te doen gebruikelijk dat een vertegenwoordiger van een instantie (kerk, gemeente, woningcorporatie, hulpverleningsinstelling, vereniging) zich aan de deur meldde, en de bewoner aansprak op zijn verantwoordelijkheid om contributie af te staan, huur te betalen, kinderen te maken (kapaans en pastoors) of zich anderszins te gedragen, met het op gang komen van de anti-autoritaire revolutie werd het alsmaar stiller aan de voordeur. Daarmee stierf het huisbezoek, ooit zo ongeveer de *core business* van menig maatschappelijke instelling, langzaam maar zeker een stille dood. De beweging werd omgedraaid: de gelijkgeschakelde elites noemden zich nu professional en opereerden vanuit hun kantoor, hun werkplek – de burger moest naar hun toekomen, liefst gemotiveerd, anders leidde het nergens toe. De private leefwereld van burgers werd verboden werkterrein voor professionals. Distantie was de kern van de nieuwe professionaliteit.

Een voorbeeld. De vanzelfsprekendheid waarmee de onderwijzer ooit ouders aansprak als het gedrag van hun zoon Jan hem niet beviel werd in de nieuwe cultuur langzaam maar zeker met aarzelingen omgeven. Niet alleen werd de onderwijzer geacht het zelf met Jan te rooien, maar tegelijkertijd moest hij daarbij wel omzichtig te werk gaan want als Jan zich onheus behandeld voelde werd de kans

steeds groter dat zijn ouders als zijn advocaat gingen optreden en verhaal kwamen halen. Hij moest met andere woorden zijn professionaliteit diplomatiek en communicatief leren inzetten. Hij moest elke keer opnieuw het vertrouwen zien te winnen, want hij kan er niet vanuit gaan dat hij dat vanwege zijn positie krijgt. En aangezien dat – in een klas met dertig leerlingen – bijna niet op te brengen is, begonnen nogal wat onderwijzers in hun verkeer met ouders ontwijkend gedrag te vertonen. Minder communiceren, geen risico's nemen, alleen in het ergste geval optreden – de weg van de minste weerstand is wel zeer verleidelijk.

In een notendop heeft die beweging zich niet alleen in het schoolgebouw maar op grote schaal in de 'klantgerichte samenleving' voltrokken. Tegenover de opmars naar buiten van burgers naar de publieke sfeer stond de beweging naar binnen van de professionele elites. Die beweging heeft verschillende vormen aangenomen: verdergaande specialisering en professionalisering (hoe specifiek het vakgebied, hoe hoger de professionele status, hoe makkelijker de erkenning) en omvangrijke institutionalisering (steeds grotere organisaties). Het gevolg daarvan was dat het publieksgevoelige veldwerk, het frontwerk, het contactwerk steeds verder uit het zicht van professionele organisaties in de publieke sector verdween. De nieuwe mentaliteit veronderstelde immers een gemotiveerde beweging van burgers naar professionals toe, en niet andersom.

Zelfbedieningszaak

Zo leidde de gewenste grotere gelijkheid paradoxaal genoeg tot meer afstand. Deze afstandelijke professionaliteit is nog eens opgejaagd toen vanaf de jaren negentig de geest van vraagsturing en marktwerking neerdaalde in de publieke sector. Dat gedachtegoed sloot – achteraf bezien – naadloos aan bij de omslag die de jaren zestig en zeventig al hadden bewerkstelligd. Nadat eerst de autoriteiten, de regenten, de elites van hun voetstukken waren gehaald en hun plaats waren geweest, werd het overheidspaternalisme rijp voor de sloop geacht. Dat gebeurde in de jaren tachtig, toen het neoliberale denken om zich heen greep en een einde maakte aan het idee dat de samenleving politiek vanuit een centrum (Den Haag) maakbaar zou zijn. Die politieke hoogmoed werd ineens gezien als een restant van een achterhaald tijdperk, en in het nieuwe tijdperk diende de macht verplaatst te worden naar kiezende burgers, naar de markt. De oude aanbodsturing van de publieke sector moest plaats maken voor vraagsturing, een sturingsconcept dat tot op de dag van vandaag voor op de tong ligt van bestuurders en beleidsmakers.

In de institutionele praktijk betekende dat een nieuwe ontwapening van professionele elites. Waren ze in de jaren zestig/zeventig hun vanzelfsprekende overwicht op burgers kwijt geraakt, in de jaren tachtig/negentig werd hun professionele autonomie steeds verder ingekaderd door een oprukkende managementgeest, die mensenwerk als een product betitelde, zich voor de opdracht gesteld zag om met minder geld beter waar te verkopen en dat met kracht wilde bewijzen. Het gevolg was dat kwantitatieve productienormen inhoudelijke werkprocessen gingen bestieren, dat er individuele prestatie-eisen werden gesteld die ontleend waren aan doelen van de organisatie, maar wezensvreemd waren in de context van persoonlijke dienstverlening. De fixatie op lagere kosten zorgde er bovendien voor dat organisaties op één hoop werden geveegd om schaalvoordelen binnen te halen, maar tegelijkertijd introduceerde deze grotere spanbreedte van organisaties de noodzaak om professionals beter te controleren. Aan de hand van steeds complexere automatiseringssystemen werd van professionals verlangd steeds meer tijd te besteden aan het zo nauwgezet

... wijkende elite

mogelijk registreren van hun handelingen.

Zo zijn we van kwaad tot erger geraakt. In de publieke sector hebben overheid, instellingen, professionals en burgers elkaar gegijzeld in een alsmaar groeiend wantrouwen. De overheid wil waar voor haar geld en vraagt om papieren, de managers moeten hun professionals disciplineren zodat ze tegen zo laag mogelijke kosten een zo hoog mogelijke productie leveren en vragen daarom over elke professionele handeling informatie, professionals beginnen zich door de toenemende druk op hun werk af te schermen en vluchten in specialismen of blinken uit in makkelijk meetbare prestaties die eenvoudig 'management-correct' zijn te registreren, en burgers gedragen zich steeds meer als consumenten die in de Zelfbedieningszaak Nederland zo snel mogelijk bediend willen worden en bij de kassa zo weinig mogelijk willen afrekenen.

Gretig

Dat is een treurige vaststelling. Eigenlijk moeten we concluderen dat de emancipatie van burgers en de mondigheidsrevolte vanaf de jaren zeventig niet geleid hebben tot een nieuwe, democratische omgang met professionele elites. Integendeel, we hebben ze ingesnoerd, klein gehouden, op grote monden getrakteerd. We zien ze het liefst als loopjongens, als adviseur, maar we hebben er de grootst mogelijke moeite mee om ze als professionele autoriteit te erkennen en hun uitspraken van invloed te doen zijn op onze persoonlijke levenssfeer. En van lieverlee hebben ze zichzelf op afstand geplaatst, teruggetrokken, onbereikbaar en ongenaakbaar gemaakt. Dat is het ruwe beeld.

Maar langzaam maar zeker dringt zich een andere behoefte op. De schoen begint te wringen. Zo gebruiken recente WRR-rapporten termen als 'beschavingsoffensief' en 'herovering van buurten', operaties waarin krachtige professionals de burger toespreken en benaderen. Woningcorporaties gaan weer op huisbezoek, het maatschappelijk werk zoekt ijverig naar nieuwe vormen van 'out reachende hulpverlening', bemoeizorg is in de geestelijke gezondheidszorg zo langzaam maar zeker weer een normaal woord aan het worden. Kortom, de behoefte aan vormen van professionaliteit die niet-afstandelijk zijn, en wel directief, die interveniëren in leefsituaties, die van zich doen spreken, die behoefte neemt toe. Zelfs politici zoeken hun kiezers weer op.

Tegelijkertijd lijkt zich een groeiende vermoeidheid af te tekenen als het gaat om dat andere boegbeeld waarop de publieke sector sinds een aantal decennia gesmeed is – het beeld van de kiezende, zelfbewuste, zelfbepalende burger. Je leest dat af aan de gretigheid waarmee in smaakmakende kringen een boek als *The paradox of choice* van Barry Schwartz wordt aangehaald. Of de ergernis die het nieuwe zorgstelsel oproept, de afkeer van mensen om verplicht te moeten kiezen. Het beeld van die energieke burger lijkt uitgewerkt. De moderne burger wil zijn betrekkingen niet bouwen op permanente calculatie, maar ook op loyaliteit, op vertrouwdeheid.

Je kan niet om de conclusie heen dat er behoefte is aan een andere aansturing van de publieke sector. Een nieuw ontwerp waarin burgers en professionals op een andere wijze tot elkaar komen. Zo'n verhaal is er nog niet. Dat is ook de reden waarom het verzet tegen vraagsturing nog geen weerklank heeft gevonden in de bestuurlijke en politieke praktijk. Dat komt omdat de critici inmiddels wel redelijk overtuigend hebben bewezen wat er allemaal mis is gegaan (schaalvergroting, interne bureaucrativering, managementinflatie, professionals als uitvoeringspionnen), maar weinig te melden hebben over wat het alternatief is. Daardoor zingen de bestuurders rustig het vertrouwde liedje. Je kunt het ze eigenlijk nauwelijks kwalijk nemen.

Iets nieuws

De critici moeten gaan bouwen aan een nieuw ontwerp voor de publieke sector. Daartoe dient allereerst te worden vastgesteld wat het fundament is van de publieke sector, de kleinst denkbare organisatorische eenheid. Naar mijn idee is dat de betrekking tussen burger(s) en professional(s). Dat is de basis, het startpunt voor het ontwerp van de nieuwe publieke sector. Van daaruit redenerend moet het mogelijk zijn om in plaats van een vervreemdend consumentistisch-institutioneel paradigma of een productgeoriënteerd-economisch paradigma een ander ordeningsmodel tot ontwikkeling te brengen: een aansprekend relationeel paradigma.

Want eenmaal redenerend vanuit deze kleinst denkbare organisatorische eenheid opent zich een nieuwe denkwereld. Want aan welke eisen zou zo'n betrekking tussen burger(s) en professional(s) moeten voldoen? Dat verschilt natuurlijk per context, maar in zijn algemeenheid zou je kunnen bedenken dat zo'n betrekking zich kenmerkt door toegankelijkheid, erkenning van professionele deskundigheden, wederzijds vertrouwen, wederkerigheid (men heeft elkaar iets te bieden), nabijheid (dicht bij de leefwereld) en doel- en oplossingsgerichtheid (men wil wat bereiken). En zie: het nieuwe paradigma begint al afstand te nemen tot de klant-is-koning-filosofie, de gedachte dat 'de' burgers centraal staan of – aan de andere kant – de professionele arrogantie dat de deskundigen het voor het zeggen zouden moeten hebben.

Zo ontwerpen we vanzelf verder. Wat betekent deze kleinst denkbare organisatorische eenheid voor een professionele organisatie? Voor verantwoording? Voor de verhouding van managers-professionals? Wat betekent het voor politici, voor bestuurders? Hoe langer je nadenkt, hoe leuker het wordt, want nu stuiten we in onze ontwerfdrift op de bestaande bureaucratistische introversie van veel instellingen, op institutionele afstandelijkheid, op onbegrijpelijke CAO-afspraken en zelfs minachting voor burgers. Hier moeten we ons nieuwe paradigma als een koevoet tussen de deur van de bestaande institutionele orde zetten.

Enzovoorts, et cetera. Het nieuwe relationele paradigma moet een ijkpunt worden in het denken over hoe het professionele werk georganiseerd moet worden, hoe er vertrouwen van burgers gewonnen kan worden, hoe er niet langer afgewacht kan worden, maar er bovenop wordt gezeten. Dat is een geweldige intellectuele en politieke opgave: stem geven aan de kleinst denkbare organisatorische eenheid van de publieke sector. Laten zien dat het mensenwerk is en dat je het als mensenwerk moet organiseren. Daarbij hebben professionals meer te bieden dan het ja-knikken van Carl Rogers en zijn burgers niet louter ontdekkingsreizigers van zichzelf. Met zoveel levenswijsheid moet toch iets moois, iets nieuws te beginnen zijn.

x

Onlangs verscheen van Jos van der Lans het boek: *Koning Burger – Nederland als zelfbedieningszaak*; uitgeverij Augustus. Bovenstaande beschouwing is daar deels op gebaseerd. Meer informatie over het boek vindt u op: www.josvdlans.nl/koningburger.asp
Zie ook de bon op pagina 22

COOP. VERENIG. VERIJNG 1878

ROBERT SIKKES

Ouders eisen

Ouders zijn heel tevreden over de school van hun kind. Tegelijk is de opmars van klagende ouders de grootste verandering in het basisonderwijs. Ze willen een beetje meer aandacht.

Robert Sikkes is hoofdredacteur van het Onderwijsblad, magazine van de Algemene Onderwijsbond, en auteur van 'De allerbeste basisschool – gids voor ouders, leerkrachten en politici over de kwaliteit van het basisonderwijs' (Spectrum, 2004)

Een moeder in Zuidhorn kreeg een schoolpleinverbod opgelegd: de school werd gek van de stortvloed aan opmerkingen, vragen en klachten. Een vader in het Gooi stapte naar de rechter omdat zijn kleuter geen klas mag overslaan, maar verloor. In Den Haag hadden ouders meer succes. Ze maakten een zwartboek over de achterstand van hun kinderen, gingen met hun grieven naar de inspectie, die pal daarop de school aan een extra doorlichting onderwierp en het schoolbestuur dwong om de kwaliteit te verbeteren. En is de opmars van leerkrachten – vaak door ouders opgezet – niet het ultieme bewijs dat de opstand van de ouders tegen de professionals op school met alle middelen wordt ingezet?

Nee, de revolutie blijft uit. Want ouders zijn gemiddeld genomen erg tevreden over de school, de leerkrachten en het onderwijs. Ze komen bij uitzondering in het geweer als ze vrezen dat het welzijn van hun oogappeltje wordt bedreigd. En dan zijn ze wel eens bereid om tot het uiterste te gaan. De tevredenheid blijkt keer op keer uit de jaarlijkse *Onderwijsmeter* van het ministerie. De kwaliteit van de eigen school krijgt een dikke zeven-en-een-half, de eigen leraren van hun kinderen een zeven in het voortgezet onderwijs tot bijna een acht op de basisschool. Ouders zijn tevreden op vrijwel alle fronten, of het nu over de veiligheid, de sfeer of de motivatie van het team gaat. Er zijn twee minpuntjes: gebrek aan individuele aandacht in het basisonderwijs en de lesuitval in het voortgezet onderwijs.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft in de studie *Ouders bij de les* geprobeerd om de rol van ouders in het onderwijs helder te krijgen. Zijn zij consumenten, voortdurend kritisch op zoek naar het allerbeste onderwijs? Of stellen ouders zich op als medevormgever van het onderwijs door

zich intensief te bemoeien met de dagelijkse gang van zaken op school? Of zijn ouders eerder passieve cliënten, die wel zien wat er op ze afkomt en vervolgens hun standpunt bepalen?

Het lijkt op het laatste. De overheid doet weliswaar verwoede pogingen om net te doen alsof ouders consumenten zijn, door op internet kwaliteitskaarten te publiceren, maar in de praktijk zoeken ouders gewoon een aardige school dicht bij huis met een sfeer die ze aanspreekt. De staat probeert verder ouders te betrekken bij het schoolleven, onder meer door het instellen van medezeggenschapsraden. Maar het kost die raden keer op keer onwaarschijnlijk veel moeite om vaders en moeders voor die rol te interesseren. Nee, het SCP komt tot een treurige conclusie. De overheid propageert wel ouderparticipatie, maar dat is tegen beter weten in. Slechts een handjevol ouders wil zich echt met het beleid bemoeien.

Tomatensoep

Ouderbetrokkenheid loopt eerder via de minder formele kanalen. De ouderraad, die de uitjes en feesten organiseert, kan op meer vrijwilligers rekenen. En los daarvan zijn talloze ouders bereid om tijd en moeite te steken in het schoolleven. Als leesmoeder, door mee te gaan met het schoolreisjes, door tomatensoep voor het kerstdiner te maken. Die rol past de ouders het best. Op de basisschool levert ongeveer de helft van de ouders (driekwart van de moeders, een kwart van de vaders) een dergelijke informele bijdrage. Het SCP maakt dan ook gehakt van het overheidsideaal dat ouders graag intensief betrokken willen zijn bij het beleid van de school.

De feitelijke ruimte voor ouders om zich met beleid te bemoeien is overigens niet erg groot. Noch op school, noch gemeentelijk, noch landelijk hebben ouders echt iets in de melk te brokkelen. De vier ouderorganisaties NKO, Ouders&Coo, Lobo en voo doen misschien hun uiterste best om een voet aan de grond te krijgen, maar als het er echt om gaat, bijvoorbeeld over een vierdaagse schoolweek, hebben ze uiteindelijk weinig of niets te vertellen. Ouders hebben nu eenmaal tegengestelde belangen. Of beter geformuleerd: allemaal hetzelfde belang. Allemaal wensen ze het beste voor hun eigen kind en hebben weinig oog voor het geheel.

Het SCP is weinig optimistisch over verbetering van de positie van ouders. Nu het beroep van leraar professionaliseert en schoolbesturen fuseren tot grootschaliger verbanden, wordt de positie van ouders alleen maar zwakker: "De verwachting is dat

de bestaande kennis- en machtsachterstanden opzichte van bestuur en personeel door deze ontwikkelingen alleen maar zal toenemen."

Feit is dat ouders en school elkaar soms slecht verstaan. De mix van vertrouwen en afhankelijkheid maakt de onderlinge relatie tussen school en ouders kwetsbaar. De hoofdconclusie van het KRO Vertel het onderzoek van eind 2003 luidde bijvoorbeeld dat ouders vinden dat leraren niet luisteren. "Ouders vinden leraren maar lui. Te vaak schuiven zij hun verantwoordelijkheid af op een te hoge werkdruk en een gebrek aan tijd." Het gebrek aan communicatie wordt volgens het onderzoek "pijnlijk duidelijk".

Opvoedboeken

Bij de verschijning van haar bundel columns *Ik sta er alleen voor* noemde schrijfster/lerares Inge Braam op haar beurt juist de opmars van klagende ouders de grootste verandering die zich de afgelopen jaren in het basisonderwijs heeft voltrokken. Als oorzaak ziet zij dat ouders torenhoge verwachtingen hebben van hun eigenhandig verwerende kreng, en min of meer eisen dat de juf of meester er dan maar ook eventjes uithaalt wat er volgens pa en moe in zou zitten. En o wee als dat proces niet helemaal loopt zoals verwacht. "Ik merk ook aan mijn collega's dat het de verandering is waar ze het minst tegen kunnen, dat hun professionaliteit in twijfel wordt getrokken." Met haar blijmoedig optimisme zegt ze vervolgens dat het wel zal wennen, al zal het volgens Braam moeite kosten om een nieuwe houding tegenover ouders te bepalen. "Tegen lastige kinderen kun je nog zeggen: en nu is het afgelopen. Dat lukt je bij ouders niet."

Inderdaad, het houdt nooit meer op. Daar zullen leraren aan moeten wennen. De huidige generatie ouders is hoger geschoold dan ooit tevoren en wordt in de damesbladen en opvoedboeken overladen met tips over het oppikken van signalen over pesten, dyslexie of ADHD. Tegelijkertijd is het belang voor ouders van een soepele schoolloopbaan van hun kind toegenomen. Allereerst omdat het besef wortel heeft geschoten dat de schoolopleiding ook de maatschappelijke kansen bepaalt. Daarbovenop zijn de gezinnen kleiner geworden. Kon een ouder vroeger accepteren dat in het gezin van vijf er eentje niet zo goed kon meekomen, nu is het een hard gelag als een van de twee kinderen minder presteert, zo luidt een favoriete uitspraak onder onderwijssociologen. Het is allemaal waar en iedereen ziet ze daarom ook wel over het schoolplein schuiven, de verontwaardigde vaders en moeders

aandacht

die op hoge toon tekst en uitleg vragen over iets onbenulligs en van een mug een dieren-tuin vol dikhuiden maken. Scholen zouden daarom hun oudercommunicatiebeleid wel eens onder de loep kunnen nemen om irritaties voor te zijn. Want er gaat ook soms serieus iets mis. Als communicatie-arbeider én schoolgaande-kinderen-leverancier sta ik wel eens verbaasd te kijken hoe scholen omspringen met basisvaardigheden klant-vriendelijk gedrag.

Slaapfeest

In de onderbouw zit je als vader nog iedere ochtend braaf met je kind op schoot in de kring. Om de dienstmededelingen van de kleutergroep aan te horen, de oproepen van de juf voor bijstand bij het uitstapje naar de kinderboerderij te noteren, of de ingestudeerde liederen en verzen met applaus te belonen. Je wordt onder aandacht bedolven. In groep drie sta je echter opeens buiten. Een kus, een aai over de bol en vertrekken maar. De communicatie over dienstmededelingen verloopt via briefjes die kinderen meekrijgen en kwijtraken, of onduidelijke mededelingen die ze mondeling overbrengen. "Als het slaapfeest is, zijn we overdag vrij." Maar vóór of ná het slaapfeest, of allebei? "Dat weet ik niet meer."

Laten we niet al te veel somberen: het loopt zelden helemaal uit de hand, al lijkt dat in de media wel eens anders. "Juridisch geweld baart onderwijs grote zorgen", "Ouders in de rij om de school aan te klagen" en "Ouder claimt vaker schade bij scholen", zijn een paar krantenkoppen. Hier hebben we te maken met een journalistieke wet. Eén voorval is een incident, twee is een trend.

Het aantal ouders dat naar een landelijke klachtencommissie of de rechter stapt, stijgt misschien wel, maar waar hebben we het over? Het gaat bij elkaar om naar schatting 600 gevallen per jaar. Dat is helemaal niets wanneer je bedenkt dat er iedere dag bijna 2,5 miljoen kinderen naar school gaan, een percentage van nog niet eens 1 promille. Een score die veel bedrijven graag zouden willen evenaren.

x

Literatuur:

Inge Braam: 'Ik sta er alleen voor – columns van Lachesis'; Algemene Onderwijsbond, 1999 (uitverkocht, de nieuwe bundel 'Petjes en Prinsjes', Het Spectrum, 2005 is verkrijgbaar in de boekhandel)

Ministerie ocw: 'Onderwijsmeter 2005', Uitgave ocw, 2005

Ria Vogels: 'Ouders bij de les', uitgave scr, 2002

PAULUS LIPS

Democratie in

De verhouding tussen arts en patiënt is een stuk gelijkjer geworden en dat heeft zonder meer positieve kanten. Maar nivellering heeft grenzen.

Paulus Lips is huisarts en medisch-ethicus in opleiding

Ademloos zagen we hem in de collegezaal te werk gaan. Hij torede, gehuld in lange witte jas, vanuit zijn staande positie hoog boven de in bed gelegen zieke man uit. Met een paar afgemeten vragen analyseerde hij haarscherp het probleem van de patiënt. In een paar korte zinnen gaf hij vervolgens een uitleg die de patiënt in stilte aanvaardde. Wat een charisma en wat een respect dwong deze dokter af! We waren eerstejaars studenten geneeskunde en getuige van een fraai staaltje medisch paternalisme; een attitude die, zoals we later zouden leren, funest is voor een goede arts-patiënt-relatie. De afgelopen decennia is de relatie tussen arts en patiënt flink genivelleerd. In toenemende mate is er sprake van een gelijkwaardige verhouding van waaruit beide partijen middels een dialoog streven naar een gemeenschappelijk doel. Ten dele komt deze nivellering door een attitudeverandering bij de patiënt. In de eerste plaats is dit een resultaat van een ontwikkeling die zich maatschappijbreed laat gelden: het groeiende individualisme, dat ook in de geneeskunde te merken is. Het persoonsgebonden budget (PGB) dat binnenkort tien jaar bestaat, is hiervan een goed voorbeeld. Chronische zieken krijgen een vergoeding en daarmee staat het ze vrij om de zorg in te kopen die zij nodig vinden; zorg op maat die men zelf kan bepalen.

Hierbij hoort ook dat de mondigheid van patiënten is toegenomen. Vaak is dit uitdagend en waardevol, zoals de vele keren dat mijn patiënten tegenover mijn visie als hun huisarts een eigen visie plaatsen. Hierdoor is de openheid tussen arts en patiënt groter geworden; van oudsher moeilijk bespreekbare onderwerpen als seksualiteit en relatieproblematiek komen zonder problemen in de spreekkamer aan de orde. De toegenomen mondigheid kent echter ook zijn keerzijde: in de huisartsenpraktijk zijn schreeuwende of agressieve patiënten aan de balie of in de spreekkamer geen unicum meer.

Hoge bloeddruk

Er zijn ook oorzaken voor de attitudeverandering bij de patiënt die specifiek zijn voor de medische zorg. Zo is er een toenemend geloof in de maakbaarheid van het lichaam. 'Ziekten zijn te genezen, of op zijn minst om te vormen tot een draaglijk chronisch proces, zodat alleen de ouderdom nog een punt achter ons leven kan zetten', zo lijkt men te denken. De televisie werkt hier gretig aan mee door de vertoning van miraculeuze operaties en sensationele reddingen,

voorbijgaand aan het feit dat dit niet de alledaagse werkelijkheid betreft. Zo zie ik bijna dagelijks kinderen op mijn spreekuur die hoesten en niet lekker zijn. De ouders, beiden een drukke baan, hebben geen tijd om hun zoon of dochter thuis te laten uitzien en verwachten momentane genezing. Mijn teleurstellende advies: bed en een paar dagen rust.

De groeiende openheid van de medische zorg via krant, televisie en internet beïnvloedt ook de opstelling van de patiënt. Veertig jaar geleden was het ondenkbaar dat een consult bij een dokter zou worden uitgezonden op televisie; tegenwoordig kan je avond aan avond getuige zijn van de intiemste problemen uit de spreekkamer. In de week dat dit artikel werd geschreven waren alleen al op de publieke zenders negentien populair-medische programma's te zien; gemiddeld zo'n drie uur per dag. Vanzelfsprekend dat zij die deze programma's bekijken, en dat zijn er velen gezien de kijkcijfers, op basis hiervan een mening vormen over verschillende aspecten van de zorg.

Afgestraft

Op internet zijn professionele richtlijnen uit diverse landen te vinden, met als gevolg dat patiënten hun behandeling niet alleen spiegelen aan het nationale protocol, maar ook in de gaten houden of de Nederlandse artsen voldoen aan internationale maatstaven. Recent kwam een patiënt bij me met een uitdraai van dertig pagina's: een Amerikaans protocol voor de behandeling van hoge bloeddruk, en daarbij de vraag waarom ik haar een ander medicijn had voorgeschreven.

Tot slot een oorzaak van de attitudeverandering die vooral het afgelopen jaar veel aandacht heeft getrokken: de vercommercialisering van de gezondheidszorg. Als patiënt kan je tegenwoordig shoppen: op zoek naar een goedkope verzekering, het beste ziekenhuis of de meest patiëntvriendelijke huisarts. Een vorm van consumentisme dat zich vooral in de eerstelijnszorg laat gelden. De patiënt neemt hier de rol van kritisch afnemer en de huisarts moet een weg zoeken tussen het bieden van goede geneeskundige zorg en klantenbinding zonder te vervallen tot een 'u-vraagt-wij-draaien-mentaliteit'. Door in de nieuwe Zorgwet de positionering van de patiënt als consument te benadrukken, zal dit nog meer op de voorgrond komen te staan.

De nivellering van positieverschillen van arts en patiënt komt niet alleen van de laat-

de spreekkamer

ste, ook artsen dragen hieraan bij. Ook zij zijn zich bewust van een toenemende openheid in de geneeskunde, worden mondiger en spelen in op en zijn onderdeel van een commerciële zorg. Patiënten stimuleren deze verandering: slechte communicatie of een hautaine of paternalistische houding van hun dokter wordt afgestraft. Afgelopen week zei een 73-jarige Amsterdamse dame in trainingspak tegen mij: "Dokter wat ben je vandaag kortaf! Ben je niet in je goeie doen?" Of een andere keer, een andere patiënt: "Nou, als je zo tegen me doet, zoek ik wel een ander." Niet leuk om te horen, maar het zet je wel aan het denken.

Duurder

Een laatste belangrijke oorzaak van de veranderende houding bij artsen is het moderne onderwijs. Want naast het college van de paternalistische dokter waar ik dit artikel mee begon, werd ik tijdens mijn studie overvoerd met medisch psychologie: gesprekst rainingen, rollenspellen en verplichte boeken over de psychologie achter de geneeskunde. Wij wilden leren hoe we mensen konden redden en hoe ziekten te genezen, maar in plaats daarvan moesten we leren communiceren; pas later werd ons de waarde van deze lessen duidelijk. Enkele universiteiten hebben zelfs een attitudetoets in hun programma opgenomen; een test die moet worden gehaald, wil je arts worden.

De nivellering van de verschillen tussen arts en patiënt is terug te vinden in het denken over medische ethiek. Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw stond de Eed van Hippocrates centraal. Wel doen tegenover de patiënt is de kern van deze ethiek; een visie waarin het standpunt van de arts voorop staat. Een relatief paternalistische houding is het gevolg: de arts beslist wat goed is en wat gedaan moet worden.

Door de toenemende mogelijkheden om levensreddende en levensverlengende handelingen te verrichten, groeide in de jaren zestig het besef dat deze ethiek te beperkt was. Want wie beter dan de patiënt kan bepalen wat levenswaardig en wenselijk is? Dit leidde uiteindelijk in de jaren zeventig tot het principilisme, een theorie die nog steeds toonaangevend is en waarin vier principes centraal staan. Naast de Hippocratische traditionele normen van 'wel doen' en 'niet schaden', worden hierdoor ook 'autonomie' en 'rechtvaardigheid' belangrijke waarden. 'Autonomie' geeft mensen de vrijheid zelf over hun leven te beslissen. Hierbij hoort de plicht van artsen om patiënten inzicht te verschaffen in hun

ziekte, hen goed te informeren, maar ook hun persoonlijke opvattingen te erkennen, zelfs als deze afwijken van de professionele medische norm. Het principe van 'rechtvaardigheid' geeft de arts een maatschappelijke verantwoordelijkheid; niet alleen moet het belang van de eigen patiënt in ogenschouw worden genomen, maar ook dat van anderen. Recent bleek de complexiteit van dit principe toen duidelijk werd dat ziekenhuizen sterk verschillen in hun behandelingen van diverse vormen van kanker. In het ene ziekenhuis werd middel X, veel duurder maar met een beter behandelresultaat dan middel Y, wel gegeven, terwijl in een nabij gelegen ziekenhuis vanwege financiële redenen werd afgezien van deze therapie. Die ongelijkheid is een uitermate onwenselijke situatie, waaruit het belang van dit principe blijkt.

Uniek

Ondanks de goede effecten van democratisering en nivellering van de werkrelatie van arts en patiënt, geloof ik niet dat dit proces zich *ad infinitum* zal voortzetten: de relatie kan niet volstrekt gelijkwaardig zijn, en wel om een tweetal redenen. Ten eerste bestaat tussen de twee partijen een te groot verschil in kennis. Een verschil dat in een groot deel van de gevallen overbrugd kan worden, maar dat in complexe situaties zal blijven bestaan. Deze 'kenniskloof' staat een absolute democratisering niet toe. Dit neemt natuurlijk niet weg dat een arts zijn uiterste best moet doen om deze kloof zoveel als mogelijk is te dichten.

De tweede reden hangt samen met de zojuist genoemde norm van rechtvaardigheid waaraan artsen zich moeten houden. Een dokter heeft eenvoudigweg niet altijd volstrekt dezelfde belangen als zijn patiënt. Het voorbeeld van de verschillende behandelingen van kanker is ook hier weer illustratief: besluit een specialist een behandeling met het dure middel X te verstrekken, dan zal er eenvoudigweg minder geld beschikbaar zijn voor de behandeling van andere kwalen. Het budget voor de gezondheidszorg is ruim maar eindig, en in dergelijke situaties van schaarste moeten keuzen gemaakt worden. Keuzen waarbij niet alleen het belang van de 'eigen' patiënt geldt, maar ook rekening gehouden moet worden met aspecten als rechtvaardigheid ten opzichte van derden, maatschappelijke consequenties of gevolgen voor het zorgbudget. Uiteraard moet dit idealiter niet aan de behandelend arts worden overgelaten, maar in de praktijk zijn dit soort keuzen, hoewel vaak minder

dramatisch dan in dit voorbeeld, aan de orde van de dag.

Deze twee unieke en waardevolle aspecten van het artsberoep en de relatie met de patiënt dreigen ondermijnd te worden door de marktwerking die de nieuwe Zorgwet hoopt te bereiken. De patiënt wordt consument, de commerciële zorgverzekeraar krijgt de onmogelijke dubbeltaak van kostenbeheersing en het garanderen van goede medische zorg en de arts dient beide partijen tevreden te stellen. Nivellering van de arts-patiënt relatie is een waardevolle ontwikkeling, maar het dreigt instrument te worden van het nieuwe zorgstelsel en zo om te slaan in iets onwenselijks: de unieke zorgrelatie wordt gedegradeerd tot een gewoon commercieel contract.

x

Strafrecht

BART STAPERT

Het wantrouwen in het strafrecht is groot en de roep om strenger straffen klinkt alom. Maar juryrechtspraak is geen oplossing.

Bart Stapert is wetenschappelijk docent aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht; hij werkte twaalf jaar als jurist en advocaat in de VS

In reactie op een groeiend wantrouwen in de publieke sector wordt steeds vaker de vraag gesteld of ook het strafrecht niet zou moeten democratiseren. Deze geluiden zijn in de politiek al te horen. Recent bepleitte het LPF-Kamerlid Eerdmans in een notitie de (her)invoering van juryrechtspraak en vorig jaar deed een partijcommissie van de VVD hetzelfde. In de rechtswetenschappelijke literatuur is dit thema eveneens weer een onderwerp van discussie. Door de burger meer te betrekken bij de strafrechtspraak zou het vertrouwen kunnen toenemen, zo is de redenering. Maar is er eigenlijk wel een probleem?

Ja en nee. Volgens de peilingen van de European Value Studies daalde het percentage van de Nederlandse bevolking met vertrouwen in de rechtspraak tussen 1981 en 1999 van 65 procent tot 48 procent. In de jaren daarna lijkt het vertrouwen zich licht te herstellen, maar als slechts iets meer dan de helft van de burgers vertrouwen heeft in de rechtspraak is dat wel degelijk zorgelijk. Overigens zijn deze cijfers vergelijkbaar met de resultaten in veel andere Europese landen in dezelfde periode.

Hoewel er een duidelijke samenhang is met de algemene perceptie van de overheid, lijkt het wantrouwen zich voornamelijk te richten op het strafrecht. Volgens een studie van het SCP naar het vertrouwen in de rechtspraak (uit 2004) blijken burgers vooral het strafrecht als referentiepunt te gebruiken en moeten de aanknopingspunten van het herstel van het vertrouwen ook met name in dit rechtsgebied gezocht worden. Hoe moet dat dan gebeuren? Is democratisering door de invoering van juryrechtspraak of een andere vorm van lekenparticipatie het antwoord?

Het probleem met het strafrecht lijkt vooral te zijn dat mensen ontevreden

zijn over de hoogte van de straffen. In de meest recente peiling van het SCP stemde liefst 91 procent van de respondenten in met de stelling dat misdaden in Nederland over het algemeen te licht worden bestraft. Dit gegeven wordt door de voorstanders van lekenparticipatie steevast als argument voor hun standpunt gebruikt: het volk wil zwaardere straffen en de rechters doen dit maar niet. Toch passen hier enige nuanceringen.

Doodstraf

In de eerste plaats leveren opinieonderzoeken in landen waar beduidend zwaarder gestraft wordt, zoals in de VS en Engeland, vrijwel gelijke uitkomsten op. Ook daar wil het volk zwaardere straffen. Die roep lijkt dus nauwelijks gerelateerd te zijn aan de feitelijke strafoplegging. Het is wellicht een algemeen standpunt dat vooral gebaseerd is op enkele (veelal uitzonderlijke) zaken die veel media-aandacht hebben ontvangen.

Verder is het belangrijk op te merken dat wanneer de vraagstelling iets verfijnd wordt, met meer ruimte voor alternatieven, een veel minder punitief beeld naar voren komt. Een deel van de bevolking wil inderdaad zeer harde straffen (waaronder zelfs de doodstraf) voor ernstige misdrijven, maar over het algemeen staan mensen wel degelijk ook open voor andere opties dan langdurige opsluiting, zoals taak- en werkstraffen. Dit is volledig consistent met onderzoek naar de publieke houding ten opzichte van de doodstraf dat in de VS is verricht: als gevraagd wordt naar de steun voor de doodstraf in vergelijking met het alternatief van (echt) levenslang blijkt het aantal voorstanders van 70 procent tot rond of onder de 50 procent te zakken. In met name Engeland zijn zeer interessante onderzoeken verricht waaruit blijkt dat wanneer groepen burgers in concrete zaken over dezelfde informatie beschikken als de rechters, hun straftoemeting vaak weinig afwijkt van de straf die de rechters hadden opgelegd.

De nuancering gaat nog verder. In 2004 verscheen een van de eerste empirische onderzoeken op het gebied van de maatschappelijke relatie tussen rechters en burgers, van De Keijser en Elffers. Daarin wordt onderzocht welke verwachtingen onder het publiek leven ten opzichte van de rechterlijke macht. De auteurs vroegen in eerste instantie naar de kwaliteiten die men van rechters verwachtte. Daarin kwamen de volgende eigenschappen als

belangrijkste naar voren: rechtvaardigheid, onpartijdigheid, onafhankelijkheid, kritisch zijn, goed kunnen luisteren en een goede jurist zijn. Andere kwaliteiten, die de rechter meer responsief zouden maken tegenover de samenleving, werden als beduidend minder belangrijk ervaren: zich kunnen verplaatsen in de slachtoffers, weten wat er speelt in de samenleving en streng zijn, werden door minder dan 40 procent als één van de vijf belangrijkste kenmerken voor een rechter aangegeven. In het onderzoek werd vervolgens doorgevraagd op een aantal specifieke punten. Een daarvan was de vraag of rechters meer open moeten staan voor de gevoelens in de samenleving. Ook daar kwam een genuanceerd beeld naar voren. Hoewel burgers vinden dat rechters hun oordelen beter moeten uitleggen, is er geen sterke steun voor de stelling dat rechters in een ivoren toren leven of dat zij onbekend zijn met wat er in de samenleving leeft. Interessant is dat de rechters zelf wel vinden dat zij meer moeten ingaan op wat er in de samenleving speelt en denken dat de samenleving dit ook van hen verwacht.

Jury

Het wantrouwen van de burger verdient dus nuancering – wat iets anders is dan bagatellisering. In algemene zin wil men dat er zwaarder gestraft wordt, maar geconfronteerd met specifieke zaken valt deze punitieve roep mee. In algemene zin is men ook niet tevreden over de strafrechtskolom (politie, justitie, rechtsspraak) maar daarbinnen komt de rechter nog relatief het best naar voren. In hetzelfde onderzoek van De Keijser en Elffers wordt ook gevraagd de verschillende instanties een rapportcijfer te geven: slechts 14 procent geeft de rechter een onvoldoende, maar een derde van de respondenten vindt het optreden van het Openbaar Ministerie (OM) en van de politie onvoldoende. De gemiddelde rapportcijfers zijn een 7- voor de rechter, een 6 voor de politie en slechts een 6- voor het OM. Dit beeld wordt bevestigd in een opinieonderzoek (van TNS NIPO) na de publiciteit rond de Nienke-zaak, waarin iemand ten onrechte bleek te zijn veroordeeld: 79 procent van de respondenten hadden veel vertrouwen in de rechter, tegenover 57 procent in de politie en 45 procent in het OM. Het wantrouwen van de burger lijkt zich voornamelijk te richten op de uitvoerende instanties in het strafrecht.

onder vuur

Is juryrechtspraak dan een goed idee? Nederland is een van de weinige landen in de wereld die geen enkele vorm van lekenparticipatie in haar rechtspraak kent. Onder Napoleon werd in ons land juryrechtspraak ingevoerd, maar dit werd na drie jaar al weer afgeschaft, voor het goed en wel in de praktijk kon worden gebracht. Van oudsher was het vertrouwen in de professionele rechtspraak in ons land groot. In andere landen van de wereld was en is dit duidelijk minder het geval. Vooral in de Angelsaksische traditie wordt de betrokkenheid van het volk bij het rechtspreken al eeuwen gezien als een controlemiddel op de staatsmacht. Er bestond en bestaat een groot wantrouwen tegenover de overheid en vooral ook tegen professionele rechters als exponenten van die overheid. Dit denken en het daaruit voortgekomen jursysteem vindt zijn oorsprong in Engeland en is van daaruit door kolonisatie en anderszins over de wereld verspreid. Ook in Europese landen met andere rechtstradities zijn vormen van lekenparticipatie in de loop der tijd ingevoerd, meest recentelijk nog in Spanje en Rusland na de afschaffing van de dictaturen aldaar.

Kostbaar

De manier waarop gewone burgers participeren verschilt sterk per land. In de meest zuivere vorm van lekenrechtspraak bepaalt een jury van louter burgers zowel de schuld als ook de strafmaat van de verdachte. Dit systeem geldt voor doodstrafzaken in de Amerikaanse staten die deze straf nog kennen en in enkele staten in de VS ook voor kleinere delicten. In het algemeen spreekt een jury zich echter slechts uit over de schuldvraag en worden straffen door de rechter opgelegd. In Engeland wordt de jury daarbij enigszins geleid door de samenvatting van de zaak (*summing up*) die de rechter aan de jury voorleest voor deze gaat beraadslagen. In de VS ontvangen de juryleden juridische instructies, maar die zijn tamelijk vaag en verwijzen op geen enkele wijze naar het concrete bewijsmateriaal in de gepresenteerde zaak. Veel landen hebben daarnaast een gemengde vorm van participatie. Soms is er sprake van een grote jury die wordt aangevuld door professionele rechters, soms is het aantal rechters en leken gelijk en ook diverse tussenvormen worden gehanteerd. In Engeland en in mindere mate in Noorwegen kent men daarnaast lekenrechters die bepaalde

kleine delicten zelfstandig afdoen. Ondanks de grote verschillen tussen de systemen valt een aantal algemene observaties te doen. In de eerste plaats is het empirisch vast te stellen dat juryrechtspraak, zelfs in de landen waar zij het meest wordt gedragen, op haar retour is. Er zijn nog slechts enkele landen die juryrechtspraak toepassen in civiele zaken, maar ook in strafzaken is de inzet van jury's steeds beperkter. Dit heeft vooral te maken met de kosten. Juryleden weten per definitie vooraf niets van de zaak en worden geselecteerd vanwege hun volledig onbevangen en frisse blik. Dit betekent dat al het bewijs en alle getuigen ter zitting moeten worden gepresenteerd. Mede daardoor kosten juryprocessen veel tijd en geld en wordt het steeds uitzonderlijker dat zaken in een uitgebreid proces voor een jury worden gevoerd. De meeste zaken worden tegenwoordig in versnelde procedures afgedaan: zo bekend in de VS 97 procent van de verdachten schuld in ruil voor (verwachte) strafvermindering in het systeem van *plea bargaining* en ook in Engeland wordt dit steeds meer gebruikt. Een tweede observatie is dat leken slechts in zeer uitzonderlijke gevallen een grote rol spelen bij het opleggen van de straffen. Vaak stellen zij slechts de feiten en de schuld vast, waarna in een aparte zitting door de rechter de straf wordt opgelegd. Op zichzelf is dit een merkwaardig en enigszins paradoxaal verschijnsel, omdat juryrechtspraak wordt gezien als een belangrijke manier om de normen en waarden van de gemeenschap uit te drukken, de *community values*.

Televisie

Nederland zou met een eventuele invoering van juryrechtspraak tegen de internationale trend in gaan. Maar daarnaast lijkt de invoering van de lekenparticipatie zoals die in de meeste landen wordt gehanteerd niet de juiste reactie op het ontstane wantrouwen onder de burgers. De Nederlandse burger vertrouwt immers op zich wel de rechter, maar juist niet (of in ieder geval een stuk minder) de politie en het OM. En voor zover de rechter wordt bekritiseerd is dit op het element van de rechtspraak waarover leken in de meeste landen vaak sowieso niets te zeggen hebben, namelijk de strafmaat. Democratisering van de strafrechtelijke besluitvorming, in ieder geval in de vorm van lekenparticipatie, lijkt dus geen oplossing. Overigens zou diezelfde conclusie

wellicht eveneens getrokken kunnen worden voor de gekozen burgemeester en de directe referenda. Het is maar zeer de vraag of de wantrouwige Nederlandse burger per se zelf steeds mee wil doen aan besluitvorming, of dit nu politiek is of (straf)rechtelijk of welk ander domein dan ook. Zoals blijkt uit het aangehaalde onderzoek van De Keijser en Elffers vragen burgers van de rechter rechtvaardigheid, onafhankelijkheid, onpartijdigheid, en een kritische analyse. Met andere woorden, men lijkt uiteindelijk vooral te willen dat de rechters hun traditionele werk goed doen. Waar rechters een duidelijke slag kunnen maken is in de uitleg, om te beginnen met hun vonnissen. De overwegingen moeten helderder en transparanter. Uit het onderzoek van De Keijser en Elffers blijkt overigens dat rechters deze mening delen. Dat lijkt een goed uitgangspunt voor verbetering die ook in wetgeving zou kunnen worden opgenomen. Daarnaast kunnen ook de experimenten met open dagen bij rechtbanken worden uitgebreid. Persrechters kunnen meer nog dan nu in de media uitleggen wat de overwegingen bij bepaalde vonnissen zijn. Eventueel zou kunnen worden gekeken naar een groter bereik via (rechtstreekse) televisie of radio.

En hoe zorgen het OM en de politie voor herstel van vertrouwen? Burgers willen dat deze instanties hun werk beter doen en kunnen worden aangesproken op de resultaten. Dat is natuurlijk veel gemakkelijker gezegd dan gedaan. De grote moeilijkheid daarbij is of en hoe die resultaten kunnen worden gemeten. Cijfers over criminaliteit zijn weliswaar een duidelijke indicatie, maar de politie en het OM zijn slechts schakels in een complex van factoren dat criminaliteit veroorzaakt. En is de taak van de politie eigenlijk niet primair het vangen van boeven in plaats van de preventie van criminaliteit? Ook hier geldt waarschijnlijk nog het meest dat de burger een inzicht wil. Als het om de (straf)rechtspraak gaat, blijken mensen namelijk juist wel te willen weten hoe de worst nu precies wordt gemaakt. Dat betekent niet dat ze haar ook zelf willen maken.

x

De Keijser en Elffers, Het maatschappelijk oordeel van de strafrechter: de wisselwerking tussen rechter en samenleving, Boom, 2004

MARK DEUZE

iedereen

In de media heeft de burger de boel al overgenomen. De grenzen tussen journalist en amateur zijn vervaagd. Door individualisering evolueert het gebruik van massamedia tot een 1-op-1-dialoog.

Mark Deuze is docent/onderzoeker aan de Indiana University, Department of Telecommunications, en consultant van Journalistiek en Nieuwe Media aan de Universiteit Leiden; mdeuze@indiana.edu

Vanochtend was er een felle discussie gaande over de scheiding van kerk en staat. Mag een rechter het verplicht bidden op school of in een bedrijf verbieden? Ook spraken mensen over het bezoek van Charles en Camilla aan de Verenigde Staten, waarin iemand onthulde dat dit bezoek al lang gepland was, maar na '9-11' telkens werd uitgesteld omdat Charles publiekelijk te pro-Islam zou zijn. Het meestgelezen nieuwsbericht van de dag was de uitkomst van een stemming over de bouw van een nieuwe school, waaruit bleek dat alle zwarte burgers vóór en alle blanke buurtbewoners tegen hadden gestemd. Dit alles klinkt als de normale gang van zaken in een lokale nieuwsorganisatie zoals een regionaal dagblad of plaatselijke omroep. Niets is minder waar. Dit was een gewone dag op de website en in de gratis krant *Bluffton Today*, sinds april 2005 gepubliceerd door de Morris Publishing Group in Bluffton en omstreken. Bluffton is een snelgroeiende gemeenschap aan de Atlantische kust van de Amerikaanse staat South Carolina. In korte tijd vestigden zich hier meer dan tienduizend gezinnen. De krant heeft een circulatie van ongeveer 17.000 exemplaren en de website *blufftontoday.com* wordt elke maand gemiddeld 36 keer per gezin bezocht. Wat de krant en de site zo bijzonder maakt, is dat het nieuws en alle andere inhoud – zoals foto's, weblogs, verkeersinformatie, cultuuragenda en wat dies meer zij – door (geregistreerde) gebruikers verzorgd wordt. Sommige van deze gebruikers zijn professionele journalisten. Verreweg de meeste van de ruim tweeduizend gebruikers zijn buurtbewoners zelf. Interessant is dat 70 procent van alle gebruikers vrouwen is (tegen een gemiddeld percentage van 20 procent vrouwen werkzaam in de dagbladsector van de journalistiek).

Prosumeren

Het Amerikaanse voorbeeld van *Bluffton Today* staat niet op zichzelf. In Nederland laat het Dagblad van het Noorden buurtbewoners hun eigen nieuws maken via *Nieuwslokaal.net*, opende het vernieuwde Algemeen Dagblad onlangs de online-rubriek 'Uw Nieuws' en experimenteert De Volkskrant met een lezersblog. Ook in andere landen maken nieuwsorganisaties zich steeds sterker voor bijdragen van iedereen. Internet- en omroepbedrijven deden dit veelal als eerste, maar nu is ook de statige gedrukte media-industrie zover:

het Franse *Le Monde*, het Zuid-Afrikaanse *Mail & Guardian* en het Duitse *Rheinische Post* deinzen al geruime tijd niet meer terug voor 'lezersnieuws' op hun websites.

Deze voortschrijdende vertroebeling van de grenzen tussen maker en gebruiker, tussen producent en consument, en tussen professional en amateur in de journalistiek is niet echt nieuw of revolutionair. We kennen sinds het midden van de 20ste eeuw voorbeelden van piraatradio en muurkranten en het gebruik van de kopieermachine als *the people's printing press*. Toch hebben de genoemde voorbeelden een heus eigentijds karakter, namelijk de mate waarin eigen productie het tegenwoordig wint van massale consumptie, de snelheid waarmee de technologie en de markt zich aan dit individuele mediamakersgedrag aanpast en de wereldwijde zichtbaarheid hiervan. Je zou kunnen zeggen dat in het tijdperk van massamedia, de 20ste eeuw, ons individuele mediagedrag nagenoeg onzichtbaar bleef – die tijd lijkt nu, met meer dan 25 miljoen weblogs wereldwijd voorgoed voorbij.

Lekker single

Een in november 2004 uitgevoerd survey onder Amerikaanse tieners wijst uit dat de overgrote meerderheid (57 procent) eigen media maakt, mixt en uitwisselt. Mediagebruik is voor jongeren vandaag de dag synoniem met media maken. Dat media maken betekent niet alleen dat we bijdragen leveren aan burgerjournalistieke websites. Steeds meer mensen nemen ook de stap naar het 'prosumeren' (mediagedrag waarin productie en consumptie samengaat): we maken onze eigen computerspellen (zie bijvoorbeeld *Garagegames.com*) of passen deze naar eigen wensen aan (zogenaamde 'mods'), we maken onze eigen encyclopedie (*Wikipedia.org*), onze eigen politiek (*MoveOn.org*), onze eigen televisie (*Current.TV*) en ons eigen nieuws. Dit gedrag zien we terug in alle andere domeinen van het dagelijkse leven; het is de doorgeslagen personalisering van het alledaagse, waarvan de nieuwe media niet de oorzaak, hooguit de aanjagers zijn. Zoals het volk in de Monty Python-film *Life of Brian* eensgezind uitkraait: "yes, we are all individuals!"

De hedendaagse westerse samenleving is tot op het bot geïndividualiseerd, waarbij de manier waarop individuen hun eigen problemen definiëren en proberen op te lossen het kader wordt om naar de publieke zaak te kijken. Individualisering is

is journalist

geen keuze, maar een onvermijdelijkheid. Soms is er zelfs sprake van 'hyperindividualisering', waarmee verwezen wordt naar ons lidmaatschap van de global village als volgestrekte eenlingen, die zich veelal verschuilen achter laptop, modem en mobiele telefoon (ik verwijs bijvoorbeeld naar de uiterst succesvolle 'LekkerSingle'-site van De Volkskrant). In de verbroekeling van het sociale cement van zuil, moskee, staat, school, huwelijk en gezin is nagenoeg volgestrekte zelfredzaamheid en een uniform beroep op de 'eigen' zaak te zien.

Kakafonie

Dat brede lagen van de bevolking zich afkeren van traditionele sociale instanties – met name van de politiek en de journalistiek – en het heft in eigen handen nemen, moeten we zien als logisch exponent van die brede culturele ontwikkeling van individualisering. Die zien we ook terug in de manier waarop we met media omgaan. Het meest recente onderzoek naar het media-gebruik van de gemiddelde Amerikaan of Nederlander toont aan dat we het merendeel van onze tijd besteden met media: van de wekkerradio, keukentelevisie en gratis forenzenkrant, via de e-mail op het werk en het mobieltje op school tot de soap op prime time, het uurtje avondsurfen en een nachtelijk zapronde langs alle zenders. Daar komt nu dus de culturele convergentie van mediaconsumenten en -produceren bij. Het is niet meer dan vanzelfsprekend dat de grotendeels door commerciële belangen gedreven massamedia zich hierop aanpassen. In de journalistiek betekent dit dat de nieuwshoud in toenemende mate tot stand komt aan de hand van afstemming op individuele interesses. In de praktijk blijft de journalistiek in haar interpretatie van de personalisering van het alledaagse veelal steken in een instrumentele benadering. Dit betekent: oppervlakkige en opgeleukte berichtgeving voor een snel verdwijnende massa, in plaats van 1-op-1 dialoog. De journalistieke uitleg krijgt nu het karakter van een kakafonie van columnisten in plaats een adequate en respectvolle weergave van de discussie die de samenleving met zichzelf heeft.

In een samenleving waarin steeds meer aspecten van het dagelijkse leven bepaald worden door ons eigenbelang, is het voor op gemeenschapszin gebaseerde sociale systemen – en ik herhaal: dit zijn vooral de (landelijke) politiek en journalistiek – steeds lastiger een geldig antwoord te vinden op de vraag: waarom bestaan wij?

Onderzoek onder journalisten wijst steevast uit dat de meeste redacteuren weliswaar hun best doen om 'het publiek' te dienen, maar dat dit publiek toch in hoog tempo verdwijnt: door vergrijzing (naar schatting is de gemiddelde leeftijd van een dagbladlezer vijftig jaar en televisienieuwskijker zestig jaar, en aan de onderkant van de leeftijds piramide komt er bijna niemand bij), door het niet serieus nemen van 'nieuwe' doelgroepen (zoals vrouwen, etnische minderheden en jongeren), en door 'disintermediëring': het passeren van traditionele poortwachters, zoals journalisten en politici, door individuele burgers in hun zoektocht naar informatie.

In de eigentijdse kenniseconomie ofwel informatiesamenleving is het daarbij steeds meer noodzaak voor elke burger om zélf journalist te zijn: we leven in een 'redactionele' maatschappij waarin ons overleven afhankelijk is van het effectief en doelmatig vinden, evalueren, bewerken, aanpassen en doorsturen van informatie – vaardigheden die we traditioneel vooral toedichten aan het journaal.

Onnozele abonnees

De journalistiek legitimeert haar bestaansrecht sinds jaar en dag met het argument dat professionele schifting vanwege information overload noodzakelijk is. Daarbij vergeet men gemakshalve dat we steeds beter in staat zijn om dit zelf te doen – en dat de gemiddelde wereldburger niet alleen informatie verwerkt, maar juist ook produceert. Dit alles kan, in de context van een samenleving die tegelijkertijd verkleint (individualisering) en vergroot (globalisering), leiden tot oncontroleerbare versnippering, welke ontwikkeling door beleidsmakers en verslaggevers graag wordt aangegrepen als argument voor hun alleenrecht op het bepalen van de collectieve agenda en publieke zaak. Wederom blinkt een dergelijk standpunt uit door het niet verder dan de grenzen van de eigen professe willen zien: in de door en door gepersonaliseerde samenleving zijn we meer met elkaar en de rest van de wereld verbonden dan ooit tevoren. Genetwerkte individualisering is de nieuwe vorm van sociale cohesie en bestaat steeds meer onafhankelijk van tijd, plaats, afstand en landsgrenzen. Aangezien de journalistiek geen collectief platform weet te bieden voor onze individuele behoefte aan expressie, erkenning en dialoog, keren mensen zich van massamedia (en massapolitiek) af en worden bewindsvoerder en hoofdred-

dacteur van zichzelf.

Journalistiek lijkt niet meer nodig omdat iedereen journalist is. De journalistiek lijkt overbodig omdat de samenleving steeds meer een redactioneel karakter krijgt, waar iedereen voortdurend met elkaar in nieuwsvergadering zit om te besluiten wat de meest belangrijke en relevante informatie van de dag, het uur of het moment is. Desondanks laat vooral het voorbeeld van het Amerikaanse Bluffton Today zien dat de journalistiek wel degelijk bestaansrecht heeft – ten minste als het er in slaagt om het gesprek dat de samenleving met zichzelf heeft te versterken en er aan deel te nemen als gelijke. Voor politici, intellectuelen en journalisten die zich zorgen maken over de doorgesloten individualisering en popularisering van de nieuwsmedia geldt de waarschuwing dat hun culturessimisme en de situatie waarnaar zij terugverlangen afhankelijk was van structurele maatschappelijke ongelijkheid: de discriminatie van vrouwen en allochtonen, het niet hoeven luisteren naar burgers of consumenten, en het behandelen van het volk als onmondig stamvee dan wel onnozel abonneebestand dat eens in de zoveel tijd naar de slachtbank van het politiek en journalistiek bedrijf geleid werd. De samenleving krijgt steeds meer het karakter van een (wereldwijd) gesprek. Dat is wellicht niet altijd even prettig, handig, of mooi – maar het is onvermijdelijk. En misschien is het ook wel beter zo.

x

Een langere versie van dit artikel is te lezen op <http://deuze.blogspot.com>

Daar kunt u ook reageren

JELLE VAN DER MEER

Politiek

In het theater van de politiek gooit het opstandige publiek met tomaten en eist een ander repertoire: een beetje populairder, meer emotie, meer drama. De spelers-politici zijn in operste verwarring. Hoeveel populisme kan de democratie aan?

Een rondetafelgesprek: 'Mag het wat minder Shakespeare, en wat meer Ron Brandsteder?'

Jelle van der Meer is redacteur van de Helling

Nergens is de oprukkende burger zo zichtbaar als in de politiek. 'Regenten', 'oude politiek', 'Haagse ivoren toren': het zijn nog de keurigste bewoordingen waarmee burgers hun frustratie uitdrukken over het gebrek aan toegang tot het politieke domein. Ze willen zich graag met politiek bemoeien, maar voelen zich buiten gesloten. De Fortuyn-revolutie was daarvan een uitdrukking en voorlopig hoogtepunt, maar zeker niet het einde want er is niet veel door veranderd. Burgers zitten de politiek dicht op de huid, veelal via de media. Het leidt tot onzekere politici, die elkaar ervan beschuldigen elitair dan wel populistisch te zijn omdat er respectievelijk nog steeds niet of juist te veel naar burgers wordt geluisterd. Het is niet overdreven om te spreken van een politieke legitimatiecrisis. Meer nog dan voor Fortuyn zoeken politieke partijen een oplossing in zogenaamde bestuurlijke vernieuwingen: referenda, burgemeesterverkiezingen, districtenstelsel, etc.. Maar dat dossier (!) zit muurvast. Minder aandacht is er voor vorm en stijl van politiek, terwijl daar veel meer verandert. Critici, waaronder de gevestigde orde, spreken ongerust over personalisering, medialisering, verplating en verruwing. Anderen zien deze ontwikkeling als een manier om de politiek toegankelijker te maken voor burgers die zich nu buitengesloten voelen.

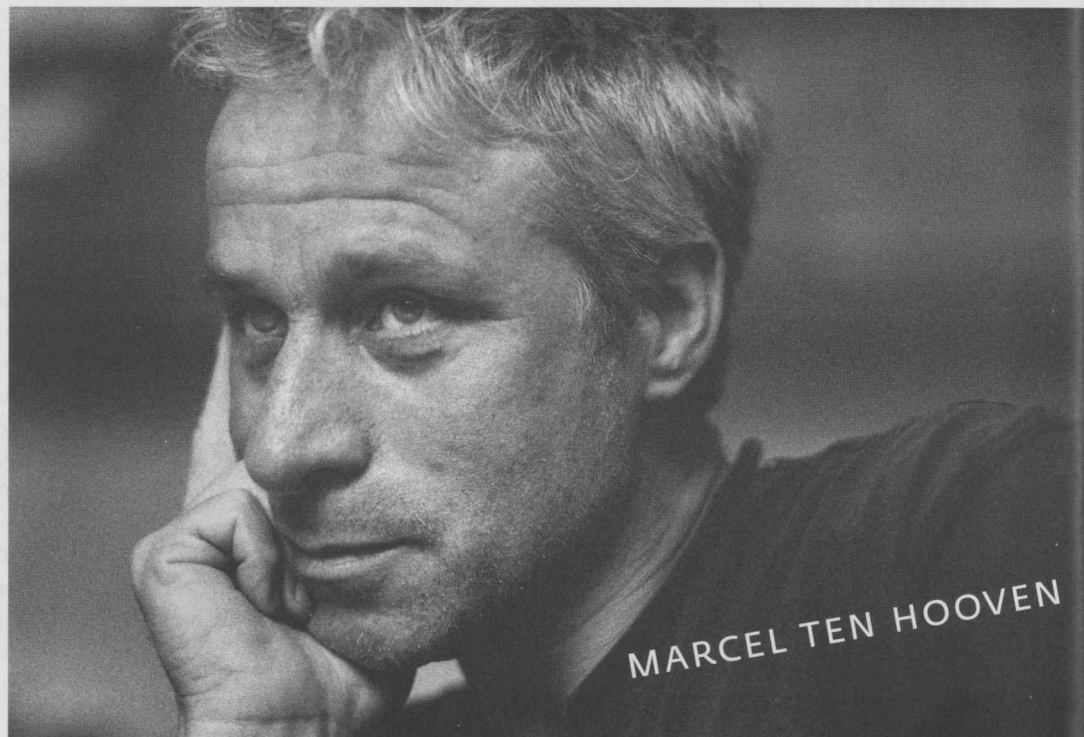
Dat de politieke mores en codes, de 'oude vormen en gedachten', aan het schuiven

zijn is zeker. Hoe populair kan de politiek worden? Wat moeten we omarmen en welke grenzen mogen we niet oversteken? Daarover hebben we vier mensen bij elkaar gezet die ieder op hun eigen manier met deze kwestie bezig zijn. Liesbet van Zoonen is hoogleraar Media Studies aan de Universiteit van Amsterdam en schreef vorig jaar een boek met de titel *Entertaining the citizen; when politics and popular culture converge*, waarin ze vaststelt dat de politiek zou kunnen leren van de populaire cultuur en dat – notabene – politiek best leuk mag

gebeurd in Nederland. Tevereden?

Liesbet van Zoonen: "Om misverstanden te voorkomen: ik doe in het boek geen pleidooi voor iets. Ik stel voor om naar de politiek te kijken als een vorm van populaire cultuur; ik zeg dat de politiek daarvan kan leren. Maar het kan ook te ver gaan. De Nederlandse politiek is nu een thriller geworden met aanslagen en politici die worden bedreigd; dat mag best wat minder.

Mijn boek is geboren uit frustratie over de Paarse kabinetten, hoewel het een internationaal boek is. Ik stel vast dat de heersende

zijn. Marcel ten Hooven is als parlementair journalist van *Trouw* een kritische volger van de politiek. Hij schreef vorig jaar een boek, samen met Paul 't Hart, over de politiek na Fortuyn: *Op zoek naar leiderschap; regeren na de revolte*. Jaap Spreeuwenberg is directeur van *Coolpolitics*, een stichting die politieke debatten organiseert voor jongeren – die worden uitgezonden op MTV – en andere evenementen, met als idee een nieuw podium te bieden voor betrokkenheid. Tenslotte Harry van Bommel, Tweede-Kamerlid voor de SP, de volkspartij bij uitstek, en sinds het Grondwetreferendum een BN'er en misschien zelfs wel een celebrity.

Liesbet van Zoonen, u meent dat de politiek amuserender en leuker kan: meer drama, meer emotie, meer over personen. Precies wat de afgelopen drie jaar is

politieke stijl rationeel, informatief en zakelijk is, nogal elitair en dat leidt tot uitsluiting. Kijk eens waar mensen graag naar toe gaan of wat ze graag op tv zien: dat gaat over emotie, over jezelf, identiteit, authenticiteit. Zie de *Big Brother*-rage of *Idols* of de nostalgische trend van stijldansen. Politici kennen die wereld niet, ze staan mijlenver af van wat mensen bezighoudt. Die stijlen sluiten niet aan. In een Brits onderzoek zijn *Big Brother*-fans ondervraagd over politiek. Ze vinden politici nep en de *Big Brother*-kandidaten veel echter, meer zichzelf. Ze herkennen zich niet in de politici, die hen ondertussen wel vertegenwoordigen. Opvallend is ook dat men de stemprocedures bij *Big Brother* veel transparanter vindt dan die van de politiek; sowieso zijn ze zeer te spreken over de mogelijkheid van het wegstemmen, die interactiviteit waarderen

is theater

ze zeer. Je kan dan wild gaan fantaseren..."

Doe dat eens.

Van Zoonen: "In Engeland hebben ze een politieke *Idols* gehad: *Vote for Me*; een show voor mensen die zich kandidaat wilden gaan stellen als parlementariër. De eerste selectie gebeurde door een jury waarna de tien overgeblevenen een zeven dagen lange strijd aangingen op tv, waarbij het publiek steeds eentje af mocht stemmen totdat er een winnaar was. In de VS hebben ze iets soortgelijks gedaan. Het is allemaal mislukt en wel omdat ze alleen het format over-

redenering. Ik heb de indruk dat veel mensen politiek pas 'democratisch' vinden als de uitkomst naar hun zin is. Maar politici moeten niet voor burgers door de knieën gaan als zij op grond van hun eigen afweging van belangen tot een ander oordeel komen. Voor zo'n attitude is afstand een eerste vereiste. Popularisering van de politiek draagt daar niet aan bij, eerder het tegendeel. Gezag kan niet zonder aankleding, daarom draagt een agent een uniform en gaat een rechter in toga. Bij politici gaat het om gezag in figuurlijke zin. Ze verwerven waardigheid

Natuurlijk, het ouderwetse gezag bestaat niet meer, maar er is nog steeds iets als een functionele illusie en die mag niet verdwijnen. Daar hoort ook bij dat politici privé en publieke rol moeten scheiden. En als ze die politieke rol goed spelen, met alle rituelen die daarbij horen, is politiek veel amuserender dan ze nu is, als ze allemaal krampachtig authentiek proberen te zijn."

Van Zoonen: "Wat zijn je ideale politici?"

Ten Hooven: "Bij Donner zie je dat hij begrijpt wat zijn rol inhoudt. In recente verleden was Hans Wiegel iemand die het métier goed beheerste. Verder weg denk ik aan mensen als Churchill, Reagan, Thatcher, zij begrepen dat politiek een ritueel is met rollen en ze speelden die met verve."

Harry van Bommel, voelt u spanning tussen de eisen van het vak, zoals rationaliteit en zakelijkheid, en de verwachtingen van het publiek?

Van Bommel: "Het gaat hier over appreciatie, over wat je vindt dat een politicus moet zijn. Vroeger hadden de leraar, priester, dokter en politicus groot aanzien, voor hen was er veel respect. Daarmee waren ze ook niet erg toegankelijk in hun beroep: je kreeg wat zij goed achtten. Nu zijn mensen mondiger en geven onverbloemd de leraar en de dokter hun mening. Dat is prima. Behalve dat je ook ouders hebt die zo ongeveer de school willen overnemen, dan wordt het zaak dat professionals hun terrein bewaken. Dat is een krachtenspel dat er vroeger niet was. De beroepsgroep moet werken aan toegang én gezag – en dat geldt ook voor de politicus."

Van Zoonen: "Mensen erkennen gezag niet alleen omdat iemand geleerder is, maar ook omdat ze kunnen denken: 'die is eigenlijk net als wij'. Het koningshuis is zo populair omdat de Oranjes ook als 'heel gewoon' gewaardeerd worden. Mijn stelling is dat veel mensen dat gevoel van 'een van ons zijn' bij politici missen. Politici zijn vertegenwoordigers en het vertrouwen dat daarvoor nodig is, verdienen ze niet alleen met goede plannen – wat goede plannen zijn, is moeilijk te beoordelen. Vertrouwen is vooral gebaseerd op een moreel en emotioneel oordeel, op hoe je iemand waarneemt."

Ten Hooven: "Identificatie?"

Van Zoonen: "Ja. De uitdaging voor huidige generatie politici is om gezag te verwerven op basis van zowel deskundigheid als worteling in het gewone volk, en dat wil zeggen: weten wat ze bezighoudt. Dan denk ik niet aan Donner, die andere voorbeelden

LIESBET VAN ZOONEN

namen, alleen de verpakking. Dat is niet genoeg. Politici moeten in taal en verhaal meer aansluiten bij het dagelijkse leven, meer van de straat zijn. Ik herinner me bij de verkiezingscampagne van 2003 dat Bos bij *Jeugdjournaal* gevraagd werd wie zijn favoriete idol was en daar had hij een antwoord op. Dan sta je midden in het leven en laat je ook iets van jezelf zien. De begrippen 'plezier' en 'emotie' ontbreken in de politieke theorie en dat is ten onrechte."

Marcel ten Hooven, u bent beschouwer, wordt de politiek van popularisering toegankelijker en daarmee democratischer? En is er sprake van popularisering?

Marcel ten Hooven: "Die popularisering is zeker aan de gang, maar anders dan Liesbet meent draagt die niet bij aan democratisering. Ik zeg dat op grond van de volgende

door hun ambt goed uit te oefenen. De politiek met al haar instituties, rituelen en gebruiken is in het leven geroepen om met geduld en doorzettingsvermogen weerbarstige problemen het hoofd te bieden. Politici moeten dat karakter van de politiek in hun optreden aan de kiezers tonen. Popularisering botst daarmee, het heeft effect dat het gat tussen politicus en kiezer gedicht wordt, terwijl dat verschil juist nodig is. Afstand is de essentie van democratie.

Neem het geval van de ontsnapte TBS'er. De emoties bij het publiek zijn begrijpelijk, maar politici die daar in mee gaan om dichterbij hun kiezer te staan, vergeten dat ze moeten onderzoeken wat er werkelijk aan de hand is, en niet aan de hand van een incident algemene conclusies trekken. Gelukkig bracht minister Donner de Kamer bij zinnen.

van Marcel spreken me meer aan, zoals Thatcher, maar ook Blair."

Ten Hooven: "Ik zie vooral nadelen. Politici die zich helemaal laten zien verliezen uit het oog dat hun publieke rol een heel andere is, met een andere moraal, dan hun rol in de privé-sfeer. Fortuyn was de eerste politicus bij wie het persoonlijke en het politieke helemaal samenvielen. Dat is mij niet best gekomen. Het kernbegrip voor mij is afstand, tussen politicus en burger en tussen de politicus en zijn privé-persoon."

Coolpolitics probeert die afstand juist te verkleinen. Ze organiseert politieke debatten voor jongeren op bijvoorbeeld muziektijven. Op Lowlands had Lubbers zo opeens een publiek van 3000 enthousiaste jonge luisteraars.

Coolpolitics pleit voor een andere politieke stijl? In een recent Coolpolitics-debat moest Laetitia Griffith de vraag beantwoorden wanneer ze voor het eerst seks had gehad en of dat leuk was geweest.

Spreeuwenberg: "Dat was een debat in een serie die we voor MTV maken. Deze had de titel seks, drugs en rock&roll en ging over de grenzen die de overheid mag opleggen aan genot. Zo'n vraag is relevant, want als de politiek gedrag reguleert dan wil je weten waar politici als persoon staan. Het was een mooi gesprek en er kwam een mooi antwoord, want Griffith omzeilde hem door te zeggen dat ze het niet meer wist omdat ze een paar biertjes op had. Het was een prachtig tv-moment, een van de mooiste uit de serie die we gemaakt hebben. Het gaat er om dat politici iets van zichzelf laat zien. Als het maar authentiek is. Van Aartsen mag bij ons in pak komen, want dat is authentiek Van Aartsen."

Van Bommel: "Mijn opvoeding is zodanig dat ik dit soort dingen liever privé hou. Dat betekent niet dat ik niet iets van mezelf wil laten zien, zeker als het relevant is voor het werk, en van invloed op mijn standpunten."

Van Zoonen: "Een politicus trekt zelf zijn grenzen, maar hij of zij moet wel kunnen reageren, al was het maar door de vraag irrelevant te maken."

Spreeuwenberg: "We hebben binnenkort een debat in het Stedelijk Museum met politici en dan stellen we de vraag of iemand zelf schildert, kunst koopt of naar kunst gaat kijken. Dus als het over seks gaat doen we dat ook. Van Henk Kamp wil ik weten of hij zijn kinderen en zijn vrouw slaat, of hij zijn agressie onder controle heeft. Als dat niet zo

is, wil ik hem niet als minister van Defensie. Van Zalm wil ik weten of hij niet teveel schulden heeft en van De Geus of hij zwartwerkers in dienst heeft."

Ten Hooven: "Het persoonlijke leven is relevant? Betreed je daarmee niet een gevaarlijke en eindeloze weg?"

Spreeuwenberg: "In de VS doen ze ondervragingen bij benoemingen."

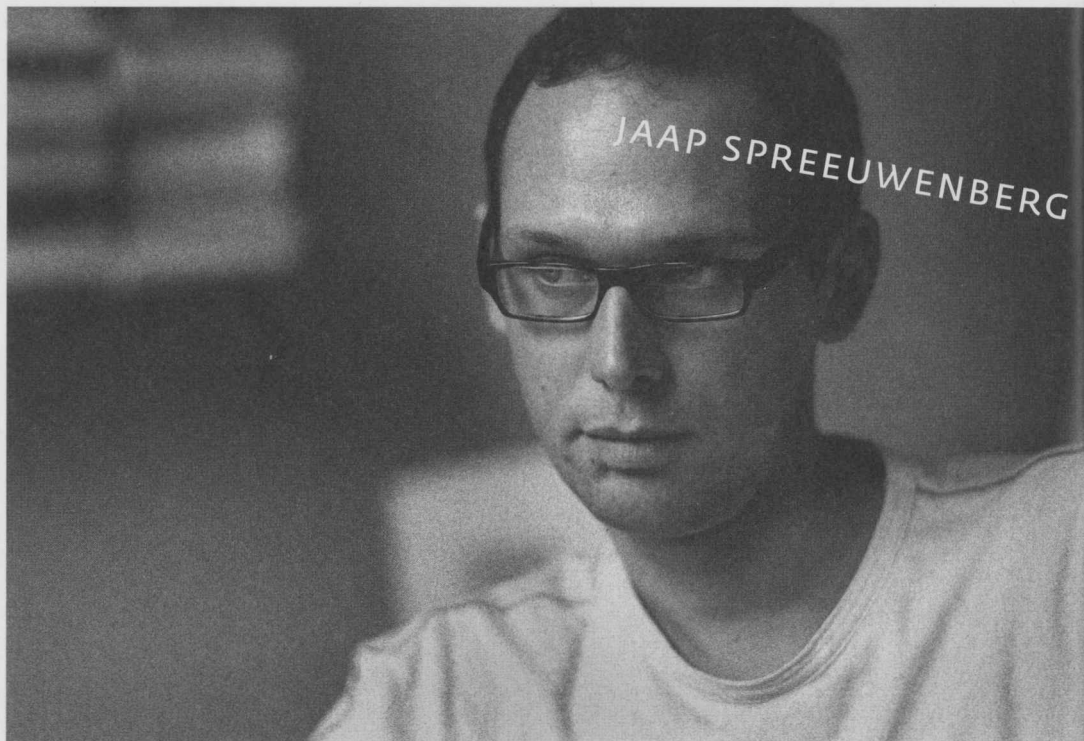
Van Bommel: "Is dat een aanbeveling?"

Spreeuwenberg: "Je mag iemand behalve op prestaties en standpunten ook beoordelen op karakter en persoonlijkheid. Ik wil weten

goede sier met hun privé-leven. Kok koketteerde met zijn armoedige jeugd om daarmee zijn standpunten boven discussie te verheffen: hij was rechtvaardig."

Ten Hooven: "Ik ga een eind mee, vanwege mijn verhaal over gezag. Oudkerk is terecht weggestuurd: als hoerenloper ondergroef hij het gezag dat bij zijn functie past."

Van Bommel: "Hier gelden de grenzen van de wet. Oudkerk hoefde van mij niet weg vanwege hoerenbezoek, wel als hij, wat het verhaal was, naar illegale prostituees zou zijn geweest."

of iemand leeft naar zijn principes."

Van Zoonen: "In de wetenschap noemen we dat contextuele moraal en dat hebben heel veel mensen. Het is ook de manier waarop politici in roddelbladen worden beschreven: CDA'ers worden beoordeeld op een goede huwelijksmoraal, sociaal-democraten of ze niet aan gemeenschapsgelden zitten. Het is kennelijk een neiging bij velen. Ik vind er alles voor te zeggen om mensen daarin tegemoet te komen – dus dat politici ook persoonlijk durven worden – zeker in het licht van het feit dat het bijna onmogelijk is om het beleid van een politicus goed te beoordelen. Als het al zou kunnen, heb je er gewoon geen tijd voor. Burgers geven in vertrouwen hun mandaat en dat vertrouwen wordt versterkt als je weet waar iemand moreel staat. Bovendien, politici maken als het hun goed uitkomt zelf ook

Het woord populisme valt de laatste jaren steeds vaker, meestal als waarschuwing of als beschuldiging. Hoe reëel is het gevaar van populisme?

Van Zoonen: "Populisme wordt gezien als iets slechts en dat is echt een vergissing. De slechte reputatie komt doordat populisme de laatste 20 jaar is gaan samenvallen met extreem-rechtse politiek. Als je echter kijkt over een langere periode, dan zie je dat er ook een respectabele links-populistische geschiedenis is.

En dan een antwoord op je vraag. Populisme ontstaat in specifieke omstandigheden. Politiek moet enerzijds heel praktisch dingen regelen en anderzijds dromen over een betere wereld in stand houden. Die twee functies moeten in balans zijn en populisme komt op als een van die twee de overhand

krijgt. Dat was het geval onder Paars, toen politiek doorsloeg naar het regelen. Fortuyn kwam op dankzij Paars. Zijn stijl was die van een populist, met uitspraken als: 'ik spreek namens het volk', 'at your service', etc. Hij kreeg de kans omdat de politiek verzaakte."

Van Bommel: "Dat betekent dat er nu veel ruimte is voor populisme. Dit kabinet laat door met name het nieuwe zorgstelsel mensen aan de onderkant keihard in de steek."

Van Zoonen: "Ik zie niet in waarom dat populisme in de hand werkt. Dat zou het

bijdrage aan de laatste algemene beschouwingen droeg alle kenmerken van een populist: zeggen dat hij de wil van het volk verwoordt, maar niet zeggen wat de PvdA zelf eigenlijk vindt. Hij maakt zich daarmee ongrijpbaar."

Spreeuwenberg: "Bos baseert zijn standpunten op focusgroepen, maar is dat een kenmerk van populisme? Ik ben het eens met Liesbet dat populisme niet slecht is. SP is een populistische partij omdat het een bottom-up partij is, werkt vanuit het volk. De andere partijen zijn bijna allemaal regen-

twee jaar terug alleen nog maar een kaderpartij was, weer naar de basis wil brengen, dan krijgt hij onmiddellijk verwijten van populisme en dat hij zelf zogenaamd geen visie heeft."

Is de politiek in omliggende landen leuker?

Van Bommel: "Nee hoor, het is hier leuk genoeg. Europa is opeens een debat geworden, dat referendum was toch een geweldig succes?"

Van Zoonen: "Niet mee eens."

U bent tegen referenda?

Van Zoonen: "Je moet het volk nooit laten spreken. Haha. Even serieus, nee, het past niet in ons systeem, het is een noodgreep die niet nodig zou moeten zijn. Al die bestuurlijke vernieuwing, zoals de burgemeesterverkiezingen enzovoort, geloof ik niet in. Vergroting van de betrokkenheid kan niet komen vanuit structuurveranderingen, maar vanuit de cultuur. Mensen moeten zich betrokken kunnen voelen."

Ten Hooven: "Als politici hun rollen goed spelen is politiek prachtig theater. Twee politici uit het verleden die dat uitstekend beheersten waren Theo Joekes van de VVD en Anne Vondeling van de PvdA. Ik herinner me een debat in de Tweede Kamer waarin Vondeling als woordvoerder van de oppositie het kabinetsbeleid bekritiseerde en zijn speech afsloot met een dodelijk citaat van Shakespeare. Joekes kende het toneelstuk waaruit Vondeling citeerde en interrumpeerde dat Vondeling de laatste regel vergat. Op luide toon declameerde hij: 'Dit was het verhaal van een gek, vol met ruis en geblaas'. Daarmee was het hele betoog van Vondeling weggevaagd."

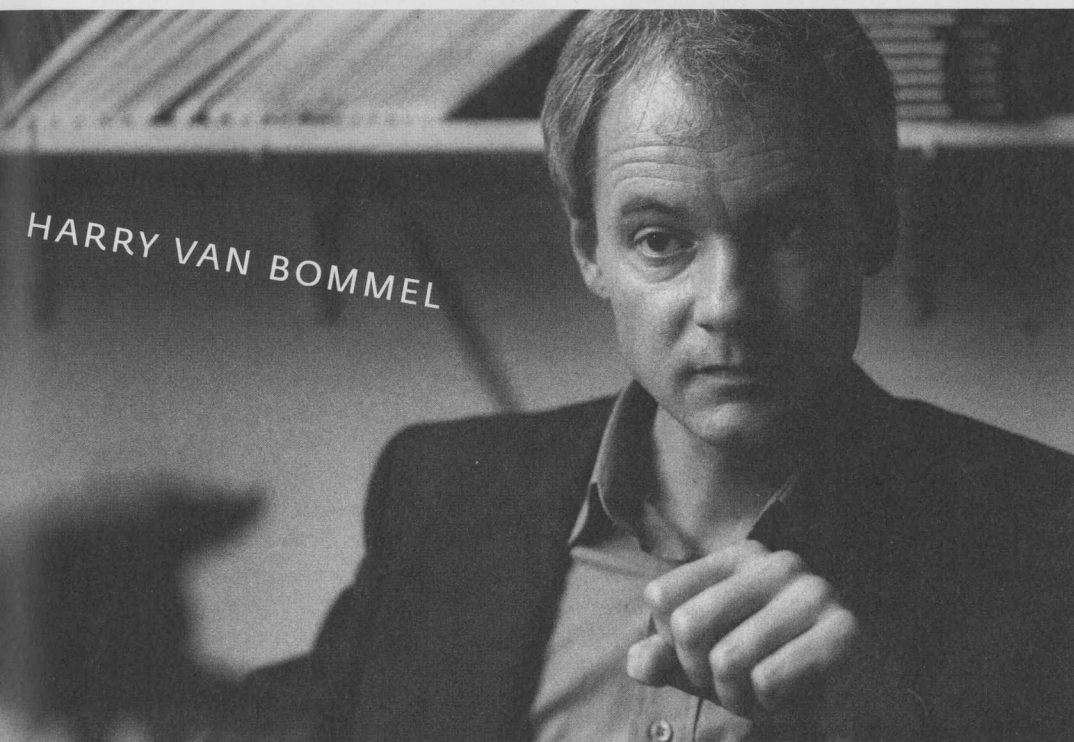
Van Zoonen: "Dat vind jij mooi, en ik ook. Maar Shakespeare is voor velen ouderwets. Ik zou willen dat politici mensen citeerden zoals, nou ja, Ali B ligt te veel voor de hand, Bob Dylan is eigenlijk ook te oud, ..."

Van Bommel: "Bono, de priester politicus." Van Zoonen: "Juist. Shakespeare was in zijn tijd een volksdichter en is hoge cultuur geworden en die mag je wel citeren, maar als iemand citeert uit het verzameld werk van Ron Brandsteder is het niet goed. Ik zeg: politici moeten hedendaagse bronnen van populaire cultuur inzetten voor hun verhaal, om aan te sluiten bij hun publiek."

Van Bommel: "En nu moet ik even mijn oppas bellen, anders gaat er iets mis."

Van Zoonen: "De politicus wordt privé-persoon! Kan dit er in?"

x

geval zijn als zowel links en rechts niet functioneert. Anders dan onder Paars zijn er nu wel politieke tegenstellingen. Waarom zouden die arme teleurgestelde mensen niet naar de gewone linkse partijen gaan?"

Van Bommel: "Ook aan de linkerkant kunnen populistische partijen op komen. Na de ellende van Paars, nu de ellende van Balkenende."

Van Zoonen: "Je staat al klaar, zo te horen."

Spreeuwenberg: "Ik vind de SP een populistische partij en dat is een compliment. Het is toch prettig dat er in de Tweede Kamer partijen zitten die een beetje cynisch zijn over de elite."

Ten Hooven: "De Tweede Kamer heeft een vooraanstaand lid dat zichzelf met trots een sociaal-democratisch populist noemt: Wouter Bos. Hij doet dat in navolging van zijn Vlaamse collega Steve Stevaert. Bos'

ten. Bos is een goede campaigner, maar dat is wat anders dan een overtuigde populistische grondtoon hebben."

Van Bommel: "Ik herken me niet in jouw beeld van de SP. Wij zijn niet anti-elite, we zijn zelf deel van het establishment. We hebben ook geen anti-politieke houding, en we doen niet wat het volk zegt. Bijvoorbeeld: de SP was tegen de Kosovo-oorlog, terwijl de grote meerderheid van de Nederlanders voor ingrijpen was. Als we populistisch waren, zouden we onze bewaren ingeslikt hebben."

Van Zoonen: "Dit is tekenend. De term is zo besmet geraakt dat daardoor het denken over het begrip blokkeert. De partijen die kenmerken ervan hebben, willen niet zo genoemd worden en zodoende niet over fatsoenlijk populisme nadenken. Heel jammer. Zodra je iets in die richting doet, word je al nagewezen. Als Bos zijn eigen PvdA, die

Tocqueville & de

De angst bij de elite voor het volk is van alle tijden. Tocqueville reisde in de 19de eeuw naar Amerika om te ontdekken of het volk de democratie aan kon. Het antwoord was: ja. Maar ideaal was anders, want de middelmaat regeerde.

Marijn Kruk is freelance journalist in Parijs; met zijn afstudeerscriptie over Alexis de Tocqueville won hij de Prix de Paris 2004

Tot op welke hoogte kun je het volk vertrouwen? Kun je het uitrusten met politieke macht, en zo ja, hoeveel democratie kan het volk aan? Afgaand op de Franse ervaringen zal Alexis de Tocqueville (1805-1859) hebben gesidderd bij dergelijke vragen. Hadden het verloop van de Franse Revolutie of anders het Napoleontische keizerrijk niet afdoende bewezen dat het volk te betrekken bij de politiek een uiterst onverstandig idee was?

Geen van die twee gedenkwaardige episodes had Tocqueville, auteur van het klassieke *De la démocratie en Amérique* (1835, 1840), bewust meegemaakt, maar de gevolgen zag hij nog dagelijks om zich heen. Bij zijn vader bijvoorbeeld, wiens haar in één nacht grijs geworden was tijdens zijn gevangenschap onder de Jacobijnse Terreur. Of bij zijn neurotische moeder, wier familie in dezelfde periode was guillotineerd, niet in de laatste plaats omdat haar grootvader, Guillaume-Chretien des Malesherbes, het gewaagd had de verdediging van koning Louis XVI te voeren tijdens diens proces voor de Parijse Conventie.

Vanaf 1789 deed het volk zijn intrede in de Franse politiek en steeds opnieuw was het op een drama uitgedraaid. Eerst was er de chaos, toen de Terreur, toen weer de chaos en tenslotte de Napoleontische dictatuur – nota bene per volksstemming gelegitimeerd. Volksoevereiniteit: het was een lofwaardig principe, dat zeker, maar in Frankrijk, zo bleek steeds opnieuw, kon je het volk zelf maar het beste zo ver mogelijk van de politiek vandaan houden.

Kon het ook anders? Ja, het kon anders, heel anders zelfs, maar dat ontdekte Tocqueville pas toen hij in 1831 door Amerika rondreisde, officieel om er in opdracht van de Franse regering het gevangenisstelsel te bestuderen, in werkelijkheid om de Amerikaanse democratie eens in bedrijf te zien en te kijken wat het betekende als, zoals in Amerika, de meerderheid regeerde.

Zoals Tocqueville tijdens de jaren twintig van zijn leermeester, de historicus François Guizot, had begrepen, had er zich in de Franse samenleving sluipenderwijs een radicale gedaantewisseling voltrokken. Van een aristo-

cratie, een samenleving die werd gekenmerkt door een ongelijkheid van rechten en bestaanscondities, was zij geleidelijk verworpen tot een *démocratie*, een samenleving die werd gekenmerkt door de gelijkheid van rechten en bestaanscondities. De Franse Revolutie zette de kroon op dat proces. Tegelijk herdefinieerde het ongelukkige verloop van die Revolutie de politieke vraag: Was er een politiek regime denkbaar dat recht deed aan het egalitaire karakter van de Franse samenleving, maar tegelijk een ordelijke en duurzame vrijheid garandeerde?

Amerika

Net als Montesquieu in de achttiende eeuw gedaan had, keek Guizot richting Engeland, maar Tocqueville betwijfelde of dat land het antwoord bood op de opgeworpen vraag. Beter was het te gaan kijken in Amerika, het land waar het idee van gelijkheid met de Pilgrimfathers aan land was gegaan en de *démocratie* in haar meest uitgekristalliseerde vorm viel waar te nemen.

Wat het politieke regime betrof: in Amerika regeerde het volk, maar wat bood de aanblik daarvan een contrast met de eerdere experimenten in Frankrijk! Volksoevereiniteit was er geen sluimerend principe, leidde er niet tot chaos en werd er evenmin misbruikt door een kleine elite of een sterke man. Integendeel. "Het kwam tot uitdrukking in de gewoonten en de wetten, bewoog zich er vrijelijk en reikte er ongehinderd tot in zijn uiterste gevolgtrekking," aldus Tocqueville in *De la démocratie en Amérique* (eerste deel). Burgers namen er naar hartelust en in alle vrijheid deel in het politieke proces. In de dorpsvergadering van het township bijvoorbeeld, waar zij hun select-men kozen, volksvertegenwoordigers, die op hun beurt beslisten over allerlei zaken, van de aanleg van een weg, de bouw van een school tot de hoogte van belastingen. Werden in Frankrijk dergelijke zaken geregeld door de centralistische overheidsbureaucratie, niets daarvan in Amerika. Centraal gezag bestond er wel, maar dat liet de burgers op lokaal niveau vrij hun leven in te richten zoals hen dat goeddunkte. Kennelijk werkte het. Overal in het

angst voor het volk

enorme land zag Tocqueville mensen druk met geld verdienen, dat wel, maar nergens ontwaarde hij een op drift geraakte massa bezig met het oprichten van een schavot.

Het ontbreken van een geprivilegieerde elite, vergelijkbaar met de Franse adel, verklaarde wat dat betreft natuurlijk al het een en ander. En ook de matigende invloed van de overheersende protestantse religie speelde mee, evenals de vrije pers of alle mogelijke manieren waarop Amerikanen zich organiseerden, van de liefdadigheidsvereniging tot de politieke pressiegroep. Maar uiteindelijk was het geheim van het succes van de Amerikaanse democratie volgens Tocqueville gelegen in de lange traditie van lokaal zelfbestuur. Steeds opnieuw herinnerde dit burgers eraan dat zij zelf richting aan hun bestaan dienden te geven. "Lokale bestuursinstellingen zijn voor de vrijheid wat scholen zijn voor de wetenschap: burgers krijgen de kans ervan te proeven en gewend te raken aan het gebruik ervan" (*De la démocratie en Amérique*). Het bracht hen bijeen en kweekte tegelijk de zo essentiële *moeurs libres*: die zeden en gewoonten die aan de basis stonden van het besef dat 'vrijheid' in de eerste plaats 'onafhankelijkheid' betekende – een besef dat in Frankrijk reeds lang voor het uitbreken van de Revolutie was verdwenen.

Middelmaat

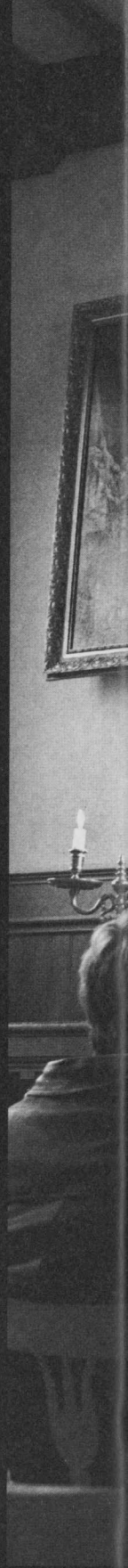
Amerika bewees zo dat de toepassing van het principe van 'macht aan het volk' niet per definitie hoefde te leiden tot chaos, terreur en dictatuur. Was een democratie en het daarmee verbonden idee dat de meerderheid besliste, daarmee dus de ideale regeringsvorm? In *De la démocratie en Amérique* maakt Tocqueville onomwonden duidelijk dat dit niet het geval was. Zo was het hem opgevallen dat er in Amerika mensen met uitzonderlijke kwaliteiten rondliepen, maar dat die kwaliteiten bij de gekozen politici doorgaans ontbraken, met alle gevolgen van dien voor de kwaliteit van wetten die zij maakten en het beleid dat zij voerden, die naar de smaak van Tocqueville nogal bedroevend was. Dat het volk regeerde, betekende ook dat de grootst gemeenschappelijke deler, de middelmaat, de norm was.

Maar hoe erg was dat? Volgens Tocqueville komt alles uiteindelijk neer op de vraag wat je van de samenleving en haar bestuur verwacht. Verwacht je een zeker raffinement van geest en manieren? Een zekere argwaan jegens materiele zaken? Gaat het je om vaste overtuigingen? Grandeur, splendeur en poëzie? Ben je uit op grootse ondernemingen die haar sporen nalaten in de geschiedenis? Kies dan niet voor een democratische staatsvorm. Denk je daarentegen dat de bevolking liever met rust gelaten wil worden dan betrokken bij heroïsche ondernemingen? Zie je liever ondeugden dan misdaden? Neem je er genoeg mee niet te leven in een briljante, maar in een bloeiende maatschappij? Gaat het je er niet om de natie als geheel zo krachtig of glorieus mogelijk te maken, maar gun je ieder losstaand individu zo veel mogelijk welvaart en zo min mogelijk ellende? Kies dan voor een samenleving op basis van gelijkheid en een regering van en door het volk.

'Het volk aan de macht', dat betekende veel lawaai en verspilde energie, maar Tocqueville prefereerde die ongerichtheid boven de rust en de orde van het despotisme. In Amerika dan, want in het Frankrijk waar hij leefde, maakte 'het volk' namelijk of geen, of juist zoveel kabaal, dat het lawaai ogenblikkelijk aanzwol tot een heuse revolutie. Daar waar rechten gelijk, maar bestaanscondities ongelijk waren gebleven en het onderscheid tussen 'elite' en 'massa' in alle opzichten nog steeds enorm was; waar religie haar opvoedende functie niet vervullen kon omdat haar priesters werden gewantrouwd; waar een almachtige bureaucratie de ontwikkeling van *moeurs libres* in de weg stond en niemand het eens was over een politieke vorm – daar, vond ook Tocqueville, dat het beter was de kloof tussen politiek (het establishment) en de burger nog even te laten bestaan.

×

Marijn Kruk: "Het heden bedroeft mij en de toekomst verontrust mij", Alexis de Tocqueville en de crisis in de Franse politiek; Utrecht, 2002

mondigheid vs
beza6

De donkere schaduw van het islamitische terrorisme die mij en andere ballingen uit het Midden Oosten al langer bekend is, hangt ook boven het Westen sinds de 11-9. En sinds de moord op Theo van Gogh vorig jaar is ook het leven Nederland verduisterd.

Je kunt duizend argumenten, historische feiten en stapels bewijzen aanvoeren waarom terrorisme niet met de islam te maken heeft, dat terrorisme ook andere voorkomens kent, dat de grote meerderheid van de moslims niks met politiek geweld te maken wil hebben. Maar feit blijft dat er een islamitische revival gaande is en dat die zichtbaar is op uiteenlopende manieren: van hoofddoekmeiden met strakke jeans tot en met Mohammed B. en alles wat er tussen zit. Al die vormen vallen niet samen, maar ze staan ook niet los van elkaar. Daarom kijkt Nederland deze dagen met een reusachtige vraagteken naar de toenemende islamisering onder de eigen immigrantenjongeren.

Afgelopen oktober was de Amerikaanse Jessica Stern, schrijfster van de bestseller *Terreur in naam van God*, hier in Nederland. Ze gaf een lezing in Rotterdam over de achtergrond van de religieuze revival en het religieuze terrorisme. Ze vertelde een spannend verhaal over haar gesprekken met terroristen van verschillende religieuze signatuur. Van christenfundis uit de Amerikaanse countryside, joodse militanten in Israël tot Pakistaanse jihadies. Deze verhalen zijn broodnodig in Nederland om tegenspel te bieden aan de dominante gedachte in de polder dat fanatisme enkel onder moslims voorkomt. Toch merkte ik bij mijzelf irritatie tijdens het aanhoren van haar verhaal.

In essentie stelde ze dat al de mannen die ze had gesproken, vernederd waren en dat daar het motief lag voor het terrorisme. De vernedering kon in de persoonlijke sfeer plaats hebben gevonden. Een van haar voorbeelden: een redneck christenfundie die op school nooit met andere jongens mee mocht spelen, omdat hij te dik en te traag was en door de juf werd doorverwezen naar de meidengymnastiek. In een ander geval was de vernedering een geërfde: een joodse vijftiger die door zijn ouders, beiden met een Auschwitz-verleden, ingeprent had gekregen dat de hele wereld joden als

parasieten beschouwt. Een derde, een Pakistaanse moslimterrorist, die met zijn clan zij aan zij met de CIA tegen de Sovjetbezetting in Afghanistan had gevochten, voelde zich verraden door de Amerikanen die na de overwinning op het Sovjetleger Afghanistan in de steek hadden gelaten.

Vernedering dus als drijfveer voor politiek geweld en dat was juist nu precies wat mij niet beviel in haar verhaal. Politiek geweld was hiermee gereduceerd tot een frustratie-agressie model. Dát had ik al zo vaak gehoord. Bijna alle deskundigen en experts die dagelijks hun zegje moeten doen over hoe om te gaan met islamisme en islamitisch terrorisme gaan ervan uit dat het hier om een reactie gaat. Dat jongeren die vanwege hun geloof kiezen voor radicale uitingen, en in extreme gevallen voor geweld, dit doen omdat ze zich vernederd of bedreigd voelen of bang zijn voor veel te snelle veranderingen.

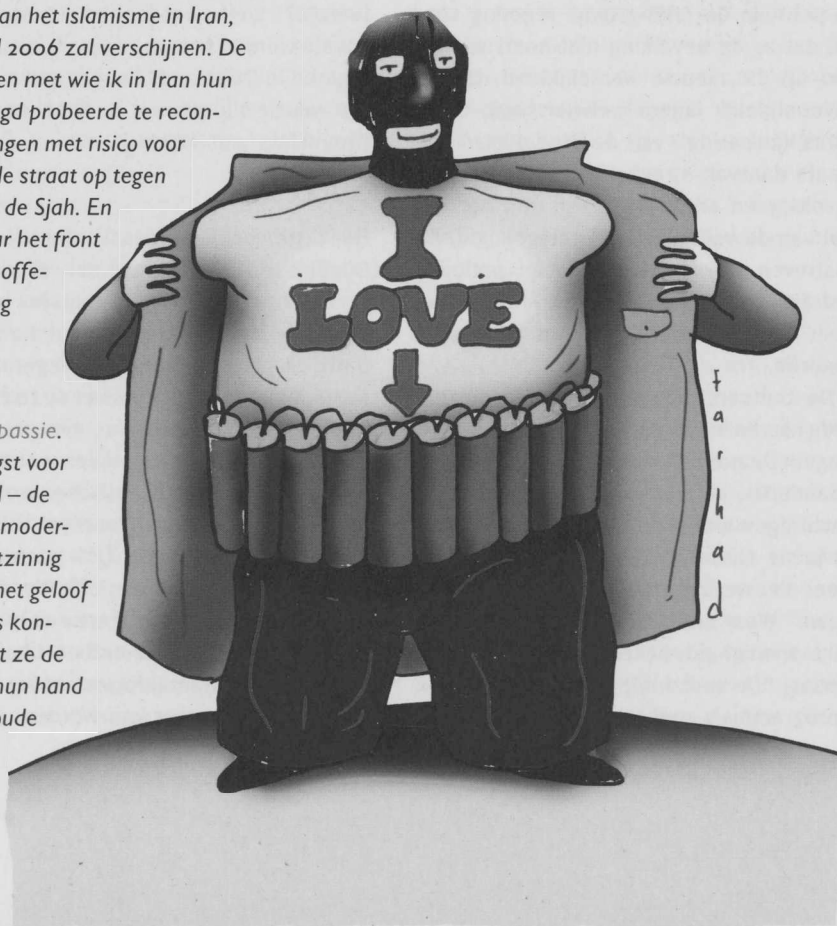
Verklaart dit 'reactie-model' de huidige revival van de islam? Niet per se en op zijn minst te weinig. Neem nu de opkomst van islamisme in Iran, waarmee het toch allemaal begonnen is. Is de frustratie-agressie verklaring verhelderend voor deze belangrijke gebeurtenis, die direct aan de basis staat van de opkomst van het islamisme wereldwijd? Nee, dunkt me.

De afgelopen twee jaar ben ik bezig geweest met een boek over de opkomst van het islamisme in Iran, dat in april 2006 zal verschijnen. De ex-islamisten met wie ik in Iran hun radicale jeugd probeerde te reconstrueren, gingen met risico voor eigen leven de straat op tegen het leger van de Sjah. En zij gingen naar het front om zich op te offeren in de oorlog tegen Saddam. Hun drijfveer was niet zozeer frustratie maar passie. Het was niet angst voor wat er komen zal – de voortdurende moderniteit – die hun uitzinnig maakte. Het was het geloof dat zij geschiedenis konden schrijven en dat ze de werkelijkheid naar hun hand konden zetten. De oude Khomeini was

populair onder jongeren, omdat hij hun bevestigde in hun gevoel dat zij meer uit hun leven konden halen, dat de samenleving maakbaar was en dat het goddelijke op aarde realiseerbaar was. Die jongeren geloofden in een utopie die getuigde van een overmaat aan zelfverzekerdheid – niet van angst en frustratie.

Ik denk dat we de passie die rondzingt in de hoofden en lichamen van reborn muslims niet moeten onderschatten. Een foute inschatting van de drijfveren van de islamitische revival kan tot een verkeerde houding, reacties en maatregelen leiden en dat heeft grote consequenties, ook voor de Nederlandse samenleving. Volgens mij heeft zowel het linkse, medelevende paternalisme als het rechtse, belerende beschavingsoffensief een averechts effect op de jonge assertieve moslimgeneratie die op komst is.

x

7 jaar rood

Met de coalitie van SPD en Groenen was in Duitsland zeven jaar lang de generatie van '68 aan de macht. Rood-groen heeft het land iets groener, nauwelijks liberaler, en zeker niet socialer en vrediger achtergelaten.

Maarten Davelaar is politicoloog en publicist over groene partijen

De Duitsers zijn blind voor de veranderde werkelijkheid. Net als Gregor Samsa, uit *Die Verwandlung* van Franz Kafka, die op een morgen als kever ontwaakt. Net als met hem "gebeurt er iets met ons wat we niet willen en niet willen zien, niet kunnen begrijpen ook. De discrepantie tussen onze toestand en ons begrip van wat werkelijk en normaal is, groeit. En de kever trappelt hulpeloos met zijn dunne beentjes in de lucht, zolang hij weigert de nieuwe werkelijkheid onder ogen te zien." Duitslands bekendste socioloog, Ulrich Beck, leverde wel de ongemakkelijkste bijdrage aan de *Wirtschaftswahlkampf 2005* met *Was zur Wahl steht*, een ontleding van het Duitse politieke bedrijf in boekvorm. Hij verweet de politiek, de rood-groene regering voorop, dat ze de bevolking niet heeft voorbereid op die nieuwe werkelijkheid. Op het onvermijdelijk lagere welvaartspeil, op de "Brasilianisering" van de arbeidsmarkt. In plaats daarvan streven alle partijen zaken na die geen antwoord meer zijn: het herstel van de volledige werkgelegenheid, het nastreven van dat doel in een nationaal kader en het toepassen daarbij – de een wat meer dan de ander – van het neoliberale medicijn.

De Duitsers moeten ophouden om met oude ideeën te reageren op de nieuwe uitdagingen. De politiek moet "de verwachtingen veranderen, en niet voortdurend valse verwachtingen wekken, zoals: er kunnen – als de juiste wissels worden omgezet – door groei nieuwe, zekere banen voor allen ontstaan." Waar anderen klagen over de politieke onenigheid, hekelt Beck juist de consensus. "De spdcdufdpgrüneneuelinke-partijprogramma's preken allemaal hetzelfde:

groei, groei, groei, terwijl er behoefte is aan Europa en kosmopolitisme in plaats van een Nationalismus der Not." Na het taboe op het gebruik van geweld tussen de Europese staten moeten nu nieuwe utopische doelen gerealiseerd worden. Een maatschappij waarin democratie niet meer alleen nationaal gedefinieerd wordt en een maatschappij waarin een sociale bestaansbasis verzekerd wordt, terwijl het doel van volledige werkgelegenheid wordt losgelaten.

Een romantische gedachte, gezien de staat van Europa? Volgens Beck is het kosmopolitisme juist realisme terwijl omgekeerd de nationale koers "idealisme met de rug naar de wereld" betreft. Duitsland ontbreekt het vooral aan openheid voor de geglobaliseerde wereld.

Een lastige boodschap voor politici en zeker voor de SPD en Bündnis90/Die Grünen die in 1998 een coalitie begonnen met ambitieuze plannen voor een economische, sociale en ecologische modernisering, maar zich vervolgens snel het behoedzaam hervormen eigen moest maken. En merkten dat dat alleen al een hele toer was, vooral op sociaal-economisch terrein. De meer dan 5 miljoen werklozen bezegelden zelfs het voortijdige einde van rood-groen. Is de kritiek van Beck terecht? Welk oordeel moet er geveld worden over zeven jaar links regeren in Duitsland? En met name: wat was de bijdrage van de Groenen, GroenLinks' zusterpartij?

Succesvol

Hoe begon het regeringsavontuur voor Bündnis 90/Die Grünen ook al weer? Terwijl duidelijk is dat de Duitsers in 1998 massaal af willen van Helmut Kohl, is de partij slecht voorbereid op regeringsdeelname. Al jaren heerst tussen de twee partijvleugels, *Realos* en *Linke*, een gewapende vrede. Om ruzies te vermijden wordt er nauwelijks over programmatische vernieuwing gedebatteerd. De partij verliest licht bij de verkiezingen van 1998. Ook na toetreding tot de regering komt een effectieve coördinatie tussen ministers, fractie en partij niet van de grond. De partij ontbeert een strategisch centrum waar informatie over de plannen van de regering kan worden uitgewis-

-groen

MAARTEN DAVELAAR

Jürgen Trittin groeit na een moeizame start uit tot een effectieve minister voor Milieu. De Groenen hebben altijd beweerd dat duurzame ontwikkeling banen oplevert en hij is de man die dat ook in praktijk weet te brengen. De *Atomausstieg* is nog niet onomkeerbaar, maar de atoomindustrie is wel op een doodlopend spoor gemanoeuvreed. In *Die Zeit* roepen zelfs geharnaste tegenstanders hem uit tot Duitsland succesvolste milieuminister. Hij is er alleen de persoon niet naar om het milieu meer te laten leven onder brede lagen van de bevolking. Mede daardoor blijft de steun voor zijn beleid in de SPD klein. Die partij is weinig geïnteresseerd in milieu omdat successen toch aan de Groenen worden toegerekend. Trittin heeft ook geen potten kunnen breken bij zijn collega's van economie en verkeer. Het verkeersbeleid is volgens critici nauwelijks veranderd onder rood-groen. Het eindoordeel van de Duitse milieuorganisaties is daarom zuinig.

seld, standpunten op elkaar worden afgestemd en verantwoording wordt afgelegd. Compromissen tussen rood en groen worden tegelijkertijd bejubeld en neergesabeld door de eigen parlementariërs. Minister van Buitenlandse zaken Joschka Fischer bemoeit zich te weinig met de interne partijzaken. Midden 2000 treden nieuwe partijleiders aan: Fritz Kuhn, *Realo* en vertrouweling van Fischer, en Renate Künast, vertegenwoordiger van de linkervleugel. Anders dan eerder duo's treden zij niet als elkaars bewakers op. Onder hun leiding geven de groenen het destructieve vechten op, en krijgen het constructieve vechten beter onder de knie.

Künast belandt, na een BSE-schandaal, op het nieuwe ministerie voor Landbouw en Consumentenbescherming. Onder het motto *Klasse statt Masse* neemt ze de vergroening van de Duitse landbouw ter hand. Tevens geeft ze een impuls aan de hervorming van de Europese landbouw richting milieu, voedselveiligheid en dierenwelzijn. In 2005 weet zij een Genteswet door het parlement te loodsen, volgens milieuorganisatie BUND de beste van de EU. Minstens zo belangrijk is dat de populaire en hartelijke minister de politiek van kleine stappen een idealistische vertaling weet te geven. Ze is daarmee een welkom tegenwicht voor meer opportunistische Groenen zoals haar opvolger als partijvoorzitter Bütikofer die de grootste nederlaag zonder blikken of blozen aan de achterban als winst wenst te presenteren.

Homo's

Over Fischer is veel gezegd en geschreven. Bijna acht jaar lang was hij de politicus met het hoogste aanzien onder het publiek. De liefde voor de *Gottvater* op Buitenlandse Zaken bekoelde wel aan het einde, met de visumaffaire in 2005 als dieptepunt. Maar de fascinatie en waardering voor de onovertroffen debater en leverancier van – weliswaar wisselende – vergezichten, bleef. Anders dan Schröder kon Fischer daarmee zijn kiezers zo iets als zin meegeven. Dat heeft de Groenen een relatief stabiele aanhang opgeleverd. Volgens commentator Claus Malzahn (*Der Spiegel*) zou zijn “I am not convinced, Mr. Rumsfeld” wel eens de belangrijkste bijdrage van de Groenen aan de geschiedenis van de Bondsrepubliek kunnen zijn geweest.

Op andere terreinen is de winst- en verliesrekening voor de Groene inbreng in het kabinet heel wat minder florissant. Waar de deur van de SPD openstond is soms succes geboekt, bijvoorbeeld op het punt van geregistreerd partnerschap voor homo's, maar in het geheel niet op het migratiedossier. Vanuit de erkenning van Duitsland als immigratieland wilde rood-groen de arbeidsmarkt voor hoogopgeleide migranten openbreken en de dubbele nationaliteit invoeren. CDU en CSU gingen frontaal in de aanval. Na twee en half jaar slopersarbeid resteerde weinig meer van het dossier. Wat opvalt

is vooral een aanscherping van het uitzettingsbeleid. Toch reppen SPD en de top van de Groenen van een doorbraak rond migratie toen eindelijk een akkoord werd bereikt met de oppositie. De Groene-basis morde. Gemeten aan wat men eigenlijk wilde, is het resultaat beschamend.

En dan de economie. Niets zat mee. De recessie. De razendsnelle opkomst van China. Het bedrijfsleven dat de investeringsprikkels die roodgroen verstrekke, oppotte in plaats van investeerde om zo werkgelegenheid te creëren. Middengroepen die krampachtig vasthielden aan zo'n beetje elke verworvenheid.

Niettemin is er de verantwoordelijkheid van de politiek. Beck hekelt het "dwangmatige optimisme van de ideologie van het reformisme", maar ook minder profetische commentatoren vinden dat de kiezers meer gegidst hadden moeten worden. In hun boek *Operation Rot-Grün, Geschichte eines politischen Abenteuers* komen drie Spiegel-journalisten tot de conclusie dat het kabinet op sociaal-economisch terrein te laat, namelijk pas na de verkiezingen van 2002 met het oog op de dreigende instorting van de staatsfinanciën, de noodzakelijkheid van een grondige hervorming van de welvaartsstaat heeft uitgedragen, en bovendien lang heeft verzuimd er de inzichten bij te leveren. Volgens deze journalisten heeft het ontbreken van een doordacht sociaal-economisch programma rood-groen van begin af aan parten gespeeld. De coalitie werd aanvankelijk ook niet door de eigen kiezers op dit punt aangespoord. Het rood-groene project was in de ogen van de kiezers vooral een – gematigd – cultureel en ecologisch project. Men wilde een iets groener, liberaler en blijvend vredelievend Duitsland: een moderne republiek, waarin homo's trouwen konden, vrouwen meer macht en buitenlanders meer rechten en kansen zouden krijgen. Een duidelijke kiezersopdracht ontbrak op sociaal-economisch terrein. Hooguit viel er een wens tot verdediging tegen sociaal verval te ontwaren.

Moegestreden

Toch wist rood-groen al bij haar start in 1998 dat een omvorming van de verzorgingsstaat noodzakelijk was. Uitgerekend hier kon men niet komen tot een nieuw sociaal denken: "Als je al 'een regering van de 68-ers' bent, waarom heb je dan niet de moed het volk duidelijk te maken dat 82 miljoen

Duitsers met elkaar omgaan moeten zoals mensen in een woongemeenschap? Waarom dan niet naast hulp vóór de zwakken, ook solidariteit van de zwakken met de gemeenschap? Waarom dan niet rechtvaardigheid, solidariteit en eigen verantwoordelijkheid nieuw interpreteren", aldus de auteurs van *Operation Rot-Grün*.

In plaats daarvan bleef het tot kort na de verkiezingen van 2002 bij 'sociale beloften oude stijl' van de SPD – zonder tegengeluid van de Groenen. De sociaal-economische hervormings *Agenda 2010* waarmee de coalitie na de verkiezingen van 2002 kwam, werd door velen sindsdien als noodgrepen- en uitstelpolitiek, en als staaltje kiezersbedrog gezien. Schröder en Fischer konden in de verkiezingen van 2002 rood-groen nog "als project van de maatschappelijke bovenbouw" neerzetten, en "de geërodeerde maatschappelijke basis van de republiek met de mantel van de naastenliefde en de vrede toedekken" (*Operation Rot-Grün*). Dat laatste is een verwijzing naar de solidariteitsacties die vlak voor de verkiezingen van 2002 op gang kwamen voor de Oostduitse overstromingsslachtoffers, en naar de electoraal goed van pas komende verzekering dat Duitsland nooit aan een – toen nog in het verschiet liggende – Irak-oorlog zou deelnemen.

Over de sociaal-economische politiek woedde van begin tot eind in de SPD een hevige strijd tussen diverse vleugels. Deze verdeeldheid heeft, samen met het gebrek aan sturing door Schröder de hervormingen vertraagd. Wat stelden de Groenen daartegenover? Zij waren de hoofdleveranciers van concepten over de ecologische en sociale modernisering van de economie, en zorgden voor vergroening van het belastingstelsel, inclusief een verlaging van de lasten op arbeid. Van een van duurzaamheid doordesemde regeringspolitiek is het echter nooit gekomen. Door het milieubeleid zijn er banen gecreëerd, maar verder zijn milieu en economie losstaande zaken gebleven.

Ook zochten de Groenen eensgezinder en meer gemotiveerd dan de SPD naar een verantwoorde balans tussen flexibiliteit en zekerheid op de arbeidsmarkt, naar het verruimen van de innovatiemogelijkheden voor het midden- en kleinbedrijf, naar mogelijkheden om de solidariteit tussen de generaties te verstevigen. De Groenen bleven op deze punten echter lang langs de zijlijn staan en hebben daarin ook berust. Ze

waren al moegestreden op andere fronten voor ze er aan toekwamen de modernisering van de economie ter hand te nemen, verdedigde Cohn-Bendit zijn partijgenoten. De prikkel ontbrak om de zaak op scherp te stellen: het falende sociaal-economische beleid werd niet hen aangerekend, maar de kanselier en zijn partij.

Automobilist

Uitgedaagd te oordelen over het economische beleid van rood-groen in Duitsland verweet Femke Halsema in *De Volkskrant* haar zusterpartij dat deze "pas na zes jaar zigzaggen eind 2004 samen met haar regeringspartner de eerste hervormingen durfde te agenderen". Tegelijk stelde ze dat er geen lessen te trekken vielen voor een eventueel links kabinet in Nederland. Halsema heeft gelijk dat het feit dat Duitsland onder een linkse regering economisch slecht presteert geen reden is om te stellen dat ook links in Nederland op dit vlak slecht zou scoren. Allereerst is het de vraag of een rechtse Duitse regering het beter had gedaan. Ten tweede stelt Halsema terecht dat links in Nederland en GroenLinks in het bijzonder haar sociaal-economische ideeën eerder en grondiger heeft geactualiseerd. De vraag is wel of dat laatste afdoende is. De Groenen hadden ook hun voorstellen, maar kregen geen voet tussen de deur bij de SPD. Hoe zal de PvdA zich opstellen als de economie in mineur blijft en een boodschap van 'anders en minder' bij de door haar aan de borst gedrukte middengroepen moet neerleggen? En is de SP daartoe bereid, die nu al in de automobilist een groot slachtoffer van het kabinet ontwaart en de stijgende benzineprijzen wil compenseren? Wel bestaat er over een activerend arbeidsmarktbeleid linkse eensgezindheid in Nederland. GroenLinks is met haar ideeën over trendmatig begroten beter dan de Groenen voorbereid op regeringsdeelname. Maar ook doordachte linkse begrotingen kunnen gaan rammelen tijdens regeringsdeelname. Leren van economische debacles, bij de burens, bij links, is in dat licht nooit overbodig.

68

Welke balans laat zich nu opmaken? De bijdrage van Bündnis90/Die Grünen aan de successen van de rood-groene regering blijkt verrassend groot te zijn geweest. Op de eigen departementen behaalt men een goede score. Eigen aanhang en tegenstan-

ders zijn het daarover eens. Ook bij de laatste verkiezingen bleek dat de Duitsers de Groenen graag de milieubescherming en de buitenlandse politiek toe vertrouwen. Schaduwzijde: op alle andere terreinen dicht men de partij weinig competentie toe. Er zitten voor groene partijen grenzen aan het bereiken van de status van multi-issue partij bij de kiezer.

Zien de kiezers resultaten van Bündnis 90/Die Grünen over het hoofd? De meeste analisten menen van niet. Zij stellen magere resultaten vast op de overige terreinen. Bovendien zijn de successen, de stevige koerswijzigingen op milieu en landbouw, deels geneutraliseerd door achteruitgang op andere terreinen. Dat duidt op een gebrek aan samenhang in het kabinetsbeleid. Van het streven naar een samenhangend, duurzaam, sociaal, ecologisch en economisch regeringsbeleid is van begin af aan weinig terechtgekomen.

Wel zijn op het sociaal-culturele vlak verschuivingen bevestigd, bijvoorbeeld rond samenlevingsvormen, waarvoor de Duitse samenleving al eerder mede door de Grünen rijp was gemaakt. Daarnaast hebben de Groenen Europa in Duitsland levend gehouden.

Vingertje

Onder rood-groen is de wereld harder geworden, en rood-groen heeft daar weinig tegen in kunnen brengen: ook in Duitsland zijn de verschillen tussen arm en rijk verder gegroeid en keren migrantengemeenschappen zich af van andere delen van de Duitse samenleving en omgekeerd. Rood-groen heeft het land iets groener, nauwelijks liberaler, en zeker niet socialer en vrediger kunnen achterlaten.

Toch is volgens alle commentatoren rood-groen nodig geweest. Om de *Atomausstieg* of om Irak. Maar ook omdat de 68-ers simpelweg aan de beurt waren met hun hoge eisen aan iedereen die macht had. Zij zullen zich na dit regeringsavontuur blijvend anders opstellen. "In Duitsland zijn de debatten door links altijd moralistisch gevoerd. De goede moraal verkeert daarbij altijd aan de kant van links. Men was naar beste geweten sociaal, pacifistisch en liberaal. De anderen moesten wel het slechte geweten bezitten." Dat gaat nu niet meer op. In de regering hebben de roden en de groenen "hun onschuld verloren en dat is goed", stellen de auteurs van *Operation Rot-Grün*.

Voordat Femke Halsema haar afkeer van moralisme en opgeheven vingertjes – zie haar nawoord in de bundel *Vrijheid als ideaal* van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks – bevestigd ziet: mits gedoseerd toegepast, geheven door de juiste mensen en tegen de juiste mensen blijven opgeheven vingertjes effectief en profijtelijk. De ironie wil namelijk dat rood en groen met moralisme, opgeheven vingers en emotiepolitiek wél de verkiezingen in 2002 wonnen. Bush en de Beierse ijskoning Stoiber waren dankbare rechtse vijanden. De solidariteit met de overstromingsslachtoffers in Oost-Duitsland liet zich goed combineren met donderpreken over de lakse klimaatpolitiek van eerdere regeringen. En de weerzin tegen een oorlog in Irak vond veel weerklank. Van beide punten maakte de 68-er die als enige altijd al pragmaticus was geweest, Gerhard Schröder, zich woordvoerder. Dé kernthema's van de Groene partij leverden zo rood-groen de overwinning op en de Groenen hun hoogste score ooit. Waarmee – goed nieuws ook voor GroenLinks – de Duitse Groenen bewezen te kunnen regeren én aan de macht te blijven.

De Groene partij is realistischer en professioneler dan zeven jaar geleden. Ze opereert bij vlagen gruwelijk opportunistisch, maar toch ook nog steeds met veel passie. Ze heeft sinds midden jaren negentig een trouwe stabiele achterban weten op te bouwen, en bewezen over het vermogen te beschikken het links zwevende deel van de kiezers voldoende aan zich te binden. Twee van haar drie beste verkiezingsresultaten heeft ze behaald als regeringspartij.

Oppositie

Van een geheel nieuwe start in de oppositie is geen sprake. De fractie koos de vijftigers Kuhn en Künast, het duo dat in 2000 de partij weer op de rails zette, onlangs tot opvolgers van partijleider Fischer. Ook verder veel oudgedienden in de fractie en weinig jonge honden. Ook de linksradicale lastpost Christian Ströbele is op leeftijd. Hij werd onlangs weer als enige Groene via een directmandaat herkozen: 43 procent van de kiezers in zijn Berlijnse district stemde op hem. Een generatiewisseling vindt dus nog niet plaats. Zij die in de jaren zestig en zeventig hun politiek-maatschappelijke scholing genoten hebben de partij nog in de greep. De parallelle banenmachines/vriendenkringen van Realos en Linke boeken

tergend langzaam aan belang in. Des te opmerkelijker dat de partij met de FDP bij de laatste verkiezingen procentueel de meeste jongeren wist te trekken.

Haar kansen op toekomstige regeringsdeelname, zowel op landelijk als op deelstaatniveau, zijn echter wel geslonken. De PDS en SPD regeren in het Groenenbolwerk Berlijn. De samenwerking van de *Wahlalternative* voor gerechtigheid en solidariteit (WAGS) van Lafontaine en de PDS van Gysi in de *Linkspartei* betekent concurrentie, ook in West-Duitsland. De *Linkspartei* heeft in het Westen en Oosten stemmen gewonnen van vooral de SPD. Er was relatief weinig grensverkeer tussen Groenen en *Linkspartei*. Voorlopig lijken de Groenen over een stabiele, meer afgebakende, aan bepaalde milieus gebonden aanhang te beschikken. Daarover beschikt de *Linkspartei* alleen in het Oosten. Binnenkort zal er een strijd losbarsten over het aanvoerschapschap van de oppositie.

Epiloog

Wellicht is professor Beck thuisgebleven. Misschien is hij toch naar het stemlokaal getogen. Na nog eens de voornemens van de partijen vergeleken te hebben. En na de Groenen vergeven te hebben dat ze de zaak op sociaal-economisch terrein zo lang op zijn beloop hebben gelaten. In dat geval moet hij voor het meest kosmopolitische en Europese programma gekozen hebben. Dat van de Groenen.

x

Met dank aan Richard Wouters

vrijheid is

In de vorige Helling (nr. 3) en daarna ook in dag- en weekbladen is uitvoerig gediscussieerd over vrijheid naar aanleiding van de bundel *Vrijheid als ideaal*, van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks. Het begrip 'vrijheid' blijkt nogal wat verwarring op te roepen, het wordt door velen geassocieerd met rechts en gezien als het tegenovergestelde van sociaal. Als bijdrage in die discussie hieronder een tekst van de Indiase econoom en Nobelprijswinnaar Amartya Sen, bekend vanwege zijn onderzoeken naar armoede. Het jaarlijks verschijnen van het Human Development Report van de UNDP is het rechtstreekse gevolg van zijn werk.

Vrijheid, zo betoogt Sen, is vooruitgang. Vooruitgang gaat niet over economische groei maar over het vergroten van sociale, economische en politieke vrijheden. Van de toegang tot onderwijs en zorg, via de toegang tot handel en arbeidsmarkt, tot transparantie en democratie. Dit geldt voor arme én rijke landen.

Amartya Sen is Lamont universiteitsprofessor in Harvard; onderstaande tekst is de inleiding van het boek 'Vrijheid is vooruitgang' (Contact, 2000)

Mijn betoog is dat we vooruitgang kunnen zien als een proces waarin de echte vrijheden van mensen worden uitgebreid. Deze gerichtheid op menselijke vrijheden staat in contrast met beperktere opvattingen van vooruitgang, waarin deze bijvoorbeeld wordt vereenzelvigd met de groei van het bruto nationaal product, met de stijging van individuele inkomens, met industrialisatie, met technologische innovatie of met maatschappelijke vernieuwingen. De stijging van het bruto nationaal product of van individuele inkomens kan natuurlijk zeer belangrijk zijn als middel om de vrijheden van de leden van de samenleving te verruimen. Maar vrijheden worden ook bepaald door andere factoren, zoals sociale en economische voorzieningen (bijvoorbeeld faciliteiten voor onderwijs en gezondheidszorg), alsmede politieke rechten en burgerrechten (bijvoorbeeld de vrijheid om deel te nemen aan openbare discussie en kritisch onderzoek). Evenzo kunnen industrialisatie, technologische vooruitgang of maatschappelijke vernieuwingen aanzienlijk bijdragen tot de verruiming van menselijke vrijheden. Als ontwikkeling bevorderlijk is voor vrijheid, dan is dit een belangrijk argument om ons te richten op deze overkoepelende doelstelling en niet op specifieke middelen of een of andere lijst van speciaal uitgekozen instrumenten. Als we ontwikkeling bezien in het licht van de verruiming van fundamentele vrijheden, dan richten we de aandacht op de doelen die deze ontwikkeling belangrijk maken, en niet slechts op enkele van de vele middelen die een grote rol spelen in het proces. Ontwikkeling vereist dat de belangrijkste bronnen van onvrijheid worden geëlimi-

neerd: armoede en tirannie, een gebrek aan economische kansen en systematische sociale vormen van gemis, de verwaarlozing van openbare faciliteiten en intolerantie of overmatige activiteit van onderdrukkende regimes. Ondanks de ongekende toename van de totale rijkdom blijven in de wereld van nu enorme aantallen mensen – mogelijk zelfs de meerderheid – verstoken van basisvrijheden. Soms heeft het ontbreken van fundamentele vrijheden direct te maken met economische armoede, die de mensen de vrijheid ontnemt om hun honger te stillen, zich voldoende te voeden, geneesmiddelen te bemachtigen tegen behandelbare ziekten, of de kans op geschikte kleding of huisvesting, de beschikking over schoon water of sanitaire voorzieningen. In andere gevallen heeft de onvrijheid te maken met het ontbreken van openbare faciliteiten en sociale zorg, bijvoorbeeld epidemiebestrijdingsprogramma's, georganiseerde faciliteiten op het gebied van gezondheidszorg of onderwijs, effectieve maatschappelijke instituten voor de handhaving van orde en rust. In nog weer andere gevallen is de schending van vrijheid een direct gevolg van het feit dat een autoritair regime de samenleving politieke rechten of burgerrechten ontzegt, of de leden sterk beknot in hun vrijheid om deel te nemen aan het sociale, politieke en economische leven van de gemeenschap.

Effectiviteit

Vrijheid is om twee verschillende redenen onontbeerlijk voor het proces van ontwikkeling. 1) Uit het oogpunt van beoordeling: vooruitgang moet vooral worden beoordeeld op het criterium of de vrijheden van de mensen zijn verbeterd. 2) Uit het oogpunt van effectiviteit: het hangt in sterke mate af van de vrije handelingsbekwaamheid van mensen of vooruitgang wordt verwezenlijkt.

Ik heb de eerste reden (beoordeling) reeds gesignaleerd. Als we ons richten op de tweede (effectiviteit), moeten we kijken naar de relevante empirische verbanden, met name de elkaar versterkende verbanden tussen verschillende soorten vrijheden. Door deze onderlinge verbanden, waarop ik in *Vrijheid is vooruitgang* tamelijk uitvoerig inga, komt vrije, duurzame handelingsbekwaamheid naar voren als een belangrijke motor achter vooruitgang. Niet alleen is vrije handelingsbekwaamheid een wezenlijk onderdeel van ontwikkeling, maar zij draagt ook bij tot de versterking van andere soorten vrije handelingsbekwaamheid. De empirische samenhangen die in deze studie uitgebreid worden

- vooruitgang

onderzocht, vormen de schakel tussen de twee aspecten van het idee van 'vrijheid is vooruitgang'.

De relatie tussen individuele vrijheid en de verwezenlijking van sociale ontwikkeling gaat veel verder dan het verband van 'een wezenlijk onderdeel', hoe belangrijk dit ook is. Wat mensen in positieve zin kunnen bereiken, wordt mede bepaald door economische kansen, politieke vrijheden, maatschappelijke krachten en door andere factoren die hun ontwikkeling mogelijk maken, zoals goede gezondheid, basisonderwijs en de mate waarin initiatieven worden gestimuleerd en gecultiveerd. De institutionele voorzieningen voor deze kansen worden ook beïnvloed door de mate waarin en de manier waarop mensen gebruik maken van hun vrijheden, door de vrijheid om deel te nemen aan het proces van sociale keuze en de totstandkoming van beleidsbeslissingen van overheden en openbare instanties die de vooruitgang van deze kansen aandrijven. Ook deze onderlinge verbanden worden onderzocht.

Zwarte Amerikaan

Met enkele eenvoudige voorbeelden kan ik illustreren welk verschil het maakt wanneer we vrijheid zien als het hoofddoel van ontwikkeling. De volledige reikwijdte van dit perspectief komt pas naar boven in een veel uitgebreidere analyse (waartoe ik in *Vrijheid is vooruitgang* een poging onderneem). Maar het radicale karakter van het idee van 'vrijheid is vooruitgang' valt gemakkelijk te illustreren met enkele elementaire voorbeelden.

Eerste illustratie: in het kader van de engere opvattingen van vooruitgang – afgemeten aan de groei van het bruto nationaal product of industrialisatie – wordt vaak de vraag gesteld of bepaalde politieke of sociale vrijheden al dan niet 'bevorderlijk zijn voor ontwikkeling'. Onder deze vrijheden vallen bijvoorbeeld de vrijheid om deel te nemen aan de politiek of de toegang tot basisonderwijs. In het licht van de fundamentele opvatting van 'vrijheid is vooruitgang' komt in deze vraagstelling niet het belangrijke inzicht aan de orde dat deze genoemde fundamentele vrijheden ook tot de samenstellende componenten van ontwikkeling behoren. We hoeven hun relevantie voor de vooruitgang niet opnieuw te bewijzen aan de hand van de indirecte bijdrage die ze leveren aan de stijging van het bruto nationaal product of de bevordering van de industrialisatie. Het geval wil dat deze vrijheden óók zeer effectief bijdragen tot de economische vooruitgang. Hoewel dit oorzakelijke verband beslist van

belang is, staat het los van het feit dat deze vrijheden rechtstreeks een wezenlijk onderdeel van ontwikkeling vormen.

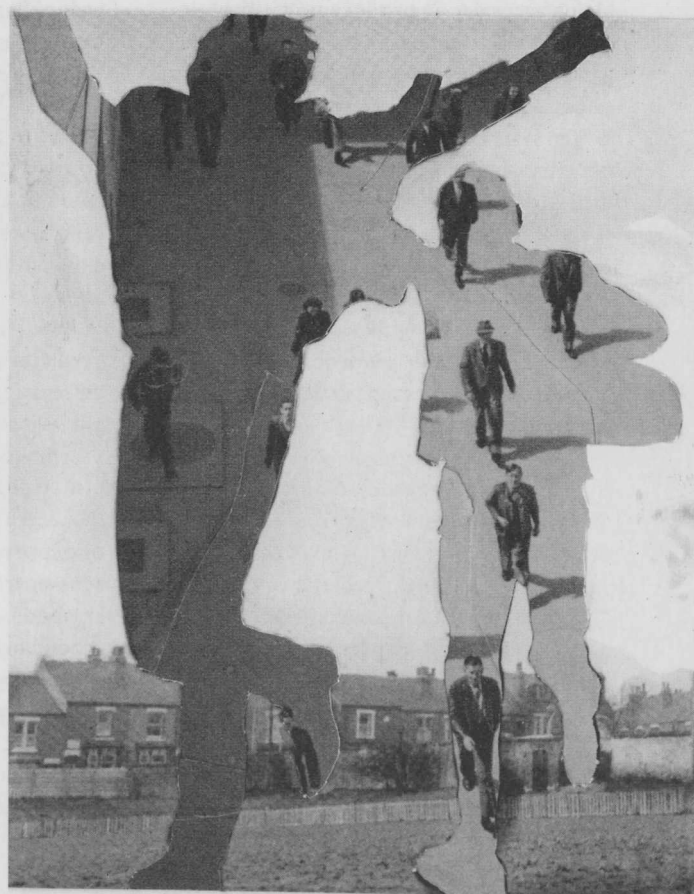
Mijn tweede illustratie heeft te maken met de discrepantie tussen inkomen per hoofd (zelfs na correctie voor prijspeil) en de vrijheid van individuen om een lang en goed leven te leiden. De inwoners van Gabon, Zuid-Afrika, Namibië of Brazilië zijn misschien qua bruto nationaal product per hoofd een stuk rijker dan de inwoners van Sri Lanka, China of de deelstaat Kerala in India, maar de laatste hebben een veel hogere levensverwachting dan de eerste. Om een ander voorbeeld te geven: vaak wordt opgemerkt dat het zwarte volksdeel van de Verenigde Staten arm is vergeleken met blanke Amerikanen, maar wel een stuk rijker dan mensen in de derde wereld. We moeten echter wel beseffen dat de zwarte bevolking van de Verenigde Staten absoluut gezien een kleinere kans heeft om een rijpe leeftijd te bereiken dan de mensen in een groot aantal samenlevingen in de derde wereld, zoals China of Sri Lanka of delen van India (met andere voorzieningen op het gebied van gezondheidszorg, onderwijs en gemeenschapsbanden). Als ontwikkelingsanalyse zelfs voor rijkere landen belangrijk is (en in het boek betoog ik dat dit inderdaad het geval is), dan zijn dergelijke contrasten

tussen groepen in rijkere landen duidelijk een belangrijk aspect voor het inzicht in ontwikkeling en onderontwikkeling.

Markt

Mijn derde illustratie heeft te maken met de rol van markten als onderdeel van het ontwikkelingsproces. De huidige ontwikkelingsliteratuur is er terecht van doordrongen dat het marktmechanisme veel kan bijdragen tot sterke economische groei en de totale economische vooruitgang. Het zou echter verkeerd zijn om het marktmechanisme alleen zo'n afgeleide betekenis toe te kennen. Adam Smith merkte reeds op dat vrijheid van uitwisseling en transactie zelf een integraal onderdeel vormt van de basisvrijheden die mensen met reden waardevol achten.

Het zou dwaas zijn om in het algemeen tegen de markt te zijn. We zijn toch ook niet tegen gesprekken tussen mensen, zelfs al zijn sommige gesprekken duidelijk immoreel en brengen ze anderen of de gesprekspartners zelf in moeilijkheden. De vrijheid om woorden, goederen of geschenken uit te wisselen behoeft geen defensief beroep op gunstige resultaten. Deze vrijheid maakt deel uit van de wijze waarop mensen in de maatschappij leven en met elkaar omgaan (als dit niet door regelgeving of decreet wordt verhinderd). De bijdrage van het marktmechanisme aan

vrijheid is vooruitgang

de economische groei is natuurlijk belangrijk, maar komt op de tweede plaats; allereerst moeten we beseffen dat de vrijheid om woorden, goederen, geschenken uit te wisselen op zichzelf al belangrijk is.

De verwerping van de vrijheid om deel te nemen aan de arbeidsmarkt is nu eenmaal een van de manieren om mensen in lijfeigenschap of gevangenschap te houden. De strijd tegen de onvrijheid van onvrije arbeid is in veel Derde-Wereldlanden op dit moment belangrijk, gedeeltelijk om dezelfde redenen waarom de Amerikaanse burgeroorlog zo gedenkwaardig was. De vrijheid om de markt te betreden kan op zich al enorm bijdragen tot vooruitgang in de ontwikkeling, ongeacht of het marktmechanisme bovendien nog de economische groei of de industrialisatie bevordert of niet. Karl Marx (toch geen groot bewonderaar van het kapitalisme in het algemeen) prees en karakteriseerde de Amerikaanse burgeroorlog (in *Das Kapital*) als "de grote gebeurtenis van de hedendaagse geschiedenis". Hiermee doelde hij direct op het belang van de vrijheid van arbeidsovereenkomst, in tegenstelling tot slavernij en de onvrijwillige uitsluiting van de arbeidsmarkt. Zoals ik verderop nog zal bespreken, is een van de cruciale uitdagingen van de vooruitgang in veel ontwikkelingslanden de noodzaak om arbeid te bevrijden van de impliciete of expliciete lijfeigenschap, die de toegang tot de open arbeidsmarkt verspert. Ook voor kleine agrariërs en producenten is het feit dat hun vaak de toegang tot productmarkten wordt ontzegd, een van de vormen van gemis onder de traditionele regelingen en beperkingen waarmee zij in hun harde strijd om het bestaan te maken krijgen. De vrijheid om deel te nemen aan economische uitwisseling speelt een basale rol in het sociale leven.

Dat ik deze overweging waaraan vaak wordt voorbijgegaan signaleer, betekent niet dat ik het niet belangrijk vind dat het marktmechanisme uitvoerig wordt beoordeeld op al zijn rollen en effecten, zoals het genereren van economische groei en in veel situaties zelfs van economische gelijkheid. Aan de andere kant moeten we ook aandacht besteden aan de hardnekkige vormen van gemis in delen van de gemeenschap die verstoken blijven van de voordelen van een marktgerichte samenleving, en aan het algemene oordeel – ook kritiek – dat mensen mogelijk hebben over levensstijlen en waarden die gepaard gaan met de cultuur van de markt. Wanneer we vrijheid als vooruitgang beschouwen, moeten we de argumenten van de verschillende 'partijen' terdege overwegen en evalueren. We kunnen ons moeilijk een proces van

substantiële ontwikkeling voorstellen dat niet sterk op de markten berust. Maar dit houdt niet in dat er geen rol is weggelegd voor sociale steun, regelgeving door de overheid of staatsmanskunst, als deze het menselijk leven kunnen verrijken en geen verarming betekenen. De benadering die ik hier hanteer, is als perspectief breder en meer omvattend dan een zuiver pleidooi vóór of tegen het marktmechanisme.

Mes

Tot slot een illustratie die direct berust op een persoonlijke herinnering uit mijn jeugd. Op een middag was ik aan het spelen – ik zal zo'n tien jaar zijn geweest – in de tuin van mijn ouderlijk huis in de stad Dhaka, nu de hoofdstad van Bangladesh. Er kwam een man het hek binnen, die erbarmelijk schreeuwde en hevig bloedde. Hij was met een mes in zijn rug gestoken. Dit was de periode van de sektarische rellen (waarin moslims en hindoes elkaar vermoordden) voorafgaand aan de onafhankelijkheid en scheiding van India en Pakistan. Het slachtoffer, Kader Mia genaamd, was een moslim die als dagloner tegen een zeer karige beloning kwam werken in een naburig huis en op straat was neergestoken door gewelddadige sektarische elementen in onze grotendeels door Hindoes bewoonde buurt. Ik gaf hem water en riep de volwassenen uit het huis te hulp, en binnen enkele ogenblikken werd hij door mijn vader ijlings naar het ziekenhuis gebracht. Onderweg vertelde Kader Mia ons dat zijn vrouw hem had gezegd dat hij zich in zulke roerige tijden niet in zo'n vijandige buurt moest wagen. Kader Mia was er toch op uitgegaan om werk te zoeken en een beetje geld te verdienen, want zijn gezin had niets te eten. De straf voor deze onvrijheid bleek uiteindelijk zijn dood, die later in het ziekenhuis intrad.

Het was voor mij een afgrijselijke ervaring, die me later aan het denken zette over de vreselijke last van een eng gedefinieerde identiteit, bijvoorbeeld op basis van gemeenschappen en groepen (verderop in *Vrijheid is vooruitgang* ga ik hier nog op in). Maar de gebeurtenis is ook een signaal van een directer verschijnsel, namelijk dat economische onvrijheid – in de vorm van extreme armoede – iemand weerloos maakt tegen schendingen van andere soorten vrijheden. Kader Mia had niet in deze vreselijke tijden naar een vijandige buurt hoeven komen op zoek naar een karig inkomen, als zijn gezin zonder dit inkomen had kunnen overleven. Economische onvrijheid leidt soms tot sociale onvrijheid, zoals sociale en politieke

onvrijheden ook economische onvrijheid met zich mee brengen.

Waarden en zeden

Ik zou met nog veel meer voorbeelden kunnen aangeven hoezeer het uitmaakt wanneer we ontwikkeling opvatten als een geïntegreerd proces waarin met elkaar samenhangende fundamentele vrijheden uitgebreid worden. Deze opvatting wordt in *Vrijheid is vooruitgang* gepresenteerd, kritisch tegen het licht gehouden en gebruikt om zo uitgebreid mogelijk het ontwikkelingsproces te onderzoeken op een manier waarbij economische, sociale en politieke overwegingen worden geïntegreerd. Door een dermate brede benadering kunnen we een duidelijk idee krijgen van de cruciale rollen die uiteenlopende maatschappelijke instituten spelen in het ontwikkelingsproces. Met maatschappelijke instituten bedoel ik markten en organisaties die daarmee verband houden, nationale en plaatselijke overheden, politieke partijen en andere maatschappelijke instituten, onderwijsvoorzieningen en mogelijkheden tot open dialoog en debat (met inbegrip van de rol van de media en andere communicatiemiddelen.)

Met een dergelijke benadering kunnen we een idee krijgen van de rol van maatschappelijke waarden en heersende zeden die van invloed kunnen zijn op de vrijheden die mensen genieten en met reden waardevol achten. Gemeenschappelijke normen kunnen hun uitwerking hebben op sociale kenmerken zoals gelijkheid tussen de seksen, de aard van kinderverzorging, patronen in gezinsgrootte en vruchtbaarheidscijfers, de zorg voor het milieu en een groot aantal andere kenmerken en resultaten. De heersende waarden en sociale gebruiken bepalen ook mede of corruptie al dan niet voorkomt, en welke rol vertrouwen speelt in economische, sociale of politieke relaties. Waarden zijn bepalend voor de vrijheid die we kunnen uitoefenen, maar de waarden worden op hun beurt beïnvloed door openbare discussie en sociale interactie, die zelf weer worden beïnvloed door de vrijheid om eraan deel te nemen. Al deze verbanden moeten zorgvuldig worden onderzocht.

Het is een algemeen geaccepteerd feit dat de vrijheid van economische transacties doorgaans een sterke motor van economische groei is, hoewel er nog altijd mensen zijn die dit met klem bestrijden. Het is belangrijk om niet alleen markten de eer te geven die hun toekomst, we moeten ook beseffen wat andere economische, sociale en politieke vrijheden betekenen voor de verbetering

en verrijking van het leven dat mensen kunnen leiden. Dit perspectief heeft duidelijk invloed, zelfs op controversiële zaken zoals het zogenaamde bevolkingsprobleem. Welke rol vrijheid speelt in de matiging van buitensporig hoge vruchtbaarheidscijfers is al lange tijd een controversieel onderwerp. De grote achttiende-eeuwse rationalist Condorcet verwachtte dat de vruchtbaarheidscijfers zouden zakken "met de vooruitgang van de rede", zodat de bevolkingsgroei zou worden beteugeld door grotere zekerheid, meer onderwijs en meer vrijheid van weloverwogen beslissingen. Maar zijn tijdgenoot Thomas Robert Malthus was het hier volstrekt mee oneens. Malthus redeneerde dat er "geen enkele reden was om te veronderstellen dat iets – afgezien van de moeilijkheid om in voldoende mate in het levensonderhoud te voorzien – dit grotere aantal mensen ervan zou weerhouden om jong te trouwen of hun de mogelijkheid zou ontnemen een groot gezin in goede gezondheid groot te brengen." In het boek zet ik de voors en tegens van deze verschillende standpunten – respectievelijk vrij overwogen beslissing en economische dwang – naast elkaar. (Volgens mij stellen de gegevens Condorcet in het gelijk.) Maar het is vooral belangrijk om te beseffen dat deze controversie slechts één voorbeeld is van het debat tussen twee benaderingen van vooruitgang dat reeds vele eeuwen aan de gang is: ontwikkeling op basis van vrijheid of op basis van onvrijheid. Het debat wordt nog steeds in veel verschillende vormen in alle hevigheid gevoerd.

Instituten en vrijheden

In *Vrijheid is vooruitgang* onderzoek ik vijf verschillende soorten vrijheden. Dit zijn (1) politieke vrijheden, (2) economische faciliteiten, (3) sociale voorzieningen, (4) garantie van openheid van zaken en (5) sociale zekerheid. Al deze verschillende soorten rechten en kansen zijn bevorderlijk voor iemands totaal aan mogelijkheden. En ze vullen elkaar mogelijk ook aan. In het overheidsbeleid kunnen menselijke mogelijkheden en fundamentele vrijheden in het algemeen worden gestimuleerd door deze onderling verschillende maar toch samenhangende instrumentele vrijheden (vrijheden als middel om een doel te bereiken) te bevorderen. Ik zal al deze verschillende soorten vrijheden – en de maatschappelijke instituten die daarbij betrokken zijn – verkennen en de onderlinge verbanden bespreken. Er zal ook gelegenheid zijn om te onderzoeken in welke mate en op welke wijze ze mensen meer vrijheden geven om het soort leven te leiden dat ze met reden

waardevol achten. Volgens de opvatting van 'vrijheid is vooruitgang' is er verband tussen de instrumentele vrijheden onderling en met de doelen van de verbetering van menselijke vrijheid in het algemeen.

De analyse van vooruitgang in ontwikkeling moet zich aan de ene kant bezighouden met doelstellingen en doelen waardoor deze instrumentele vrijheden van belang zijn uit het oogpunt van de resultaten die ze opleveren. Maar tevens moet worden gelet op de empirische verbanden tussen de verschillende soorten vrijheden, waardoor hun gezamenlijk belang wordt versterkt. Deze verbanden zijn in feite cruciaal om een vollediger inzicht te krijgen in de rol van vrijheid als middel.

Actief

Vrijheden vormen niet alleen het hoofddoel van ontwikkeling, maar behoren ook tot de belangrijkste middelen. We moeten niet alleen het fundamentele belang van vrijheid uit het oogpunt van beoordeling beseffen, maar ook inzien welke opmerkelijke empirische samenhang verschillende soorten vrijheden met elkaar verbindt. Politieke vrijheden (vrijheid van meningsuiting en vrije verkiezingen) dragen bij tot economische zekerheid. Sociale voorzieningen (faciliteiten voor onderwijs en gezondheidszorg) bevorderen de deelname aan de economie. Economische

faciliteiten (kansen om deel te nemen aan handel en productie) kunnen helpen persoonlijke rijkdom te genereren, alsmede overheidsmiddelen voor sociale voorzieningen. Verschillende soorten vrijheden kunnen elkaar versterken.

Deze empirische verbanden versterken de beoordelingsprioriteiten. In de zin van het onderscheid tussen passief en actief is deze vrijheidsgerichte opvatting van economie en het ontwikkelingsproces zeer sterk gericht op 'actief'. Met adequate sociale voorzieningen kunnen individuen hun eigen lot vorm geven en elkaar helpen. We hoeven hen niet in de eerste plaats te zien als passieve ontvangers van de voordelen van slimme ontwikkelingsprogramma's. Er zijn sterke argumenten om de positieve rol van vrije, duurzame handelingsbekwaamheid – en zelfs van constructief ongeduld – te erkennen.

×

Vertaling: Tijmen Roozenboom
en Ralphien Boissevain

'Freedom as Development',
Oxford University Press; 1999;
382 pag., ISBN: 0192893300
De Nederlandse vertaling: 'Vrijheid is
vooruitgang', uitgegeven door Contact,
is niet meer verkrijgbaar

MEIKE OOSTERWIJK
& LÉONNE VAN DER WEEGEN

identiteit

In tijden van angst en stigmatisering vinden velen een veilige haven in een identiteit. Maar identiteit staat vrijheid in de weg, aldus Jean-Paul Sartre. De bijna vergeten Franse filosoof van wie we dit jaar zijn honderdste geboortedag herdenken, is plots weer uiterst actueel.

Léonne van der Weegen studeerde filosofie aan de RU Nijmegen; Meike Oosterwijk studeerde filosofie aan de RU Nijmegen en is freelance journaliste

De typische jaren zestig bril, een plukje haar staat eigenwijs de verkeerde kant op. Met een microfoon in zijn hand staat Jean Paul Sartre – de filosoof van de vrijheid en het engagement – op een ton, terwijl rokende journalisten hem omringen. Gebeurtenissen gingen niet voorbij zonder zijn commentaar, althans in zijn politieke periode. En dat is de periode die men zich herinnert: de filosoof op de barricades, flirtend met het communisme, radicaal genoeg om zich niet te bekommeren om enkele mensenlevens als het de linkse strijd betrof. Het lijkt een hachelijke onderneming zijn werk te gebruiken om het Nederland van nu te analyseren. Want wie zit te wachten op een radicale denker die het gebruik van geweld legitimeert? Zeker nu de dreiging van een terroristische aanval – na New York, Madrid en Londen – steeds dichterbij huis lijkt te komen. Maar Sartre (1905-1980) kan en mag niet worden gereduceerd tot een extremist. Daarvoor is zijn oeuvre te omvangrijk en te divers. In zijn filosofisch hoofdwerk *L'Être et le Néant* (1943) wordt het geweld niet gelegitimeerd. Wel laat hij daarin zien waarom het samenleven tot mislukken lijkt te zijn gedoemd. Zijn analyse is zeer actueel.

De Nederlandse samenleving gaat gebukt onder een gevoel van onveiligheid, verharding en onbehagen. Dat gevoel wordt aangewakkerd door de reële terreurdreiging die van Al-Qaeda, de Hofstadgroep en Samir A. uitgaat. Met Pim Fortuyn kreeg het onbehagen een stem, en vond uiteindelijk weerklank in het regeringsbeleid: de identificatieplicht, het recht om te fouilleren. Het zijn maatregelen die de hele bevolking treffen, terwijl de angst wordt gezaaid door een kleine groep. Openlijke xenofobie en collectieve stigmatisering bedreigen de samenleving. Na de aanslagen in Londen onderstreepte Blair direct dat “verreweg de meeste moslims, zowel hier als in het buitenland, fatsoenlijke en gezagsgetrouwe mensen zijn, die dit soort terrorisme net zo zeer verafschuwen als wij”. Dat is blijkbaar geen vanzelfsprekende gedachte meer. Ook niet in Nederland, waar Geert Mak na de moord op de controversiële cineast Theo van Gogh zijn Britse, Franse en Amerikaanse collega's hoorde zeggen: “Er worden hier artikelen gepubliceerd die bij ons gegarandeerd tot een proces wegens smaad of racisme zouden leiden”.

Lekker ding

Sartre laat zien hoe vatbaar de menselijke psyche is voor angst en hoe mensen

elkaar als reactie daarop stigmatiseren en onverhoopt in strijd verwickeld raken. Hij schreef zijn theorie over de intermenselijke verhoudingen in de tijd dat ‘Jood’ en ‘Ariër’ de stigma's waren, midden in de Tweede Wereldoorlog. Een parallel tussen de Tweede Wereldoorlog en de hedendaagse samenleving laat zich niet trekken. Alloctonen worden immers niet in overladen treinwagons afgevoerd naar vernietigingskampen. En ook het aantal slachtoffers van de jihad-strijders komt niet in de buurt van zes miljoen. Toch is de excessief onmenselijke context als achtergrond van belang. Want mede daardoor overbelicht hij de negatieve kanten die er aan het samenleven kleven. Pessimistisch was hij over het feitelijk samenleven, maar optimistisch bleef hij over de menselijke mogelijkheden. Van Sartre kunnen we leren dat we niet machteloos op een voortdurende trein de verharding tegemoet hoeven rijden. We kunnen anders handelen dan uit angst kiezen voor het defensief.

Één van Sartre's bekendste uitspraken is “de hel, dat zijn de anderen”. Relaties tussen mensen ziet hij primair als machtsverhoudingen. Hoe die verhoudingen werken, laat hij zien in zijn analyse van de blik. In de blik, de wijze waarop we een ander aankijken, zien we hem niet als mens, maar als een ding, als een object. „Deze vrouw die ik naar me toe zie lopen, deze man die op straat voorbij loopt, de bedelaar die ik vanuit mijn raam hoor roepen, zij zijn allen objecten voor mij – daar bestaat geen twijfel over”, schrijft Sartre in *L'Être et le Néant*. In de waarneming kan de ander niet anders verschijnen dan de manier waarop een boom of een fiets verschijnt. Maar een mens is geen boom. Toch kan dat onderscheid niet worden gemaakt op het moment dat je de andere mens vanaf een afstandje gadeslaat. Want de waarneming doet geen recht aan wat de mens in wezen is, namelijk: vrijheid. Bomen zijn wat ze zijn; geworteld in de aarde, zonder vrij te zijn om te bepalen welke plaats zij innemen. Anders dan de mens. Want de mens is vrijheid; zonder wortels, mét benen. Hij is vrij om bij elke stap die hij zet te kiezen welke weg hij zal gaan. Hij moet steeds opnieuw zijn plaats in de wereld bepalen.

Vrijheid is echter niet zichtbaar. Want een ander verschijnt op precies dezelfde manier als een boom. We zien iemand bijvoorbeeld als een lor, een lekker ding of een ijdel tuit. Toch is een mens wezenlijk meer dan dat. Hij is immers vrijheid. De worsteling voor de spiegel die de ijdel tuit iedere ochtend met zichzelf voert, de keuzes die

of

vrijheid

Sartre, 1961 FOTO: RUE DES ARCHIVES /HH

hij dan moet maken – wel of geen lipstick, een nonchalante slag in het haar, of toch maar niet – blijft voor het oog van de ander verborgen. Hem desalniettemin als ijdeltuit bestempelen, dat kan hij als bedreigend ervaren, want het betekent een veroordeling tot de ijdeltuiterij.

Burka

Vervreemding, bedreiging, veroordeling aldus. Tot het moment dat men oog in oog met elkaar staat, en er contact kan zijn. Dan staan er twee vrijheden tegenover elkaar in een hachelijke situatie. Want wie veroordeelt wie? En hoe gaan we daar mee om? Sartre biedt twee mogelijkheden. *Primo*: De beste verdediging is de aanval. Iemand kan altijd proberen zijn vrijheid terug te winnen door de ander met zijn blik te verslinden. De ijdeltuit kan in plaats van gestigmatiseerd

te worden, zélf gaan stigmatiseren. En dan is de ander ineens onhebbelijk, onverzorgd, en wat dies meer zij. Door de ander te stigmatiseren heeft degene die gestigmatiseerd werd zijn vrijheid heroverd en zegeviert hij over de ander. *Secundo*: Een slaafse onderwerping, juist aan de blik van de ander, is ook een mogelijkheid om de strijd aan te gaan. Zien anderen ons als ijdelt? Dan worden we toch ijdelt! Als we daarin slagen, dan komen hun stigmatiserende opmerkingen minder hard aan. Ze hebben immers gelijk? De bedreigende kracht die er van hun oordeel uitgaat, verliest zodoende zijn werking.

Beide reacties zien we vandaag de dag in Nederland. Sartre's eerste mogelijkheid – zelfverdediging door aan te vallen – nam Mohammed B. zeer letterlijk: hij wreekte zichzelf op het ongelovige Nederlandse volk, belichaamd in de persoon van Theo

van Gogh. Ook Geert Wilders bijvoorbeeld, gaat in de aanval: "Moslims voeren bijna alle verkeerde lijstjes aan. Die van criminaliteit, huiselijk geweld, uitkeringen" (in *Trouw*). Stigmatisering *pur sang*.

Interessanter nog is Sartre's tweede mogelijkheid: de slaafse onderwerping. Dit is een complexer geval van samenleven omdat er meer rekening met de ander wordt gehouden. Er wordt immers gekeken naar het beeld dat de ander van ons heeft. Marianne van der Anker (wethouder van Veiligheid, Volksgezondheid en Emancipatie in Rotterdam) signaleert: "Van hun kant ervaren de niet-radicalen, vrije, westerse moslims door dat zichtbare en voelbare wantrouwen naar alle moslims afwijzing, discriminatie en uitsluiting. Dit gevoel gaat bij sommigen zelfs zo diep dat de hoofdoeken en burka's uit de kast worden getrokken en moslims zich meer dan ooit voelen aangetrokken tot de islam" (in *NRC Handelsblad*). Gematigde moslims voelen zich in de hoek gedrukt door de veroordelingen uit autochtone hoek. Ze reageren hierop door zich meer en meer te identificeren met de pure islam. Zien autochtonen ons als moslims? Dan zullen we moslims worden ook. Een cru geval van aanpassing.

Absurd

Strijden met het beeld dat de ander van ons heeft, is volgens Sartre de normale manier om de eigen vrijheid te handhaven. Dan hoeven we niet naar onszelf te kijken. Dan hoeven we onszelf geen vragen te stellen over onze eigen identiteit. De ander is immers fout, want hij is ongelovig of juist gelovig. Ergo: hij moet worden bestreden.

Inschikkelijkheid met het beeld van de ander daarentegen, geeft uiting aan een diep gevoelde wens om wel naar zichzelf te kijken en om zichzelf een vastomlijnde identiteit te verschaffen. Ijdeltuit of praktiserend moslim zijn, voorziet een mens van een identiteit. Daardoor weet hij wat hij is en dat stelt gerust. Want wat zou er van ons overblijven als die identiteit weg zou vallen? Niets?

Dat is echter precies wat een mens volgens Sartre in wezen is: niets. En daarmee: absolute vrijheid. Als we onszelf een identiteit aanmeten, is dat een vlucht voor de vrijheid. Want een mens is niet zijn identiteit, maar hij is eerst en vooral vrijheid. Zijn identiteit is daar secundair aan. Echter, vrijheid is niets. Een identiteit daarentegen is wel iets. Toch is het zich aanmeten van een identiteit een verloochening van de vrijheid, en daarmee een verloochening van dat wat federe mens in wezen is.

De behoefte aan identiteit is menselijk. Het zou immers absurd zijn om onszelf voor te stellen met "aangenaam, ik ben niets". Maar als een mens zich tot zijn identiteit reduceert, dan verwordt hij daarmee tot een object; onvrij en onderhevig aan determinerende wetmatigheden. Niet meer bij machte om causale reeksen te doorbreken, als een ding onder de dingen. De zelfverloochening is totaal.

In hoeverre identiteit werkelijk tot zelfverloochening leidt, is een legitieme vraag. Het gaat Sartre echter om de reductie van de vrijheid tot een identiteit. Vrijheid geeft een mens de mogelijkheid om te allen tijde zijn identiteit opnieuw te interpreteren, of in het uiterste geval zelfs af te werpen. Door deze vrijheid is de mens méér dan een ding dat niet in staat is tegen wetmatigheden in te gaan. Dankzij zijn vrijheid kan de mens waarlijk mens-zijn. Maar gemakkelijk is het niet. Sartre was zich dat als geen ander bewust. Zijn beroemde slogan is: "De mens is gedoemd om vrij te zijn".

Sartre heeft laten zien dat mensen in strijd verwickeld raken doordat het primaat bij het bekijken van de ander ligt. Een probleem dat hoog opspeelt in onze tijd, waarin de vrijheid wordt bedreigd door angst, stigmatisering en strijd. Een hoofddoek of Lonsdale-kleding kunnen we zien, maar het innerlijk leven dat erachter schuilgaat niet.

Uit angst zoeken we de veilige haven van een identiteit. Want wanneer we er over uit zijn wie (maar vooral wát) we zijn, dan hoeven we onze plaats in de wereld niet steeds opnieuw te kiezen. We blijven volharden in een eerder gemaakte keuze, niet als een vrij mens, maar als een ding. Op een zelfde manier bekijken we de ander, wiens vrijheid we daarmee onrecht aan doen. Paradoxaal genoeg geeft dat een veilig gevoel in een samenleving die als onveilig wordt ervaren. Duidelijk en gemakzuchtig.

Wat dit voor de Nederlandse samenleving betekent, verwoordt Dick Pels (publicist en mede-oprichter van de links-liberale denktank Waterland) treffend:

"Naar mijn mening is het vruchtbaarder voor Nederland om een zwakke identiteit te ontwikkelen. Het is helemaal niet goed om zo zeker te weten wie je bent. Een zwakke identiteit biedt een betere opening voor de integratie, zowel van onszelf in de wereld, als van migrantenculturen in Nederland" (in NRC Handelsblad).

Sartre heeft zijn hele leven opgeroepen tot de keuze voor vrijheid. Iedere vorm van de dingmatige identiteit veroordeelt hij als een lafhartige vlucht. Het onder ogen zien van de absolute vrijheid vergt moed. Want het houvast van een identiteit gaat verloren. We kunnen niet meer zeggen wie of wat we zijn. Een standaard setje kenmerken – tolerant, sociaal, extremist – verliest bij gevolg aan betekenis. Het gaat er bij Sartre niet om wat we zijn geweest, maar om wie we willen zijn. We hebben en zijn absolute vrijheid.

Zijn we zo vrij als Sartre beweert? Een uitdaging, zeker nu in Nederland.

x

Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

MEDEWERKERS
Bart Snels · DIRECTEUR
Gerrit Pas
Aysel Sabahoglu
Noortje Thijsen

BESTUUR
Chrisje Brants
Marli Huijer
Marco Wilke

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

www.groenlinks.nl

Vrijheid als ideaal

Het ideologiedebat is terug in de politiek. Links staat tegenover rechts. Progressief tegenover conservatief. Hoofdonderwerp: vrijheid. Of het nu gaat over integratie, veiligheid, markt of milieu, de politieke keuzes worden bepaald door de principiële opvatting over vrijheid.

Onder de noemer *Vrijheid als ideaal* vroeg het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks een aantal auteurs het ideologische speelveld en de positie daarop van links te verkennen. Die auteurs zijn: Dick Pels, Bert van den Brink, Sjaak Koenis, Sjoerd de Jong, Pieter Hilhorst, Baukje Prins, Naïma Azough, Marcel Wissenburg, Herman van Gunsteren, Jantine Oldersma en Bart Snels. Femke Halsema schreef een nawoord.

Vrijheid als ideaal stelt vragen en biedt analyse: ondogmatisch, kritisch en met een scherp politiek-filosofisch oog.

Bart Snels (redactie)
224 pag., € 15,90 ; ISBN 90 8506 146 6
Verkrijgbaar in de boekhandel

Wenkende alternatieven; progressieve visies op een andere globalisering

Andersglobalisten hebben veel kritiek op de huidige globalisering die in sterke mate is gefundeerd op het neoliberale gedachtegoed. Deze kritiek krijgt veel aandacht in de media en de literatuur. Maar welke alternatieven bepleiten de andersglobalisten? En: welke alternatieven zijn voor links interessant om politiek op te pakken?

In *Wenkende alternatieven: progressieve visies op een andere globalisering* worden deze vragen belicht aan de hand van vier thema's: vrijhandel, internationale financiën, voedselvoorziening en klimaatverandering.

Auteurs: Marc Buiters, Martijn Dadema,
Wouter van Eck, Bas Eickhout, Kees Kodde,
Joris Thijsen, Kees Vendrik en Robert Went.
Redactie: Marc Buiters
79 pag., € 5,- (excl. porto)
ISBN 90-72288-45-9
Te bestellen via info@groenlinks.nl of 030-2399900

WB-berichten

Linkse dilemma's

Tom Naegels laat ons de socialistische kant van Vlaanderen zien. Als journalist, kleinzoon en minnaar slingert hij (de lezer) voortdurend heen en weer tussen het Vlaams Blok en het socialisme, tussen zijn sympathie voor en afkeer van de Marokkaanse macho's en het Antwerpse volk, tussen zijn (ooit fanatiek socialistische) opa en Abou Jahjah, tussen zijn eigen intellectualisme en de burgerlijke romantiek van zijn Pakistaanse vriendin, tussen de vrije wil en de regels, tussen leven en dood (euthanasie). Met aanstekelijke zelfspot commentarieert hij de persoonlijke en politieke dilemma's van kritisch linksdenkende mensen. (LN)

Tom Naegels, *Los*, uitgever Meulenhoff/Manteau (2005), 183 p., € 16,95

Schuldig

Lily leeft het leven zoals menig 'gewoon' Vlaams meisje leeft. Zij heeft weinig te maken met politieke vraagstukken en het geloof dringt expliciet alleen tot haar door bij haar communie. Impliciet kan het geloof gevonden worden in haar schuldgevoel dat voortdurend opduikt, want Lily lijkt het ongeluk aan te trekken. In het gezin valt ze net buiten de boot omdat alle aandacht gaat naar de tweeling. Het zelfvertrouwen dat Lily moeizaam weet te winnen wordt de kop ingedrukt als haar vader, na een ruzie met haar, verongelukt en haar gezicht verminkt wordt. Hierdoor kan ze moeilijk werk en een partner vinden. En alsof dat nog niet genoeg is, strandt het door haar moeder gearrangeerde huwelijk en sterft de dochter van haar vriendin als Lily op haar past. Een prachtig boek, maar je wordt er niet vrolijk van. (LN)

Paul Claes, *Lily*, Amsterdam, De Bezige Bij (2004), 191 p., 19,50 euro

De trousse

is een verhaal dat wortelt in de katholieke Kempen en geschreven is in jaloersmakend Vlaams. Een doortastend tante nonneke vertelt over hoe zij als jong meisje met haar vader strijdt voor een kloosterbestaan en voor een Indiase missie, hoe zij als verpleegster aan de kleinzieligheid van het klooster probeert te ontsnappen door te vluchten naar het ziekenhuis, hoe haar ondernemende nichtje haar opzoekt, hoe overste Astrid lijdt aan kanker en zoveel bewondering weet af te dwingen, en natuurlijk over....de trousse. Met dit tante nonneke wil je een avond in de kroeg doorbrengen en nog meer dan dat zou je haar taal willen spreken. (LN)

Leo Pleysier, *De trousse*, uitgever De Bezige Bij (2004), 74 p., 13,90 euro

Vrijheid

Wie na het najaarsoffensief, met de boeken *Vrijheid als ideaal* (WB GroenLinks) en *Vrijheid verplicht* (Hurenkamp, Kremer), nog niet uitgelezen is over vrijheid kan terecht op de website *Liberales*.

Het is de site van de gelijknamige Vlaamse denktank die zich volgens haar mission statement afzet "tegen het bekrompen conservatisme op sociaal-economisch, ecologisch en ethisch vlak van de verzuilde partijen en structuren". Maar daar hoef je je niets van aan te trekken, want de site heeft een fantastisch archief met essays, interviews (Barber, De Soto, Fukuyama), een heel veel mooie boekbesprekingen. Eigenlijk over veel meer dan alleen vrijheid. Er is een wekelijkse email-Nieuwsbrief, waardoor je je elke vrijdag gratis kan laten verrassen met nieuw intellectueel leesvoer. (JvdM)

www.liberales.be

De witte raaf

De witte raaf reflecteert op kunst in Nederland, Vlaanderen en de rest van de Europa. In deze gratis meeneemkrant, die ondersteund wordt door een uitgebreide internetsite, is overigens ook ruimte voor andere kritische artikelen. De laatste twee nummers (118, nov/dec en 117, sept) staan in het teken van het werk van Jef Cornelis, een van de eerste intellectuele Belgische televisiemakers. Het bevat behalve essayistische reflecties op het werk van Cornelis ook interviews met hem en het pro-televisie manifest van Lucia Fontana en andere spatialisten. In het uitgebreide archief zijn veel meer interessante essays te vinden. In het kader van deze Helling kan verwezen worden naar een artikel van Rudi Laermans over Populisme, democratie en het politieke systeem (nr. 116) en een bespreking van de tentoonstelling Populisme in het Stedelijk Museum door Gijs van Oenen. (LN)

www.dewitteraaf.be

schapen
en een geit

ABDU 1

De schapen en de geit die op deze pagina's geportretteerd staan (en het lammetje van de voorpagina) leven op de ecologische boerderij van Hans in 't Veld en Annet Nieuwenhuizen in Aarle Rixtel.

De boer en boerin hebben ongeveer veertig schapen en veertig geiten voor de productie van kaas. De mannelijke lammetjes gaan naar de slager. Een deel van de beesten krijgt in de loop van de tien tot twaalf jaar dat ze op de boerderij verblijven een naam omdat ze door gedrag of door uiterlijk in het oog springen.

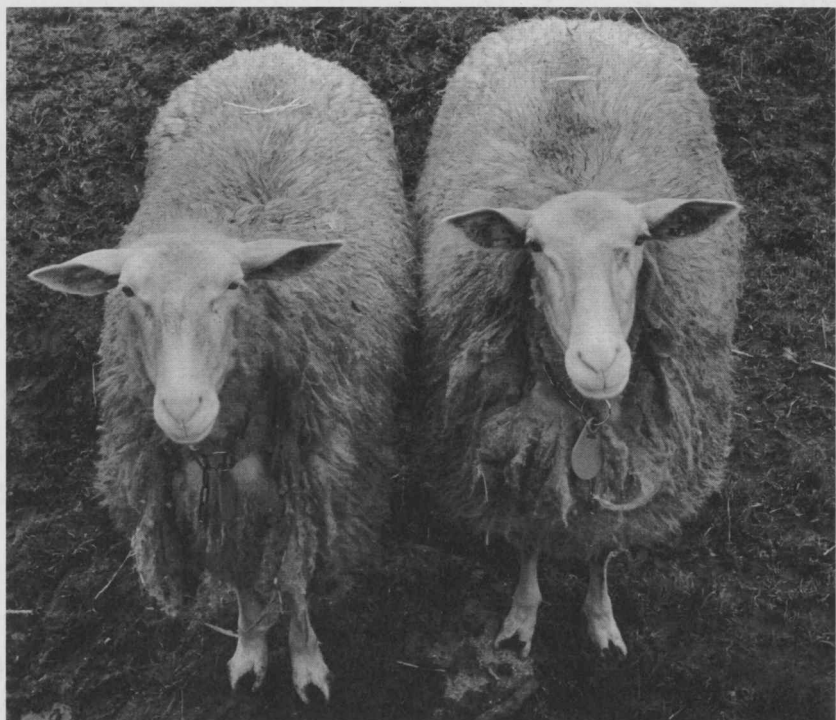
Het schaap hierboven dat zo streng in de lens kijkt, heet Abdu 1, genoemd naar een stoere Oezbeekse wielrenner in wie de boer en boerin een trefende gelijkenis zagen. Op pagina 58 staat Abdu 2. Daarnaast, op pagina 59, staat Wanita, de absolute vamp van de boerderij. Hoewel

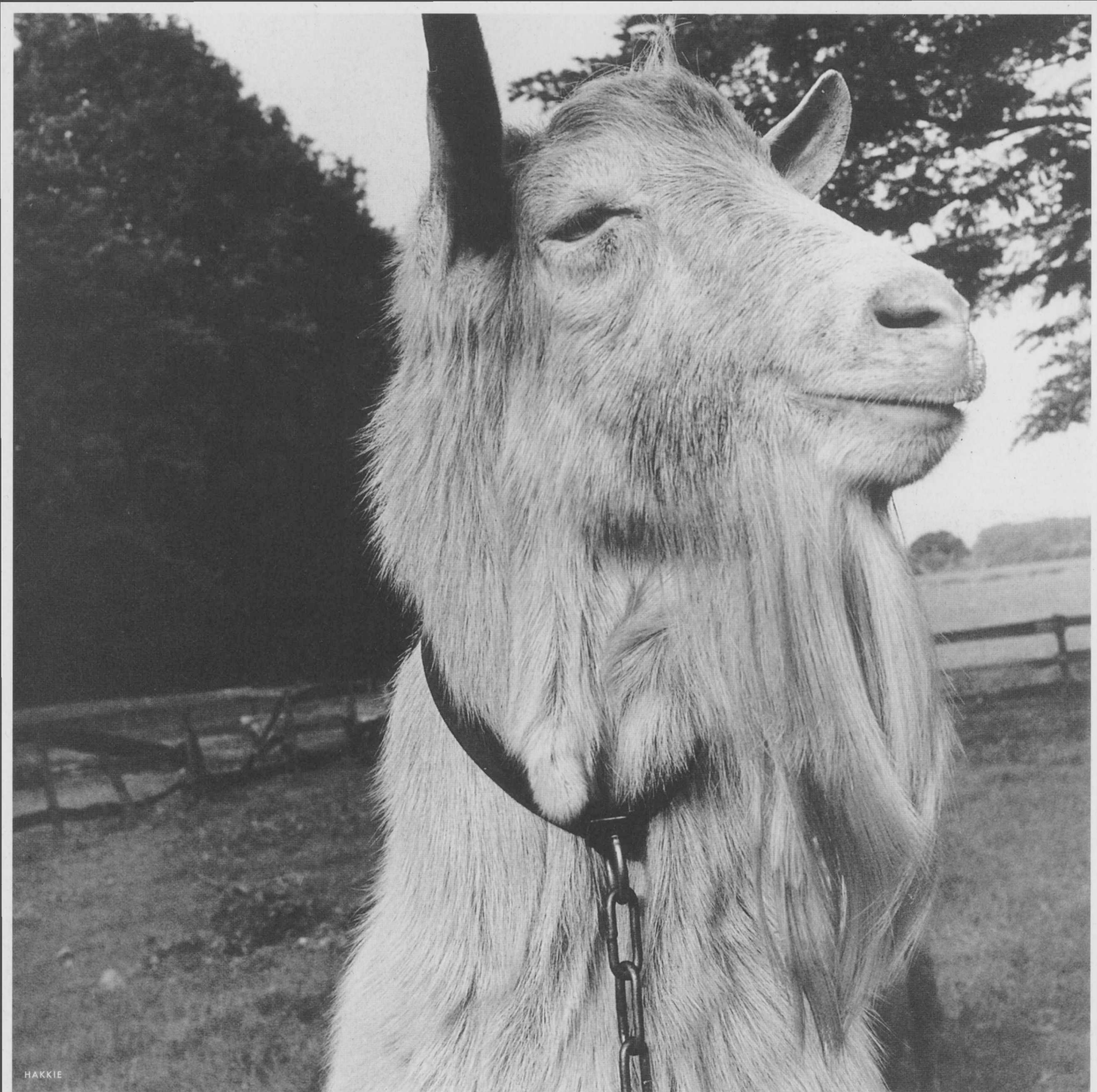
Ibu, hier links, er ook mag wezen.

Er zijn twee rammen en twee bokken die voor nageslacht moeten zorgen. Hakkie, de bok op pagina 58, krijgt in de herfst enkele weken de tijd om de ongeveer veertig dames te dekken. Zijn trieste lot is dat hij de rest van het jaar alleen moet staan.

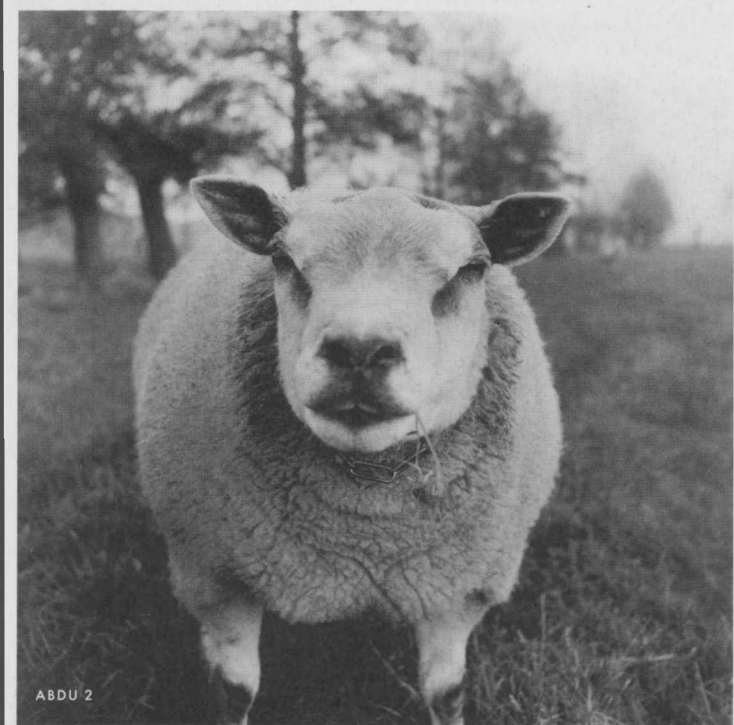
Een apart verhaal is dat van de Oude 7, rechtsboven op pagina 59, een schaap dat zo bijzonder was dat de boer het niet over zijn hart kon verkrijgen haar na haar productieve periode naar de slacht te brengen. Ze was lief, intelligent en de kinderen waren dol op haar. Ze leefde vijftien jaar op de boerderij.

De foto-serie is gemaakt door freelance fotograaf Philippe Vélez McIntyre, gespecialiseerd in fotografie waarin cultuur en natuur verbonden worden.

HAKKIE

ABDU 2

OUDE 7

WANITA

